

Četvrti deo

OD PRVOG DO DRUGOG ZASEDANJA AVNOJ-

I. ČETVRTA NEPRIJATELJSKA OFANZIVA

Vojno-politička situacija krajem 1942 i početkom 1943 Na Istočnom frontu, glavnom ratištu Drugog svetskog rata, Crvena armija je, od 19 do 23 novembra 1942, okružila nemačku 6 armiju i delove 4 oklopne armije u Staljingradu, a početkom 1943 godine, posle razbijanja blokade Lenjingrada, i uspešne ofanzive na srednjem Donu i na Kavkazu, prinudila nemačke trupe da se iz okuke Dona i sa Kavkaza povuku ka Kubanu, produžila operacije za uništenje nemačke grupacije u Staljingradu, a 17 januara prešla u ofanzivu i u pravcu Rostova. Kapitulacija 6 armije i delova 4 oklopne armije kod Staljingrada, 2 februara, značila je veliki vojnički, politički i moralni poraz Nemačke. Sovjetska pobjeda kod Staljingrada upravo predstavlja prekretnicu u Drugom svetskom ratu.

Na Afričkom frontu, posle bitke kod El Alameina (završene 4 novembra) i posle bitke kod Buerata (15 januara), britanske trupe su 18 januara zauzele Misuratu u Libiji, a uskoro su (23 januara) anglo-američke snage ušle u Tripolis. Položaj nemačkih i italijanskih jedinica u Africi u to vreme bio je tako težak da se uskoro mogao očekivati njihov potpun poraz. Na konferenciji u Kazablanci, od 14 do 21 januara, Čerčil i Ruzvelt su izrazili rešenost Sjedinjenih Američkih Država i Velike Britanije da rat produže do bezuslovne kapitulacije Nemačke. Tako je početkom 1943, posle velikog poraza nemačkih snaga kod Staljingrada i uspešne anglo-američke ofanzive u Africi, strategiska inicijativa potpuno prešla u ruke antihitlerovske koalicije. Tada je već bilo sasvim jasno da je strategija »munjevitog rata« doživela potpun slom. Da bi sprečila iskrcavanje anglo-američkih trupa na Balkanskom ili Apeninskom Poluostrvu, nemačka Vrhovna komanda je morala preduzimati nove mere za odbranu »evropske tvrđave«, za zaštitu njenih obala. Balkan je dobio veliki strategijski i politički značaj, tim pre što je Narodnooslobodilačka vojska

Jugoslavije, već krajem 1942, postala značajan činilac u sklopu opšte savezničke strategije, i stvorila je veliku slobodnu teritoriju (od oko 45.000 km²). Tada je okupatorima na Balkanu pretila dvojaka opasnost: prvo, ako ne preduzmu efikasne mere, oslobodilačka borba jugoslovenskih naroda može prerasti u opšti plamen oslobodilačkog rata, sa svim njegovim posledicama; drugo, pod uticajem tako uspešnog razvoja borbe u Jugoslaviji mogla se pojačati oslobodilačka borba i u drugim balkanskim zemljama.

Odluka neprijatelja o ofanzivi Znajući da bi Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije mogla imati veliki uticaj na operacije u slučaju anglo-američkog iskrcavanja u Grčkoj, Hitler je odlučao da uništi »Titovu državu« (kako su Nemci nazivali slobodnu teritoriju) i njenu vojsku. U novembru 1942, na sastanku sa generalom Lerom i Pavelićem u svom Glavnom stanu u Vinici, on je razmatrao mere za ugušivanje ustanka na teritoriji NDH, na koju je te godine bilo preneto težište Narodnooslobodilačke borbe. Nemci su očekivali da će posle jedne uspešne operacije učvrstiti već poljuljanu NDH, omogućiti eksploataciju njenih sirovina i upotrebu njene radne snage u nemačkoj ratnoj industriji i mobilizaciju ustaške vojske za Istočni front; i da će deo svojih snaga moći izdvojiti za upotrebu na drugim frontovima.

S obzirom na zamašnost predviđenih operacija, bilo je nužno da u njima učestvuju ne samo nemačke i ustaške nego i italijanske snage. Zato je 18 i 19 decembra u Rastenburgu (istočna Pruska), pod Hitlerovim rukovodstvom, održan sastanak načelnika generalštabova i ministara inostranih poslova Nemačke i Italije, na kome je zaključeno: da se osiguraju južne obale Evrope; da se preduzmu zimske operacije za uništenje Narodnooslobodilačke vojske i »Titove države«, i da se razoružaju četnici, jer posle uništenja partizana oni ne bi imali protiv koga da se bore, a u slučaju invazije anglo-američkih trupa mogli bi postati opasni i za same Nemce.

Poučeni dotadašnjim iskustvima, Italijani su opravdano smatrali da su iluzorni svi planovi o brzim i lakim pobedama nad Narodnooslobodilačkom vojskom, ali su, pod pritiskom Nemaca, pristali da uzmu učešća u operacijama. Međutim, suprotno formalnim izjavama, ni Nemci, ni Italijani nisu ni pokušavali da razoružaju četnike, tako da su ovi od početka do kraja operacija učestvovali na nemačko-italijanskoj strani.

ZNAČAJNIJA BORBENA DEJSTVA U JUGOSLAVIJI UOCI NEPRIJATELJSKE OFANZIVE

Zbog naglog jačanja oslobodilačke borbe u Jugoslaviji, neprijatelj je, kao što je već izloženo, bio prinuđen da protiv NOV i POJ angažuje jake snage. Ali, za jednu takvu ofanzivu, **Nemci** u Hrvatskoj i Bosni nisu raspolagali dovoljnim snagama; zato su se, dok iz Srbije ne pristignu nove snage, morali ograničiti na defanzivu.¹

Plan Vrhovnog **štaba** stvaranjem Narodnooslobodilačke vojske, Vrhovni štab je bio u mogućnosti da planira izvođenje zamašnjih operacija, pa je odlučio da glavne snage sa centralne slobodne teritorije orijentiše ka dolinama r. Save i r. Bosne, kao i prema srednjoj Dalmaciji, radi razbijanja neprijateljskih snaga, prvenstveno kvislinških, i radi dejstva na komunikacijama. Istovremeno, mobilizacijom masa i političkim radom pojačati oslobodilačku borbu u tim krajevima, a neprijateljsku komandu dovesti u neizvesnost u pogledu daljih namera glavnih snaga NOV.

U tom cilju, Vrhovni štab je naredio:

— 2 proleterska divizija, uz sadejstvo jedinica 4 operativne zone, oslobodiće teritoriju između Knina, Drniša i Vrlike i pružiće pomoć dalmatinskim jedinicama, a potom će dejstvovati ka jugozapadnom delu Bosne;

— 1 proleterska i 3 udarna divizija, prodirući iz zapadne Bosne, preko Vrbasa, na istok, razbiće četničke i ustaško-domobranske formacije u srednjoj Bosni i narod tog kraja ponovo će pokrenuti u borbu; u dolini r. Bosne napadaće neprijateljska uporišta i rušiće komunikacije, povezujući se sa snagama u istočnoj Bosni;

— 1 bosanski i 1 hrvatski korpus zauzeće neprijateljska uporišta u dolinama Une i Sane i rušiće komunikaciju Banja Luka — Prijedor — Kostajnica; zatim bi 1 bosanski korpus preneo težište operacija na sever, ka dolini Save; a što se tiče 1 hrvatskog korpusa, njegova 6 divizija preduzela bi nastupanje ka Gračacu i severozapadnom delu Like, 8 divizija ka

¹) 20 oktobra je u Sl. Brodu formiran Stab komandanta nemačkih trupa u Hrvatskoj, sa generalom Litersom na čelu. Tada je teritorija NDH podeljena na dva dela: za teritoriju severno od Save bio je nadležan nemački opunomoćeni general u Zagrebu Glajze fon Horstenau, a za teritoriju južno od Save, do nemačko-italijanske demarkacione linije (Topusko — Bos. Novi — Prijedor — Sanski Most — Ključ — Banja Luka — Bugojno — Travnik — Prozor — Konjic — Sarajevo — Kalinovik — Foča — Višegrad), general Liters. Oba su bila neposredno potčinjena vrhovnom komandantu Jugoistoka.

Karlovcu i Topuskom, dok bi 7 divizija branila slobodnu teritoriju Šamarice i istovremeno napadala neprijateljska uporišta i komunikacije Petrinja — Kostajnica, Kostajnica — Sunja, Sunja — Sisak i Zagreb — Beograd;

— jedinice 3 operativne zone dejstvovaće sa područja Požeške Gore i Dilja ka Podravskoj Slatini, Voćinu i drugim uporištima, da bi se uspostavila čvršća veza između Slavonije i Bilo Gore i proširila slobodna teritorija;

— 2 operativna zona (čije su se jedinice nalazile na Zumberku, u Pokuplju, Zagorju, Moslavini i na Bilo Gori), pojačanom aktivnošću paralisaće saobraćaj na svom operativnom području.

Radi pružanja pomoći u organizaciji i rukovođenju oslobodilačkom borbom, Vrhovni štab je u Sloveniju uputio člana Centralnog komiteta KPJ Ivu-Lolu Ribara, a u Srbiju i Makedoniju Svetozara Vukmanovića-Tempa.

Tok borbenih dejstava	Posle odlaska 1 i 2 dalmatinske brigade u zapadnu Bosnu, novembra 1942, u srednjoj Dalmaciji su ostali samo 3 dalmatinska brigada, Primorski i Dinarski bataljon i Biokovski bataljon »Vid Mihaljević«. Te snage nisu bile dovoljne za uspešnu borbu sa italijanskom divizijom »Sasari« i brojnim četničkim i domobransko-ustaškim snagama na toj teritoriji. Iz političko-operativnih razloga trebalo je na tromeđi Dalmacije, Like i Bosne angažovati jače snage. Stoga je Vrhovni štab, sredinom novembra, tamo uputio 2 proletersku diviziju, sa zadatkom da, zajedno sa jedinicama 4 operativne zone, oslobodi teritoriju između Knina i Drniša, a zatim dejstvuje ka Imotskom, Duvnu i Kupresu.

Zbog pojačane aktivnosti 2 proleterske divizije i dalmatinskih jedinica, Italijani su u novembru i početkom decembra ustupili Livno i Imotski ustašama i domobranima, a Bos. Grahovo četnicima, zatim su se povukli ka obali, da ne bi — kako sami kažu — pretrpeli poraz.

Krajem novembra je 2 proleterska divizija, u sadejstvu sa 3 dalmatinskom brigadom, očistila dolinu Cetine, od Vrlike do Sinjskog Polja. Početkom decembra je prenela dejstva ka Livnu i Sujici i, posle oštarih borbi (od 5 do 15 decembra) sa 1.360 ustaša i domobrana, oslobodila Livno i neprijatelju nanela znatne gubitke.² Ustaše iz Bugojna i Kupresa, koje su pokušale da napadom ka Borovoj Glavi potpomognu odbranu

²) Prema sopstvenom priznanju, neprijatelj je imao oko 160 mrtvih i ranjenih i oko 200 nestalih.

Livna, bile su prinuđene da se, zajedno s preostalim branio-
cima Livna, povuku u svoja uporišta.

Posle pada Livna, ustaše su pojačale odbranu Duvna, Kupresa i Imotskog i zatražile pomoć od Italijana. Ipak je 2 proleterska divizija 19 decembra, posle kraće borbe, zauzela Duvno, odakle se 1.100 ustaša i domobrana u neredu povuklo na jug. Goneći neprijatelja južno od Livna i Duvna, ona je ugrožavala i Imotski, pa su njeni uspesi imali velikog odjeka i u celoj Hercegovini. 28 decembra 2 proleterska i 2 dalmatinska brigada izvršile su neuspeo napad na Kupres, dok je 4 proleterska brigada, koja se nalazila prema Posušju, 1 januara odbila napad oko tri ustaško-domobranska bataljona koji su napadali od Posušja prema Duvnu. Posle toga 2 proleterska divizija ponovo se orijentisala prema Kninu, radi razbijanja četnika na prostoru Plavno, Strmica, Golubić.

Sadejstvujući 2 proleterskoj diviziji, 3 dalmatinska brigada je napadala manje neprijateljske snage na prostoru Cetina, Krka, morska obala i ugrožavala komunikacije Split — Omiš, Split — Sinj i Split — Šibenik — Drniš, dok je Primorski (Severnodalmatinski) bataljon vodio uspešne borbe u blizini Šibenika, a zatim se preko Krke prebacio u rejon Muća.

U prvoj polovini januara 1943 formirana je 4-ta a početkom februara i 5 dalmatinska brigada, koje su sa 3 dalmatinskom brigadom ušle u sastav novoformirane 9 divizije, dok su od delova Primorskog i Mosorskog bataljona formirani Severnodalmatinski, Mosorski i Mučki NOP odred.

Vrhovni štab je 18 decembra naredio da se u sastavu Štaba 4 operativne zone obrazuje Sekcija za Ratnu mornaricu, s tim da ona formira mornaričke jedinice i da rukovodi njihovim dejstvima. Na oslobođenom delu obale i na ostrvima formirane su stanice Ratne mornarice, koje su neprijatelju otežavale pomorski saobraćaj. Prva takva stanica formirana je 28 decembra u Podgori, a već 31 decembra ona je, sa naoružanim ribarskim motornim čamcima i delovima bataljona »Vid Mihaljević«, zarobila šest manjih brodova u Bračkom Kanalu. U drugoj polovini januara u južnoj Dalmaciji je formiran i Prvi odred Ratne mornarice.

Prema navedenom planu Vrhovnog štaba, 18 novembra je 1 proleterska divizija prešla u napad na neprijateljska uporišta duž komunikacije Jajce — Čadavica — Banja Luka, odakle je neprijatelj sprečavao prodor jedinica NOV u dolinu Vrbasa. Posle žestoke borbe 1 proleterska brigada zauzela je

Sitnicu,³ dok su 3 sandžačka i 3 krajiška brigada ušle u Mrkonjić Grad i Čadavicu. Nemci su iz Banje Luke hitno uputili grupu »Tomas«, sa kojom su jedinice 1 divizije vodile žestoke borbe duž komunikacije Banja Luka — Sitnica.

Zauzimanjem Sitnice i Mrkonjić Grada otvoren je put za utvrđeno Jajce, u kome se nalazilo oko 800 Nemaca, ustaša i domobrana.⁴ Prema zajedničkom planu 1 i 3 divizije, noću 24/25 novembra 1 proleterska, 3 krajiška i 1 dalmatinska brigada i delovi 3 krajiškog odreda prešli su u napad na Jajce. Uoči napada, 5 crnogorska i 10 hercegovačka brigada, ojačane bataljonom »Solaja« iz 3 krajiškog odreda, prebačene su na desnu obalu Vrbasa da bi ofanzivnim dejstvom sprečile intervenciju neprijatelja iz D. Vakufa i Turbeta i izvlačenje iz Jajca u tom pravcu, a 3 sandžačka brigada je obezbeđivala pravac Sitnica — Mrkonjić Grad. 1 dalmatinska brigada i 1 bataljon 3 krajiškog odreda zauzeli su brdo Ćusine (zapadno od Jajca), prodrli u grad i potisnuli neprijatelja na levu obalu Plive, a jedinice 1 divizije savladale su jak otpor Nemaca kod Carevog Polja. Za to vreme 5 crnogorska brigada zauzela je jaka uporišta Torlakovac i Vijenac i južni deo grada, a 10 brigada je izbila na komunikaciju Travnik — Jajce. Jajce je zauzeto 26 novembra. Motorizovana grupa »Anaker« pokušala je da, napadajući od D. Vakufa, uz podršku tenkova i oklopnog voza, povрати Jajce, ali bez uspeha.⁵

Usled pada Jajca i prodora 1 i 3 divizije ka jugoistoku i istoku, Stab 718 nemačke divizije hitno je koncentrisao četiri nemačka i četiri domobranska bataljona i dva divizionu artiljerije na prostoru Travnik — D. Vakuf, s ciljem da odbaci naše snage iz doline Vrbasa ka zapadu. Posle oštarih borbi od 30 novembra do 6 decembra, duž komunikacija D. Vakuf — Jajce i Travnik — Jajce, 3 divizija bila je primorana da se, uz osetne gubitke, povuče na desnu obalu Ugra. Najzad, 6 decembra, nemačko-domobranske snage ušle su u Jajce. Kako su pravci Jajce — Mrkonjić Grad — Ključ i Jajce — Mliništa ostali nezaštićeni, Vrhovni štab je od dva bataljona 3 divizije i dva bataljona 3 odreda formirao udarnu grupu i postavio je

³) Zarobljeno je preko 200 domobrana i 40 Nemaca. Gubici 1 proleterske brigade: 22 mrtva i 46 ranjenih.

⁴) Jajce su branili po jedan bataljon 4 brdske i Petrinjske domobranske brigade, jedan nepotpun bataljon 10 domobranskog puka i izvestan broj Nemaca, ojačani jednim haubičkim divizionom.

⁵) Neprijatelj je izgubio 224 borca, a 3 divizija i 3 brigada 1 divizije imale su 21 mrtvog i 59 ranjenih. Za ostale naše jedinice nema podataka.

zapadno od Jajca, prema grupi »Šmit«,⁶ koja je preuzela držanje grada.

Nešto kasnije, po naređenju Vrhovnog štaba, 3 divizija preuzela je ofanzivna dejstva u dolinama Lašve i Bosne, porušila komunikacije na više mesta, oslobodila prostor severno od Lašve, izvršila pritisak na Travnik i Vitez, zauzela železničke stanice Vranduk i Nemilu i delom snaga izbila u rejon Begova Hana.⁷ A kada se, 20 decembra, prebacila u rejon Vitovlje, Skender Vakuf, Vrhovni štab ju je ponovo angažovao na rušenju komunikacija koje od Travnika izvode u dolinu Vrbasa. Noću 25/26 decembra ona je razbila domobranske snage u Turbetu, uništila železničke instalacije na stanici, zapalila pilanu i na više mesta porušila prugu Travnik — D. Vakuf. Stoga je grupa »Sušnig«, po naređenju Štaba 718 nemačke divizije, osiguravala komunikaciju Jajce — D. Vakuf — Travnik — Zenica. Ali je 3 divizija produžila dejstva na ovom prostoru i početkom januara izvršila napad na Busovaču i prepad na Travnik.

Posle borbi za Jajce, 1 proleterska divizija produžila je dejstva ka srednjoj Bosni, gde su jake neprijateljske snage sprečavale razvoj oslobodilačke borbe. 2 decembra ušla je u Skender Vakuf i izbila u dolinu Vrbanje, a 4 decembra, vodeći oštre borbe, zauzela je Kotor Varoš, ali se posle tri dana morala povući. Da bi pomogla 1 bosanskom korpusu da zauzme Sanski Most, ona je, po naređenju Vrhovnog štaba, izvršila jak pritisak ka Banjoj Luci i 10 decembra ponovo zauzela Kotor Varoš, a 14 decembra odbacila delove 741 nemačkog puka i četnike i zauzela četničko uporište Jošavku. Time je bila ugrožena Banja Luka, pa je neprijatelj pojačao svoje snage delovima 741 nemačkog puka iz okoline Kutine i do kraja decembra sprečavao prodor 1 divizije ka dolini Bosne.⁸ Međutim, 1 divizija uspela je da preseče komunikaciju Banja Luka — Doboj, i da 2 januara, u zoru, posle jake borbe, zauzme i Teslić,⁹ ali su ga 6 januara povratile neprijateljske pešadijske i tenkovske snage koje su izvršile jednovremen napad od Do-

⁶) Sastava: 2 bataljon 738 nemačkog puka, 3 bataljon 9 puka, 17 ustaški bataljon, jedna baterija, dva pionirska voda i oklopni voz.

⁷) U svim tim borbama ubijena su ili zarobljena 163 neprijateljska vojnika, a razoružano je 370 milicionera.

⁸) Jače borbe vođene su 18 decembra istočno od Banje Luke (na položaju Crni Vrh), 26-og kod s. Pribinića (zapadno od Teslića) i 28-og kod Teslića.

⁹) Zarobljeno je 1.200 domobrana i 38 oficira 4 i 1 domobranskog puka sa celokupnim naoružanjem i opremom, a zaplenjeni su jedna haubička baterija, vod brdskih i vod protivtenkovskih topova.

boja i Tešnja, dok je napad onih neprijateljskih snaga od Banje Luke i Prnjavora bio odbijen.

Vrhovni štab je 15. januara ponovo preduzeo napad na železničku prugu Sarajevo — Brod: 3. divizija napadala je na delu Zepče — Zenica i Travnik — Lašva, a 1. divizija na delu Derventa — Maglaj. Toga dana su jedinice 3. divizije oslobodile Novi Seher i Zepče i porušile komunikaciju prema Tešnju,¹⁰ a 1. divizija oslobodila je Tešanj, a sutradan i Prnjavor.¹¹

Zahvaljujući prodoru 1. proleterske i 3. udarne divizije, srednja Bosna, koja je, usled četničko-ustaške saradnje, dugo bila pod dominacijom okupatora, ponovo je postala poprište oslobodilačke borbe. Iako su time bili stvoreni uslovi za proširenje slobodne teritorije ka istoku, za povoljnija dejstva na komunikacije u dolini r. Bosne, za povezivanje sa jedinicama u istočnoj Bosni i za dalju konsolidaciju prilika u srednjoj Bosni, ipak je sve to omela Četvrta neprijateljska ofanziva.

U vreme prodora 1. i 3. divizije u srednju Bosnu, razvoj ustanka u istočnoj Bosni bio je u poletu. Da bi sprečili dalje jačanje ustaničkih snaga, 14. decembra su Nemci, ustaše i domobrani¹² otpočeli koncentrično nastupanje ka Majevidici (poduhvat »Tuzla II«), s ciljem da na toj teritoriji okruže i unište 6. istočnobosansku brigadu i Sremski i Majevički odred. U toku borbi 15., 16. i 17. decembra, ove naše snage našle su se okružene na uskom prostoru (oko s. Rožnja i s. Romana); odavde su se, u toku noći 17/18. decembra i sledeća dva dana, preko komunikacije Tuzla — Zvornik, probile ka Birču, gde je situacija u to vreme bila dosta teška. Naime, u borbama od 5. do 10. decembra, četnici sa Romanije potisnuli su Birčanski odred iz Sekovića i počeli da vrše zločine nad stanovništvom toga kraja. Međutim, intervencija 6. brigade i partizanskih odreda stigla je u pravi čas, i razbijeni četnici razbežali su se ka Romaniji.

Krajem decembra 6. brigada se orijentisala prema Romaniji s ciljem da razbije četnike i oživi oslobodilačku borbu u tom području, dok su Birčanski, Sremski i Majevički NOP odred produžili akcije u Birču. Brigada je dejstvovala na Romaniji, Ozrenu (kod Sarajeva) i Glasinačkom Polju sve do 12.

¹⁰) U tim borbama zarobljeno je blizu 200 neprijateljskih vojnika, porušena je železnička pruga na više mesta i uništen je jedan oklopni voz.

¹¹) U Prnjavoru jedinice 1. divizije zarobile su bataljon domobrana, a kod s. Glogovca jednu četu.

¹²) Dva bataljona 717. divizije, 21. i 29. ustaški bataljon i delovi 3. domobranske divizije, jačine pet bataljona.

januara, ali nije uspela da razbije četnike, već se morala vratiti u Birač.

Istovremeno sa prodorom 1 proleterske i 3 udarne divizije u srednju Bosnu, Vrhovni štab je uputio 1 bosanski korpus u napad na neprijateljska uporišta i komunikacije Bos. Novi — Prijedor — Banja Luka i Prijedor — Sanski Most. Na položajima Suhača — Ljubija — s. Kamen Grad — s. Čaplje nalazilo se deset ustaško-domobranskih bataljona, sa dve baterije, radi zaštite rudnika Ljubije i komunikacija u dolini Sane. 18 novembra, tj. prvog dana napada, 4 krajiška divizija 1 bosanskog korpusa probila je ove neprijateljske položaje u dolini Sane i razbila tri ustaško-domobranska bataljona, kao i delove 10 domobranskog puka; ali nije uspela da zauzme rudnik Ljubiju, jer su uveče tamo prebačena dva bataljona 3 domobranske brdske brigade (jedan iz Dvora, a drugi od Prijedora), a glavnina ove brigade i 12 domobranski puk poseli su položaje jugoistočno od Bos. Novog. Posle višednevnih borbi sa ovim neprijateljskim snagama, kao i uspešnih dejstava jedinica 1 hrvatskog korpusa u Baniji i Kordunu, štabovi 1 bosanskog i 1 hrvatskog korpusa izradili su zajednički plan za napad na Bos. Novi i Dvor, angažujući 4, 5, 7 i 8 diviziju.

Noću 26/27 novembra 1 i 2 krajiška brigada izvršile su napad na Bos. Novi i na položaje južno i jugoistočno od grada,¹³ dok su ostale snage 4 i 5 divizije obezbeđivale pravce prema Prijedoru, Ljubiji i San. Mostu. Brigade su u toku noći probile spoljnu odbranu, prodrle u grad i zarobile bataljon domobrana i bateriju haubica. Usled napada naših snaga na neprijateljske položaje oko s. Blagaja, sutradan su se povukle u grad i ostale snage 3 brdske brigade. U međuvremenu, jedinice 2 brdske brigade, ojačane četom nemačkih tenkova iz Kostajnice, i tenkovska četa iz Prijedora prodrle su u grad i pojačale slaba mesta neprijateljske odbrane, tako da su se ponovljeni napadi 1 i 2 krajiške brigade završili neuspehom.¹⁴

Dve brigade 6 ličke i dve brigade 7 baniske divizije 1 hrvatskog korpusa izvršile su 26/27 novembra noćni napad na Dvor (koji su branili delovi 2 brdske domobranske brigade). Pošto su se na komunikaciji Kostajnica — Dvor nalazile glavne snage 2 domobranske brigade, to su 8 i 7 brigada 7 divizije dobile zadatak da zauzmu Matijeviće i Laudanov Sanac i da

¹³) Te položaje su držale dve čete 714 nemačke divizije, delovi 12 domobranskog puka i dva bataljona 3 brdske brigade, sa tri baterije i izvesnim brojem milicionera i žandarma.

¹⁴) U trodnevnim borbama za Bos. Novi neprijatelj je (prema njegovim dokumentima) imao 28 mrtvih, 202 ranjena i 850 zarobljenih, dok su naše jedinice imale 40 mrtvih i 120 ranjenih.

unište neprijatelja na Šakića Brdu, a potom da prodru u Dvor, dok je 2 brigada 6 divizije (bez dva bataljona koja su zadržana u korpusnoj rezervi) imala zadatak da zauzme neprijateljska uporišta severozapadno od Dvora i da napadne grad sa tog pravca. Napad na Dvor obezbeđivala je 1 brigada 6 divizije (po dva bataljona kod Volinja i Zrina). Tri dana su brigade 1 hrvatskog korpusa vodile borbu (u kojoj im je 310 boraca izbačeno iz stroja), ali nisu uspele da savladaju neprijatelja koji se oslanjao na jako utvrđene položaje i dobro organizovanu vatru. A kada je neprijatelj 28 novembra sa novim snagama prodro iz Kostajnice u Dvor i spojio se sa okruženom odbranom, Stab 1 hrvatskog korpusa je obustavio dalji napad.

Posle napada na Bos. Novi, 4 i 5 krajiška divizija izvršile su nekoliko diverzija na železničkoj pruzi u dolinama Une i Sane i skoro paralisale proizvodnju rudnika Ljubije. Zatim je 1 bosanski korpus preduzeo napad na Sanski Most. Za odbranu ovog dobro utvrđenog grada bili su angažovani: 10 domobranski puk, četa 721 nemačkog puka, mesna milicija i ustaše, ojačani artiljerijom i četom tenkova, a deo tih snaga držao je spoljnu odbranu na liniji Brajić Tavan — Djedovača — Kamengrad — Mikanovo Brdo — Demiševci — Sasina — Čaplje. U neposrednom napadu na Sanski Most učestvovala su: 1 brigada 5 divizije, sa istoka, i 6 brigada 4 divizije, sa zapada, dok su ostale brigade 4 i 5 divizije bile angažovane u napadu na okolna uporišta i na obezbeđenju pravaca prema Prijedoru, Bos. Novom i Banjoj Luci. Pored toga, 1 proleterska divizija vršila je pritisak na Banju Luku sa jugoistoka, a 3 udarna divizija na neprijateljska uporišta u dolinama Lašve i Bosne.

U noćnom napadu 10/11 decembra, posle nekoliko uzastopnih juriša, 1 i 6 brigada su probile spoljnu liniju odbrane i prodrle u Sanski Most. U to vreme, neprijateljske snage iz rejonu s. Sasine, izvršile su napad u pozadinu jedinica 1 brigade. Ohrabren pristizanjem pojačanja, neprijatelj je uspeo da protivnapadom odbaci 1 i 6 brigadu. Sledećih dana, posle još dva neuspela napada (12 i 14 decembra), došlo je do žestokih borbi duž komunikacija koje od Banje Luke, Prijedora i Ljubije vode ka Sanskom Mostu. 17 decembra je pet nemačkih i šest domobranskih četa, uz podršku artiljerije i avijacije, preduzelo napade od Prijedora i Ljubije; 20 decembra te snage su prodrle u Sanski Most i deblokirale posadu.¹⁵

¹⁵ U borbama za Sanski Most neprijatelj je, prema sopstvenom priznanju, imao 72 mrtva, 255 ranjenih i 29 nestalih. Uništeni su: 2 tenka, 1 avion i 4 vagona municije, a zaplenjena je veća količina oružja i municije. Pruge Ljubija — Prijedor i San. Most — Prijedor prekinute su na više mesta, a porušena su i dva mosta.

Kada su završene borbe za Sanski Most, 4 divizija je zadržana u međurečju Une i Sane, prema Bos. Novom, Prijedoru, Ljubiji i Sanskom Mostu, odakle je, od 26 do 30 decembra, uspešno napadala neprijateljska uporišta u Blagaju, Dragotinji, Martin Brodu i na Strižinskom mostu, gde je zarobila domobranske posade, dok je 5 krajiška divizija obezbeđivala slobodnu teritoriju u širokom luku između Sanskog Mosta, Sitnice i Banje Luke. Sredinom januara 2 i 5 brigada 4 krajiške divizije prebačene su preko Sane, sa zadatkom da sa Kozare dejstvuju na komunikacije Gradiška — Banja Luka i Banja Luka — Prijedor — Novi.

Prema predviđenom planu Vrhovnog štaba, u decembru je 1 hrvatski korpus usmerio dejstva 6 divizije ka Gračacu, 7 divizije ka komunikacijama Petrinja — Kostajnica, Kostajnica — Sunja i Sunja — Sisak, a 8 divizije ka Karlovcu i Topuskom.

Prilikom nastupanja iz rejona Dvora ka Lici, 14 decembra su delovi 6 divizije izvršili napad na manje snage 12 domobranskog puka i odbacili ih od Udbine u Lovinac. Divizija je do kraja decembra vodila borbu na otseku Gračac — Knin (gde je zauzela nekoliko uporišta) i duž komunikacije Gračac — Gospić.

Koncentričnim napadom sa severa, istoka i juga na jače snage italijanske divizije »Sasari« i na četnike u Gračacu, 6 divizija je 14 januara probila spoljnu liniju odbrane i delom snaga prodrla do centra, ali nije uspeła za zauzme grad. Istovremeno je 9 brigada vršila demonstrativan napad na Lovinac.

Posle napada na Dvor, 7 divizija je 8 decembra zauzela Majur, a 9 decembra porušila železničku prugu Zagreb — Beograd i uništila jedan teretni voz kod Brđana. Prebacivši se na petrinjski sektor, ona je prinudila neprijateljske posade da napuste niz uporišta (Marinbrod, Graberje, Kihalac, Prekopolu i dr.), a zatim je, do sredine januara, napadala neprijateljske posade i vršila diverzije na komunikacijama Sisak — Sunja — Kostajnica — Dvor. Tako je, između ostalog, noću 4/5 januara, kod Komareva, napala transportni voz sa delovima 369 legionarske divizije i uništila oklopni voz koji je intervenisao od Sunje.

Jedinice 8 divizije su 9 i 10 decembra oslobodile nekoliko uporišta kod Karlovca,¹⁰ a zatim su napale Čemernicu i Topusko, ali ovo poslednje nisu uspele da zauzmu. Početkom januara 8 divizija se prebacila u severni deo Like, 5 januara oslobodila

¹⁶⁾ Zarobljena su 273 domobrana i žandarma i zaplenjeno je 12 puškomitraljeza, 250 pušaka i veće količine municije, dok se 300 ustaša iz Lasinje povuklo preko Kupe.

s. Saborski, 7 i 8 januara porušila prugu Plaški — Vrhovine, a 12 januara razbila četnike u rejonu Saborskog i Ličke Jese-nice i nanela im osetne gubitke. Za to vreme su 1 kordunaški, 2 baniski i 3 lički odred, koji su 21 decembra stavljeni pod komandu 1 hrvatskog korpusa, izvodili uspešne diverzije na neprijateljskim komunikacijama.

Za vreme tih dejstava formirano je nekoliko novih jedi-nica: udarni bataljon 1 kordunaškog odreda (24 novembra), 15 brigada 8 divizije (od 4 do 6 decembra) i 16 brigada 7 divi-zije (26 decembra), tako da je 1 hrvatski korpus krajem de-cembra imao 12.207 boraca.

U Slavoniji su jedinice 3 operativne zone bile vrlo aktivne u decembru i januaru: 11 decembra su 12 brigada i delovi 1 i 2 odreda oslobodili Voćin (koji je branilo oko 550 ustaša i do-mobrana) i, do kraja decembra, Orahovicu, Orljavac i Bučko Kamensko, a vršile su i diverzije na železničkim prugama: Beo-grad — Zagreb, Banova Jaruga — Podravska Slatina i Nova Kapela — Osijek.¹⁷ Pored toga, neprijatelj je bio prinuđen da napusti nekoliko manjih uporišta (Slatinski Drenovac, Slanu Vodu, Četekovac, Pušinu i dr.) i da se povuče u gradove. Tako je slobodna teritorija na Papuku proširena i sjedinjena sa slo-bodnom teritorijom na Psunju, Ravnoj Gori i Krndiji. 29 de-cembra formirane su 16 i 17 brigada, koje su istoga dana, sa 12 brigadom, ušle u sastav novoformirane 4 slavonske divizije.

U to vreme je Vrhovni štab dao direktivu Stabu 3 opera-tivne zone da preduzme akcije protiv neprijateljskih snaga u centralnom delu Slavonije, u Daruvarskoj i Požeškoj Kotlini, da proširi slobodnu teritoriju i stvori potrebne uslove za pro-dor 4 divizije u Podravinu, Moslavinu i Posavinu, s tim da partizanski odredi produže napade na komunikacije i manje neprijateljske snage na svojim područjima.

5 januara je 12 brigada 4 slavonske divizije ponovo na-pala Voćin (u koji su u međuvremenu ušli 4 bataljon 5 domo-branskog puka i jedna četa ustaša) i oslobodila ga posle šesto-dnevnih borbi. Za to vreme su 16 i 17 brigada uspešno obezbeđivale pravce od Našica, Podravske Slatine i Đulaveca i odbijale napad 3 SS nemačkog bataljona i dva bataljona 1 brdske domobranske divizije.¹⁸

Zbog pojave partizanskih snaga u blizini Zagreba i nji-hovih dejstava u toku oktobra i novembra, Kalnik i Moslavina počeli su da dobijaju sve veći značaj. Jače neprijateljske snage

“) Zaplenjeno je 50 puškomitraljeza, oko 500 pušaka i veća količina municije.

¹⁸) Tada je ubijeno 116, a zarobljeno 226 domobrana, ustaša i Nemaca.

iz Križevaca, Koprivnice, Ludbrega, Varaždinskih Toplica, Varaždina i Novog Marofa preduzele su, 29. novembra, napad u pravcima s. Osijeka, Ivaneca i Duge Rijeke, gde su se nalazile jedinice Kalničkog odreda, čiji su bataljoni upućeni ka Sljemeni, Ivanšćici i Bilo Gori.¹⁹ Dejstvujući do 12. decembra pojedinačno, bataljoni Kalničkog odreda doveli su neprijatelja u neizvesnost u pogledu jačine partizanskih snaga na Kalniku, Bilo Gori i Hrv. Zagorju. Sredinom decembra se glavnina Kalničkog odreda vratila na Kalnik, a krajem meseca su njegov 1. i 2. bataljon ušli u sastav 4. slavonske divizije. Stab odreda, koji je sa 3. bataljonom ostao na Kalniku, izveo je u prvoj polovini januara, u rejonu Bilo Gore, nekoliko napada na manja uporišta i diverzije na pruzi Đurđevac — Virovitica.

U novembru i decembru Moslavački odred je uspešno napadao uporišta (Ivansku, Novu Raču, Berek i dr.) i vršio diverzije na železničkoj pruzi Zagreb — Novska. Krajem decembra je deo njegovih snaga (300 boraca), po naređenju Glavnog štaba, ušao u sastav 4. slavonske divizije. Iako time brojno oslabljen, Odred je u januaru produžio napade na neprijateljske posade.

Oslobođenjem Voćina, Orahovice, Orljavca i drugih mesta, uspostavljena je čvršća veza između Slavonije i Bilo Gore, proširena je slobodna teritorija i stvoreni su povoljniji uslovi za njenu odbranu. Zbog diverzija na komunikacijama severno od Save, povremeno je prekidana saobraćaj, naročito na železničkoj pruzi Beograd — Zagreb.

U Gorskom Kotaru, zahvaljujući uspešnim dejstvima jedinica 5. operativne zone, stabilizovana je slobodna teritorija i vršene su pripreme za nova ofanzivna dejstva. 9. decembra su 6. i 14. brigada zauzele uporište Gomirje, koje je branilo oko 500 četnika i Italijana, i uspele da ga održe uprkos intervenciji neprijatelja iz Vrbovskog i Ogulina,²⁰ a zatim su, 17. decembra, izvršile uspešan napad na s. Ravnu Goru. Pored toga, ove brigade su u toku decembra dejstvovala na železničkoj pruzi Ogulin — Sušak. Tada se slobodna teritorija Gorskog Kotara prostirala između Kraljevice, Fužina, Vrbovskog, Ogulina, Plaškog, Senja i morske obale. Time su povezane oslobođene teri-

¹⁹ U napadu su učestvovali delovi 1. brdske brigade, 4. regrutskog i 14. domobranskog puka, Zagrebačkog posadnog bataljona i Paveličeve gardijske brigade, jedan eskadron 1. konjičkog divizionara, jedna biciklistička četa i četa legionara iz Križevaca, podržani artiljerijom.

²⁰ Ubijena su i zarobljena 203 neprijateljska vojnika i, pored ostalog, zaplenjeno je 9 mitraljeza i puškomitraljeza i 180 pušaka. Time je zadat odlučan udarac četničkoj organizaciji u tom kraju, pošto je Gomirje bilo njihova glavna baza u Gorskom Kotaru.

torije Gorskog Kotara, Like i Korduna i stvoreni povoljniji operativni uslovi za dalja dejstva.

1 januara ponovo je formiran 1 odred 5 operativne zone, a 9 januara su 6 i 14 brigada (bez 1 bataljona), po naređenju Glavnog štaba, prebačene u Kunić Selo (j-i od Ogulina) sa zadatkom da u sadejstvu sa jedinicama 8 divizije razbiju četnike oko Plaškog. Ali kako je uskoro usledila Četvrta neprijateljska ofanziva, obe brigade su stavljene pod neposrednu komandu 8 divizije, dok su za obezbeđenje slobodne teritorije Gorskog Kotara zadržani 1 odred i 1 bataljon 14 brigade, koji su izvodili diverzije na pruzi Ogulin — Sušak i napadali manje neprijateljske posade na komunikaciji Brinje — Senj.

U tom periodu je 13 proleterska brigada »Rade Končar«, zajedno sa slovenačkim i kordunaškim jedinicama, napadala veća mesta u rejonu Zumberka i dejstvovala na komunikacije. Zbog toga je neprijatelj bio prinuđen da angažuje jače snage, naročito na osiguranju komunikacije Zagreb — Karlovac, koja je za operacije u pretstojećoj Četvrtoj ofanzivi imala veliki značaj.

Posle uspešnih borbi krajem novembra i početkom decembra, 13 proleterska brigada »Rade Končar« i slovenačka brigada »Ivan Cankar« (koja je po naređenju Glavnog štaba Slovenije stigla na Zumberak), pod rukovodstvom zajedničkog štaba, 14 decembra su preduzele noćni napad na Krašić (koji su branili delovi 10 ustaškog bataljona i Zelezničke brigade i 40 žandarma) i uspele da ga oslobode, ali su ga posle nekoliko dana napustile.

U decembru je brigada »Rade Končar« vodila još mnoge borbe sa ustašama i domobranima na Zumberku, a zatim je, 1 januara, zajedno sa 4 brigadom, koju je tamo prebacio Glavni štab Hrvatske, ponovo izvršila napad na Krašić, u kome su se sada nalazili 33 i 35 ustaški bataljon, jedna četa 3 inženjerskog bataljona iz Karlovca i žandarmi. Posle dvodnevni borbi, u kojima su obe strane pretrpele osetne gubitke, Krašić je oslobođen.²¹ Ovaj uspeh snažno je odjeknuo na Zumberku. Stvoreni su povoljniji uslovi za dejstva na komunikaciji Zagreb — Karlovac. Stoga ju je neprijatelj morao obezbediti jačim snagama.

Brigade su 8/9 januara porušile prugu Zagreb — Jastrebarsko i produžile nadiranje ka Samoboru. Međutim, pošto su tamo već bile koncentrisane jače snage 7 SS divizije »Princ

²¹) Ubijeno je preko 200, a zarobljena su 324 neprijateljska vojnika. Obe brigade imale su 40 mrtvih i 61 ranjenog. Zaplenjeno je 5 mitraljeza, 9 puškomitraljeza, 389 pušaka i oko 50.000 metaka.

Eugen« (radi učešća u pretstojećoj ofanzivi), brigade su **se vratile** u rejon Krašića i nastavile da vrše diverzije na komunikacijama. Noću 16/17 januara delovi 4 brigade porušili su prugu Karlovac — Metlika kod s. Kamanje, a ujutro su napali italijanski transportni voz i uništili lokomotivu i 22 vagona-cisterne. Zahvaljujući dejstvima ove dve brigade stvorena je stabilnija slobodna teritorija i na Zumberku.²²

Odbacivši jedinice Bele garde u okupatorske garnizone, u decembru su slovenačke brigade u Dolenjskoj i Notranjskoj uspešno napale italijanska uporišta u dolini Mirne (Dob i Krmelj), porušile železničku prugu i uništile nekoliko železnickih stanica i drugih objekata na njoj, i nanele neprijatelju osetne gubitke. Partizanske snage u Gorenjskoj i dalje su vršile samo akcije lokalnog značaja. U Štajerskoj su jake nemačke snage napale i, 8 januara, u zimskom logoru kod Oplotnice, uništile Pohorski bataljon.²³

Kako je Pokrajinski komitet Partije u Slovenačkom Primorju razvio još širu delatnost, počeli su Trščani, u prvom redu radnici, da prilaze oslobodilačkom pokretu, tako da su, na inicijativu Osvobodilne fronte, već početkom 1943 stvorene i prve organizacije »Delavske enotnosti«. Nešto ranije u Trstu je bio formiran i Okružni odbor Osvobodilne fronte, ali su fašisti, početkom 1943, pohapsili i streljali skoro sve njegove članove. U decembru 1942 formiran je Briški bataljon. Soški odred je tako naglo ojačao, da je u januaru prebacio u Dolenjsku oko 1.000 boraca; reorganizovan je u Severnoprimerški i Južnoprimerški odred (svaki po tri bataljona), s tim što su kod Bovca i na pl. Mangartu dejstvovala dve samostalne čete.

Zahvaljujući upornom radu Partije i Osvobodilne fronte, slovenačke jedinice su imale čvrst oslonac u najširim narodnim masama. Time su stvoreni bitni uslovi za još snažniji razvoj Narodnooslobodilačkog pokreta u Sloveniji. U cilju uspešnijeg rukovođenja, u ovom periodu su izvršene izvesne organizacione promene u Glavnom štabu Slovenije i reorganizovano je komandovanje podelom teritorije Slovenije na četiri operative zone: Štabu 1 operative zone potčinjene su brigade »Matija Gubec« i »Ivan Cankar« i Istočnodolenjski i Zapadnodolenjski odred; Štabu 2 zone — brigade »Tone Tomšić« i »Ljubo Šercer« i Notranjski odred; Štabu 3 zone — Soški, Gorenjski i

²²) Slobodna teritorija na Zumberku obuhvatala je opštine: Sošice, Vivodina, Raflatovići, Sv. Jana i Kalje.

²³) U napadu na Pohorski bataljon učestvovalo je pet nemačkih policiskih četa, jedna četa 138 puka i bataljon Vermanshafta. Tu je hrabro poginulo svih 69 boraca koji su se zatekli u logoru, a spasio se samo nekoliko boraca koji su bili u patrolama ili na lečenju.

Dolomitski odred; Štabu 4 zone — Kamniški, Moravški, Kozjanski, Savinjski i Pohorski bataljon. Za rukovođenje ustankom u Slovenačkom Primorju, u februaru je formiran i Štab Primorske operativne zone. Na taj način, slovenačke jedinice su uspele da se održe u najvećem delu Slovenije, da potisnu Belu gardu u okupatorske garnizone i da svoj vojno-politički uticaj prošire i na Slovenačko Primorje i Furlaniju, a delimično i na Korušku. Sem toga, postignuti uspesi i preduzete organizacione mere, kao i težnje slovenačkog političkog i vojnog rukovodstva da pojačaju dejstva na čitavoj teritoriji Slovenije, nesumnjivo predstavljaju krupan korak ka uspešnijem ostvarenju zadataka koje im je postavio Vrhovni štab.

U Srbiji su krajem 1942 i početkom 1943, pošto su 717 i 7 SS divizija »Princ Eugen« iz zapadne Srbije prebačene u Bosnu i Hrvatsku radi učešća u pretstojećoj ofanzivi, ostale sledeće nemačke snage: 704 divizija, 5 SS motorizovani policijski puk, tri policijska dobrovoljačka puka, šest posadnih bataljona i dve stražarske čete. Što se tiče 1 bugarskog okupacionog korpusa, njegova 7 i 21 divizija ostale su u istom rasporedu, dok je 9 divizija, zbog odlaska dve pomenute nemačke divizije, početkom januara proširila svoje okupaciono područje na zapad do Drine i okupirala teritoriju koju su one držale. Jedan deo rasformiranih četnika Koste Pećanca ušao je u sastav Srpske državne straže, drugi deo se priključio četnicima Draže Mihailovića, a treći, najmanji deo vratio se kući. Kod ostalih okupatorskih i kvislinških snaga u Srbiji nije bilo promene sve do sredine januara.

Iako su, posle odlaska dve nemačke divizije u Bosnu i Hrvatsku, uslovi za razvoj NOB u Srbiji bili znatno povoljniji, ipak partizanski odredi u užoj Srbiji, zbog teških udaraca koje su pretrpeli do leta 1942, nisu bili u stanju da ispolje neku naročitu aktivnost, već su se ograničili na partisko-politički rad, diverzije i uništavanje kvislinškog administrativnog aparata. Ni u Vojvodini, posle stradanja mnogih partiskih kadrova, nije bilo značajnije aktivnosti (izuzev Srem). Situacija na Kosmetu bila je još teža, jer su Italijani i šiptarske kvislinške oružane formacije po gradovima i selima vršili masovna hapšenja, stalno proganjali malobrojne partizanske snage i uništavali partiske aktiviste.

U Crnoj Gori četnici su, uz pomoć okupatora, nastavili uništavanje preostalih partizana i partiskih organizacija, a u Sandžaku su vršili prave pokolje muslimanskog stanovništva. U toku zime je stradao najveći broj partizana u Crnoj Gori, Boki Kotorskoj i Sandžaku, kao i mnogi partiski kadrovi, koji su radili pod veoma teškim uslovima italijanško-četničkog te-

rora. Pored toga streljano je 1.300—1.400 rodoljuba, među kojima veliki broj članova KPJ, dok je broj interniranih dostigao više hiljada. Zbog tako teške situacije, ni pokušaj Pokrajinskog komiteta da još u toku zime ponovo formira partizanske odrede i oživi akcije nije uspeo. Naprotiv, četnici su uspeali, prinudnom mobilizacijom, da pokrenu veliki broj Crnogoraca ka Hercegovini i Bosni i da ih tamo, u pretstojećoj ofanzivi, angažuju protiv Narodnooslobodilačke vojske. Tako teško stanje potrajalo je sve do proleća 1943 — do prodora Glavne operativne grupe u Crnu Goru i Sandžak, kada je narod ponovo ustao u borbu protiv okupatora i četnika.

U Makedoniji, po razbijanju malobrojnih partizanskih odreda u jesen 1942 g., ponovo je došlo do stagnacije ustanka. Zato su Vrhovni štab i Centralni komitet Partije, početkom 1943, uložili nove napore da pokrenu makedonski narod u oslobodilačku borbu i da stvore jače partizanske odrede i regularne jedinice.

* * *

Nastavljajući ofanzivna dejstva, glavne snage Narodnooslobodilačke vojske su u kratkom vremenskom periodu (od 15 novembra do 20 januara) postigle krupne rezultate: razbijene su znatne neprijateljske snage; glavne komunikacije južno od Save bile su ozbiljno ugrožene; oslobođenjem novih krajeva, naročito u srednjoj Bosni, proširena je slobodna teritorija do Gospića, Karlovca, Dvora, Banje Luke, Teslića, Zenice i Imotskog, koja je obuhvatala preko 30 srezova,²⁴ a kroz zajednička dejstva jačalo je bratstvo i jedinstvo hrvatskog, slovenačkog i srpskog naroda. Istovremeno, u Slavoniji, Pokuplju, Hrvatskom Zagorju, Moslavini, Kalniku i u neposrednoj okolini Zagreba došlo je do intenzivnijeg razvoja oslobodilačke borbe, a uticaj Mačeka na hrvatski narod bio je sve slabiji.

Ovi uspesi u zapadnom delu Jugoslavije bili su rezultat smelog i požrtvovanog zalaganja glavnih snaga Narodnooslobodilačke vojske i njenog rukovodstva, kao i objedinjenih ratnih napora naroda, koji je davao velike žrtve za delo oslobođenja. To je bio težak i trnovit put borbe. Iako su sve jedinice i starešine uložili maksimalne napore i čeličili se u surovoj ratnoj

²⁴) Sa te teritorije glavne snage NOV su ugrožavale pozicije okupatorskih trupa, naročito u Hrvatskoj i Bosni, pa je potpuno prirodno što je nemački general Liters 12 januara zaključio da »opšta ratna situacija zahteva smirivanje hrvatskog prostora« (misli se na NDH), jer »proširenje sadašnjeg žarišta nemira prema severu može da dovede do jakog ugrožavanja glavne železničke linije, do prekida dotura za celi Balkan i Krit, a time i do sloma celokupnog položaja Osovine na Jugostoku«.

školi, ove prve krupnije operacije morale su imati i izvesnih nedostataka. Naprimjer, pri napadu na utvrđene gradove Dvor, Bos. Novi i Sanski Most, 1 bosanski i 1 hrvatski korpus nisu obezbedili zadovoljavajući odnos snaga, niti su preduzeli sve potrebne mere da se napadnuta uporišta izoluju,²³ organizaciji napada i sadejstvu nisu poklonili dovoljnu pažnju. Pa i pored toga, oni su produžili napade na ove utvrđene gradove, da bi ih po svaku cenu zauzeli, što je dovelo do velikih gubitaka.

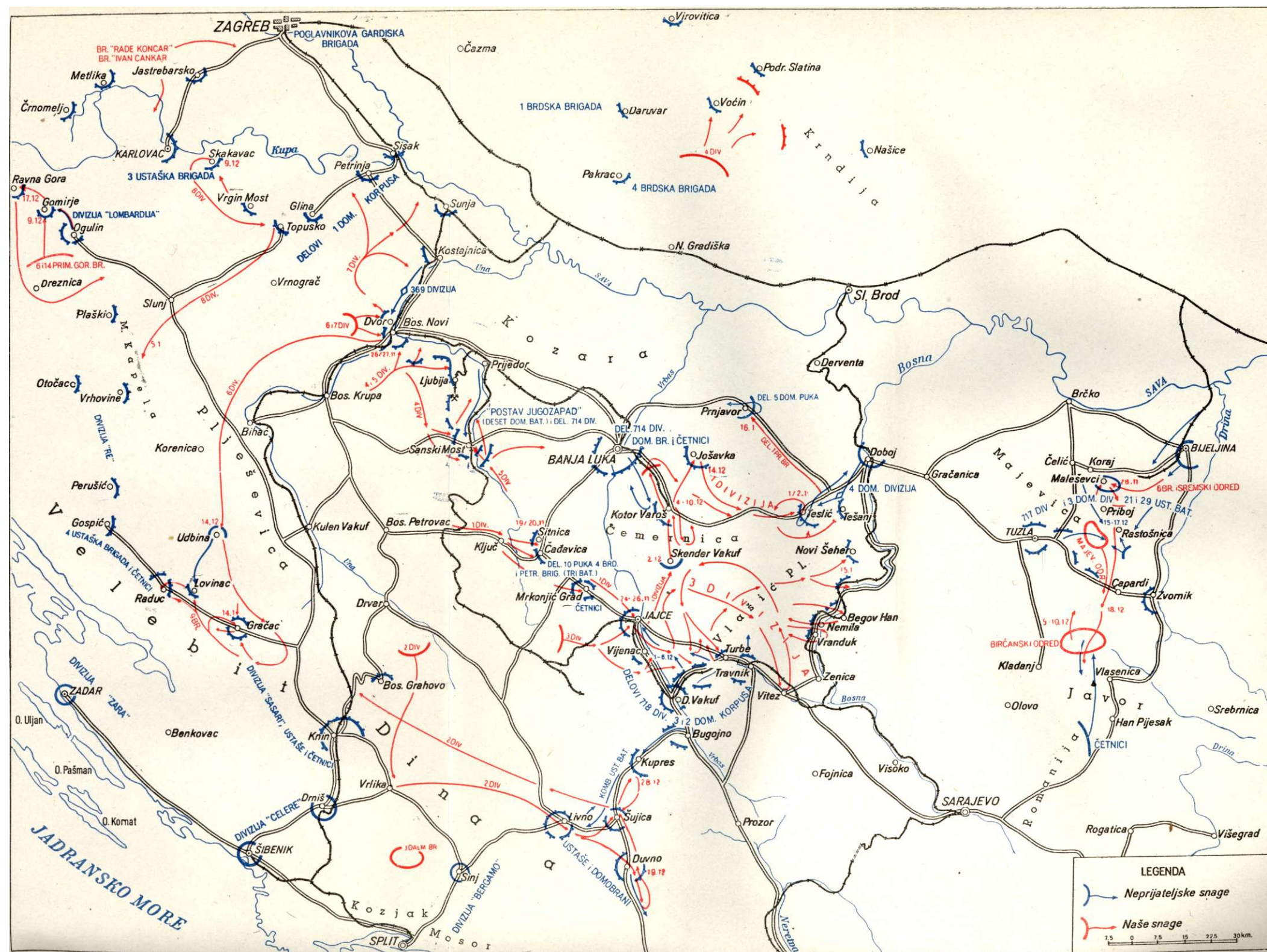
Proučavajući stečena iskustva, a očekujući nove, još presudnije događaje, Vrhovni komandant, koji je u ovom periodu neposredno rukovodio glavnim snagama NOVJ, ukazivao je na važnost pripreme i organizacije operacije (boja), na celishodnost i realnost odluka, na snalažljivost starešina, na gipkost i elastičnost manevra, na koordinaciju i istovremenost akcije, na značaj obaveštajne i izviđačke službe i, posebno, na ulogu starešinskog kadra. Da bi se što više smanjile žrtve koje traži svaki rat, naročito oslobodilački, on je od svih starešina zahtevao da boračkom sastavu poklanjaju najveću pažnju. Ova uputstva, koja je Vrhovni komandant redovno davao posle svakog značajnijeg perioda, našla su svoju punu primenu i u operacijama koje su uskoro usledile. Tako je evoluirala taktika i operativna veština Narodnooslobodilačke vojske.

OBOSTRANI PLANOVI ZA ČETVRTU OFANZIVU

Operacijski plan neprijatelja

Generalpukovnik Ler, komandant Grupe armija »E«, kome je Hitler poverio izvođenje Četvrte ofanzive, sporazumeo se o načinu njenog izvođenja sa predstavnikom italijanske Vrhovne komande generalom Kavalierom, na sastanku 3 i 4 januara. Naime, prema operacijskom planu »Vajs I« (čiji su detalji utvrđeni 9 januara, u Zagrebu, između nemačkog generala Lera i italijanskog generala Roate), bilo je predviđeno da se unište snage NOV i POJ na prostoriji Karlovac, Ogulin, Gospić, Knin, Ključ, Sanski Most, Kostajnica, Glina, s tim da se odvođenjem muškog stanovništva u koncentracione logore i na prinudan rad u Nemačku stvore uslovi za uspostavljanje i konsolidovanje ustaške vlasti u toj oblasti. U operaciji učestvuju nemačke divizije: 714, 717, 718, 369, 7 SS »Princ Eugen« i, delimično, 187; italijanske divizije: »Lombardija«, »Re« i »Sasari«; 2 i 3 brdska domobranska brigada (u sastavu nemač-

²³) Za vreme napada na Dvor nije obezbeđen pravac prema Kostajnici, a pri napadu na Bos. Novi nije bila presečena komunikacija Prijedor — Bos. Novi, što se ponovilo i pri napadu na San. Most.

Skica br. 10

kih divizija) i četiri ustaško-domobranska bataljona (u sastavu italijanskih snaga), dok je 5 brdska domobranska brigada imala zadatak da posedne zauzetu teritoriju Banije i Korduna. Za ovu operaciju nije stvorena jedinstvena nemačko-italijanska komanda, već je nemačkim snagama (objedinjenim u korpus »Hrvatska«) i kvislinškim formacijama sa nemačke okupacione oblasti neposredno komandovao general Liters, komandant nemačkih trupa u Hrvatskoj, a italijanskim i ustaško-četničkim snagama sa italijanske okupacione zone — general Glorija, komandant 5 armiskog korpusa, s tim što su generali Ler i Roata, u cilju koordinacije dejstava, izmenjali vojne misije i često intervenisali u toku operacije.

Zapovešću od 12 januara 1943, general Liters je naredio da 7 SS divizija »Princ Eugen«, sa prostorijske Karlovac, Petrinja, Glina, prodiire motorizovanim delovima duž komunikacije Karlovac — Slunj — Bihać — Bos. Petrovac i da se drugog dana ofanzive, kod s. Vrtoče, spoji sa snagama 717 divizije, čiji će motorizovani delovi nadirati duž komunikacije Velagići — Bos. Petrovac ka Bihaću. Pošto na taj način ovladaju ovom komunikacijom, ove divizije će razdvojiti slobodnu teritoriju na dva dela i sprečiti probijanje snaga NOV iz okruženja; 369 legionarska divizija (ojačana jednim pukom 187 divizije i 3 brdskom domobranskom brigadom), sa linije Glina — Kostajnica, nastupaće širokim frontom na jugozapad, ka komunikaciji Slunj — Bihać, i sistematski (tempom od 5 km na dan) »pročešljavati« zemljište između r. Gline, V. Kladuše, Cetin-grada i Slunja na zapadu i r. Une na istoku, naročito Samaricu; glavne snage 714 divizije, grupisane levo od 369 divizije, na liniji Bos. Novi — San. Most, potpomagaće nastupanje ove divizije kroz Šamaricu, sprečavaće eventualno probijanje okruženih partizanskih snaga ka istoku i severoistoku i, iskorišćavajući nastupanje 717 divizije, očistiće trougao Bos. Novi — Grmeč — San. Most; 717 divizija (ojačana 2 brdskom domobranskom brigadom i 202 tenkovskim bataljonom), iz rejona San. Most, s. Velagići, nastupaće glavnim snagama duž komunikacije Velagići — Bos. Petrovac — Bihać i spojiće se sa jedinicama 7 SS divizije kod s. Vrtoče, zatim će čvrsto zatvoriti ovu komunikaciju i sprečiti probijanje jedinica NOV ka jugu i jugozapadu, dok će pomoćne snage, koje počinju nastupanje dan kasnije, čistiti zemljište južno od drumova San. Most — Pravoslavna Jasenica.

Prema zapovesti generala Glorije, jedinice divizije »Lombardija« dobile su zadatak da nastupaju iz rejona Ogulina u dve kolone: levom duž komunikacije Ogulin — Slunj, s tim da

sadejstvuju 7 SS diviziji »Princ Eugen«, a desnom preko Plaškog, Ličke Jesenice i Drežnika Grada ka Bihaću. Divizija »Re« (ojačana sa tri bataljona divizije »Sasari« i tri ustaško-domobranska bataljona) imala je zadatak da nastupa koncentrično ka B haću u tri kolone: severnom iz Vrhovina, preko Plitvičkog Leskovca, ka Ličkom Petrovom Selu i delom snaga preko V. Jadovnika i Ličke Jesenice ka Plaškom radi sadejstva snagama divizije »Lombardija«; srednjom iz rejonu Ličkog Osika, preko Bunića, ka Korenici; južnom iz rejonu Lovinca, preko Ploče, ka Udbini. Divizija »Sasari« (jačine sedam bataljona) dobila je zadatak da sa prostora Gračac, Zrmanja nastupa glavnim snagama pravcem Bruvno — Mazin, ka Lapcu i Bihaću, i da delom snaga, u visini s. Srba, zatvori prelaze iz gornjeg toka Une na jug, ka Gračacu i Kninu. Pored toga, italijanske trupe su imale zadatak da sistematski »pročešljavaju« zemljište u zoni napada, nastupajući oko 5 kilometara dnevno.

Uporedo s prvom fazom operacije, ali nezavisno od nje, general Roata je bio predvideo da crnogorski četnici od Prozora i hercegovački i lički četnici iz Knina koncentrično nastupaju ka Glamoču, ali je italijanska Vrhovna komanda četničke snage iz Knina angažovala dolinom Une ka Kulen Vakufu, u tesnoj operativnoj vezi sa divizijom »Sasari«.

Za podršku iz vazduha određene su tri nemačke i četiri domobranske eskadrole i oko pet italijanskih. Sve jedinice su dobile specijalna ovlašćenja da najbrutalnije postupaju prema stanovništvu da ubijaju, da ruše i uništavaju svu hranu, ukoliko se ne bude mogla evakuisati. Sve muškarce preko 15 godina starosti trebalo je prikupiti i uputiti u pripremljene koncentracione logore (Nemci su bili predvideli logore za 60.000, a Italijani za 30.000 zarobljenika).

Kao što se vidi, osnovna ideja operacije »Vajs I« — dvostruko operativno okruženje (koje je delimično bilo ostvareno početnim rasporedom) — sastojala se u težnji da se brzim dejstvima 7 SS i 717 divizije u toku dva dana najpre prepolovi slobodna teritorija, a zatim da se istovremenim i koncentričnim nastupanjem ostalih jedinica okruže i unište glavne snage NOV.

U drugoj operaciji — »Vajs II«²⁶ — trebalo je, koncentričnim nastupanjem 7 SS »Princ Eugen«, 369, 717 i 718 nemačke divizije ka Livnu, uništiti sve snage Narodnooslobodilačke vojske na preostaloj teritoriji »Titove države« između Bos. Petrovca, Bos. Grahova, Livna, Jajca i Ključa, za koje se verovalo da će tamo primiti -otsudnu bitku. Pravci nastupanja i

²⁶) Pojediniosti izvođenja operacije »Vajs II« utvrdili su 8 februara u Beogradu general Ler i general Roboti (novi komandant 2 italijanske armije), s tim da operacija počne 25 februara.

zadaci tih divizija bili su: 7 SS divizija, sa prostora Kulen Vakuf, Bos. Petrovac, Ključ, nastupa opštim pravcem Bos. Petrovac — Drvar — Bos. Grahovo — Livno, da temeljito pretrese planinsku oblast južno od puta Bos. Petrovac — Ključ, do linije Bos. Grahovo — Livno; 369 divizija (ojačana 5 brdskom domobranskom brigadom), iz rejonu Čađavica, Jezero, pravcem Čađavica — Glamoč — Livno, da »pročešlja« teren u zoni nastupanja do linije Glamoč — Livno; 717 divizija, iz rejonu Jajce, D. Vakuf, pravcem D. Vakuf — Kupres — Livno, da u zoni nastupanja detaljno »pročešlja« zemljište i spreči proboj jedinica 1 bosanskog korpusa preko komunikacije Kupres — Livno ka jugoistoku; 718 divizija da »očisti« prostor između Jajca, D. Vakufa i Janja.

Italijanske i ustaško-domobranske snage imale su zadatak da zatvore dolinu Neretve od Konjica do Metkovića i liniju Dinara — Knin, da četiri do pet bataljona divizije »Bergamo« i jedan do dva ustaška bataljona, aktivnim dejstvom pravcima Sinj — Livno i Drniš — s. Vrlika, zaštite desni bok nemačkih trupa, a četnici da pretresu prostor Knin, Bos. Grahovo, zapadne padine pl. Ilice, s. Kunovac. Osnovna ideja operacije »Vajs I« — uništenje »Titove države« — zadržana je i u ovoj operaciji.

U trećoj operaciji — »Vajs III« — trebalo je završiti »čišćenje« na preostaloj teritoriji, do zapadne granice Crne Gore, s tim da se razoružaju četnici južno od Neretve — u Hercegovini i Dalmaciji.²⁷

U vezi s postavljenim planom za operaciju »Vajs I«, sve neprijateljske jedinice su do 20 januara bile na svojim polaznim položajima za napad: jedna pukovska grupa 7 SS divizije »Princ Eugen«, sa motorizovanom prethodnicom, na prostoru Karlovca, a druga pukovska grupa ove divizije na prostoru Pisarovina — Pokupsko; 369 divizija, sa jednim pukom 187 rezervne divizije i 3 domobranskom brigadom, na prostoru severno od linije Glina — Kostajnica; 717 divizija, sa 202 ten-

²⁷) Ideja o izvođenju operacije »Vajs III« napuštena je na pomenutom sastanku Ler — Roboti u Beogradu, pa nije ni došlo do detaljnije razrade plana za njeno izvođenje. Posleratna izjava generala Lera: da je još u Rimu odlučeno da se u četvrtoj etapi preduzme operacija »Svare« za razoružanje četnika u Crnoj Gori — nije tačna, jer je nemačka Vrhovna komanda 20 aprila izvestila nemačko Ministarstvo spoljnih poslova da su operacije protiv partizanskih snaga koje su se probile preko Neretve na italijansku okupacionu zonu tek u pripremi, ne spominjući uopšte pitanje četnika. Italijani tvrde da je prilikom posete Pavelića Hitleru, 27 aprila 1943, maršal Kajtel prvi put otkrio nameru Nemaca da izvrše operaciju »Svare«. (Arhiva V.U., mikrofilm 121, snimak 305304-305311 i k. 3, C-37.)

kovskim bataljonom i 2 domobranskom brigadom, u rejonu Sanski Most (714 divizija i dalje je zadržana u dolini Save). Italijanske snage su koncentrisane u sledećim rejonima: divizija »Lombardija« na prostoru Ogulin — Tounj, divizija »Re«, sa tri ustaška i jednim domobranskim bataljonom, na prostoru Vrhovine, Lički Osik, Lovinac, a divizija »Sasari« u rejonu Gračaca. Severno od Knina, prema izvornom delu Une, bila je koncentrisana jaka četničko-italijanska grupacija. Do početka ofanzive bilo je na neprijateljskoj strani koncentrisano približno 80.000 vojnika (oko 45.000 Nemaca, 24.500 Italijana, 1.500 četnika, 4.000 domobrana i oko 5.500 ustaša).

Operacijski plan Vrhovni štab je još u drugoj polovini novembra 1942 predviđao mogućnost neprijateljske ofanzive širih razmera protiv glavnine Narodnooslobodilačke vojske na centralnoj oslobođenoj teritoriji. Zato je tada, pored ostalog, naredio potčinjenim štabovima da pojačaju obaveštajnu i izviđačku službu i blagovremeno otkriju i uoče neprijateljske namere. Mada je u prvoj polovini januara bilo dosta podataka o neprijateljskim pripremama, ipak se još nisu mogli prozreti zamah i početak ofanzive. U takvoj situaciji bilo bi sasvim necelishodno prekinuti dotadanju veoma uspešnu aktivnost naših jedinica da bi se, u očekivanju neprijateljske ofanzive, zauzeo pogodniji strategički raspored. Naprotiv, slobodna teritorija se mogla najuspešnije braniti oprobanom taktikom ofanzivnih dejstava. Zato su se jedinice NOV uoči ofanzive našle u sledećem ofanzivnom rasporedu:

— 1 hrvatski korpus (6 lička, 7 baniska i 8 kordunaška divizija i Kordunaški, Baniski i Lički odred) na teritoriji između donjeg toka Kupe, Save i Une i železničke pruge Knin — Karlovac. 8 kordunaška divizija (5 i 15 brigada) prebačena je sa prostora Plaški, Lička Jesenica, Saborski na pravac Karlovac — Slunj, gde se, na prostoru između Korane i Mrežnice, već nalazio Kordunaški odred; njena 4 brigada (bez jednog bataljona) dejstvovala je na Zumberku, severno od komunikacije Karlovac — Jastrebarsko, sa 13 proleterskom brigadom. 7 baniska divizija (7, 8 i 16 brigada i Baniski odred) nalazila se u Baniji prema 369 nemačkoj diviziji; njene brigade su bile orijentisane prema Glini, Petrinji, Capragu, Sunji i Kostajnici. 6 lička divizija (1, 2 i 9 brigada i 3 lički odred) orijentisala je glavne snage prema Gračacu, a slabije delove severnije —

prema Gospiću i Vrhovinama.²⁸ Severno od 6 divizije, na prostoru Lička Jesenica, Plaški, nalazila se Primorsko-goranska grupa (6 i 14 brigada) koja je stavljena pod komandu Štaba 1 hrvatskog korpusa.

— 1 bosanski korpus (4 i 5 krajiška divizija, Kombinovana brigada i 3 krajiški odred) nalazio se na teritoriji Bosanske Krajine, 6 i 8 brigada 4 krajiške divizije na pravcima San. Most — Bos. Krupa i Bos. Novi — Otoka, dok su 2 i 5 brigada bile na Kozari. 5 krajiška divizija (1, 4 i 7 brigada) bila je orijentisana pretežno prema San. Mostu i Prijedoru, a delom prema Banjoj Luci i Jajcu.²⁹ Kombinovana brigada (koja je 4 februara preimenovana u 10 krajišku) dejstvovala je na pravcu Bos. Grahovo — Tiškovac — Knin.

Prema tome, u ovoj operaciji učestvovalo je oko 22.000 naših boraca.

Tri kvalitetne i, za naše tadašnje uslove i mogućnosti, brojno jake divizije,³⁰ koje su bile pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba, izvodile su ofanzivne operacije van predviđenog obruča i nalazile se u vrlo pogodnom rasporedu za manevar u svim pravcima: 1 proleTERSka divizija (1 proleTERSka, 3 sandžačka i 3 krajiška brigada) na prostoru Prnjavor, Teslić, Banja Luka; 2 proleTERSka divizija — 2 i 4 proleTERSka brigada u rejonu Bos. Grahovo, a 2 dalmatinska brigada na pravcu Duvno — Imotski; 3 divizija (1 dalmatinska, 5 crnogorska i 10 hercegovačka brigada) na prostoru jugoistočno od Jajca, prema Travniku i D. Vakufu, odnosno dolini Bosne.

A kada su operacije otpočele, Vrhovni štab je morao sačekati da se određenije ispolji namera neprijatelja da bi doneo celishodniji plan, iako je već nekoliko dana ranije preduzeo niz mera da se jedinice i stanovništvo pripreme za pretstojeću ofanzivu. Pored toga, nije se tako lako mogla doneti odluka da se napusti slobodna teritorija, jer bi to značilo prepustiti stanovništvo neprijatelju, kojđ je — kao što se vidi iz nemačkog plana operacija — bio spreman da primeni najsvirepije mere u cilju njegovog uništenja. To bi dalje značilo — u najnepovoljnije vreme (usred zime) pokrenuti na desetine hiljada neboraačkog stanovništva iz ugroženih gradova i sela i na hiljade ranjenika iz bolnica i izložiti ih nevoljama i stradanjima. Zbog

²⁸) Vrhovni štab je pre početka ofanzive imao nameru da 2 i 6 diviziju angažuje na razbijanju hercegovačkih četnika u okolini Knina, ali je od toga odustao kad je počela ofanziva.

²⁹) Na teritoriji 1 bosanskog korpusa dejstvovalo je i nekoliko manjih odreda, svaki na svom području.

³⁰) U toku je bilo formiranje 9 dalmatinske divizije. Njena 3 i 4 brigada dejstvovale su na prostoru Biokovo, Imotski, a 5 brigada je formirana tek u prvoj polovini februara.

svega toga je Vrhovni komandant pokušao da primenom taktike elastične i aktivne odbrane prinudi napadača na jasnije ispoljavanje svojih namera, i da, ukoliko je to moguće, zaštititi slobodnu teritoriju Korduna, Banije, Like i Bos. Krajine. On je već prvih dana naredio jedinicama 1 hrvatskog i 1 bosanskog korpusa, na koje se stvarno sručila neprijateljska ofanziva, da primenom taktike zaseda i udara u bokove i pozadinu, rušenjem komunikacija i zaprečavanjem usporavaju neprijateljsko nadiranje na slobodnu teritoriju; ostalim jedinicama, koje su se nalazile van teritorije zahvaćene neprijateljskom ofanzivom, izdata su naređenja da ofanzivnim dejstvima i što jačim pritiskom na neprijateljske komunikacije i garnizone privuku na sebe deo neprijateljskih snaga koje su bile angažovane protiv 1 hrvatskog i 1 bosanskog korpusa. No ipak, u planu Vrhovnog komandanta dominirala je odluka: delom snaga braniti slobodnu teritoriju i usporavati nadiranje neprijatelja, a glavne snage čuvati za otsudne momente i — u slučaju da se preduzetim merama ne bude mogla odbraniti slobodna teritorija — preći sa Glavnom operativnom grupom u protivofanzivu ka jugoistoku. Odluka o prenošenju operacija ka jugoistoku bila je ustvari doneta još ranije, nezavisno od neprijateljske ofanzive, ali je njeno ostvarenje neprijateljska ofanziva ubrzala. A kad je jasno uvideo da neprijatelj namerava da prinudi glavne snage NOV na otsudnu bitku pod veoma nepovoljnim uslovima, da je angažovao daleko nadmoćnije snage i da je rešen da istraje do kraja, a da se, međutim, slobodna teritorija neće moći odbraniti i da bi primanje otsudne bitke bilo katastrofalno za jedinice NOV, Vrhovni komandant je sedmog dana ofanzive (27 januara) doneo definitivnu odluku: deo snaga će produžiti odbranu slobodne teritorije i usporavati nadiranje neprijatelja, a glavne snage (1 i 2 proleterska, 3 udarna divizija i neke druge jedinice) preći će u protivofanzivu u pravcu Hercegovine i Crne Gore, s ciljem da najpre razbiju neprijateljske snage u dolini Neretve, zatim prodru kroz Hercegovinu do Drine i, najzad, preko Crne Gore i Sandžaka, izbiju na Lim.³¹ Ova odluka o prenošenju težišta operacije ka Srbiji imala je dubok politički i strategijski smisao: prodor tako jakih snaga u istočni deo Jugoslavije doveo bi tamo do ponovnog rasplamsavanja ustanka, jer bi se tamošnjim partizanskim grupama i odredima pružila efikasna pomoć u razbijanju četnika Draže Mihailovića koji

³¹) Prilikom prodora kroz Hercegovinu, Crnu Goru i Sandžak, Glavna operativna grupa imala je zadatak da razbije italijansko-četničke snage i da stvori slobodnu teritoriju, u prvom redu u Crnoj Gori i Sandžaku, koja bi poslužila kao siguran oslonac za prodor u Srbiju (u Toplicu i Jablanicu).

su, oslanjajući se na okupatora, sve više uzimali maha; pored toga, time bi se ugrozile i obe glavne balkanske komunikacije: Beograd — Solun i Beograd — Sofija, i to u trenutku kada su Nemci očekivali desant zapadnih saveznika u Grčkoj.

Za realizovanje te odluke trebalo je Glavnoj operativnoj grupi stvoriti potrebne uslove: vreme i prostor. A to je značilo: aktivnom odbranom zadržavati glavne neprijateljske snage, štiteći istovremeno evakuaciju stanovništva i njegovu imovinu. Taj neobično složen i težak zadatak poveren je 1 hrvatskom i 1 bosanskom korpusu. Jedinice 1 hrvatskog korpusa (6 i 8 divizija i Primorsko-goranska grupa brigada) dobile su zadatak da što duže zatvaraju pravce koji iz Like i severne Dalmacije izvode na komunikaciju Bihać — Bos. Petrovac, a 4 i 5 divizija 1 bosanskog korpusa — da zatvaraju pravce koji od Bos. Krupe, Bos. Novog, Prijedora, San. Mosta i Bravskog izvode na pravac Bihać — Bos. Petrovac, kako bi zajedničkim naporima sprečili prodor neprijatelja preko Bos. Petrovca ka jugoistoku. Istovremeno je 7 divizija 1 hrvatskog korpusa stavljena pod neposrednu komandu Vrhovnog štaba, da bi, posle povlačenja ka Oštrelju, kao zaštitnica Glavne operativne grupe, omogućila evakuaciju oko 3.000 ranjenika i bolesnika ka Neretvi. A 9 dalmatinskoj diviziji povereno je obezbeđenje desnog boka glavnih snaga. Pored toga, sve partizanske jedinice dobile su zadatak da pojačaju napade protiv neprijateljskih garnizona i komunikacija širom zemlje. Tako su sada oba korpusa morala raditi na tome da Glavnoj operativnoj grupi stvore vreme i obezbede prostor da bi se ona mogla grupisati i razviti za pretstojeće operacije.

OPERACIJE U KORDUNU, BANIJI, BOSANSKOJ KRAJINI I LICI (od 20 januara do 20 februara)

Ofanziva je otpočela 20 januara ujutro jednovremenim napadom svih neprijateljskih snaga. Na pravcu Karlovac — Bihać, 7 SS divizija »Princ Eugen«, uz podršku avijacije, uspela je posle pet dana da se probije do linije Slunj — Petrova Gora. Dok je njena glavna kolona, na čijem se čelu kretao motorizovani odred, posle ogorčenih borbi, naročito na položajima s. Krnjak — Vojnić i s. Veljun — s. Dunjak, odbacila na jug premorene i razvučene snage 8 divizije i dva bataljona 6 primorsko-goranske brigade, dotle su njene pomoćne snage gotovo bez otpora prešle preko Petrove Gore i 27 januara izbile na komunikaciju Cetingrad — Vrnograč.

U toku 20 i 21 januara, posle teških borbi sa snagama 5 krajiške divizije, glavnina 717 divizije uspela je da pređe Sanu kod Vrhpolja i da sledećih dana nešto malo napreduje ka jugu. Pošto je 2 domobranska brigada, pretrpevši neuspeh na položajima Brajić Tavan, Djedovača i Kamengrad (zapadno od San. Mosta), odbačena u San. Most (odakle je bila prešla u napad), Nemci su bili prinuđeni da na njen pravac ubace 737 puk, čime su oslabili snage koje su napadale ka s. Velagići. Jedinice 7 baniske divizije i Baniski odred odbijali su napade 369 legionarske divizije i naneli joj nekoliko osetnih udaraca na desnom krilu, tako da su je sve do 25 januara zadržali na liniji s. Balinac — s. Brubno. Levokrilni 370 puk i 3 domobranska brigada, ne nailazeći na otpor, petog dana su izbili na liniju s. Brestik — r. Stupnica. Zbog prodora Nemaca u Kordun, glavnina 7 divizije orijentisana je na pravac Slunj — Bihać da bi zajedno sa 8 divizijom zaustavila napredovanje neprijatelja ka Bihaću.

Izvršavajući naređenje Vrhovnog štaba, jedinice 4 krajiške divizije pojačale su aktivnost na Kozari, a brigade 1 proleterske divizije oko Banje Luke, dok je 4 slavonska divizija izvršila napad na železničku prugu Beograd — Zagreb. Zbog toga je 714 divizija morala angažovati svoje snage na obezbeđenju komunikacije Banja Luka — Bos. Gradiška, a delom i severno od Save, na prostoru Nova Gradiška — Okučani, tako da je u ofanzivi mogla da angažuje samo dva bataljona 721 puka — jedan kod Stare Rijeke, južno od rudnika Ljubije, a drugi kod Međumajdana, zapadno od Dvora.

Ni italijanske snage nisu postigle ozbiljnije uspehe. Na severu, prema 14 brigadi i delovima 6 brigade Primorsko-goranske grupe, sporo su napredovale jedinice divizije »Lombardija«; tek posle pet dana dostigle su liniju Tounjski Tržić — Tobolić — Plaški. Jedinice 6 divizije i Ličkog odreda zadržale su sve tri kolone divizije »Re«: severna kolona je čitavo vreme stajala kod Čudinog Klanca, nemoćna da se probije ka s. Plitvičkom Leskovcu; srednja kolona, na pravcu s. Lički Osik — Korenica, nije uspela da ovlada Čardakom (trig. 942) ispred s. Ljubova; južna kolona je snažnim otporom glavnine 6 divizije zadržana na putu Lovinac — Udbina kod Klanca, blizu Ploče. Divizija »Sasari«, sporo napredujući, zauzela je Brubno tek 25 januara.

Za prvih pet dana neprijatelj je uspeo da zauzme znatan deo slobodne teritorije Korduna i Banije. Međutim, u Bosanskoj Krajini i Lici njegovi napadi su se završili neuspehom. Već je postalo očigledno da Nemci neće moći izvršiti brz prodor iz Karlovca i Sanskog Mosta ka Bos. Petrovcu i preseći

slobodnu teritoriju, kako su to planirali. Ofanziva se sada svela na frontalno potiskivanje snaga NOV u pravcu jugoistoka, koji je bio širom otvoren. Ni »pročešljavanje« terena nije išlo onako kako je bilo zamišljeno, jer su neprijateljske snage uspešno zadržavane gotovo na svim pravcima. Tome su doprineli i slabija prohodnost zemljišta i kratki zimski dani.

Dvodnevno zatišje iskoristile su obe protivničke strane: 7 SS divizija za privlačenje svojih jedinica i pripremanje dejstava ka Bihaću, a 7 i 8 divizija 1 hrvatskog korpusa za organizovanje odbrane u cilju zatvaranja pravaca koji od Slunja i Kladuše izvode na Unu. Zatim su, 26 januara, Nemci prešli Koranu kod Slunja, odbacili delove 8 divizije, zauzeli Drežnik Grad i time otvorili put ka Bihaću. Istovremeno je 369 divizija nastavila »čišćenje« Banije i Cazinske Krajine. Međutim, na oteku fronta kod Ključa i San. Mosta, u rejonu s. Fajtovci i s. Eminovci, 25 januara, jedinice 4 i 5 krajiške divizije odbacile su 2 domobransku brigadu i delove 737 nemačkog puka i nanele im osetne gubitke. A kada je neprijatelj ponovo pokušao da proдре na ovom pravcu, jedinice 4 divizije (u čiji su se sastav vratile i brigade sa Kozare) uspele su da okruže 737 puk kod s. Benakovca. Nemačka 714 divizija (bez jednog bataljona koji je bio zadržan u rejonu St. Rijeke radi zaštite rudnika Ljubije) bila je angažovana prema Kozari i Banjoj Luci. Ubacivanjem rezervi Italijani su pojačali napade na svim pravcima, kako bi se konačno probili ka Bihaću i Koreničkom, Krbavskom i Lapačkom Polju.

Idućih dana je neprijatelj pojačao pritisak na svim pravcima. Tako je 7 SS divizija »Princ Eugen«, posle manjeg otpora, 29 januara ušla u Bihać, dok su jedinice 369 divizije, i pored osetnih gubitaka, uspele da izbiju na Unu između Bos. Krupe i s. Otoke. Ali je 7 baniska divizija blagovremeno povučena na desnu obalu Une da bi s boka napala na 7 SS diviziju i kasnije zatvorila pravac Bihać — Bos. Petrovac.

Zahvaljujući prodoru 7 SS divizije ka Bihaću, susedna kolona divizije »Lombardija« izbila je preko Primišlja do Slunja i nastavila akcije lokalnog čišćenja. Na frontu divizije »Re« vođene su žestoke borbe na sva tri pravca: severna kolona je 27 januara prodrla preko Čudinog Klanca i zauzela Plitvički Leskovac i Prijeboj, a dva dana kasnije izbila je u Ličko Petrovo Selo i spojila se sa snagama 7 SS divizije »Princ Eugen«; srednja kolona je zauzela Čardak i preko Ljubova izbila blizu Bunića; južna kolona je bila stalno angažovana u teškim borbama kod Ploče. Divizija »Sasari« uspela je da zauzme s. Mazin 29 januara.

Krajem januara znatno se pogoršala situacija 1 bosanskog i 1 hrvatskog korpusa. Skrativši front i izvršivši gušći raspored snaga, neprijatelj je izvodio jače koncentrične napade i dublje prodirao na oslobođenu teritoriju. Ali ni 31 januara uveče Nemci još nisu bili presekli slobodnu teritoriju duž komunikacije Bihać — Bos. Petrovac, već su samo potiskivali jedinice NOV, nastupajući sa severozapada, severa i istoka ka Grmeču. Rastojanje između 7 SS divizije, čiji je dalji prodor zadržavala 7 baniska divizija, i 717 divizije, koju je uspešno zadržavala 5 krajiška divizija, iznosilo je 70 km. Time su bili stvoreni i prostor i vreme za evakuaciju ranjenika, bolesnika, izbeglica, ustanova i materijala sa slobodne teritorije u pravcu juga.

Pošto je došao do pogrešnog zaključka da će divizije NOV otsudno braniti Grmeč, general Liters je 1 februara preduzeo koncentričan napad: 7 SS divizija dobila je zadatak da nastupa ka Bos. Petrovcu i »pročešlja« južne padine Grmeča, a 369 divizija — da »pročešlja« severne padine; jedan puk 717 divizije ovladao bi terenom severno od puta s. Gudavac — San. Most, a ostale snage zauzele bi Bos. Petrovac. I general Roata je došao do istog zaključka, te je svojim trupama dao zadatak da se preko G. Lapca i Kulen Vakufa spoje sa 7 SS divizijom i time spreče probijanje jedinica NOV na jugoistok, u pravcu Drvara.

Kada su jedinice NOV napustile Kordun, Baniju i deo Like, na teritoriji zapadno od Une, na položajima s. Zavalje — Plješevica — Kuk — G. Lapac, ostale su 6 i 8 divizija, obe primorsko-goranske brigade i Lički odred, sa zadatkom da zatvore pravce koji od Bihaća, Udbine i Mazina vode ka Lapcu i dalje, preko Kulen Vakufa, ka komunikaciji Bihać — Bos. Petrovac, dok je Kordunaški odred uspeo da se zabaci u pozadinu neprijatelja i da obnovi dejstva u Kordunu. U isto vreme, u međurečju Une i Sane, 5 divizija je zatvarala pravce koji od Ključa vode ka Mrkonjiću Gradu, ka Bos. Petrovcu i uz r. Sanu; 4 krajiška divizija i Baniski odred branili su pravce koji od San. Mosta, Prijedora, Bos. Novog i Bos. Krupe vode ka Grmeču; dve brigade 7 divizije nalazile su se na položajima jugoistočno od Bihaća, na napadnom pravcu 7 SS divizije, a jedna brigada u Bos. Petrovcu.

U novonastaloj situaciji, posle pada Bihaća i izbijanja Nemaca na Unu, a u duhu postavljenog zadatka, jedinice 1 bosanskog korpusa nastavile su odbranbene borbe, zadržavajući neprijateljske kolone i postepeno napuštajući slobodnu teritoriju, sem Grmeča, koji je Stab 1 bosanskog korpusa nastojao da po svaku cenu održi.

Od 1 do 9 februara borbe su nastavljene s nesmanjenom žestinom; naročito za Ripački Klanac, Podgrmeč i Grmeč. Posle oštih dvodnevni borbi sa 7 baniskom divizijom i Bihaćkim bataljonom, glavnina 7 SS divizije uspela je da se 2 februara probije duž komunikacije kroz Ripački Klanac i da 6 februara zauzme s. Vrtoče. U međuvremenu je njena istočna grupa, slomivši jak otpor 16 brigade 7 baniske divizije, prodrla duž komunikacije Bihać — Bos. Krupa i u rejonu Gudavca došla u dodir sa snagama 369 divizije, koje su nastupale ka jugu. Ova grupa je do 6 februara prošla kroz severozapadni deo Grmeča do puta Bos. Krupa — Krnjeuša. Zbog ovog prodora 7 SS divizije, Vrhovni štab je morao povući 7 banisku diviziju u rejon Oštrelja, da bi ona zatvorila pravac prema Bos. Petrovcu, jer je trebalo sprečiti nemačku diviziju da prodorom ka Bravskom okruži snage 1 bosanskog korpusa na Grmeču. Vrhovni štab je 4 i 5 februara predočio tu situaciju Štabu 1 bosanskog korpusa i naredio mu: da povuče snage sa Grmeča, da ne bi došlo do »druge Kozare«; da glavne snage 5 krajiške divizije rokira na Srneticu, s tim da jedna brigada zatvori pravac Ključ — Ribnik — Vrbljani, a da se druga brigada približi Oštrelju, preuzme odbranu pravca Oštrelj — Bos. Petrovac — Drvar — Bos. Grahovo i omogući 7 baniskoj diviziji da preuzme ulogu zaštitnice Glavne operativne grupe (što joj je i bio osnovni zadatak). Istovremeno, Vrhovni štab je skrenuo pažnju Glavnom štabu Hrvatske da posebnu pažnju pokloni obezbeđenju pravca prema Kulen Vakufu — Vrtoče i naredio mu da njegove snage, ukoliko budu prinuđene na povlačenje, otstupe pravcem Srb — Bos. Grahovo — Drvar. U međuvremenu je 5 krajiška divizija prinudila 749 puk 717 divizije da pređe u odbranu na liniji Velagići — Ramići, gde su jedinice 1 brigade razbile jaku grupu neprijateljske pešadije i tenkova.

Jedinice 369 divizije sa 3 domobranskom brigadom i pukovskom grupom 187 divizije, pošto su prešle Unu kod Bos. Krupe i obezbedile mostobran, nadirale su na jug i jugoistok u cilju čišćenja severnih padina Grmeča, odakle je već bila izvršena evakuacija jednog dela ranjenika. Ovim neprijateljskim snagama pružili su snažan otpor 8 krajiška i delovi 2 krajiške brigade i Baniski odred. Probivši se komunikacijom Gudavac — Krnjeuša, 3 domobranska brigada je 5 februara dostigla Risovac. Nemački 370 puk prodro je do Benakovca, gde se 4 februara spojio sa 3 bataljonom 737 puka, koji je već nekoliko dana bio okružen. Spajanjem 369 i 717 divizije neprijatelj je ovladao komunikacijom Bos. Krupa — Sanski Most

i time okružio Grmeč i sa severa. Brigade 4 divizije bile su odbačene na severne padine Grmeča.

Sada je neprijatelj nastojao da i sa juga zatvori obruč. Pošto je zauzela Vrtoče, 7 SS divizija je produžila nastupanje na istok i 7 februara zauzela Bos. Petrovac, a sutradan se kod Jasenovca spojila sa delovima 717 divizije (18 dana kasnije no što su Nemci u prvobitnom planu bili predvideli). Zbog ovog napada 7 SS divizije iz pozadine, 5 krajiška divizija bila je prinuđena da se povuče na severne padine Srnetice. Tada je glavnina neprijateljskih snaga izvršila napad na Grmeč: 7 SS divizija je delom snaga preduzela napad južnim padinama; 369 divizija, dovukavši i svoj 369 puk iz doline Une, prešla je u napad sa severa; 717 divizija je angažovala neke svoje delove sa istoka. Dve grupe 714 divizije napadale su na Podgrmeč. Tako su se na taj prostor sručile mnogobrojne neprijateljske snage, koje su vršile nečuvena zverstva nad izbeglicama i zaostalim ranjenicima.

Štab 1 bosanskog korpusa je tek tada uvideo svu težinu situacije, pa je naredio 4 diviziji da na Grmeču ostavi samo 6 brigadu, a da 8, 5 i 2 brigada preuzmu odbranu pravca Bos. Petrovac — Drvar i zatvore pravac Bravski Vaganac — Srnetica, kako bi 7 baniska divizija, kao zaštitnica Glavne operativne grupe, što pre krenula ka G. Vakufu. A 5 krajiška divizija dobila je sledeći zadatak: 4 i 7 brigada preuzeće odbranu južno od Ključa, prema gornjem toku Sane, obezbeđujući se od Banje Luke i Jajca, a 1 brigada će krenuti u srednju Bosnu, ka Prnjavoru (gde je ranije bila 1 proleterska divizija), radi ojačanja slabijih partizanskih snaga na tom prostoru.

Svoj zadatak je 5 krajiška divizija izvršila: zatvorila je određene pravce. Ali 4 divizija, usled izmenjene situacije, nije smenila 7 banisku diviziju na Oštrelju, jer su na Grmeču i dalje ostale tri njene brigade; samo su se Štab divizije i 8 brigada našli južno od Bos. Petrovca. Zadržavanje tri brigade 4 divizije u rejonu Grmeča imalo je negativne posledice. Prvo, brigade su se našle u okruženju (koje se moglo izbeći), te su morale prihvatiti teške borbe s nadmoćnijim neprijateljskim snagama, koje su koncentrično nadirale, i povlačiti se ka masivu Grmeča; i samo uz velike napore one su se, između 11 i 13 februara, probile iz okruženja na prostor severno od komunikacije Bos. Krupa — San. Most. Drugo, pošto 8 brigada nije bila u stanju da preuzme odbranu pravca Bos. Petrovac — Drvar, to je 7 baniska divizija kasno izvučena iz borbe oko Bos. Petrovca i Kulen Vakufa (njena poslednja jedinica — 16 baniska brigada — tek je 16 februara krenula od Martin Broda ka Kupreškom Polju), tako da je, posle tolikih napora, morala

da odmah preuzme ulogu zaštitnice i da produži teške borbe. Ovu diviziju je tok događaja stavio u situaciju da mora tako reći bez predaha, pod veoma teškim okolnostima, voditi zaštitničke borbe, izdržavajući jak pritisak neprijatelja sve do Prozorske kotline. Treće, snage koje su ostale na Grmeču bile su toliko neophodne u kritičnoj etapi bitke na Neretvi — da sprečavaju nadiranje 7 SS i 369 divizije ka dolini Neretve.

Za to vreme su i italijanske snage, zahvaljujući donekle prodoru 7 SS divizije, postigle izvesne uspehe. Slomivši otpor delova 6 i 14 primorsko-goranske brigade, 1 puk divizije »Re« prodro je 2 februara, preko Prijeboja, u Korenicu. Sutradan je, preko Babina Potoka, upućen ka Korenici i 74 puk divizije »Lombardija«. U rejonu Homoljca ovoj koloni su pružili otpor delovi 2 ličke i 6 primorsko-goranske brigade, ali je neprijatelj uspeo da ih odbaci i da proдре u Korenicu. Južnije, 2 puku divizije »Re« pošlo je za rukom da; 1 februara zauzme Bunić, dok je ojačani 151 pešadiski puk divizije »Sasari« (koji je dejstvovao u sastavu divizije »Re«), posle borbi sa 9 ličkom brigadom, ušao 3 februara u Udbinu. Na pravcu Mazin — Lapac ostale snage divizije »Sasari« (jačine pet bataljona) pojačavale su svoje napore da se probiju u G. Lapac i, dalje, u Kulen Vakuf, kako bi se spojile sa 7 SS divizijom na komunikaciji Bihać — Petrovac i tako sprečile povlačenje jedinica 1 hrvatskog korpusa preko Une ka Drvaru. Izbijanjem Italijana na liniju Prijeboj — Korenica — Udbina — Mazin, 1 hrvatski korpus je bio nabačen na Plješivicu. U takvoj situaciji, a na bazi dotadašnjih iskustava, nametnula se potreba da se rad svih jedinica bolje uskladi, da se omogući lakši uvid, neposredniji uticaj i efikasnije komandovanje. Stoga je Glavni štab Hrvatske 3 februara preuzeo neposrednu komandu nad svim jedinicama u Lici i naredio 8 i 6 diviziji i primorsko-goranskim brigadama da zatvore pravce koji od Bihaća, Korenice, Udbine i Bruvna vode ka G. i D. Lapcu i Srbu, da spreče izbijanje italijanskih snaga u Kulen Vakuf i da, u isto vreme, brane rejon planine Plješevice, orijentišući deo snaga za dejstvo u pozadini Italijana, u rejonu Krbavica, Trnovac, Turjanski.

Sledećih dana borbe su malo popustile. Tada je 8 divizija zatvarala pravac Bihać — Nebljusi i kontrolisala prelaze preko Une. Njena 5 brigada je 6 februara na Drenovači, južno od Bihaća, odbila napad delova 7 SS divizije i odbacila ih ka severu, nanevši im velike gubitke. Obe primorsko-goranske brigade štitile su prolaze iz Koreničkog Polja ka Plješevici. Pravce Udbina — D. Lapac i Bruvno — G. Lapac uspešno su zatvarale 9 i 1 brigada 6 divizije, dok je 2 brigada već dejstvovala u

pozadini neprijatelja, zapadno od Korenice. Za jedinice 1 hrvatskog korpusa, sabijene na Plješevici pl., situacija je postala kritična i već se pomišljalo na povlačenje preko Une u Bosansku Krajinu.

Međutim, baš tada su Italijani odustali od daljih dejstava ka Plješevici. Smatrajući da su izbijanjem na zapadne padine ove planine izvršili svoj zadatak, i uviđajući necelishodnost daljih dejstava na tom području, oni su odlučili da divizija »Re« i 74 puk divizije »Lombardija« raščiste zonu obuhvaćenu prugom Vrhovine — Lovinac i putem Prijeboj — Udbina, a da se 151 pešadiski puk divizije »Sasari« vrati u sastav svoje divizije, koja je i dalje uporno nastojala da se probije ka G. Lapcu. Ovaj puk je, posle oštih dvodnevni borbi sa 9 ličkom brigadom, uspeo da iz Udbine, preko Ondića, 8 februara prodre za Bruvno. Istovremeno je jaka grupacija hercegovačkih i Bujićevih četnika, sa manjim brojem Italijana, nadirala s juga ka Srbu, potiskujući delove Ličkog odreda i 10 krajiške brigade.

Nezadovoljni njihovim oklevanjem, Nemci su insistirali na tome da Italijani zauzmu područje Plješevice i sa zapada izbiju na Unu, u njen gornji tok. Na konferenciji između generalpukovnika Lera i generala Robotija, 8 februara u Beogradu (gde je trebalo utvrditi plan za sledeću operaciju »Vajs II«), razmotrene su zajedničke mere za dovršenje operacije »Vajs I«. Odlučeno je da Italijani produže napad u cilju zauzimanja G. Lapca i izbijanja u rejon Kulen Vakufa, gde će se spojiti sa delovima 7 SS divizije, i da sa delom snaga preko Plješevice izbiju na put Bihać — Zavalje — D. Lapac.

U duhu te odluke, snage 5 italijanskog armiskog korpusa nastavile su operacije. Nemci su se orijentisali ka Grmeču, u nadi da će tu uništiti opkoljene snage 4 divizije. Borbe na petrovačko-drvarskom i ključkom pravcu postepeno su se stišavale, da bi se posle izvršenih priprema i pregrupacija, pred kraj meseca, sa početkom nove operacije (»Vajs II«), ponovo razbuktale. U Lici, na području D. i G. Lapca, Kulen Vakufa i Srba, došlo je do neobično žestokih borbi. Uz snažnu podršku artiljerije i avijacije, divizija »Sasari« je 11 februara prešla u napad i, posle veoma oštih borbi sa 1 i 9 ličkom brigadom, 13 februara ušla u G. Lapac, a sledećeg dana su njeni delovi dostigli Kulen Vakuf, u koji su stigli, od Vrtoča, i delovi 7 SS divizije. Radi sadejstva diviziji »Sasari«, 2 puk divizije »Re« vršio je pritisak duž komunikacije Udbina — D. Lapac, koji je zatvarala 9 lička brigada. Njegovi delovi uspeali su da se 15 februara probiju u D. Lapac, odakle su sledećeg dana produžili u G. Lapac. Mešovita četničko-italijanska kolona je 11 februara ušla u Srb i produžila nastupanje ka severu. U među-

vremenu je divizija »Re« palila sela na zauzetoj teritoriji, pljačkala i streljala tamošnje stanovništvo. Neki njeni delovi izbili su na greben Plješevice.

Zbog prodora Italijana ka Kulen Vakufu, položaj 1 hrvatskog korpusa se pogoršao. Tada je Glavni štab Hrvatske odlučio da pređe u protivnapad na neprijateljske snage, koje su bile razvučene duž komunikacije Bruvno — Kulen Vakuf, i time preuzme inicijativu u svoje ruke. U tom cilju, snage 6 i 8 divizije preduzimale su česte napade na neprijatelja koji je komunicirao ovim putem, i na njegovu posadu u G. Lapcu. Naravno, žestoke borbe vođene su u toku 15 i 16 februara, između Kulen Vakufa i G. Lapca, sa 2 bataljonom 151 pešadiskog puka i dva bersaljerska bataljona. Uz znatne gubitke, Italijani su uspeli da se povuku u G. Lapac. U međuvremenu su 16 brigada 7 divizije, dva bataljona Ličkog odreda i delovi 1 ličke i 10 krajiške brigade zaustavili prodor četnika uz Unu i odbacili ih ka železničkoj pruzi Gračac — Knin.

Smatrajući da su izbijanjem u rejon Kulen Vakufa izvršili svoju obavezu i udovoljili zahtevima Nemaca, Italijani su odlučili da odmah otpočinu povlačenje iz Like. Oni su nameravali da diviziju »Re« prebace ka Gorskom Kotaru, a diviziju »Sasari« u zonu Knin — Drniš, gde će zameniti jedinice divizije »Bergamo« (koje su bile određene da sadejstvuju u operaciji »Vajs II«),

Ali, zbog napada 6 i 8 divizije, povlačenje divizije »Sasari« nije išlo po planu. Smelim manevrom, 9 lička brigada se 18 februara uklinila u neprijateljsku kolonu na prevoju između G. Lapca i Mazina i time otsekla glavninu divizije »Sasari«, koja se našla u kritičnoj situaciji. Da bi je deblokirao, komandant 5 armiskog korpusa je preko Gračaca i Mazina hitno uputio jedan puk divizije »Re« sa četom tenkova i artiljerijom, a istovremeno je zatražio intervenciju Nemaca iz Kulen Vakufa ka G. Lapcu. Posle ogorčenih borbi, Italijani su tek 21 februara uspeli da se probiju ka Gračacu, pretrpevši gubitke od 112 mrtvih i 358 ranjenih, dok je velika količina naoružanja, municije i opreme bila uništena ili zaplenjena. Toga dana je i jedna nemačka kolona, od Kulen Vakufa, uspela da prođe blizu G. Lapca, ali se ubrzo povukla.

* *

Za Nemce je operacija »Vajs I« bila završena 17 februara. Njihove snage koje su čistile Grmeč — napustile su to područje da bi se odmorile i pregrupisale za operaciju »Vajs II«.

Italijani su, povlačenjem sa osvojene teritorije Like, sa svoje strane okončali ovu operaciju.

Neprijatelj nije mogao biti zadovoljan postignutim rezultatima. Litersova zamisao o munjevitom prodoru i podeli slobodne teritorije na dva dela, i o okruženju i uništenju jedinica NOV, nije bila ostvarena. Iako je na prvi pogled izgledala dobra, ta zamisao je u osnovi bila nerealna: ma koliko računali na postizanje iznenađenja i na mogućnost da motorizovani odredi 7 SS i 717 divizije izvrše brz prodor iz Karlovca i Sanskog Mosta ka Bos. Petrovcu, to je bilo neizvodljivo s obzirom na izdržljivost i otpor naših jedinica i na vremenske i terenske prilike. Ni predviđeno metodično »pročešljavanje« mestimično pošumljenog srednjeplaninskog zemljišta, u zimsko vreme, na tako širokom frontu, nisu mogle izvršiti angažovane snage. Sem toga, u početnom neprijateljskom rasporedu postojao je neposredan veliki otvor ka jugoistoku, između Ključa i izvornog dela Une, jer su se Nemci nadali da će brzim prodorom 717 divizije duž puta Velagići — Bos. Petrovac — Vrtoče za dva dana izvršiti okruženje slobodne teritorije i na tom delu. Međutim, oni su mogli doći do pravilnijeg zaključka da su imali u vidu neuspeh 717 divizije; ona je u toku koncentracije, još u decembru, bezuspešno pokušavala da se pre početka ofanzive probije do Velagića, ali je bila prinuđena da se vrati u San. Most i da odatle pređe u nastupanje, što je znatno kompromitovalo njihove planove.

Zbog tako nerealnog plana, i dejstva su se morala razvijati drugačije no što su bila planirana. Pre svega, izostalo je brzo prodiranje 7 i 717 divizije, pa su Nemci bili prinuđeni da p'rimene metod frontalnog nastupanja i potiskivanja naših snaga. Zbog neuspeha 2 domobranske brigade da izađe iz Sanskog Mosta, došlo je do prebacivanja 737 puka i delova 202 tenkovskog bataljona sa glavnog pravca Velagići — Bos. Petrovac na pomoćni pravac San. Most — Pravoslavna Jasenica, tako da 749 puk nije bio u stanju da proдре ka Bos. Petrovcu. Pored toga, i »pročešljavanje« zemljišta išlo je slabo, sporije nego što je to bilo predviđeno. Nadajući se da će na Grmeču naći i uništiti glavne snage NOV, Nemci su učinili i drugu grešku što su 1 februara prebacili težište operacija na taj sektor. A da su se tri brigade 4 krajiške divizije otuda blagovremeno izvukle na jug, kako je naredio Vrhovni štab, Nemci bi sasvim promašili cilj. Ovako im je pošlo za rukom da na Grmeču okruže glavninu 4 divizije, ah ne i da je unište.³²

³²⁾ Borbe na Grmeču i proboj iz okruženja stajali su ovu diviziju oko 500 mrtvih, ranjenih i promrzlih, dok su ranjenici uglavnom na vreme evakuisani ka Glamoču.

Italijani nisu ni toliko postigli: uz velike gubitke, uspjeli su da prodru samo u jedan deo slobodne teritorije, da u ograničenoj meri prokrstare Likom i da uđu u G. i D. Lapac i u neka druga mesta, ali su se uskoro našli tamo odakle su i krenuli. Prema tome, iako je prošao kroz najveći deo slobodne teritorije i nanio teške žrtve i ogromne patnje i materijalne štete stanovništvu Banije, Korduna, Like i Bos. Krajine, neprijatelj ipak nije uspeo da okruži i uništi snage 1 hrvatskog i 1 bosanskog korpusa. Štaviše, Glavna operativna grupa Vrhovnog štaba preći će u snažnu protivofanzivu ka Hercegovini i Crnoj Gori, a 1 hrvatski i 1 bosanski korpus uskoro će ponovo osloboditi ustaničke oblasti Like, Banije, Korduna i Bos. Krajine i staviti pod udar i neprijateljske snage u gradovima i komunikacije.

Veliki napori i osetni gubici uverili su nemačku Vrhovnu komandu da operacije protiv Narodnooslobodilačke vojske ne mogu uspešno sprovoditi trupe slabijeg kvaliteta. Zbog toga je ona naredila da se dotadanje posadne divizije popune mlađim ljudstvom i jačom artiljerijom i reorganizuju u operativne jedinice, da se u Jugoslaviju upute nove operativne divizije i policijske snage i da se reorganizuju domobranske oružane formacije, kako bi se već jednom raščistila situacija u Jugoslaviji.

Jedinice 1 hrvatskog i 1 bosanskog korpusa uglavnom su izvršile postavljene zadatke. Skoro mesec dana vodeći elastičnu odbranu, — koja je, zavisno od situacije i potreba, na nekim pravcima bila krajnje otsudna, — one su stvorile potrebno vreme i prostor za koncentraciju Glavne operativne grupe i time operativno obezbedile njenu protivofanzivu ka jugoistoku u početnom periodu. One su se, usto, maksimalno zalagale u odbrani i zaštiti naroda, ranjenika i narodne imovine, pružajući veliku pomoć pri evakuaciji izbeglica, bolnica, ustanova i materijala. Pored značajnih uspeha pokazale su se i izvesne slabosti: nesnalaženje nekih štabova, neblagovremeno reagovanje na promene u situaciji, nedovoljna razvijenost izviđačke službe i veze. To je, doduše, i razumljiva pojava s obzirom na uslove i stepen razvoja jedinica NOV u tom periodu.

Borci i starešine, i sav narod, u prvom redu omladina, pokazali su u ovim jednomesečnim borbama vanredno zalaganje i požrtvovanje. Po vrlo oštroj zimi i snegu, uz krajnje oskudnu obuću i odeću, i bez dovoljno hrane, jedinice su uspešno usporavale neprijateljsko nadiranje i izvršavale zadatke koje im je postavio Vrhovni štab. Narod je svesrdno pomagao pri evakuaciji bolnica i magacina hrane i prenosu ranjenika i bolesnika. Jedinstvu vojske i naroda i njihovoj visokoj poli-

tičkoj svesti treba zahvaliti što je izvojevana ova pobjeda i što su stvoreni bitni preduslovi za prelazak Glavne operativne grupe u protivofanzivu.

BITKA NA NERETVI

(od 8 februara do 31 marta)

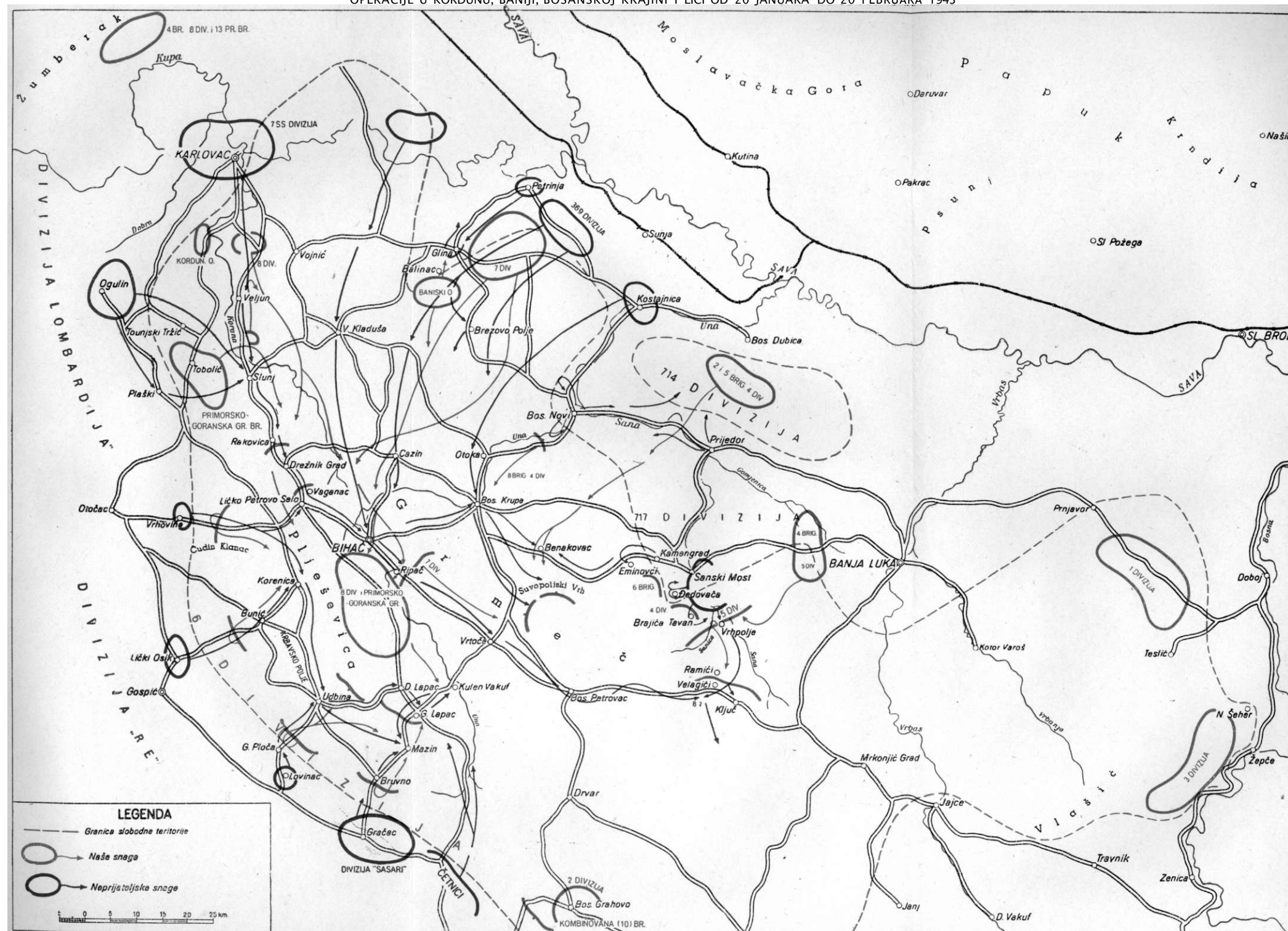
Protivofanziva Glavne operativne grupe Čim je doneo odluku za protivofanzivu, Vrhovni komandant je izdao i prva naređenja da se udarna snaga Glavne operativne grupe — 1, 2 i 3 divizija — koncentriše na prostoru Gornji Vakuf, Prozor, Duvno, s tim da 1 i 3 divizija prethodno zauzmu Jajce, Bugojno, G. i D. Vakuf.³³ U to vreme su se ove divizije još uvek nalazile na velikoj udaljenosti od predviđene koncentracijske prostorije, angažovane ofanzivno protiv neprijateljskih snaga na odvojenim pravcima. Zato je trebalo prilično vremena da se 1 proleterska divizija izvuče iz borbe i stigne iz rejonu Prnjavor, Teslić, Banja Luka u rejon G. Vakufa, a 2 proleterska divizija od Knina u rejon Duvna. Pored toga, 7 baniska divizija, kao zaštitnica, morala je, pod neprekidnom borbom, da na velikom prostoru omogući evakuaciju ranjenika na prostor Livno, Duvno.

Pošto se u toku pokreta divizija Glavne operativne grupe ka koncentracijskoj prostoriji donekle izmenila opšta situacija (pad Bihaća i dr.), Vrhovni štab je odustao od zauzimanja Jajca i Bugojna (jer bi to usporilo prelaz u protivofanzivu, a njihovo zauzimanje nije imalo bitnog uticaja na uspešan razvoj operacija ka dolini Neretve) i donekle izmenio i koncentracijske prostorije 1 i 2 proleterske divizije.

Plan Vrhovnog štaba 30 januara je 3 udarna divizija zauzela G. Vakuf i izbila na Makljen i Radušu, a 9 krajiška brigada (tih dana formirana od 3 krajiškog odreda) oslobodila je D. Vakuf. Time, kao i uspešnim operacijama 1 bosanskog i 1 hrvatskog korpusa, stvoreni su uslovi za neometano prikupljanje Glavne operativne grupe severno od Prozorske kotline. Kada su, 7 februara, 1, 2 i 3 divizija stigle na predviđene koncentracijske prostorije, Vrhovni komandant je, sutradan, na savetovanju u Duvnu, njihove komandante detaljnije upoznao s planom protivofanzive i naredio

³³) Vrhovni štab je 26 januara naredio 3 diviziji da po mogućstvu zauzme Bugojno i G. Vakuf, da bi sprečila ofanzivu na pravcu Livna koje je u toj situaciji bilo od izuzetne važnosti.

OPERACIJE U KORDUNU, BANJI, BOSANSKOJ KRAJINI I LICI OD 20. JANUARA DO 20. FEBRUARA 1943.

da divizije odmah pređu u napad, s ciljem da razbiju neprijateljske snage na prostoru Mostar, Ivan Sedlo, Prozor i izbiju na Neretvu. Stoga je trebalo da 2 proleTERSka divizija još 8 februara uveče pređe u nastupanje pravcem Livno — Duvno — Imotski — Posušje — Drežnica, zauzme neprijateljske otporne tačke između Mostara i Jablanice, što pre izbije na Neretvu i otseče italijanske i kvislinške snage severno od Mostara, i u isto vreme sprečava svaku intervenciju s juga, u prvom redu iz Mostara; da 3 udarna divizija, koja je iz rejona G. Vakufa upućena pravcem Prozor — Rama — Ostrožac — Konjic, zauzme sva ova mesta i osigura prelaze preko Neretve, jer su se ranjenici i vozeća artiljerija najpogodnije mogli prebaciti u Hercegovinu preko Konjica; da 1 proleTERSka divizija, nastupajući pravcem G. Vakuf — Solakova Kula (istočno od Prozora) — Ivan Sedlo, uništi neprijateljske otporne tačke na železničkoj pruzi između Konjica i Ivan Sedla i obezbedi levi bok Glavne operativne grupe od neprijateljske intervencije sa pravca Sarajeva; da 9 dalmatinska divizija, koja se zatekla na prostoru Imotski, Biokovo, najpre obezbedi povlačenje ranjenika pravcem Livno — Duvno, a zatim nastupa za 2 proleTERskom divizijom; da 7 baniska divizija, koja je obrazovala zaštitnicu, najpre preda svoje položaje 4 krajiškoj diviziji, zatim preuzme ulogu zaštitnice i obezbeđuje Glavnu operativnu grupu na pravcu Kulen Vakuf — Drvar — Glamoč — Sujica — Prozor i, najzad, produži pokret za 3 divizijom.

Glavna operativna grupa je 8 februara prešla u protivofanzivu. Već sutradan je 2 proleTERSka divizija, u brzom nalletu, oslobodila Posušje, a zatim, 10 februara, i Imotski. Nadirući dolinom Drežanke, ona je 15 februara izbila na Neretvu i u toku noći 16/17 februara uništila neprijateljske delove u Drežnici i Grabovici i motorizovanu kolonu (1 bataljon 260 puka) divizije »Murde« koja se kretala uz Neretvu.

Noću 15/16 februara 3 udarna divizija napala je na solidno utvrđene neprijateljske položaje u Prozoru i tokom iduće noći, posle ogorčenih borbi, slomila otpor jednog italijanskog pešadiskog bataljona, čete tenkova i artiljeriskih i minobacačkih jedinica i zaplenila veliku količinu ratnog materijala i druge opreme.³⁴ Nadirući ka Neretvi, njene jedinice su 18 februara bez borbe ušle u Ostrožac, a 20 februara uništile neprijateljske snage u Rami. Jedna brigada 3 divizije ostala je u rejonu Prozora kao obezbeđenje prema G. Vakufu, a ostale dve su produžile čišćenje doline Neretve. Dve brigade 2 pro-

³⁴) Vrhovni komandant je tom prilikom istakao da su »borci 3 divizije izvršili zadatak sa zadivljujućim junaštvom«.

leterske divizije zadržane su prema Mostaru, a njena 4 proleterska brigada je produžila nadiranje uz Neretvu prema Jablanici, 22 februara, posle oštih borbi (koje su počele noću 20/21 februara), prinudila na predaju posadu Jablanice jačine oko 800 vojnika i zaplenila veliki broj oružja, vozila i druge opreme, a zatim produžila nastupanje ka Konjicu. Što se tiče 1 proleterske divizije, njene jedinice su do 18 februara zauzele Ivan Sedlo i sve otporne tačke duž železničke pruge od Tarčina do Konjica.

Tako je Glavna operativna grupa za kratko vreme razbila glavninu divizije »Murde«, izbila na Neretvu frontom širokim 80 km i ovladala prostorom Ivan Sedlo, Prozor, Drežnica (sem Konjica) i svim mostovima na Neretvi između Mostara i Konjica. Time je otvorila put preko Neretve i stvorila povoljne uslove za brz prodor u istočnu Hercegovinu i ka Drini i Crnoj Gori.³⁵ Međutim, oko 3.500 ranjenika i bolesnika bilo je znatno zaostalo, jer je njihov prvi ešelon tek 19 februara uveče krenuo iz Duvanjskog Polja ka Prozorskoj kotlini.

Italijani nisu uspeli da angažuju Nemce u odbrani prelaza ka dolini Neretve. Stoga je komandant 6 italijanskog armiskog korpusa, čije su se četiri divizije (»Murde«, »Mesina«, »Marke« i »Emilija«) nalazile u Hercegovini, južnoj Dalmaciji i Boki Kotorskoj, naredio koncentraciju jednog dela svojih snaga ka Mostaru. Pojedini bataljoni 259 i 260 puka bili su 12 februara spremni za pokret, a ostale jedinice tih pukova i delovi 55 i 56 puka još su se prikupljali. Toga dana je izdato, naređenje da se četnici u Hercegovini i Crnoj Gori mobilišu i hitno prebace ka Mostaru da bi pružili pomoć Italijanima u dolini Neretve, a preduzete su i mere da se oko 2.250 domobrana i ustaša iz rejona Ljubuškog stave pod italijansku komandu.

Posle razbijanja divizije »Murde« i zauzimanja svih mesta u okuci Neretve (sem Konjica), general Roboti se bojao da će snage Glavne operativne grupe krenuti dolinom Neretve i preko Ljubuškog ka Primorju. Zato je 18 februara naredio da se u rejonu Mostara i boksitnih rudnika prikupe italijanske i četničke snage i da se za svaki slučaj obrazuje jak mostobran u rejonu Metkovića. On je istoga dana molio generala Lera da operacija »Vajs II«, umesto 25 februara, odmah otpočne, i to u pravcu Neretve, a ne prema Livnu. Međutim, Ler ni tada

³⁵) Pri prodoru u dolinu Neretve, Glavna operativna grupa zaplenila je 7 tenkova, 6 topova, 15 minobacača, 34 kamiona, na hiljade pušaka, 8 vagona municije i dr. Vrhovni komandant je 20 februara obavestio Glavni štab Hrvatske i 1 bosanski korpus da »naša ofanziva sjajno napreduje« i da je »ubijeno 1.500 Italijana, a 600 zarobljeno«.

nije pristao da izmeni utvrđeni plan, jer je smatrao da je uništenje »Titove države« najvažniji zadatak. Sem toga, Nemci su verovali da se glavnina Narodnooslobodilačke vojske još uvek nalazi na liniji Oštrelj — Mrkonjić Grad i da će tu pružiti otsudan otpor. Ali kada su uvideli da je usled prodora Glavne operativne grupe dovedena u pitanje proizvodnja boksita u oblasti Mostara i ugrožen sam Mostar, oni su ocenili da je situacija u dolini Neretve postala krajnje ozbiljna. Italijani i ustaše počeli su da evakušu svoje ustanove iz Mostara, a nemačka organizacija »TOT« prekinula je rad u boksitnim rudnicima i pobjegla u Dubrovnik. Tada je čak iz Berlina traženo od Lera da što pre osigura eksploataciju boksitnih rudnika u zapadnoj Hercegovini i popravi situaciju u tom području.

U toj situaciji, general Liters i general Roboti su se na kraju ipak sporazumeli da hitno intervenišu ka dolini Rame i Neretve. Liters je, zbog nedostatka snaga, bio prinuđen da prema Neretvi upotrebi 718 diviziju koja je bila predviđena za dejstvo u operaciji »Vajs II« (između Jajca, D. Vakufa i s. Janja), a Roboti, koji je imao dovoljno četnika, zadržao je glavninu 6 armiskog korpusa južno od linije Mostar — Nevesinje, a sa četnicima je uputio četiri bataljona uz levu i desnu obalu Neretve.

Udružene neprijateljske snage su već 21 februara otpočele nadiranje od Bugojna, Sarajeva i Mostara ka Jablanici. Nemačka 718 divizija, ojačana ustaško-domobranskim jedinicama i podržavana tenkovima i avijacijom, nastupala je u dve kolone: grupa »Fogl« (738 puk bez jednog bataljona, 5 ustaška brdska brigada, delovi 668 divizion, dve domobranske baterije, dve pionirske čete i delovi 202 tenkovskog bataljona) pravcem Bugojno — G. Vakuf — Prozor — Jablanica i grupa »Anaker« (750 puk bez jednog bataljona, dva bataljona 7 domobranskog puka, jedan ustaški bataljon i dve brdske baterije) pravcem Tarčin — Ivan Sedlo — Konjic — Jablanica. Jedinice 6 italijanskog korpusa i četničke snage takođe su nastupale od Mostara obema obalama Neretve, a od Konjica ka Jablanici, njenom levom obalom, nastupalo je oko 2.000 četnika. U Mostaru su formirane dve kolone: desna (3 bataljon 56 puka divizije »Marke« i oko 2.500 hercegovačkih četnika) i leva (2 bataljon 260 puka, 2 bataljon 55 puka, 49 bataljon crnih koplja, jedna baterija i 2.500 crnogorskih četnika), sa zadatkom da obema obalama Neretve nastupaju prema Rami i Konjicu i razbiju snage Glavne operativne grupe.

Bojevi na okuci Neretve — Grupa »Fogl« krenula je 21 februara od Bugojna ka G. Vakufu i predveče, posle borbe sa 3 krajiškom brigadom 1 proleterske divizije i 8 brigadom 7 baniske divizije, izbila na liniju Bojska — Lužani — Tihomišlje — Planinica, a sutradan je probila odbranu 8 brigade kod Tihomišlja i sa bataljonom pešadije i nekoliko tenkova ušla u D. Vakuf. Noću 22/23 februara 7 brigada 7 baniske divizije pokušala je da protivnapadom povрати G. Vakuf i odbaci neprijatelja ka Bugojnu, ali i pored žestoke borbe koja je trajala celu noć, u tome nije uspela. Posle ulaska neprijatelja u G. Vakuf, jedinice 7 baniske divizije i 3 krajiška brigada povukle su se južno od grada i organizovale odbranu na liniji Zdrimci — Seoci — Mačkovec — Kobila — Oglavak. Grupa »Fogl« je 23 februara produžila nastupanje iz G. Vakufa ka Prozoru, tako da je postojala mogućnost da probije odbranu premorenih jedinica 7 baniske divizije i 3 krajiške brigade i ugrozi ranjenike i bolesnike koji su pristizali u Prozorsku kotlinu. Uočivši tu opasnost, Vrhovni komandant je odmah uputio 1 dalmatinsku brigadu i bateriju haubica u pravcu G. Vakufa. Zahvaljujući blagovremenom pristizanju ovog pojačanja (23 februara) slomljen je napad na položaje 7 baniske divizije, koji je grupa »Fogl« preduzela sutradan (24 februara). Pošto je ova grupa bila prinuđena da pređe u odbranu, Nemci su na tom pravcu morali da angažuju i 717 diviziju, koja će preći u napad tek 27 februara. Međutim, zbog njenog angažovanja na prozorskom pravcu (na osnovu već pomenutog zahteva iz Berlina), još jednom je izmenjen operacijski plan »Vajs II«, tako da će prema Livnu, umesto četiri divizije, preduzeti napad samo 7 SS i 369 divizija.

Sprečavanjem neprijateljskog prodora na pravcu Prozora stvoreno je potrebno vreme za napad na Konjic. Zauzimanje grada bilo je povereno 3 udarnoj diviziji (5 crnogorskoj i 10 hercegovačkoj brigadi). Međutim, Stab 1 proleterske brigade, ponesen dotadašnjim uspesima, još 19 februara je samoinicijativno, sa svega dva bataljona, izvršio napad na Konjic i uspeo da zauzme deo grada na desnoj obali Neretve. Pošto je na juriš zauzet i most, dve čete su prodrle i na levu obalu reke, ali su se ujutru morale povući, jer same nisu mogle da zauzmu i održe grad. Posle neuspelog napada na Konjic, 1 proleterska brigada je odmah povučena na Ivan Sedlo, gde je u međuvremenu stigao i Štab 1 proleterske divizije sa 3 sandžačkom brigadom, kome je Vrhovni komandant naredio da kod Raštelice dobro zatvori pravac Sarajevo — Ivan Pl. Idućeg dana, 21 februara, leva kolona 717 divizije — grupa

»Anaker« — otpočela je iz Tarčina, u pravcu Ivan Sedla, napad na delove 1 divizije. Stab 1 divizije nije očekivao tako brzu intervenciju neprijatelja, bar ne sa tako jakim snagama, put i železnička pruga Sarajevo — Konjic nisu bili porušeni, jer je 1 proleterska brigada bila angažovana oko zauzimanja Konjica, a delom snaga je noću 20/21 februara napadala Tarčin. Tako su se na Ivan Sedlu u trenutku neprijateljskog napada nalazila samo dva bataljona 1 proleterske brigade, a ostale njene snage i jedinice 3 sandžačke brigade bile su u rejonu Dragočaj, Barmiš, Kralupi, Podorašac. Zahvaljujući jakoj podršci artiljerije, tenkova i avijacije, kao i nedovoljnoj jačini snaga 1 proleterske divizije i njihovoj priličnoj nebudnosti, neprijatelj je uspeo da istog dana ovlada Ivan Sedlom, tim pre što i putevi na pravcu njegovog nastupanja nisu bili porušeni.

Pošto su uočili veliku važnost Konjica, jer se njegovim držanjem uspešno zatvara najpovoljniji pravac kojim bi Glavna operativna grupa mogla da proдре u Hercegovinu i Crnu Goru, Nemci su 22 februara, uz snažnu podršku artiljerije i avijacije pokušali da prodru u grad. Dok su 1 proleterska i 3 sandžačka brigada uspešno zadržavale nemačke snage na glavnom pravcu udara, jedan nemački bataljon, bataljon 7 domobranskog puka i dve čete ustaša probili su se istočno od železničke pruge i, bez obzira na zastoј glavnine, produžili ka Konjicu, da bi što pre pojačali njegovu odbranu, i oko ponoći spojili su se sa italijansko-četničkim snagama u gradu. Istoga dana se od gornje Neretve u Konjic probila i kolona od 2.000 četnika (Lukačevića). Situacija u Konjicu i u dolini Neretve osetno se poboljšala u korist neprijatelja.

Konjic je tada bio od najvećeg značaja i za Glavnu operativnu grupu i za neprijatelja. Kako je 1 proleterska divizija i dalje uspešno zadržavala glavninu leve kolone 718 divizije južno od Ivan Sedla, bilo je izgleda da se grad može zauzeti i da se tim pravcem može preći sa ranjenicima i svim vozilima u istočnu Hercegovinu. Zbog toga je razumljivo što su se za Konjic razvile tako žestoke borbe, koje su trajale od 22 do 26 februara.

Napad 3 udarne divizije (5 crnogorske i 10 hercegovačke brigade) na Konjic noću 22/23 februara nije uspeo, zato što su delovi grupe »Anaker« (koji su te noći prodrli u grad) osujetili napad 5 crnogorske brigade sa severa i što su jače četničke snage iz pozadine napale 10 hercegovačku brigadu koja je napadala sa istoka. Pošto je 4 proleterska brigada 2 proleterske divizije, posle zauzimanja Jablanice, pojačala snage 3 divizije kod Konjica, to su sve tri brigade, uz podršku haubičkog diviziona Vrhovnog štaba i čete tenkova, noću 24/25 februara ponovo

izvršile napad na Konjic, ali je neprijatelj, i pored žestoke borbe, uspeo da ga održi. Ni treći napad, noću 25/26 februara, nije imao uspeha, jer je neprijatelj pojačao odbranu grada, i pritiskom grupe »Anaker« od Ivan Sedla ka Konjicu još više poboljšao svoju situaciju. I na Ivan Sedlu su se u isto vreme vodile ogorčene borbe. Iako su ih jedinice 1 proleTERSke divizije, protivnapadom 22/23 februara i borbom prsa u prsa, zbacile sa Ivan Sedla, ipak su Nemci, sutradan ujutru, na juriš ponovo zauzeli izgubljene položaje. Oni su ih zadržali uprkos žestokim borbama koje su se nastavile i u toku noći 23/24 februara. Bezuspešni napadi produžili su se sve do 26 februara, kada je Vrhovni štab, zbog pogoršanja situacije kod Prozora, definitivno obustavio napad na Konjic.

Delovi 2 proleTERSke divizije zadržali su italijansko-četničke snage koje su nadirale od Mostara ka Jablanici. Posle toga na tom pravcu nije bilo značajnijih promena do 26 februara. U to vreme su se još uvek prikupljale četničke snage: kako je koja grupa pristizala, tako se iz pokreta ubacivala u borbu. I mada su jedinice 2 proleTERSke divizije uspešno odbile sve njihove napade, ipak su Italijani u dolini Neretve prikupili preko 7.000 četnika, tako da su se predviđena italijanska dejstva u tom rejonu pretvorila u četničku operaciju.

Zbog pojave 717 nemačke divizije na prozorskom pravcu 27 februara (posle neuspeha grupe »Fogl« kod G. Vakufa) i pojačanog neprijateljskog pritiska i na ostalim pravcima, situacija Glavne operativne grupe postala je veoma teška.³⁶ Sada kada se našla u operativnom okruženju, zauzimanje Konjica koštalo bi je isuviše skupo. Iako joj je situacija nalažala da se što pre probije iz tog okruženja, jer su na prozorskom pravcu već bile angažovane znatno jače neprijateljske snage, ona je morala ostati tamo gde se našla sve dotle dok ne pristignu ranjenici i bolesnici koji su se nalazili između Prozora i Ravnog. Tako je Glavna operativna grupa, sačekujući ranjenike, čiji je transport bio spor i izvanredno težak, bila prikovana za dolinu Neretve. Pored toga, neuspeh kod Konjica doveo je u pitanje i prebacivanje ranjenika preko Neretve, jer je najpogodniji put na istok bio zatvoren.

³⁶ Dva dana ranije (25 februara) nemački ministar spoljnih poslova Ribentrop i general Varlimont sporazumeli su se sa italijanskom Vrhovnom komandom u Rimu da se uporedo sa operacijom »Vajs II« izvodi i koncentrična operacija »Vajs Mostar« ka Neretvi, s tim da general Liters rukovodi svim trupama koje će učestvovati u operaciji »Vajs II«, a komandant 6 italijanskog korpusa trupama na Neretvi. Međutim, i pored tog sporazuma, Liters je i dalje rukovodio nemačkim, a komandant 6 korpusa italijanskim i četničkim snagama.

U međuvremenu počela se pogoršavati situacija i kod jedinica- 1 bosanskog korpusa. Naime, u isto vreme kad je 717 divizija upućena ka Prozoru (25 februara), 7 SS i 369 divizija, nastupanjem prema Livnu, otpočele su operacije »Vajs li« u Bos. Krajini. Vrhovni komandant je istoga dana naredio Stabu 1 bosanskog korpusa da obustavi odlazak svojih jedinica u pravcu srednje Bosne, da izvrši pritisak na neprijateljske snage u rejonu Jajca i obezbeđuje pravac prema Mliništima, naglasivši mu da se u slučaju neuspeha na Konjicu mora tražiti drugi pravac za prebacivanje ranjenika. Takođe ga je upoznao da se na Glavnu operativnu grupu u dolini Neretve »sručila sva avijacija« i da po čitave dane »ne da da se maknemo«. Na taj način je Vrhovni komandant već prvog dana operacije »Vajs II« angažovao 1 bosanski korpus na zatvaranju pravca nemačkog nadiranja ka Neretvi, tako da ovaj korpus i dalje dejstvuje za račun Glavne operativne grupe, podređujući odbranu slobodne teritorije ovom osnovnom zadatku.

Posle pada Mrkonjića Grada, **Stab** 1 bosanskog korpusa je izvršio nov raspored snaga: 8 i 12 krajiška brigada posele su položaj Oštrelj — Srnetica i zatvorile pravac ka Drvaru, 4 brigada 5 krajiške divizije zatvorila je pravac Ključ — Ribnik, a 7 brigada ove divizije — pravac Mrkonjić Grad — Mliništa — Glamoč; 9 krajiška brigada držala je deo snaga južno od Jajca, a jedan bataljon oko Kupresa, u taktičkoj vezi sa 16 brigadom 7 baniske divizije, koja se nalazila u rejonu G. i D. Malovana. Pošto nije bilo drugih snaga, jer se glavnina 4 krajiške divizije i dalje nalazila na Grmeču, bilo je očigledno da tih pet iscrpenih i proređenih brigada (u dotadašnjim jednomesečnim borbama) neće moći sprečiti prodor nemačkih divizija ka jugoistoku. Sada se jasno videlo da je **Stab** 1 bosanskog korpusa, zbog neblagovremenog izvršenja naređenja Vrhovnog štaba u pogledu povlačenja triju brigada sa Grmeča, ne samo pogoršao položaj svojih jedinica, već i položaj Glavne operativne grupe. 26 februara je 7 SS divizija bez većih napora odbacila 8 krajišku brigadu 4 divizije sa Oštrelja i zauzela Drinić i Oštrelj. Ova brigada je ponovo organizovala odbranu na liniji Mokronoge — Vidovo Selo, težeći da zatvori pravac Drvar — Glamoč. I južno od Ključa Nemci su prinudili 12 brigadu da se sa Štabom 4 krajiške divizije povuče u rejon Gornjeg Ribnika i Srnetice. Umesto da i dalje usporava neprijateljsko nadiranje, ona se odatle noću 27/28 februara probila na Grmeč, gde su se nalazile 2, 5 i 6 krajiška brigada. Iako je 10 krajiška brigada, prebačena iz Bos. Grahova prema Drvaru, zatvorila pravac Drvar — Bos. Grahovo, ona ipak nije uspela da izdrži udar 7 SS divizije koja je 28 februara ušla u

Bos. Grahovo. Umesto da usporava dalji prodor Nemaca ka Livnu, i 10 brigada se prebacila u pozadinu neprijatelja. Za zatvaranje pravca Drvar — Glamoč, prema 7 SS diviziji, ostala je samo 8 krajiška brigada.

Zatvarajući pravce Mrkonjić Grad — Mliništa — Glamoč (7 krajiška brigada) i Jajce — Glamoč (9 brigada), 5 krajiška divizija (bez 1 brigade koja se nalazila u srednjoj Bosni) pružila je snažan otpor 369 diviziji kod Mliništa i Šipova i usporila njeno napredovanje. Staviše, Stab ove divizije je delom snaga pojačao odbranu na pravcu Drvar — Glamoč, a 9 krajišku brigadu i dalje je angažovao na zatvaranju pravca Kupres — Šujica.

Vrhovni komandant je pažljivo pratio razvoj operacije »Vajs II« u Bos. Krajini jer se pribojavao da tri preostale brigade 1 bosanskog korpusa, nepotpune i iznurene, više neće predstavljati ozbiljnu prepreku jakim nemačkim snagama koje će produžiti nadiranje ka Livnu i Kupresu, odnosno dolini Neretve. Zato je, posle obustavljanja napada na sektoru Tarčin — Ivan Sedlo — Konjic i dalje prema Mostaru, u toku noći 27/28 februara koncentrisao 1 proletersku i 3 sandžačku brigadu 1 divizije severno od Konjica, u širem rejonu Stojković, Kralupi, Gobelovina, a 3 krajišku brigadu istočno od Prozora, da bi ih mogao angažovati prema Gornjem Vakufu, gde je situacija trenutno bila najkritičnija. 3 udarna divizija, čija je jedna brigada obezbeđivala evakuaciju plena iz Jablanice, pomerena je u rejon severozapadno i zapadno od Konjica (u rejon Grbovci, Jablanica, Podhum), dok je 2 proleterska divizija i dalje zadržana prema Mostaru, s obe strane Neretve. 9 dalmatinska divizija produžila je dejstva prema Širokom Brijegu, Ljubuškom i Vrgorcu, a 7 baniska divizija i 1 dalmatinska brigada bile su u odbrani oko G. Vakufa.

Dok su jedinice 2 proleterske divizije u toku 26 i 27 februara uspešno odbijale napade jakih italijanskih i četničkih snaga od Mostara ka Jablanici, dotle su četnici iz Konjica, pred kojima nije bilo delova Glavne operativne grupe, izbili na liniju Čelebić — Idbar.

Na pravcu G. Vakuf — Prozor, 717 divizija, grupa »Fogl« i 5 ustaška brigada, uz podršku avijacije i tenkova, prešle su u napad glavnim snagama duž puta G. Vakuf — Prozor, s ciljem da ovladaju prevojem Makljenom koji je dominirao Prozorskom kotlinom. Drum je bio porušen, a okolno zemljište nepodesno za upotrebu tenkova, pa su Nemci pokušali da jakim snagama razbiju odbranu na levom krilu i da preko Kobile najpre ovladaju Vilića Gumnom, a zatim i Makljenom. Tako je u toku 27 i 28 februara došlo do žestoke borbe na prozorskom

pravcu. Iako su 7 baniska divizija i 1 dalmatinska brigada pružale žilav otpor, ipak je neprijatelj nešto napredovao. Grupa »Anaker« je 27 februara bez otpora: ušla u Konjic.

Protivudar kod Gor- Predveče 28 februara, situacija kod
njeg Vakufa G. Vakufa bila je veoma kritična. Iako
je 3 krajiška brigada odbacila napadača na greben Karaulice, neprijatelj je neposredno ugrozio prikupljene ranjenike kod Prozora i Šćita, tako da ih je posle upada u Prozorsku kotlinu mogao lako uništiti. Toga dana je Vrhovni komandant došao do zaključka da su Nemci koncentrisali jače snage u gornjem toku Vrbasa (na prostoru G. Vakuf, Bugojno), na pruži Konjic — Sarajevo i na liniji Bihać — Bos. Petrovac — Mrkonjić Grad, s ciljem da zajedno sa italijansko-četničkim snagama iz doline Neretve koncentričnim manevrom razbiju Glavnu operativnu grupu, da je neuspehom na Konjicu zatvoren put za ranjenike ka istoku i da im posle pada Oštrelja pretila velika opasnost.

U tako izvanredno teškoj situaciji, na sastanku Politbiroa Centralnog komiteta Partije i Vrhovnog štaba, 28 februara, doneta je odluka da se glavnim snagama izvrši protivudar ka Gornjem Vakufu i razbije najopasnija neprijateljska grupacija i na taj način spasi ranjenici, a zatim da se odmah izvrši proboj preko Neretve kod Jablanice. Prema osnovnoj koncepciji operacijskog plana Vrhovnog komandanta, trebalo je najpre izvršiti pregrupaciju glavnih snaga i dvostrukim obuhvatnim manevrom, kombinovanim sa frontalnim napadom na pravcu G. Vakuf — Bugojno, zatvoriti klešta severno od G. Vakufa i razbiti i uništiti neprijateljske snage,³⁷ istovremeno porušiti mostove na Neretvi da bi se zavarao neprijatelj o stvarnom pravcu proboja Glavne operativne grupe. Vrhovni komandant je naredio da protivudar izvrše: 1 proleTERSka divizija (1 proleTERSka, 3 krajiška i 3 sandžačka brigada), 2 proleTERSka divizija (2 i 4 proleTERSka brigada), 7 baniska divizija (7, 8 i 16 brigada) i 1 dalmatinska brigada 3 udarne divizije, s tim da u dolini Neretve ostanu 5 crnogorska i 10 hercegovačka brigada 3 udarne divizije i 2 dalmatinska brigada 2 proleTERSke divizije. Na taj način sasvim su oslabljeni pravci Ivan Sedlo — Konjic — Jablanica i Mostar — Jablanica, dok je 9 divizija zadržana na ranijem pravcu.

Da bi se uspešnije realizovao navedeni plan, Vrhovni komandant je 28 februara naredio Stabu 1 bosanskog korpusa

³⁷⁾ U Vrhovnom štabu još se nije znalo za dolazak 717 nemačke divizije, već se računalo da se na tom pravcu nalazi oko 3—4.000 neprijateljskih vojnika.

da po svaku cenu održi položaje kod Drvara, angažujući protiv neprijateljskih snaga u tom rejonu i dve brigade sa Podgrmeča; da 1 brigadu iz srednje Bosne orijentiše prema Turbetu i Travniku radi sadejstva jedinicama Glavne operativne grupe kod G. Vakufa; da 9 krajišku brigadu iz rejona Kupresa i dve brigade 1 hrvatskog korpusa, uz podršku artiljerije i tenkova (koje će mu uputiti Vrhovni štab), angažuje na sprečavanju prodora nemačkih snaga u pravcu juga. On je istovremeno naredio Glavnom štabu Hrvatske da odmah uputi dve svoje najbolje brigade preko Martin Broda ka Drvaru ili Bos. Grahovu, da bi snagama 1 bosanskog korpusa pružile pomoć u što dužem zadržavanju 7 SS i 369 nemačke divizije u nadiranju ka Livnu; istočnobosanskim jedinicama — da izbiju na Igman 1 da dejstvuju u pozadini 718 divizije, a 9 dalmatinskoj diviziji — da ispita mogućnost prebacivanja jednog dela ranjenika na Biokovo. Pored toga, predviđeno je da Glavna operativna grupa odmah posle izvršenog protivudara preduzme forsiranje Neretve i prodor kroz Hercegovinu.

Dok su pokreti 1 i 2 proleterske divizije ka Prozoru bili u toku, neprijatelj je 1 marta, uz jaku podršku artiljerije, tenkova i avijacije, otpočeo napad kod Gornjeg Vakufa. U toku dana, posle nekoliko naizmeničnih juriša i protivnapada, Nemci su zauzeli severoistočne padine Raduše i time neposredno ugrozili ranjenike. Međutim, tu opasnost je otklonila 3 krajiška brigada, koja je predveče odbacila Nemce sa Orlovače. Pošto je i na ostalom delu fronta zauzeo nekoliko tačaka, neprijatelj je 1 marta kod Gornjeg Vakufa zanoćio na liniji Kobilja — Pidriš — Crni Vrh — Voljevac — Seferovići. Kako se 1 proleterska divizija do jutra, preko Solakove Kule, prikupila u selima istočno od Prozora (1 proleterska brigada u rejonu Here, Kalkušić, Ljubinci, 3 sandžačka brigada u rejonu Uzdol, Kranjčići, Duge), a 2 proleterska divizija stigla u rejon Makljena i Vilića Gumna (neki delovi su prebačeni i kamionima), to su Nemci nastavili žestoke napada s obe strane puta G. Vakuf — Prozor, s namerom da preko Vilića Gumna i Crnog Vrhla obuhvate i razbiju centar naše odbrane i izbiju na Makljen. Zbog tako nepovoljne situacije Vrhovni komandant je 2 marta zabranio prebacivanje ranjenika u rejon Solakove Kule dok se ne raščisti situacija na prozorskom pravcu i naredio da se ispita mogućnost prebacivanja 700 ranjenika i bolesnika iz Livna, Podhuma, Duvna i Eminovog Sela na Dinaru, odakle bi se kasnije prebacili na Biokovo. Zahvaljujući 2 i 4 proleterskoj brigadi, koje su stigle u poslednjem trenutku, osujećene su namere Nemaca. U ogorčenoj susretnoj borbi prsa u prsa 2 marta po podne kod Vilića Gumna (koje je neprijatelj bio

zauzeo i počeo da se spušta ka Draševu gde su se nalazile bolnice), 4 proleterska brigada, uz sadejstvo delova 3 krajiške brigade, razbila je Nemce i odbacila ih sa Vilića Gumna, Karaulice i Kobile.³⁸ Delovi 2 proleterske i 1 dalmatinske brigade slomili su napad neprijatelja istočno od puta Prozor — G. Vakuf i u toku noći zauzeli Crni Vrh.

U međuvremenu naglo se pogoršao položaj jedinica 1 bosanskog korpusa. U nastupanju ka Glamočkom Polju, 1 marta je 7 SS divizija izbila pred severoistočne ogranke pl. Šatora, 369 divizija je zauzela Mliništa i produžila nadiranje u pravcu Glamoča, a 3 brdska domobranska brigada, po zauzimanju Sipova, produžila je nastupanje ka Janju. Pred ovim snagama povukli su se na prostor M. Tičevo, Peulje (s-z od Šatora) 4 i 8 krajiška brigada, 2 bataljon 7 krajiške brigade (koji je zatvarao pravac Ključ — Mliništa), Prateći bataljon i korpusna bolnica. Na pravcima Mliništa — Glamoč i Jezero — Kupres ostali su jedino 7 krajiška brigada (bez 2 bataljona) i 3 bataljon 9 krajiške brigade (dva bataljona ove brigade i dalje su ostala u rejonu Jajca), kojima se nešto kasnije priključio i Livanjski bataljon.

Procenjujući da se sa ovako malim snagama iz rejona M. Tičevo, Peulje ne može uspešno suprotstaviti neprijatelju, Stab 1 bosanskog korpusa odlučio je da se odvoji od neprijatelja i da 2 marta te snage povuče na Šator, odakle bi pokušao da se preko Glamočkog Polja probije na pl. Vlašić. Vrhovni komandant, zbog ovako teške situacije, 2 marta, preko Štaba 1 bosanskog korpusa i 4 operativne zone, ispituje mogućnost prebacivanja ranjenika preko Bos. Grahova u Liku i na Biokovo. Međutim, povlačenjem svojih snaga na Šator, Stab 1 bosanskog korpusa omogućio je 7 SS i 369 diviziji, da skoro neometano produže nadiranje ka Glamoču i Livnu, a 3 marta on se, sa navedenim snagama, i sam našao okružen na Šatoru. Uzalud je Vrhovni komandant toga dana naređivao Stabu korpusa da pravac Glamoč — Livno brani što duže i omogućiti prebacivanje ranjenika preko Bos. Grahova u Liku. Da bi situacija za Glavnu operativnu grupu bila još teža, 7 SS i 369 divizija, ojačane 3 brdskom domobranskom brigadom, odustale su od operacija protiv snaga 1 bosanskog korpusa na Šatoru i, pošto su poubijale nekoliko stotina ranjenika pod Šatorom, produžile nastupanje ka Glamoču, Livnu i Kupresu. Da bi im sprečili prodor u Livno i Kupres, 7 krajiška, 3 bataljon 9 krajiške brigade i Livanjski bataljon usporavali su nadiranje nemačkih snaga na liniji Janj — Vitorog — Dubrave.

³⁸) Vrhovni komandant je 3 marta pohvalio 4 brigadu za ovaj herojski podvig.

U tako teškoj situaciji i kod Gornjeg Vakufa i na sektoru Livno, Kupres, Vrhovni komandant je do 3 marta, u duhu predviđenog manevra, koncentrisao tri određene divizije radi preduzimanja protivudara kod Gornjeg Vakufa, gde je situacija bila najkritičnija. Toga dana u 3 časa izjutra naredio je:

— da desnokrilna 1 proleTERSka divizija (1 proleTERSka i 3 sandžačka brigada i 1 dalmatinska brigada 3 divizije) delom snaga izvrši obuhvatni manevr, što pre izbije severno od G. Vakufa i spreči izvlačenje neprijatelja prema Bugojnu, a ostalim snagama preduzme napad istočno od komunikacije Prozor — G. Vakuf;

— da 2 proleTERSka divizija (bez 2 dalmatinske brigade), 7 baniska brigada i dva bataljona 3 krajiške brigade, kao centralna grupa, pređu u napad na oteku Prozor — Vilića Gumno ka G. Vakufu, razbiju centar nemačke odbrane i u sadejstvu sa krilnim snagama unište neprijatelja ili ga odbace ka Bugojnu;

— da levokrilna grupa — 8 baniska, 3 krajiška (bez dva bataljona) i jedan bataljon 16 brigade — izvrši obuhvatni manevr pravcem Oglavak — Tihomišlje i da sa oteka Planinica — Gračanica (na komunikaciji G. Vakuf — Bugojno), u sadejstvu sa delovima desnokrilne grupe, spreči izvlačenje neprijatelja ka Bugojnu.

Tokom dana sve tri divizije su prešle u napad. Iako su bile premorene i prilično iscrpene neurednom ishranom i dotadanjim borbama i napornim marševima, sve su jedinice pošle na juriš, odlučne da izbore pobedu, jer su znale da se tom borbom rešava sudbina ranjenih i bolesnih drugova. Nastupajući pravcem Mačkara — Zdrimce — Vrsi, 1 proleTERSka brigada je 4 marta do zore izbila severno od G. Vakufa i posela položaje Gračanica — Bistrica, zatvorivši dolinu Vrbasa, u toku dana vodila žestoke borbe sa neprijateljskim snagama koje su je napadale od G. Vakufa i Bugojna i iduće noći uspela da ih potisne sa položaja koje su u toku dana bile zauzele. Napadajući ka G. Vakufu, 1 dalmatinska brigada je izbila u Tihomišlje, zaplenivši dve haubice, dok je 2 proleTERSka brigada 3 marta, posle upornih borbi, uspela da potisne neprijatelja sa položaja kod Pidriša, da zauzme Crni Vrh i da prodre ka Karamustafiću. Sutradan su jedinice 2 divizije odbacile neprijatelja u s. Mačkovac. U produžetku borbi, jedinice Glavne operativne grupe, i pored ogorčenog otpora i protivnapada Nemaca, uspele su da tokom 4 marta zauzmu gotovo sve otporne tačke neprijatelja oko G. Vakufa. Ali levokrilna grupa nije uspela da izvrši obuhvat neprijateljskog desnog krila i da izbije na komunikaciju G. Vakuf — Bugojno.

Iako se napad kod G. Vakufa razvijao povoljno, situacija Glavne operativne grupe i ranjenika još uvek je bila kritična. Ukoliko za najkraće vreme ne bi palo rešenje u korist Glavne operativne grupe, ona bi se, dok je još angažovana na pravcu G. Vakuf — Bugojno, našla izložena udaru 7 SS i 369 divizije u levi bok, a eventualno i udaru 718 divizije i italijansko-četničkih snaga iz doline Neretve, prema kojima su bile angažovane svega tri brigade 3 i 2 divizije. Zato je Vrhovni komandant 4 marta predveče (u 17,30 časova) zahtevao od Štaba 3 udarne divizije da po svaku cenu održi položaje u dolini Neretve, kako bi onemogućio neprijateljski napad sa tog pravca u pozadinu naših snaga kod G. Vakufa, i naredio mu da 10 hercegovačka brigada pojača 5 crnogorsku brigadu (odnosno levo krilo divizije), a svoje desno krilo pomeri prema Ostrošcu; da dva bataljona 2 dalmatinske brigade preuzmu položaje Rama — Ostrožac, a ostale njene snage da drže prostor Rama — Jablanica i kontrolišu dolinu r. Doljanke. Istovremeno je upozorio Štab 1 bosanskog korpusa da na njega »pada velika odgovornost« što je neprijatelju otvorio put i dopustio mu da uđe u Glamoč, a možda i u Livno, jer su time stotine ranjenika u Duvnu izložene »smrtnoj opasnosti«. Zato mu je naredio da svim snagama dejstvuje u pravcu Kupresa, Vukovskog i Gornjeg Vakufa radi spasavanja ranjenika i pružanja pomoći Glavnoj operativnoj grupi. Štabu 4 operativne zone naredio je da ubrza pokret 9 divizije pravcem Duvno — pl. Ljubuša — Ščit, ka Prozoru, a da ranjenike iz Duvna skloni na Ljubušu.

1 dok su dve brigade 3 udarne divizije i 2 dalmatinska brigada 2 divizije s krajnjim zalaganjem zadržavale brojne neprijateljske snage koje su napadale obema obalama Neretve ka Ostrošcu i Jablanici, Štab 1 bosanskog korpusa nije bio u mogućnosti da sa tako malobrojnim snagama sa Šatora preduzme dejstva po naređenju Vrhovnog komandanta, pa se vratio u Bosansku Krajinu i do 5 marta ujutro stigao u rejon Gornjeg i Donjeg Ribnika, gde već nije bilo neprijateljskih snaga. Takođe nisu prebačene na jug ni brigade sa Podgrmeča, iako je to bilo naređeno, tako da su 7 krajiška, 3 bataljon 9 krajiške brigade i Livanjski bataljon 1 bosanskog korpusa i dalje sami morali usporavati nadiranje daleko nadmoćnijih neprijateljskih snaga, povlačeći se postepeno ka D. i G. Malovanu. Tu su dobili naređenje da posednu liniju D. Vukovsko — D. Malovan — Borova Glava, s ciljem da zatvore pravce Kupres — Ravno, Livno — Šujica — Ravno i Livno — Duvno i usporavaju prodor neprijatelja u Prozorsku kotlinu i ka dolini Neretve.

Pod takvim okolnostima, Glavna operativna grupa je 5 marta produžila borbe u rejonu G. Vakufa i gotovo sama re-

šavala otsudnu bitku za spas ranjenika. Tokom dana su jedinice 2 proleterske divizije odbacile neprijatelja ka G. Vakufu i zauzele Strmicu, a manji delovi su prodrli u G. Vakuf, ali su se uskoro morali povući. Videći da im pretila opasnost od okruženja, Nemci su istog dana protivnapadom odbacili 1 proletersku brigadu istočno od komunikacije G. Vakuf — Bugojno (jer je izostalo dejstvo levokrilne grupe, koja nije mogla da izbiha na komunikaciju). Zatim su se u priličnom neredu povukli preko Sarajvilića ka Bugojnu, napustivši i G. Vakuf, u koji su ušle jedinice 2 divizije. Tako se protivudar kod G. Vakufa završio odbacivanjem 717 divizije, grupe »Fogl« i 5 ustaške brigade, uz velike obostrane gubitke. Spašeno je 3.500 ranjenih i bolesnih boraca.

Iako je Glavna operativna grupa, vanrednim zalaganjem, odbacila ove neprijateljske snage od Gornjeg Vakufa ka Bugojnu, time nije otklonjena duboka kriza koja je vladala u dolini Neretve. Kada su 717 nemačka divizija, grupa »Fogl« i 5 ustaška brigada odbačene ka Bugojnu, general Ler je uvideo da je težište operacija na Neretvi, a ne u zapadnoj Bosni, te je 5 marta — tj. istoga dana kada su 7 SS divizija, na pravcu Bos. Grahovo — Livno, i 369 divizija, preko Ključa ka Glamčju, izbile u Livanjsko Polje — uputio 7 SS diviziju ka Mostaru, a 369 diviziju ka liniji Jablanica — Prozor. Tako su sad prema Glavnoj operativnoj grupi, koja je imala oko 20.000 boraca, bile angažovane ove neprijateljske snage: četiri nemačke divizije (od kojih je samo 7 SS »Princ Eugen« bila brojnija od cele Glavne operativne grupe), dve ustaško-domobranske brigade, oko 20.000 četnika i oko 5.000 Italijana. Takva situacija nalagala je da se što pre forsira Neretva i izvrši prodor u Hercegovinu pre no što 7 SS i 369 divizija izbiju u dolinu Neretve.

Forsiranje Neretve Za vreme protivudara kod G. Vakufa, neprijateljske snage u dolini Neretve vršile su snažan pritisak na položaje 3 udarne divizije i 2 dalmatinske brigade. Do 5 marta su 718 divizija i crnogorski četnici potisnuli 5 crnogorsku i 10 hercegovačku brigadu na desnu obalu Neretvice, tako da je 718 divizija držala liniju Podhum — Neretvica — Ostrožac, a crnogorsko-sandžački četnici poseli su levu obalu Neretve na liniji Dobrigošće — Krstac — Glogošnica i zauzeli Jablanicu, dok su hercegovački četnici, iskoristivši prebacivanje 2 proleterske divizije ka G. Vakufu, produžili nastupanje uz Neretvu na sever i poseli položaje Greben — Risovac — Šilovača — Plasa Greben — Plasa Glava, na obema obalama Neretve, uspostavivši na Grebenu neprekidan

front sa četničkim snagama koje su nastupale od Konjica. Tako je sad u dolini Neretve obrazovan povezan neprijateljski front oko Glavne operativne grupe.

Komanda 6 italijanskog korpusa smatrala je da je time otklonjena opasnost od napada na Mostar sa severa. Ali je na osnovu dejstava 9 dalmatinske divizije (koja je, obezbeđujući Duvanjsko Polje s juga i desni bok 2 proleTERSke divizije, sa linije Vrgorac — Kočerina vršila jak pritisak na front Široki Brijeg — Ljubuški i vezivala diviziju »Mesina«, ustaše i domobrane) došla do zaključka da će naše snage preduzeti proboj na istok, između Mostara i Ljubuškog. Zato ona 4 marta sa težišne tačke fronta na Neretvi skida 2.000 četnika Zetskog odreda i Nikšićke brigade i svoju grupu »Škoti« i uvodi ih u napad na pravcu Široki Brijeg — Posušje, zajedno sa hercegovačkim četnicima Veskovića (na pravcu Ljubuški — Vitina — Posušje) i Bačovićevim četnicima (na pravcu Imotski — Posušje). Međutim, usled prodora 7 SS divizije prema Livnu, 9 dalmatinska divizija, prema naredjenju Vrhovnog komandanta od 1 marta, već je bila napustila Imotski i Posušje i prebacivala se preko Rakitnog, Dugog Polja i Sovića ka pl. Čvrtnici da osigura operacije Glavne operativne grupe u dolini Rame i Neretve. Tako su ove jake neprijateljske snage angažovane na pomoćnom pravcu, gde u to vreme više nije bilo delova Glavne operativne grupe, a ne na Neretvi, gde se rešavao ishod čitave operacije. Italijani su hteli da ovom akcijom i dalje zadrže u svojoj vlasti mostarske boksitne rudnike i grad Mostar, pa su bili protiv toga da nemačka 7 SS i 369 divizija pređu liniju Imotski — Posušje — Kunić — Miradovica, jer je opasnost po ovu zonu navodno bila otklonjena, ali su nekoliko dana kasnije ipak pristali da puste Nemce u tu zonu. Usled pogoršanja situacije na Neretvi, 9 marta su se četničko-italijanske snage iz rejona Posušja angažovale na pravcu Bliđinje Jezero — Čvrtnica — Jablanica protiv Glavne operativne grupe u dolini Neretve i upotpunile prazninu u nemačkom frontu između Rame i Neretve.

Za to vreme su 7 SS i 369 divizija (koje su bile u pokretu ka Neretvi) izbile na liniju Livno — Kupres, a 717 divizija, grupa »Fogl« i 5 ustaška brigada prikupljale su se južno od Bugojna.

Prema tome, iako je tada protivudarom kod G. Vakufa bila privremeno otklonjena najveća opasnost, ipak je Glavna operativna grupa bila u sasvim nepovoljnoj situaciji, jer se još uvek nalazila u operativnom okruženju, koje se prodorom 717 divizije, grupe »Fogl« i 5 ustaške brigade sa severa dolinom Rame, 7 SS i 369 divizije i 3 domobranske brigade sa severo-

zapada, od Livna i Kupresa, i italijansko-četničkih snaga preko Čvrsnice ubrzo moglo pretvoriti u taktičko stezanje. Zato je Vrhovni komandant, odmah posle odbacivanja neprijatelja prema Bugojnu, naredio — u duhu odluke od 28 februara — da se izvrši pregrupacija snaga i da se »preduzme protivofanziva opštim pravcem Rama — Jablanica — Boračko Jezero — Ulog — Foča« i razbiju četnici u Hercegovini, s tim što bi se Neretva forsirala kod Jablanice. Ojačana haubičkim divizionom Vrhovnog štaba i četom tenkova, 2 proleTERSka divizija (kojoj je, preko Solakove Kule ka Jablanici, upućena i 1 proleTERSka brigada), kao čelni ešelon Glavne operativne grupe, imala je zadatak da forsira Neretvu kod Jablanice, razbije četnike na levoj obali i omogući ostalim snagama forsiranje, i da energično nadire pravcem Borci — Boračko Jezero — Glavatičevo — Kalinovik. 3 udarna divizija dobila je zadatak da odbaci 718 diviziju ka Konjicu i, zadržavajući i dalje jednu brigadu na desnoj obali, da forsira Neretvu kod Ostrošca, te da sa obe obale Neretve obezbeđuje levi bok glavnine na pravcima Ostrožac — Rama i Ostrožac — dolina Neretvice, kao i prema Konjicu. 7 baniska divizija (7 i 16 brigada), zajedno sa 10 hercegovačkom brigadom, posle prelaska preko Neretve, trebalo je da kao desna kolona preduzme nadiranje pravcem Jablanica — Jasenjani — G. i D. Zimlje — Nevesinjsko Polje, da obezbeđuje glavne snage od eventualnog napada neprijatelja iz rejona G. i D. Zimlja i Nevesinja ka V. Poljani, Kruševljanima i Ulogu, da pojača ustanak u Hercegovini, formira mesne partizanske odrede, popuni svoje jedinice i stvori što veću slobodnu teritoriju. 9 dalmatinskoj diviziji naređeno je da krene dolinom r. Doljanke ka Neretvi i da iz rejona pl. Čvrsnice zatvori pravce koji s juga i jugozapada vode ka Jablanici. U zaštitnicu Glavne operativne grupe, na pravcu Prozor — dolina Neretve, određene su 3 krajiška i 3 sandžačka brigada 1 proleTERSke divizije, a dve krajiške brigade koje je 6 marta Vrhovni štab stavio pod svoju neposrednu komandu dobile su zadatak: 9 brigada — da sa položaja Vukovsko — Rilić — Zanolje zatvara pravac Kupres — Vukovsko — Ravno, a 7 krajiška brigada — da zatvara pravac Sujica — Ravno. Trebalo je da sve ove snage usporavaju nadiranje 717 divizije, grupe »Fogl«, 5 ustaške brigade, 7 SS i 369 divizije ka Neretvi, kako bi stvorile potrebno vreme za forsiranje Neretve i za evakuaciju bolnica i ranjenika ka Glavatičevu, jer su nemačke snage već bile ušle u Sujicu i Duvno. Istovremeno je naređeno Stabu 10 krajiške divizije da se prebaci u Ravno i objedinjuje dejstva ovih dveju brigada, ali do toga nije došlo, pa čak ni 9 brigada nije cela angažovana, već su dva njena

bataljona i dalje ostala u rejonu Jajca, a 2 bataljon 7 krajiške već je bio otstupio sa 4 krajiškom brigadom na Šator. U rejonu Drvara i Bos. Grahova zadržana je 10 brigada, a prema Kupresu novoformirana 11 brigada 10 krajiške divizije, sa zadatkom da dejstvuju na komunikacije u pozadini 7 SS i 369 divizije i na taj način otežavaju angažovanje tih neprijateljskih snaga protiv Glavne operativne grupe za vreme forsiranja Neretve. Kako su se 12, 4 i 8 krajiška brigada sa većim brojem ranjenika već bile izvukle na Grmeč i Uvalu, one nisu mogle učestvovati u borbi protiv ovih nemačkih snaga.

Forsiranje Neretve trebalo je da otpočne noću 5/6 marta. Zato je 2 proleterska brigada 5 marta kamionima prebačena u Jablanicu, 4 proleterska brigada je u isto vreme krenula usiljenim maršem, a 7 marta je 1 proleterska brigada, po naređenju Vrhovnog štaba od prethodnog dana, upućena u sastav 2 proleterske divizije. 2 dalmatinska brigada, koja se nalazila u rejonu Jablanice, dobila je zadatak da izvrši pripreme za forsiranje. Iako su njene jedinice još 4 marta ujutro zauzele Jablanicu i odbacile četnike na levu obalu Neretve, ipak pripreme za prelaz nisu bile završene do 5 marta uveče, jer je vreme za njihovo izvođenje bilo isuviše kratko, pa je stoga forsiranje odloženo za iduću noć.

U toku noći 6/7 marta jedinice 2 proleterske divizije počele su da prelaze preko Neretve. Preko porušenog železničkog mosta najpre se neopaženo prebacilo jedno odeljenje bombaša — dobrovoljaca, koje je za kratko vreme uništilo četničko osiguranje kod mosta na levoj obali, pa su tako stvoreni uslovi za prelaz ostalih jedinica. U toku noći na levu obalu su prešla tri bataljona 2 dalmatinske³⁹ i tri bataljona 2 proleterske brigade⁴⁰ (koji su se do zore zabacili iza četničkih položaja). Napadom s fronta i iz pozadine, 2 dalmatinska i 2 proleterska brigada zajedničkim naporima, uz podršku haubičkog divizionu Vrhovnog štaba, razbile su četnike na mostobranu i odbacile ih ka istoku, nanevši im velike gubitke. Predveče su naši bataljoni izbili na liniju Javorak — Breza. Pod njihovom zaštitom, inženjerska četa Vrhovnog štaba i inženjerski vod 7 baniske divizije podigli su 7 marta, pored porušenog železničkog mosta, pešački viseći most za prebacivanje ostalih snaga i ranjenika. Ipak se, zbog njegove slabe propusne moći, forsiranje Neretve pretvorilo u dugotrajnu i tešku operaciju, pod dej-

³⁹) Jedan bataljon 2 dalmatinske brigade ostao je na desnoj obali radi obezbeđenja mostobrana od Mostara.

⁴⁰) Dva bataljona 2 proleterske brigade koji su bili na desnoj obali, na pravcu 3 udarne divizije, tek su 8 marta dobili naređenje da uđu u sastav brigade.

stvom neprijateljske avijacije i pod sve jačim neprijateljskim pritiskom. Kada su prebačeni 1 i 4 proleterska brigada, dva bataljona 2 proleterske brigade i Stab 2 proleterske divizije, 8 marta, mostobran je definitivno učvršćen. Prebacivanje je produženo tokom čitavog dana, i pored stalnog dejstva neprijateljske avijacije, koja je nanosila velike gubitke (samo 7 baniska brigada imala je toga dana od bombardovanja 15 mrtvih i 38 ranjenih), a još u 6 časova ujutru u Jablanicu je stigao i prvi transport teških ranjenika, dok su lakši ranjenici, usled bombardovanja, razmešteni van grada.

Noćnim napadima i bočnim manevrima, 2 proleterska divizija, posle upornih borbi, slomila je otpor četnika, koji su se očajnički branili, i potpuno ih razbila u okuci Neretve. Četnici su, po sopstvenom priznanju, u borbama na mostobranu imali oko 550 mrtvih i ranjenih. Divizija je 9 marta, posle jačih ali uspešnih borbi, izbila na liniju Memeja Selo — Breza — Idbar. Prethodne noći otpočelo je prebacivanje teških ranjenika i do jutra (10 marta) prebačeno ih je 350 na nosilima. Nepovoljan položaj Glavne operativne grupe pri forsiranju Neretve, pored ranjenika, još više je otežalo oko 6.000 izbeglica iz Korduna i Banije koji su još 12 februara stigli u Glamočko Polje (4.000) i Livno (2.000). Uzalud im je savetovano da se vrate svojim kućama; oni se nisu hteli odvojiti od svoje vojske, pa je već na Neretvi ishrana tolikog naroda iz veoma oskudnih izvora dovela u pitanje i ishranu operativnih jedinica.

Dok je 2 divizija forsirala Neretvu, 7 marta je 3 divizija prešla u protivnapad desnom obalom Neretve ka Konjicu, 9 marta prešla Neretvicu, zauzela Ostrožac i produžila gonjenje delova 718 divizije i četnika ka Konjicu. Sutradan je na levu obalu Neretve, delom gazom, a delom preko mosta kod Oštrošća, prebacila 5 crnogorsku i 10 hercegovačku brigadu, dok je 1 dalmatinska i dalje ostala u odbrani na desnoj obali. Vrhovni štab je 11 marta naredio Stabu divizije da 5 brigada smeni tri bataljona 1 proleterske brigade na položaju prema Konjicu, a ovu poslednju (kojoj je uputio i dva bataljona od D. Jablanice) angažovao je na pravcu 2 proleterske divizije.

U međuvremenu je 9 dalmatinska divizija stigla u rejon Jablanice i preuzela obezbeđenje mostobrana sa juga i zapada: 3 i 4 dalmatinska brigada zauzele su položaje u rejonu pl. Plaše, zapadno od linije Zlate — Karaule, dok je 5 dalmatinska brigada držala položaje kod Vrata i zatvarala pravac Bličinje Jezero — Dugo Polje — s. Doljane.

Osmog marta je 7 baniska divizija (bez 16 brigade koja je 9 marta u ponoć krenula od Prozora ka Neretvi i tek 11 marta

stigla u njen sastav) prebačena na levu obalu, ali nije uspela **da** razbije neprijateljske snage na određenom pravcu, pa je **zadržana** u rejonu Glogošnice radi zaštite desnog boka Glavne operativne grupe sa pravca Jasenjane. Njena 8 brigada određena je za nošenje i neposrednu zaštitu ranjenika na Neretvi.

Kao zaštitnica Glavne operativne grupe na položajima oko G. Vakufa, 1 proleterska divizija (bez 1 proleterske brigade) i 16 brigada 7 baniske divizije omogućavale su da se glavne snage planski svijaju ka mestu prelaza i da se ranjenici prebace ka Jablanici. Pošto su ubrzo primetili povlačenje glavnih snaga od G. Vakufa, Nemci su 7 marta otpočeli napad u pravcu Prozora. Iako je napad 717 divizije, grupe »Fogl« i 5 ustaške brigade bio odbijen prvog dana, ipak su Nemci 8 marta zauzeli Oglavak i s. Voliče, a 9 marta, uz snažnu podršku artiljerije, tenkova i avijacije, ponovo prešli u napad i ovladali linijom Zdrimce — Pidriš — Vilića Gumno — Zahum. I 7 krajiška brigada, čiji su 1 i 3 bataljon, posle napuštanja Borove Glave, zatvarali pravac Sujica — Ravno, a njen 4 bataljon i 3 bataljon 9 krajiške brigade pravac D. Malovan — Zanočine — Ravno usporavala je nadiranje 369 divizije i leve kolone 7 SS divizije ka dolini Rame i Prozoru, ali se morala povući ka Prozorskoj kotlini. Posle toga su snage 1 proleterske divizije i ojačane 7 krajiške brigade povezale front i organizovale odbranu severno od Prozora, dok je Livanjski bataljon rušio puteve Makljen — Prozor i Ramboci — Prozor. Vrhovni komandant je naredio 10 marta da se desno krilo 1 divizije povuče nešto unazad da ne bi bilo otsečeno od komunikacije Prozor — Rama, a da delovi divizije posednu položaj Kolivret (zapadno od Prozora), kako bi se sigurnije zatvorio pravac Šćit — Prozor — Rama. Neprijatelj je produžio napad i prinudio 1 diviziju da se povuče južno od Prozora i da organizuje odbranu na liniji Duge — Lug, s obe strane komunikacije Prozor — Rama. Zapadno od nje, na liniji Pa-Ijike — Gradina — Ploča, posela je položaj 7 krajiška brigada i zatvorila pravce Ramboci — Prozor i Šćit — Prozor, kontrolišući i dolinu Rame, a 3 bataljon 9 krajiške brigade, posle pada Prozora, vratio se na svoju teritoriju.

Čim su saznali za prelaz preko Neretve, Italijani su odustali od prodora sa juga i zapada ka Jablanici i svu pažnju obratili na zatvaranje pravca koji između surovog Prenja i kanjona Neretve izvodi u istočnu Hercegovinu. Zato je njihova leva kolona upućena s juga, preko istočnih padina Prenja, ka G. Bijeli, dok je desna kolona, umesto ka Jablanici, krenula ka s. Rečici (oko 5 km istočno od Jablanice), ali je i ta njihova intervencija bila osujećena. Na svom napadnom pravcu, van-

rednim zalaganjem, 2 proleterska divizija je razbila četnike (koji su se očajnički branili) i 11 marta izbila u rejon s. Borci, Boračko Jezero.

Da bi što više razvio uspeh i zaštitio desni bok ojačane 2 proleterske divizije koja je već duboko prodrla ka jugoistoku, Vrhovni štab je uputio 7 banisku diviziju⁴¹ preko Prenja sa zadatkom da paralelno sa njom izbije u rejon Zimija i Nevesinjskog Polja. 11 marta je 7 baniska divizija, sa haubičkom baterijom, krenula u nastupanje u dve kolone: 16 brigada pravcem Glogošnica — Zeleja Glava — Obodić — Stojški Gvozd, a 7 brigada pravcem Gradac — Sanica — Borčići ka Milanovoj Kolibi. Pošto nije uspela da obuhvatnim manevrom razbije četničke snage na Prenju, Divizija je 12 marta i dalje zadržana na severnim padinama Prenja, da s juga obezbeđuje desni bok Glavne operativne grupe.

Da bi pojačao obezbeđenje levog boka glavnine kod Konjica, Vrhovni štab je 13 marta na levu obalu Neretve prebacio 1 dalmatinsku brigadu, a zatim je Štabu 1 proleterske divizije naredio da iz reiona Prozora prebaci sve snage (uključujući i 7 krajišku) na levu obalu i posedne položaje Luge — Ostrožac, a Štabu 3 divizije — da se 1 dalmatinska brigada hitno prebaci ka Konjicu i zajedno s 5 crnogorskom brigadom, sa položaja Konjic — Ostrožac, obezbeđuje levi bok Glavne operativne grupe i put Javorak — Idbar — Medasković. Istovremeno je naredio da se prebacivanje ranjenika što više ubrza i da se na izvršenju toga zadatka angažuje cela 9 dalmatinska divizija, 8 brigada 7 divizije, Livanjski bataljon i svi zarobljeni Italijani, kako bi ranjenici što pre stigli u rejon Boračkog Jezera, odakle bi ranjenici — pešaci i oni koji se prebacuju konjima odmah produžili pokret preko Glavatičeva ka Bjelemićima. U toku noći 14/15 marta na levu obalu Neretve prebacile su se dve brigade 9 dalmatinske divizije i 7 krajiška brigada; iduće noći su prešli i poslednji ranjenici,⁴² a 15 marta i svi

⁴¹) Vrhovni štab je bio predvideo da ovu diviziju ojača 10 hercegovačkom brigadom, angažujući je u pravcu Prenja, ali je od toga odustao.

⁴²) Najveću teškoću pri forsiranju Neretve stvarali su ranjenici. Još u vreme zauzimanja Jablanice bilo je predviđeno da se od zaplenjenog voznog parka obrazuje kompozicija za njihovo prebacivanje preko Konjica. Ali posle neuspeha na Konjicu moralo se oko 3.000 ranjenika i 1.000 obolelih od pegavca prebaciti preko podignutog visećeg mosta u Jablanici, pod stalnim dejstvom nemačke artiljerije i avijacije. Ovo prebacivanje vršeno je uporedo sa prebacivanjem jedinica, što je znatno usporavalo prelaz preko reke, ali drugog izlaza nije bilo, jer su se ranjenici morali spasti. U jednom izveštaju Vrhovnom štabu (15 marta u 18 časova) o tim teškoćama se, između ostalog, kaže:

zaštitni delovi (3 sandžačka, 3 dalmatinska i 3 krajiška brigada) Glavne operativne grupe. Nemačke divizije izbile su na Neretvu tek 17 marta, kada tamo više nije bilo delova Glavne operativne grupe, te nisu došle ni do pjena, ni do zarobljenika. Time je zadatak nemačkih divizija u Četvrtoj ofanzivi bio završen, jer su se one strogo pridržavale naređenja o nastupanju samo do Neretve.

Prodor u Hercegovinu Iako je savladala najveću prepreku i prebacila ranjenike preko Neretve, Glavna operativna grupa se još uvek nalazila u teškom položaju — sve njene snage, ranjenici i bolesnici našli su se u dugoj koloni na jedinoj planinskoj stazi od Jablanice do Čičeva, u tesnacu između Visočice i Bjelašnice, s jedne, i padina Prenja i Crne Gore, s druge strane, izloženi vatri nemačke i italijanske artiljerije i avijacije. Zbog otkrivenog zemljišta i zbog snega (koji je povećavao vidljivost), avijacija je neprekidno i nemilosrdno tukla ranjenike i bolesnike (čiji je broj sad iznosio oko 4.000). Ovi su se veoma sporo kretali, jer su sva motorna vozila, tenkovi i vozeća artiljerija morali biti uništeni u dolini Neretve, pa su stoga mnogi ranjenici nošeni na rukama. Sanitetsko osoblje bilo je jako proređeno i do krajnjih granica iscrpeno, te je i organizacija transporta znatno popustila. Više nije bilo ni lekova ni sanitetskog materijala. Pored svih muka i nedaća, došla je i strašna glad, a tifus je uzimao sve šireg maha, tako da je uskoro cela 8 baniska brigada povučena iz borbe u karantin. Rezerve hrane već su bile iscrpene, a na terenu se nisu mogle naći ni najmanje količine životnih namirnica, tako da su od gladi i tifusa umirali i ranjenici i njihovi nosioci. Pa ipak, operativne mogućnosti Glavne operativne grupe bile su znatno veće no što bi se to moglo zaključiti iz njenog rasporeda i ostalih teškoća koje su je pritiskivale. Zbog veoma nepovoljnog terena, ona je dejstvovala samo na jednom jedinom pravcu sve dok nije izbila u rejon Glavatičeva, jer je tek tada mogla da se angažuje na više pravaca i da preduzima lepezasto širenje ka Gatačkom Polju, Ulogu i Kalinoviku. Pored toga, sve dok se

»Uz teške napore, uspeali smo da u toku noći između 14 i 15 marta izbacimo i poslednjeg ranjenika na prostoriju s. Krstac, s. D. Dobrigošće, prevoj Strbina. Poslednja dva dana stalno nas je tukla neprijateljska artiljerija, naročito most, tunel, kao i put prema Krscu. Neprijateljska avijacija je naročito žestoka. Mi svako jutro moramo da iznosimo ranjenike u šumu. Ali, uprkos svih mera, sinoć su Štuke žestoko tukle Krstac i tom prilikom je poginulo 13 teških ranjenika, a ponovo ranjeno 10«. (Arhiva V.I.I., k. 9, dok. br. 36/1.)

ne prebace u sigurnu zonu, ranjenici su stalno vezivali njene jake snage.

Kako se pokušaj udruženih nemačkih, italijanskih i kvinslinških jedinica da u okuci Neretve okruže i unšte Glavnu operativnu grupu završio bezuspešno, Komanda 6 italijanskog armiskog korpusa, koja se još nije odrekla te ambicije, nastojala je da sad iskoristi našu tešku situaciju i da »zgnječi« Glavnu operativnu grupu na levoj obali Neretve pre njenog izbijanja u rejon Glavatičeva. Posle razbijanja crnogorskih četnika pri forsiranju Neretve, četnički komandanti su smatrali da su zbog nedovoljnog angažovanja Italijana »ispuštene iz ruku sjajne šanse za uništenje komunista« i da je to više »nemoguće izvesti«, pa su »ostatke« razbijenih »trupa« uputili »kućama radi popune i reorganizacije, da bi posle izašli na položaj na granici Crne Gore: Čemerno — Ravno«, a s ostalim snagama nameravali su da se ograniče na defanzivu, odnosno »sprečavanje prodiranja u južnu Hercegovinu i Crnu Goru«. Ali su hercegovački i crnogorski četnici (Vidačića i Veskovića) morali, po naređenju Italijana, hitno posesti položaj Hum — Ribari — Čičevo — Lipeta — Lišaj — V. Okuka — Ruda Glava i, zajedno sa dva italijanska bataljona iz rejona Hanskog Polja, po svaku cenu sprečiti prodor Glavne operativne grupe prema komunikaciji Nevesinje — Ulog — Kalinovik, sve dok ne stignu četnici Baja Stanišića (Zetski četnički odred i Nikšićka četnička brigada) i italijanska grupa »Škoti« od Blidinjeg Jezera i četnici Pavia Đurišića (koji su bili prebačeni iz Crne Gore u rejon Kalinovika). Draža Mihailović je uvideo da pretstoji poraz njegovih snaga, pa je sa svoje strane učinio sve što je mogao da se navedeni italijanski plan realizuje i u tom smislu izdao odgovarajuća naređenja četničkim komandantima Stanišiću i Đurišiću, određivši svog načelnika štaba, majora Ostojića, da neposredno komanduje četničkim snagama. Na ostvarenju ovog italijanskog plana četnici su se maksimalno angažovali.

Masovno učešće četnika i njihovo uporno nastojanje da spreče forsiranje Neretve nagoveštavali su da će oni i dalje sprečavati prodor Glavne operativne grupe u pravcu istoka. Usto, 718 nemačka divizija bila je i dalje aktivna; ona je 14 marta prešla na levu obalu Neretve, zauzevši Orlenicu, južno od Čelebića, da bi ofanzivnim dejstvom obezbedila komunikacije u dolini Neretve. Stoga je Vrhovni štab morao pretpostaviti da će i 7 SS, 369 i 717 nemačka divizija — koje su se približavale Neretvi — produžiti operacije protiv snaga NOV i da će Italijani uložiti nove napore da spreče dublji prodor Glavne operativne grupe u njihovu okupacionu zonu.

U takvoj situaciji Vrhovni komandant je odlučio da se sa svima snagama što pre prodire iz doline Neretve ka istoku i što energičnije nastupa ka Kalinovičkoj visoravni i Nevesinjskom Polju i lepezastim širenjem izbije na liniju Nevesinjsko Polje — Ulog — Kalinovik, izvuče ranjenike na prostor Rakitnica, Bjelečić, Obalj, gde bi bili zaštićeni od brzog prodora neprijateljskih snaga i uništenja, i što više snaga oslobodi za dalju ofanzivu prema istoku. Prema tom planu, Vrhovni komandant je, 13 marta, naredio ojačanoj 2 proleterskoj diviziji da preduzme energičan napad pravcem Borci — Glavatičevo — Kalinovik, što pre izbije na liniju Čičevo — Glavatičevo — Zaborani i potuče četničke snage na tom prostoru, a zatim produži prema drumu Nevesinje — Ulog — Kalinovik; 3 udarnoj diviziji — da krene u nastupanje pravcem D. i G. Zimlje — Nevesinjsko Polje i razbije neprijatelja na tom pravcu; a snagama u istočnoj Bosni — 6 istočnobosanskoj brigadi i Grupi udarnih majevičkih bataljona — da krenu ka Kalinoviku ususret Glavnoj operativnoj grupi. Noću 14/15 marta je 2 proleterska divizija, ojačana 1 proleterskom brigadom, krenula iz rejonu Boračkog Jezera u tri napadne kolone: desna (4 proleterska brigada i baterija minobacača) pravcem Čičevo — Seljani — Uzriječje — Ulog; srednja, glavna (1 proleterska bez dva bataljona, 2 dalmatinska i jedna brdska baterija) pravcem Borci — Čičevo — Glavatičevo — Obalj; leva (2 proleterska brigada, ojačana jednom baterijom minobacača i 1 protivtenkovskim topom) pravcem Borci — Glavatičevo — Grajsalići, dok je 10 hercegovačka brigada, kao desna pobočnica, nastupala u pravcu G. i D. Zimlja.

Prilikom napada na četničke snage u rejonu Glavatičeva, koje su u poslednjem trenutku pojačali četnici Baja Stanišića (Zetski četnički odred i Nikšićka četnička brigada), jedinice 2 proleterske divizije su noću 14/15 marta razbile centar četničke odbrane u rejonu Čičeva i u toku sutrašnjeg dana, posle upornih borbi, izvršile prodor do Glavatičeva. Istovremeno je slomljena i neprijateljska odbrana na levoj obali Neretve, uzvodno od Idbara. Međutim, 10 hercegovačka brigada, koja je u nastupanju od s. Borci zauzela Kulu i Grabovicu, bila je zaustavljena jakim otporom četnika na Prenju. Ona je 15 marta uveče obnovila napad i uspela da odbaci četničko levo krilo na Bahtijevidu. Razbijanjem centra četničke odbrane, prodorom ka Glavatičevu i odbacivanjem četničkog levog krila na Bahtijevidu, 2 proleterska divizija i 10 hercegovačka brigada prinudile su četničke snage da se u toku noći 15/16 marta povuku na liniju Krstac (k. 807) — Devojački Kuk — Tjeme (k. 1328) — Rat Kamen (k. 1302) — Bahtijevidu. Stab 2 prole-

terske divizije pretpostavljao je da su se glavne četničke snage zadržale na prostoru Lipeta, Kvanj, Zaborani, Kruševljani, Krstac. Zato je 17 marta u 1 čas uputio 2 proletersku brigadu pravcem Glavatičevo — Krstac — Kruševljani, sa zadatkom da obuhvatnim napadom onemogući povlačenje četnika ka Nevesinju, 4 proletersku brigadu pravcem Biskup — Ravno Br. — Ivanovo Br. — Lipeta, da napadom iz pozadine omogući uništenje četničkih snaga, i 1 proletersku brigadu iz s. Glavatičeva na Tjeme i Ivanovo Br., da preseče četničke grupacije na dva dela, dok je 10 hercegovačka brigada napadala pravcem Kula — Banjdo — Bahtijevica. Za vreme napada 2 dalmatinska brigada je vršila obezbeđenje na desnoj obali Neretve.

Pošto su u toku celog dana i cele noći pružali žestok otpor, četnici su tek 18 marta ujutro, posle velikih gubitaka, u neredu otstupili: crnogorski četnici preko G. i D. Žimlja ka Nevesinju, radi odbrane grada, a hercegovački četnici ka Bijelom Polju, radi sprečavanja prodora ka Mostaru.⁴³ Jedna italijanska borbena grupa (dva bataljona i jedna baterija), koja se tada nalazila u rejonu Hanskog Polja, ostala je za vreme borbi u rejonu Glavatičeva neaktivna, a borbena grupa »Škoti« bila je u pokretu od Nevesinja na sever.

Odbacivanjem četničkih snaga ka Nevesinju i Bijelom Polju stvoreni su neophodni uslovi za produženje operacija Glavne operativne grupe ka Nevesinjskom Polju, Ulogu i Kalinoviku, čemu je Vrhovni štab i težio. Očekujući da će Italijani i četnici uložiti nove napore da spreče prodor naših snaga u navedenim pravcima, Vrhovni štab je odlučio da sa što jačim snagama preduzme brzo i energično nadiranje i sa krajnjim zalaganjem snaga dotuče četnike, kako ne bi dozvolio neprijatelju da se ponovo sredi i da parira prodor Glavne operativne grupe. U tom cilju, on je, posle odbacivanja četnika, 3 udarnu diviziju uveo u napad na pravcu G. i D. Žimlje — Nevesinje, stavivši pod njenu komandu i 4 proletersku brigadu, koju je radi toga zadržao na dostignutoj liniji, s tim da dva bataljona 10 hercegovačke brigade, po izbijanju u Nevesinjsko Polje, produže nadiranje ka Dabarskom i Popovom Polju, a 2 proletersku diviziju (1 i 2 proletersku i 2 dalmatinsku brigadu) uputio je u nastupanje prema Ulogu i Kalinoviku.

Odluka Vrhovnog štaba da što pre preduzme operacije ka Nevesinju, Ulogu i Kalinoviku potpuno je odgovarala stvarnoj situaciji, jer su Italijani i četnici odmah preduzeli protivmere da spreče dalji prodor Glavne operativne grupe. Na-

⁴³) Prema četničkom izveštaju, u boju kod Glavatičeva »naročito je pretrpeo gubitke Pješivački bataljon Nikšićke brigade i odred majora Veskovića«.

ime, Komanda italijanskog 6 korpusa i Draža Mihailović odlučili su, posle neuspelog boja kod Glavatičeva, da svoje snage grupišu u rejonu Nevesinjskog Polja, Uloga i Kalinovika. Najjače (četničko-italijanske) snage grupisane su u rejonu Nevesinjskog Polja i G. i D. Zimlja, s ciljem da ofanzivno djeluju ka Glavatičevu, u desni bok Glavne operativne grupe, i spreče njen prodor ka Nevesinju, i da četničkoj odbrani Uloga i Kalinovika pruže pomoć u sprečavanju prodora 2 proleterske divizije na istok.

Dok je 3 udarna divizija (1 dalmatinska, 4 proleterska, 10 hercegovačka i 5 crnogorska brigada), uporedo sa 2 proleterskom divizijom, nadirala ka Nevesinjskom Polju i izbijala na liniju Hansko Polje — G. i D. Zimlje — Lakat — Kljuni — pl. Crvanj, italijanski general Amiko izvršio je koncentraciju italijansko-četničkih snaga, koje su 19 marta u 6 časova sa linije Nevesinjsko Polje — G. i D. Zimlje — Galić — Prenj prešle u nastupanje sledećim pravcima: desnokrila grupa hercegovačkih četnika (Vidačića), Kifino Selo — pl. Crvanj — Glavatičevo; italijanska borbena grupa »Škoti« (tri bataljona, dve baterije i četa tenkova): Pridvorci — Kljuni — Zaborani; Zetski četnički odred: Lakat — Crna Gora — Rat Kamen; hercegovački četnici (Petričevića): Bijelo Polje — Prijedorac — D. Zimlje — Bahtijevica; ona druga italijanska borbena grupa (dva bataljona i jedna baterija): Hansko Polje — Bahtijevica; Trebinjska četnička brigada: greben Prenja — Kula.

U toku dana su četničko-italijanske snage, prema četničkim podacima, na nekoliko pravaca vodile teške borbe, ali su i pored toga zadržane na liniji greben pl. Crvanj (Zimomor k. 1921) — Kljuni — Strajište (k. 1107) — Osredak (k. 1064) — Mlečavac (k. 1210) — D. Zimlje, dok se italijanska borbena grupa i Trebinjska četnička brigada nisu ni pomerile sa polaznih položaja. Iako su jedinice 3 udarne divizije bile razvučene na širokom frontu, ipak su, noću 19/20 marta, produžile napad i delom snaga razbile hercegovačke četnike (Petričevića), koji su u toku dana bili zauzeli D. Zimlje, i odbacile ih ponovo ka Bijelom Polju, ali su 1 i 2 bataljon Zetskog četničkog odreda uspjeli da zadrže napad na položaj Strajište — Osredak. Divizija je 20 marta odbacila četničku grupu (Vidačića) sa pl. Crvnja ka Kifinom Selu, a potom, koncentričnim napadom sa zapada, severa i istoka, tako razbila italijansku grupu »Škoti« i Zetski četnički odred na položaju Osredak — Strajište — Kljuni, da su italijansko-četnički komandanti, »da ne bi bili potpuno uništeni« (kako sami kažu), doneli »odluku da se otstupi ka Nevesinju« i ponovo pokušali da organizuju odbranu na liniji Gradina — Selište — Dugo Polje — Batkovići — Ki-

fino Selo.⁴⁴ 3 udarna divizija nije im dozvolila da se učvrste na tim položajima, već je još u toku noći 20/21 marta produžila napad i kod Kifinog Sela levim krilom razbila hercegovačke četnike (Vidačića), koji su se povukli ka Nevesinju. Time je otvorila pravac za nadiranje ka Gacku. Međutim, napad 1 dalmatinske i 10 hercegovačke brigade na italijansku borbenu grupu u rejonu Zastolja, iste noći, nije uspeo, pa su, ostavljajući prema Italijanima manje delove, obe brigade produžile nadiranje ka Nevesinju.

Da bi zatvorio pravac Nevesinje — Gacko i sprečio prodor 3 divizije ka Crnoj Gori, Bajo Stanišić je doneo odluku da svoje snage iz rejona Nevesinja hitno prebaci na Meku Grudu i zaštititi Bileću. Hercegovački četnici i Italijani preuzeli su odbranu Nevesinja i zatvaranje pravaca ka Stocu i Mostaru. U toku 21 marta Zetski četnički odred i Nikšićka četnička brigada otpočeli su pokret ka Mekoju Grudi, dok su Konjička, Rogatička i Nevesinjska brigada i grupa »Škoti« zadržane na liniji Gradina — Selište — Dugo Polje — Batkovići radi odbrane Nevesinja. U zoru (22 marta) jedinice 3 divizije napale su i ove četničke položaje i, posle tročasovne borbe, razbile neprijatelja i oslobodile Nevesinje. Italijansko-četničke snage povukle su se ka Blagaju.

Vrhovni komandant je predviđao da će Italijani i četnici pokušati da povrate Nevesinje i suzbiju 3 diviziju. Zato je sutradan naredio Stabu divizije da na pravcu Nevesinje — Mostar angažuje jednu jaču jedinicu i spreči svaki pokušaj prodora u Nevesinje. On mu je ukazao na važnost pravaca koji od Bijelog Polja, preko Prijedora, izvode ka G. i D. Zimlju, odakle neprijatelj može usmeriti napad ka severnom delu Nevesinjskog Polja, tj. u pozadinu 3 divizije, i naglasio mu da će za zatvaranje ovih pravaca verovatno upotrebiti brigadu 9 divizije, čijem je štabu naredio da rokira svoje snage u Nevesinjsko Polje (na prostor Pridvorci — Nevesinje). Sem toga, on je Stabu 3 divizije stavio u zadatak da produži gonjenje i uništavanje razbijenih četnika, izvrši mobilizaciju, organizuje narodnu vlast u Nevesinju i drugim mestima i organizuje obaveštajnu službu na čitavoj teritoriji Hercegovine. U rejonu Blagaja ubrzo se prikupilo oko 3.500 četnika. Oni su, uz podr-

⁴⁴) Četnici u svojim izveštajima priznaju da su njihove i italijanske snage »pretrpele velike gubitke, kako u ljudstvu, tako i u materijalu i opremi«. Grupa »Škoti« je imala 184 mrtva i preko 200 ranjenih i zarobljenih, a četnici 150 mrtvih i 276 zarobljenih. Zaplenjeno je 9 minobacača, 9 mitraljeza, oko 50 puškomitraljeza i veliki broj pušaka. Gubici 4 proleterske i 5 crnogorske brigade iznosili su 75 mrtvih i ranjenih

gku italijanske artiljerije i tenkova, 26 marta predveče ponovo zauzeli Nevesinje. Međutim, njihov uspeh je bio privremen. Vrhovni komandant je prema Nevesinju angažovao i 9 dalmatinsku diviziju i 29 marta poverio rukovođenje operacijama na ovom sektoru Stabu 3 udarne divizije. Tako su 3 udarna i 9 dalmatinska divizija, zajedničkim naporima, 29 marta ponovo oslobodile Nevesinje, a četnici su brzo otstupili prema Blagaju.

Grupa limsko-sandžačkih četničkih odreda Pavia Burišića zakasnila je da učestvuje u boju kod Glavatičeva, pa je, čim je saznala za neuspeh četnika u tom rejonu, glavnim snagama organizovala odbranu kod Kalinovika, a pomoćnim u rejonu Uloga, kako bi sprečila izlazak Glavne operativne grupe iz tesnaca Neretve na Kalinovičku visoravan i njen dalji prodor ka Drini. Da bi uspešnije izvršio ovaj zadatak, Đurišić je 14 marta naredio: da se iz Mileševskog sreza mobiliše 2.000 ljudi i njih 1.000 odmah uputi preko Foče ka Kalinoviku, a ostatak zadrži kod Ustikoline za odbranu Drine; i da se u Pljevaljskom srezu mobiliše sve što može da nosi pušku i angažuje protiv NOV. Zatim je, 16 marta, naredio: da se izvrši mobilizacija u Andrijevičkom, Kolašinskom i Bjelopoljskom srezu, i da Veskovićev četnički odred (koji je posle boja kod Glavatičeva otstupio ka Nevesinju i zajedno sa Italijanima i četnicima Stanišića i Baćovića bio angažovan na odbacivanju 3 udarne divizije iz Nevesinjskog Polja ka dolini Neretve) krene prema Kalinoviku i uđe u sastav Grupe limsko-sandžačkih odreda. Ali je ove četničke planove osujetila Glavna operativna grupa.

Njena 3 udarna divizija, nastupajući pravcem Glavatičevo — Nevesinjsko Polje, onemogućila je pokret Veskovićevog odreda ka Kalinoviku, a 2 proleTERSka divizija (2 proleTERSka i 2 dalmatinska brigada i 1 proleTERSka brigada 1 divizije), prema izloženom planu Vrhovnog štaba, preduzela je 19 marta, tj. odmah posle završenog boja kod Glavatičeva, nastupanje prema Ulogu i Kalinoviku radi razbijanja četnika i daljeg prodora na istok.

20 marta je desna kolona 2 proleTERSke divizije — 2 proleTERSka brigada — razbila četničku grupu kod Obija i zauzela ovo mesto, a leva kolona — 1 proleTERSka brigada (bez 4 i 6 bataljona) i 2 dalmatinska brigada — izbila na Kovačevu Glavu, gde je zadržana snažnom vatrom četnika sa Siljevca i V. Glošca. Da su se u tom trenutku pojavile 6 istočnobosanska brigada i Grupa majevičkih udarnih bataljona na Jahorini, u pozadini četnika, kako im je to Vrhovni štab bio naredio

krajem februara,⁴⁵ one bi time pružile vanrednu pomoć 2 proleterskoj diviziji. Pošto nisu uspele da se iz istočne Bosne preko Igmana prebace u pravcu Glavne operativne grupe, Vrhovni štab im je ponovo naredio da krenu ka Kalinoviku. One su izvršile pokret u tom pravcu tek 28 marta, tako da su 2 proleterska divizija i 1 proleterska brigada bile prinuđene da same u toku 20 i 21 marta vode ogorčene borbe. Posle više juriša na neprijateljske položaje česteljevo — Šiljevac — V. Gložac — Oštrikovac, 1 proleterska brigada (bez dva bataljona) i 2 dalmatinska brigada zauzele su nekoliko neprijateljskih otpornih tačaka, među kojima i Šiljevac i Česteljevo, ali nisu uspele da razbiju četničku odbranu. Protivnapadom prema Česteljevu, četnici su uspele da odbace levo krilo 2 dalmatinske brigade. Da bi olakšala 2 dalmatinskoj brigadi, 1 proleterska je ponovo izvršila juriš na centar četničke odbrane. Međutim, proboj nije postignut, već je konsolidovana odbrana jedinica 2 divizije na dostignutoj liniji. Uveče su se ove jedinice same povukle na Kovačevu Glavu.

Dok je 2 proleterska divizija vodila teške borbe na prilazima Kalinoviku, 4 i 6 bataljon 1 proleterske brigade, nastupajući pravcem Krupac — Vranješina — Javorak, razbili su noću 20/21 marta Stolačku i Bilečku četničku brigadu i zauzeli Ulog.

Videći da je četnička odbrana kod Kalinovika jaka, Vrhovni štab je odlučio da pojača 2 diviziju i 22 marta joj uputio 7 krajišku brigadu (pravcem Glavatičevo — Zabrdani — Polja — Kalinovik), a 16 brigadi 7 divizije naredio da što pre levom obalom Neretve izbije u rejon Glavatičeva i preuzme položaje 7 krajiške brigade. Od Uloga su u pravcu Kalinovika upućena dva bataljona 1 proleterske brigade. Štabu 2 divizije naređeno je da odmori svoje jedinice i da pređe u opšti napad tek kada stignu pojačanja. Međutim, 22 marta su 1 proleterska i 2 dalmatinska brigada obnovile napad, ali, i pored maksimalnog zalaganja, ni ovoga puta nisu uspele da razbiju četnike. Iscrpene u ovim teškim trodnevnim borbama, obe strane su prekinule borbu i jednovremeno se povukle: jedinice 2 di-

⁴⁵ Sesta istočnobosanska brigada je do sredine februara delom snaga dejstvovala ka železničkoj pruzi Olovo — Han Pijesak. A kada su četnici, 2 marta, izvršili napad ka Sekovićima, ona ih je, posle dvodnevni borbi, odbacila, a zatim izvršila pokret ka Jahorini. Posle manjih borbi u Han Kramu i Zljebovima, ona je stigla na Romaniju i 10 marta izbila nadomak železničke pruge Sarajevo — Višegrad. Pošto je neprijatelj pojačao odbranu pruge, ona nije ni pokušala da je pređe, već se vratila u Sekoviće, da bi zajedno sa Majevičkom grupom udarnih bataljona ponovo krenula u pravcu Jahorine. Međutim, ona se angažovala protiv ustaško-domobranskih jedinica duž komunikacije Vlase-nica — Zvornik.

vizije na levu obalu potoka Vrhovine, a četnici ka padinama Treskavice.

Kada je saznao za situaciju kod leve kolone, Štab 2 proleTERSke brigade je 21 marta samoinicijativno naredio svojim jedinicama da izvrše iznenadan napad prema Kalinoviku. Brigada je istog dana razbila četnike kod s. Jelašca i zaplenila dve haubice, a zatim produžila napad u pravcu Kalinovika. Zbog ovog napada iz pozadine i zbog velikih gubitaka u borbi s glavnim snagama 2 divizije, a plašeći se okruženja, četnici su u toku noći 22/23 marta otstupili u pravcu Foče. Ujutru je 2 proleTERSka brigada zauzela i Kalinovic.⁴⁶ To je bio najotsudniji sudar s četnicima Draže Mihailovića. Posle toga je počelo njihovo osipanje, a silom mobilisani seljaci bežali su svojim kućama. Bojem kod Kalinovika dovršen je vojno-politički slom onih četničkih snaga koje su učestvovala u bici na Neretvi.

Dok su glavne snage prodirale kroz Hercegovinu i razbijale četničko-italijanske jedinice, zaštitnice su obezbeđivale njihova dejstva i prebacivanje ranjenika. Pošto su Nemci, ubrzo posle prebacivanja poslednjih delova 1 proleTERSke divizije, izbili na Neretvu, Vrhovni štab je s pravom pretpostavljao da će se njihova 718 divizija prebacivati na levu obalu.⁴⁷ U tom bi slučaju ranjenici, čije je začelje 15/16 marta tek prešlo Krstac (oko 3 km istočno od Jablanice), bili ozbiljno ugroženi. U izvanredno teškim uslovima (glad, neprekidno bombardovanje sa zemlje i iz vazduha, premorenost, nedostatak ljudstva i sredstava za transport), Vrhovni štab je odredio 7 banisku i 9 dalmatinsku diviziju za nošenje ranjenika. Na obezbeđenju levog boka (od Konjica do Ostrošca) nalazili su se: dva bataljona 1 proleTERSke, 5 crnogorska, 1 dalmatinska i 3 sandžačka brigada; 3 krajiška brigada bila je u zaštitnici kod ušća Rame, a 7 krajiška na obezbeđenju desnog boka sa pravca Prenja.

Iako su nemačke snage imale zadatak da nastupaju samo do Neretve, delovi 718 divizije su još 14 marta prešli na levu obalu, više zbog osiguranja komunikacije Konjic — Rama — Jablanica (što im je i bio zadatak) nego zbog daljeg angažovanja protiv jedinica Glavne operativne grupe. Zaštitnica je sa njima vodila jače borbe, uspešno ih zadržavala i postepeno se povlačila da bi omogućila prebacivanje ranjenika prema Kalinoviku. Usput je odbijala napade manjih četničkih grupa.

⁴⁶) U tom boju četnici su imali oko 400 mrtvih, ranjenih i zarobljenih, a gubici 2 proleTERSke divizije iznosili su oko 135 mrtvih i ranjenih.

⁴⁷) Vrhovni štab nije imao podataka da će se Nemci zadržati na Neretvi.

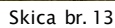
Kada su četnici razbijeni kod Glavatičeva, a ranjenici stigli u rejon s. Borci, zaštitnica se povukla na položaje istočno od G. Bijeje. Tada je Stab 1 proleterske divizije sa 3 sandžačkom brigadom upućen preko Zabrdana i Bjelemića ka Kalinoviku, a 1 dalmatinska i 5 crnogorska brigada vraćene su u sastav 3 divizije radi prodiranja ka Nevesinju. I 9 dalmatinska divizija je orijentisana prema Nevesinju. Za neposredno osiguranje ranjenika i bolesnika na prostoru Glavatičevo, Bjelemići, Kalinovik ostala je 7 baniska divizija, a 3 krajiška brigada je do 28 marta zadržana u rejonu Boraca za zaštitu pravca prema Konjicu, kada je naređeno da njene položaje preuzme 8 brigada 7 baniske divizije. Posle toga je 7 krajiška brigada prebačena preko Kalinovika i Bjelemića u Jelašce i Borju. Vrhovni štab je 28 marta naredio Stabu 7 divizije da njegova 7 i 8 brigada zatvaraju pravac Konjic — Glavatičevo, a 16 brigadu ove divizije, koja se nalazila u rejonu Uloga, i dalje je zadržao pod svojom neposrednom komandom.

Posle orijentisanja nemačke 7 SS i 369 divizije ka Neretvi, u Bosanskoj Krajini su nastale povoljnije mogućnosti za dejstva jedinica NOV. Vrativši se na svoja operativna područja, jedinice 1 bosanskog korpusa su ispoljile veliku aktivnost. Tako je 4 krajiška divizija, koja je dejstvovala severno od linije Ključ — Bos. Petrovac — Bihać i, dalje, sve do Save, prinudila Nemce da još u toku marta angažuju delove 714 i 187 divizije i neke domobranske jedinice na Kozari i Prosari i u rejonu Bos. Novog, Bos. Krupe i Bihaća.

U drugoj polovini marta, posle izvršene reorganizacije jedinica 1 bosanskog korpusa, 4 krajiška divizija (5, 6, 8 i 12 brigada) produžila je dejstva na prostoru Grmeča, Podgrmeča i Kozare, dok je 10 krajiška divizija (7, 9, 10 i 11 brigada) kontrolisala teritoriju između Jajca, Mrkonjića Grada, Bos. Petrovca, Drvara i Glamoča. Pošto se prebacila ka Kninu, 4 brigada 5 krajiške divizije, sa 10 krajiškom brigadom (koja se već tamo nalazila) i 1 ličkom brigadom i Ličkim odredom, razbila je četnike u rejonu Knina, a zatim se, početkom aprila, vratila u sastav svoje divizije. Uskoro posle odlaska nemačkih snaga ka Neretvi, jedinice 1 bosanskog korpusa ponovo su oslobodile veći deo Bosanske Krajine (osim Bihaća, Bos. Petrovca, Cazina i komunikacije Bihać — Bos. Novi). Nemci su, istina, poubijali masu civilnog stanovništva, opustošili i opljačkali Bosansku Krajinu, popalili na hiljade kuća i naneli stanovništvu materijalnu štetu,⁴⁸ što se moralo odraziti na razmah oružane borbe.

⁴⁸) Komanda podgrmečkog područja je zabeležila da je u 15 opština (koje je obuhvatala) ubijeno 3.370, odvedeno 1.229, a nestalo 493 čoveka,

BOJEVI KOD GLAVATIČEVA, NEVESINJA I KALINOVKA (14-23 III 1943)

No, i pored svega toga, zahvaljujući aktivnosti krajiških jedinica i političkom radu, situacija se ubrzo počela poboljšavati, tako da Bosanska Krajina i dalje ostaje jedno od najjačih žarišta Narodnooslobodilačke borbe.

* *

Bitka na Neretvi je izvedena i dobijena pod izvanredno teškim uslovima: na izrazito planinskom, besputnom, slabo naseljenom i pošumljenom zemljištu, i pod teretom ogromne mase ranjenika i bolesnika koje je trebalo spasti po svaku cenu.

Protivofanziva Glavne operativne grupe počela je snažnim i iznenadnim naletom na neprijateljske snage u dolini Rame i Neretve, a završila se pobedonosnim bojevima kod Kalinovika i Nevesinja. Time je težište glavnih operacija u prvoj polovini februara preneto iz Like i Bosanske Krajine u dolinu Neretve.

Bitka na Neretvi imala je tri etape: prva — udar na neprijateljske snage u dolini Rame i Neretve do 26 februara — karakteriše se inicijativom Glavne operativne grupe (koja prestaje obustavljanjem napada na Konjic); druga obuhvata dejstva Glavne operativne grupe po unutrašnjim operaciskim pravcima, tj. protivudar na nemačko-ustaške snage kod G. Vakufa, od 1—5 marta; treća obuhvata forsiranje Neretve i prodor Glavne operativne grupe na istok do kraja marta — do razbijanja četničke grupacije Draže Mihailovića i izbijanja Glavne operativne grupe na liniju Nevesinje — Ulog — Kalinovik.

Neuspeh kod Konjica i na Ivan Sedlu imao je dalekosežne negativne operativne posledice po dalji tok bitke na Neretvi. Zbog njega se već krajem februara i početkom marta, kada su nemačke snage izbile u Prozorsku kotlinu i prema Ostrošcu, kod Glavne operativne grupe pojavila teška operativna kriza, koja se produžila sve do izbijanja naših snaga na Kalinovičku visoravan i morala se rešavati krajnjim zalaganjem svih raspoloživih snaga. Iako je Vrhovni štab uočio ogromnu važnost Konjica i Ivan Sedla za pretstojeći manevar prema istoku i tamo usmerio glavni udar svojih snaga, ipak 1 i 3 divizija, zbog slabe koordinacije dejstva i brze reakcije jačih neprijateljskih snaga, nisu uspele da zauzmu Konjic i održe Ivan Sedlo. Posle pojave jakih nemačkih snaga na Ivan Sedlu, a uskoro i na vratima Prozorske kotline, inicijativa je prešla u ruke ne-

dok je na Grmeču promrzlo 1.256 ljudi. Popaljene su 1.142 kuće i 1.134 staje. Opljačkano je 10.720 grla krupne i sitne stoke, 11.123 komada živine, oko pola miliona kg kukuruza, krompira itd.

prijatelja, dok su sloboda odlučivanja i mogućnost manevra Glavne operativne grupe bile sasvim skućene. A pošto je time prestala i svaka mogućnost brze evakuacije Centralne bolnice komunikacijom preko Konjica ka Čičevu, to se i bitka na Neretvi, radi spasa ranjenika, morala produžiti pod izvanredno nepovoljnim okolnostima. Ovde je ponovo došla do izražaja neprijateljska koncepcija okruženja i uništenja; situacija Glavne operativne grupe sve više se pogoršavala; vreme je išlo na ruku neprijatelju, a bitka se već u svojoj drugoj etapi morala pretvoriti u bitku u okruženju sa probojem iz okruženja. Sve je to zahtevalo ne samo brze i nove odluke Vrhovnog štaba nego i munjevit rad svih raspoloživih snaga. Zahvaljujući čvrstom držanju situacije u svojim rukama, blagovremenom uočavanju novih opasnosti i pravilnom donošenju odluka, smelom grupisanju glavnih snaga na najopasnijem delu fronta i njihovoj izvanrednoj pokretljivosti i udarnoj snazi, Vrhovni štab je uspeo da protivudarom kod G. Vakufa odbaci i zbuni Nemce i da privremeno otkloni krizu, stvori najnužnije vreme i pregrupiše snage za uspešno forsiranje Neretve i spas ranjenika. Ali kad je general Ler najzad uvideo da se glavna bitka bide u dolini Neretve i tamo uputio 7 SS i 369 diviziju iz Bosanske Krajine, tj. kad je operacije »Vajs II« i »Vajs Mostar« spojio u jednu jedinstvenu operaciju, kriza se kod Glavne operativne grupe ponovo produbila. Da je to ranije učinio, a da nije angažovao snage na dva sektora (dve divizije u Bos. Krajini, a dve u dolini Neretve), situacija Glavne operativne grupe bila bi beznačajna.

Vrhovni štab je 5 marta zaključio: da je Glavna operativna grupa, i pored uspešnog protivudara, i dalje ostala u operativnom okruženju, da se neprijatelj nije odrekao svojih ofanzivnih namera i da se, zbog pojave novih nemačkih divizija, opasnost od taktičkog okruženja sve više povećavala. Vreme je ponovo postalo najuticajniji faktor, jer su sada jake neprijateljske snage mogle brzo da stegnu obruč u dolini Neretve, gde bi Glavna operativna grupa bila izložena, ako ne uništenju, a ono sigurno teškim gubicima. Jedini spas je bio što pre se probiti iz okruženja. Zato je Vrhovni štab (u duhu odluke od 28 februara) istoga dana odlučio da što pre forsira Neretvu kod Jablanice, razbije četničku grupaciju i, obezbeđujući svoje bokove, u vidu klina izvrši energičan prodor tesnacem gornjeg toka Neretve, s ciljem da što pre izbije na Kalinovičku visoravan i u Nevesinjsko Polje.

Prilikom forsiranja Neretve Glavna operativna grupa nije raspolagala ni najnužnijim sredstvima za prelaz, niti je, usled nedostatka vremena, mogla izvršiti tehničke pripreme.

gtaviše, iako opterećena sa 4.000 ranjenika i bolesnika, ona je morala preći preko visećeg pešačkog mosta vrlo slabe propusne moći (podignutog u toku forsiranja), pod pritiskom neprijatelja i pod stalnim dejstvom njegove avijacije. Zato je pri forsiranju reke, obrazovanju mostobrana i prebacivanju jedinica, ranjenika i komora još uvek vladala teška kriza, koja je prebrođena samo zahvaljujući izvanrednoj veštini i heroizmu onih brigada koje su prve prebačene na drugu obalu, kao i tome što neprijatelj tada nije poznao stvarno stanje Glavne operativne grupe u luku Neretve. Ukoliko se forsiranje i prodiranje iz doline Neretve prema Nevesinju i Kalinoviku bližilo kraju i težište operacije prenosilo prema istoku, utoliko je inicijativa sve izrazitije prelazila u ruke Glavne operativne grupe. Posle bojeva kod Glavatičeva, Kalinovika i Nevesinja, u kojima je četnička grupacija definitivno razbijena i potučena, kriza je sasvim otklonjena, a bitka na Neretvi završena punom pobedom Glavne operativne grupe.

Reakcija nemačke 717 i 718 divizije na prodor Glavne operativne grupe gornjim tokom Neretve bila je ispod očekivanja Vrhovnog štaba. Pokreti 7 SS i 369 divizije sa linije Livno — Kupres — Prozor ka dolini Neretve otpočeli su isuviše kasno, tako da su one izbile na Neretvu tek pošto je i poslednji ranjenik bio prebačen na levu obalu. To je donekle olakšalo Vrhovnom štabu da u poslednjoj etapi bitke veći deo snaga angažuje na razbijanju četnika u bojevima kod Glavatičeva, Nevesinja i Kalinovika i nanese im težak poraz.

Puna poba Glavne operativne grupe nad brojno i tehnički nadmoćnijim neprijateljem u ovoj velikoj i složenoj bici izvojevana je u prvom redu zahvaljujući izvanredno veštom rukovođenju starešina i masovnom heroizmu i boračkog i rukovodećeg sastava.

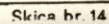
BITKA NA DRINI

(april 1943)

Operaciski plan neprijatelja Posle neuspelih bojeva na Neretvanskom mostobranu i kod Glavatičeva, Nevesinja i Kalinovika, u kojima su četničke snage pretrpele teške udarce, ali još nisu definitivno potučene, četnički komandanti su odlučili da svoje proređene jedinice popune dovlačenjem svežih snaga iz Crne Gore i Sandžaka, i da one, u tri grupe, preduzmu koncentričnu operaciju od Šćepan Polja prema Kalinoviku, od Miljevine ka Trnovu (radi zatvaranja klešta oko naših snaga u rejonu Ulog, Kali-

novik) i od Nevesinja u pravcu Kalinovika. U tom cilju je 26 marta naredeno: da se Veskovićev četnički odred, jačine 2.330 četnika, kao leva napadna kolona, prikupi na liniji Brod — Sčepan Polje, na levoj obali Drine, radi napada u pravcu Kalinovika; da se četničke snage Pavia Đurišića (vašojevički i sandžački četnici) prikupe u rejonu Miljevine i, kao desna napadna kolona, pređu u nastupanje ka Trnovu radi obuhvata Kalinovika; da hercegovački četnici (koji su toga dana povratili Nevesinje) nastupaju pravcem Nevesinje — Kalinovik. Međutim, Bajo Stanišić je tražio od »Glavne nacionalne komande« da mu uputi pomoć iz Crne Gore ka Hercegovini, radi sprečavanja prodora snaga NOV u Crnu Goru. Na taj zahtev, upućena je Lovćenska četnička brigada ka Banjanima i Oputnoj Rudini, odred Joksimovića, jačine 3.000 četnika, angažovan je na zatvaranju pravaca ka Pivi i Goliji, a šest četničkih bataljona i jedan žandarmerijski bataljon, ukupno 2.000 vojnika, prebačeni su na pravac Nikšić — Goransko, dok su dva bataljona iz Katunske i Riječke Nahije, jačine 1.000 ljudi, angažovani na pravcu Grahovo — Viluse. Radi uspešnijeg rukovođenja operacijama, veći deo ovih snaga obrazovao je 2 četnički odred, koji je trebalo da smeni 1 četnički odred Stanišića, jer je ovaj poslednji — po podacima četnika — spao od 3.000 na svega 7—800 četnika. Ali se Glavna nacionalna komanda više plašila prodora jedinica NOV u dolinu Zete nego prodora u Sandžak, pa je stvorila svoj operaciski plan, predviđajući da 2 aprila, zajedno sa hercegovačkim četnicima, pređe u protivofanzivu od Gacka, pl. Trusine i Mostara, kako bi potukla snage NOV na prostoru Nevesinja, Kifinog Sela, Fojnice, Šipčinog i Odžaka i ponovo ih odbacila ka Neretvi. Četnici su svakako računali i na podršku Italijana, jer se za odbranu Drine, Sandžaka i Crne Gore, u operativnom dohvat Glavne operativne grupe, nalazio i 14 italijanski korpus, čije su tri divizije bile ovako raspoređene: »Taurinenze« na prostoru Gorazde, Cajniče, Priboj, Prijepolje, Pljevlja, Foča; »Venecija« — Berane, Bijelo Polje, Kolašin; »Ferara« — Nikšić, Danilovgrad, za koje se ni u Vrhovnom štabu nije moglo pretpostaviti da će se držati pasivno, iako sve do 30 marta nisu vršile pomeranje svojih snaga ka dolini Drine.

Plan Vrhovnog štaba Videći da su četničke vođe angažovale na sprečavanju prodora ka istoku sve što su mogle pokrenuti iz Crne Gore, Hercegovine, Sandžaka i istočne Bosne, Vrhovni komandant je odlučio da forsira Drinu i da sa svim raspoloživim snagama Glavne operativne grupe širokim frontom izvrši prodor u Crnu Goru i Sandžak između

x Zete i linije Goražde — Pljevlja, što pre izbije na liniju Lim albanska granica i na toj teritoriji dotuče i definitivno uništi četnike, koji su još uvek u tim oblastima predstavljali veliku opasnost za Narodnooslobodilačku borbu.

Posle zauzimanja Kalinovika i Nevesinja i smeštaja ranjenika na novooslobođenoj teritoriji, Vrhovni štab je izvršio samo minimalnu pregrupaciju snaga za forsiranje Drine i prodor u Crnu Goru, jer su se one već nalazile u pogodnom rasporedu. On je odlučio da 1 i 2 proleterska divizija, kao dve samostalne grupe (severna i južna), forsiraju Drinu severno i južno od Foče, a zatim oslobode teritoriju između Lima, Drine i Tare; da 6 istočnobosanska brigada i Majevička udarna grupa bataljona krenu ususret 1 diviziji, forsiraju Drinu na oteknu Ustiprača — Višegrad i izbiju u Cajniče; da 3 udarna divizija prodiere iz Nevesinjskog u Gatačko Polje i, dalje, prema Crnoj Gori; da 7 baniska i 9 dalmatinska divizija ostanu na prostoru Nevesinje, Glavatičevo, Kalinovik i obezbeđuju operacije Glavne operativne grupe ka istoku i štite ranjenike.

Forsiranje Drine U duhu ove odluke, 26 marta je 2 proleterska divizija krenula iz Kalinovika prema Drini, dok je 1 proleterska brigada (koja se još nalazila u njenom sastavu) 28 marta zauzela Ustikolinu, gde je početkom aprila stigao Štab 1 proleterske divizije sa 7 krajiškom brigadom; 2 dalmatinska brigada izbila je u rejon Broda (oko 3 km j-z od Foče), 3 sandžačka je stigla u rejon s. Jeleča, a 3 krajiška je nešto kasnije došla u Kalinovik.

S obzirom na činjenicu da su u to vreme Drinu branile slabije četničke snage i manji delovi divizije »Taurinenze«, štabovi 1 i 2 proleterske divizije su odlučili da je forsiraju iz pokreta. Cim su stigle na reku, brigade su pokušale da je pređu: 1 proleterska brigada 1 divizije 28/29 marta kod Ustikoline, a 2 proleterska i 2 dalmatinska brigada 2 divizije 30/31 marta kod Broda; ali, zbog nedostatka plovnih sredstava i zbog visokog vodostaja, i pored svih pokušaja nisu uspele.

Posle izbijanja 1 i 2 divizije na Drinu i neuspelog pokušaja forsiranja iz pokreta, Vrhovni komandant je 30 marta precizirao zadatke i naredio štabovima divizije:

— da tri brigade 2 proleterske divizije obrazuju južnu grupu i da glavne snage, obraćajući pažnju na obezbeđenje prelaza kod Broda (u kom cilju zadržaće jedan bataljon na prostoru Đeđevo, Gradiška Stijena), po forsiranju Drine i izbijanju na liniju Ljutnica — Trovrh — Falovići, istovremeno sa 1 proleterskom divizijom, preduzmu napad na jako nepri-

jateljsko uporište Foču, a njihov desni bok na pravcu Vikoč — Čelebić da obezbeđuje 3 sandžačka brigada;

— da 1 proleterska i 3 krajiška brigada 1 proleterske divizije, kao severna grupa, po zauzimanju linije r. Slatina — Hunka (k. 1229) — desna obala potoka Banovac, pređu u napad na Foču, istovremeno sa 2 divizijom, obezbeđujući svoj levi bok jačim izviđačkim delovima prema Ifsaru, Čajniču i Goraždu; da 7 krajiška brigada iz rejonu Jeleč, Miljevina zatvara pravac Foča — Jeleč, a jedan njen bataljon da obezbeđuje levi bok 1 divizije na pravcu Bogovići — Previla;

— da 3 udarna divizija (4 proleterska, 1 dalmatinska i 10 hercegovačka brigada, bez dva bataljona), kao samostalna grupa, odmah prodire iz Nevesinjskog u Gatačko Polje, razbije četnike i najpre, obuhvatom sa severa, oslobodi Gacko i Avtovac, a potom ostala uporišta u Gatačkom Polju i okolini, i razvije obaveštajnu i izviđačku službu na teritoriji Hercegovine; da dva bataljona 10 hercegovačke brigade, kao samostalna grupa, iz rejonu Dabarskog Polja, nastupaju ka Popovom Polju i, stavljajući pod svoju komandu sve mesne jedinice iz južne Hercegovine, razbijaju četnike na toj teritoriji, vrše mobilizaciju i uspostavljaju narodnu vlast;

— da Štab 7 baniske divizije angažuje svoju 7 brigadu na zatvaranju pravca Konjic — Glavatičevo, da 8 brigadu, koju je sve više zahvatala epidemija tifusa, povuče u karantin (na odmor) na prostoru Razići, Ribari, Srednje Njive, a da 16 brigadu i dalje zadrži u rejonu Krbaljine, Dobro Polje, za zatvaranje pravca Trnovo — Kalinovik, a jedan njen bataljon u Ulogu;

— da Štab 9 dalmatinske divizije prebaci dve brigade na prostor Bratac, Kifino Selo, Bijenja, a jednu u rejon Presjeka, Kruševljani, Čehoje i zatvori pravce: Mostar — Nevesinje — Kifino Selo — Plužine, Prijedorac — D. i G. Zimlje — Nevesinjsko Polje, Rujište — G. Zimlje — Lokve — Čehoje i Lokve — Kula.

Obe divizije (7 baniska i 9 dalmatinska) ustvari su i dalje angažovane na obezbeđenju operacija triju divizija Glavne operativne grupe ka Crnoj Gori i Sandžaku; a 5 crnogorska brigada 3 divizije zadržana je u rejonu Plužina kao rezerva za angažovanje bilo prema Nevesinjskom, bilo prema Gatačkom Polju.

Vrhovni komandant je istoga dana upoznao Štab 1 bosanskog korpusa s rezultatima bitke na Neretvi i sa svojim daljim namerama, stavivši mu u zadatak da i on zasada glavne snage usmeri na razbijanje četnika u Bosanskoj Krajini i srednjoj i

istočnoj Bosni, te da, radi toga, prebaci jednu diviziju u istočnu Bosnu.

Početkom aprila, posle neuspelog forsiranja Drine iz pokreta, brigade 1 i 2 proleterske divizije, uz pomoć inženjeriske čete Vrhovnog štaba, napravile su splavove (nosivosti po 10 ljudi) i stvorile nužne preduslove za prelaz preko reke. 6 aprila ujutro prešla je preko Drine, kod s. Kopilovi, 2 dalmatinska brigada. Najpre je, pod vrlo teškim uslovima, prebačen jedan bataljon, koji je, posle jednočasovne oštre borbe, razbio četničku odbranu i obrazovao uži mostobran; a zatim je odmah počelo prebacivanje i ostalih jedinica 2 dalmatinske brigade, koje su do predveče proširile mostobran do linije Gustovina — Begovina — Zorina — Podgrađe. Do 7 aprila uveče na desnoj obali Drine bila je cela 2 proleterska divizija, sem komore. Posle prelaza, 2 dalmatinska brigada nastupala je pravcem s. Birotići — s. Kruščica — Crni Vrh, sa zadatkom da očisti prostor Bunovi, Crni Vrh, Brod, 2 proleterska pravcem Zavajit — Vikoč, a 3 sandžačka ka Celebiću.

Do 9 aprila je 2 proleterska divizija zauzela deo Foče na levoj obali Ceotine i ovladala linijom Dragočava — Falovići, a sutradan je prodrla severno od Foče, zauzela Han Sohu, presekla vezu između Foče i Cajniča i okružila italijanske snage u kasarnama u Foči (koje su štice nizom bunkera sa okolnih visova). Do tog vremena je 3 sandžačka brigada zauzela sela Zavajit, Celebić, Uzup i Šćepan Polje.⁴⁹

Forsiranje Drine kod Ustikolinè bilo je mnogo teže. Posle neuspelog pokušaja 1 proleterske brigade da iz pokreta izvrši prelaz, neprijatelj je počeo prikupljati jače snage. Već 1 aprila je jedan bataljon 3 alpiskog puka divizije »Taurinenze« poseo Goli Vrh i Kapak, a 6 aprila su do Ifsara stigle i glavne snage ovoga puka. Do 7 aprila je 1 proleterska brigada, od priručnog materijala, izradila 31 splav (nosivosti po 3—5 ljudi), ali je prelaz izvršen dva dana kasnije, jer pripreme nisu bile završene. U toku noći 7/8 aprila, iz rovova na samoj obali, neprijatelj je otkrio prebacivanje splavova na reku i jakom vatrom sprečio prelaz. Sutradan, u 19 časova, 36 odabranih dobrovoljaca, uz podršku minobacačke i mitraljeske vatre, prebacilo se na desnu obalu i zauzelo rovove. Zatim je, pomoću splavova i skele, počelo prebacivanje i ostalih delova 1 proleterske brigade, a vod dobrovoljaca (u svemu 27 boraca sa 8 puškomitraljeza) krenuo je na juriš i razbio 400 četnika u Cvilinu. Međutim, prebacivanje je i dalje išlo jako sporo, jer je skela bila

⁴⁹) Neprijatelj je dotada imao oko 300 mrtvih i preko 50 zarobljenih (četnici), a 2 proleterska divizija — 16 mrtvih i 23 ranjena.

oštećena minobacačkom vatrom, a splavovi se nisu mogli vratiti uzvodno. Do 21 čas bilo je prebačeno svega 50 boraca. Oni su odmah izvršili napad na italijanski bataljon »Intra« na Krčinom Brdu. Posle nekoliko uzastopnih juriša, i uvođenja pojačanja (koja su se prebacivala preko reke), proleteru su u zoru odbacili Italijane na Kapak i zauzeli Krčino Brdo. Istovremeno je odbijen napad četnika iz pozadine na Krčino Brdo. U toku dana prebacivanje je išlo nešto brže, tako da je do 12 časova prešla cela 1 proleTERSka brigada (bez komore), čime je mostobran definitivno učvršćen. Neposredno za njom prebacivala se i 3 krajiška brigada.

Noću 9/10 aprila 1 proleTERSka brigada je izvršila napad na Kapak, koji su branili bataljoni »Intra« i »Fenestrele«. Posle nekoliko juriša ona je, oko 4 časa, zauzela Kapak i prinudila Italijane na povlačenje prema Golom Vrh⁵⁰.

Vodeći uspešne borbe sa delovima 369 divizije i ustaškomobranskim snagama, početkom aprila su 6 istočnobosanska brigada i MajeVička udarna grupa bataljona (koja je tada preimenovana u MajeVičku brigadu) izbile u rejon Ustikoline. Pošto im nije pošlo za rukom da pređu Drinu između Ustiprača i Višegrada i izbiju u rejon Foče, kako je to bilo predviđeno naređenjem Vrhovnog štaba, one su, uoči forsiranja Drine od strane 1 i 2 divizije, stigle u rejon Previle i Jabuke i ušle u sastav Glavne operativne grupe.

Želeći da deblokiraju Foču i odbace delove Glavne operativne grupe na levu obalu Drine, Italijani su, posle gubitka Kapka, odlučili da protivnapadom razbiju mostobrane 1 i 2 proleTERSke divizije. Zato su ka mostobranu kod Cvilina, pored ranija dva bataljona iz divizije »Taurinenze«, uputili bataljon »Eksile« i divizion artiljerije, a preko Celebića ka Brodu — oko 2.500 četnika Pavla Đurišića. Štab 1 proleTERSke divizije odlučio je 10 aprila da 1 proleTERSka i 3 krajiška brigada zauzmu Goli Vrh, a 3 krajiška i liniju Raskršće — Banjača — Hunka, i naredio 7 krajiškoj brigadi (koja se nalazila kod Ustikoline) da se prebaci na desnu obalu i zauzme Ifsar. Sutradan je Vrhovni štab obustavio ovaj napad i naredio 1 proleTERSkoj diviziji da svim svojim snagama razbije Italijane u rejonu Čajniča, s tim da 7 krajišku brigadu uputi pravcem Ponikve — Metaljka radi obuhvata. U cilju uspešnijeg izvršenja ovog manevra 1 divizije, Vrhovni štab je predvideo i sadejstvo jedne brigade 2 proleTERSke divizije sa desne obale Ceotine. Ali je noću 10/11 aprila 1 proleTERSka brigada već otpočela napad

⁵⁰) Brigada je tom prilikom razbila dva ojačana bataljona Italijana i četnika, ali je i sama imala dosta gubitaka.

na Goli Vrh, koji su branila dva italijanska bataljona, ojačana artiljerijom. I pored snažnih juriša u toku cele noći, ona ga nije mogla zauzeti, dok je 3 krajiška brigada ujutru zauzela Hunku, Banjaču i Raskršće. Da bi izbegle borbe u okruženju, italijanske snage su se povukle sa Golog Vrha ka Ifsaru. Tada je 1 proleTERSka brigada odmah prešla u gonjenje i kod Ifsara potukla Italijane, koji su, bežeći prema Čajničju, ostavili ne samo sve. teško naoružanje već i dobar deo streljačkog.⁵¹ Italijani su, 12 aprila, napustili i Gajniče, u koje je, istoga dana po podne, ušla 3 krajiška brigada. 1 proleTERSka divizija izbila je na liniju Kovač — Metaljka — Čajniče — Kozara i zatvorila pravce prema Goraždu i Pljevljima.

Za to vreme se 2 proleTERSka divizija kod Foče pripremala da glavnim snagama zauzme kasarne u Foči, a prema Čelebiću se nalazila samo 3 sandžačka brigada. Iskorišćavajući tu povoljnu situaciju, četnici su do 13 aprila potisnuli 3 sandžačku brigadu do Potpeća. Protivnapadom 2 proleTERSke divizije, 13 i 14 aprila, povraćeno je nekoliko važnijih položaja. Međutim, četnici su do 17 aprila izbili na jake položaje Humić, Bakić, Slabić i Gradinu i ugrozili mostobran kod Broda. Situacija je bila vrlo ozbiljna, pa je i diviziska bolnica evakuisana na levu obalu. U takvoj situaciji Vrhovni štab je obustavio napad 2 proleTERSke divizije na fočanski utvrđeni rejon i naredio joj da zajedno sa delovima 1 proleTERSke divizije napadne četnike. Pošto je izvršila pregrupaciju snaga, 2 proleTERSke divizija je noću 17/18 aprila prešla u protivnapad: 3 sandžačka brigada (ojačana jednim bataljonom 2 proleTERSke brigade) pravcem Pliješ — Lanište — Celebić; četiri bataljona 2 proleTERSke i 2 dalmatinske brigade pravcem Humić — Korče — Tvrđaci — Celebić; a 7 krajiška brigada preko Meljaka, istočno od Celebića, u pozadinu četnika.

Ujutro 18 aprila, 7 krajiška brigada je na prepad zauzela Čelebić i, posle višerasovne borbe, prodrła u s. Rijeku i s. Suho Polje, gde je zarobila oko 200 četnika. I 3 sandžačka brigada je ubrzo razbila četničko levo krilo i preduzela energično gonjenje. Na frontu prema 2 proleTERSkoj brigadi četnici su pružali žilav otpor, ali su se, zbog poraza kod Celebića, i napada s fronta i iz pozadine, počeli povlačiti. U to vreme izbila je i 3 krajiška brigada na Ceotinu, tako da su 19 aprila četnici bili potpuno razbijeni i odbačeni preko Tare.

⁵¹) Između ostalog, zaplenjeno je 6 topova, 9 minobacača, 14 mitraljeza, oko 200 pušaka, 6 radio-stanica i gotovo sva komora.

Prodor Glavne operativne grupe u Crnu Goru

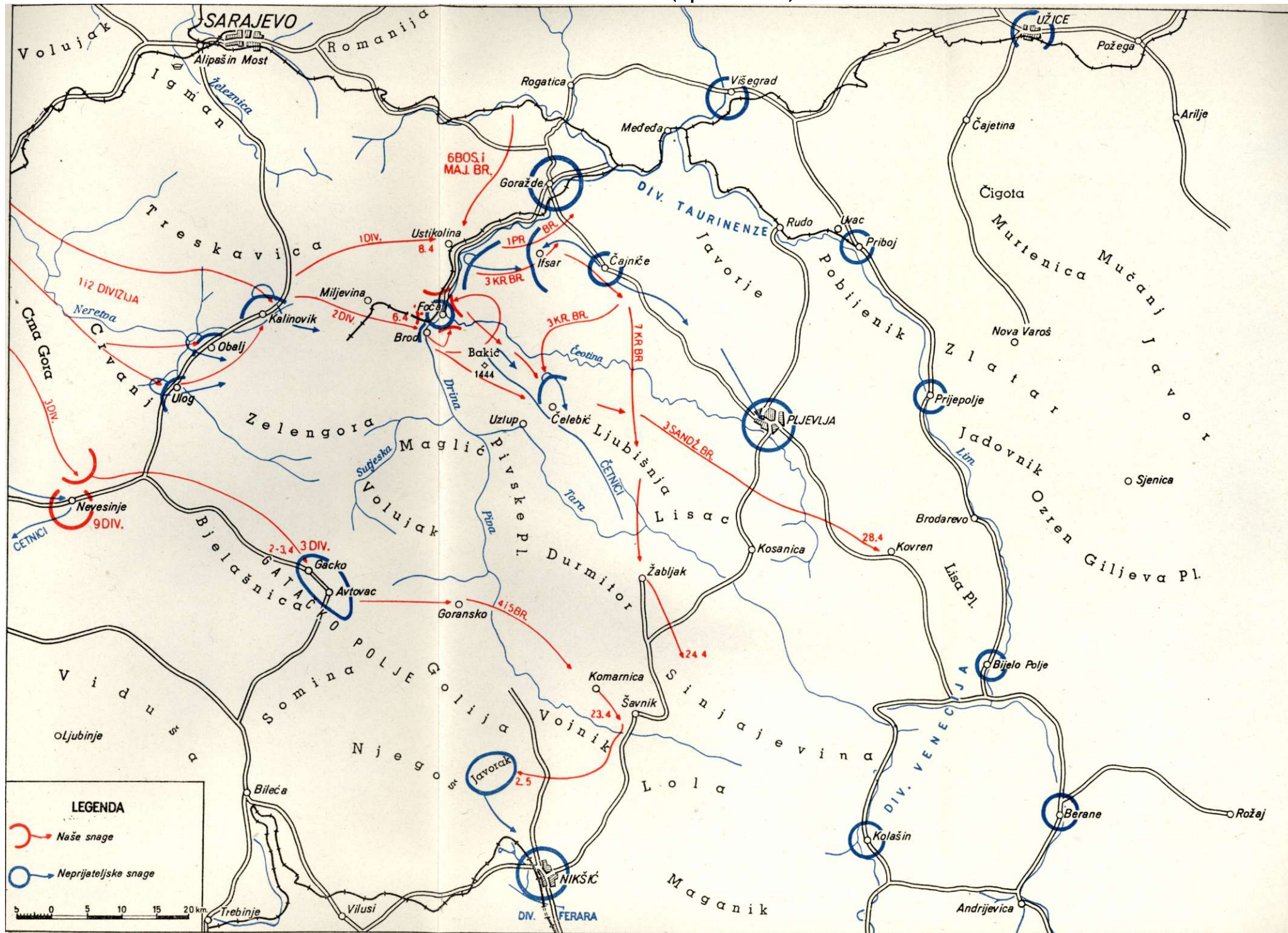
Čim su Zetski četnički odred i Nikšićka četnička brigada stigli u Meku Grudu, oni su, preko izviđačkih organa, uspostavili vezu sa domobranima u Gacku i ustašama u Fazlagića Kuli i sporazumeli se da se zajedno bore protiv jedinica NOV. Plašeći se napada, Italijani su napustili Gacko i Avtovac. Četničke snage su prebačene u Gacko radi zaštite pravca prema Krscu i Ravnom, a za zaštitu pravca preko Fatnice i Lukavičkog Polja ka Bileći angažovani su četnici Nevesinjskog korpusa. Upućena pojačanja iz Crne Gore nisu još bila stigla. U takvoj situaciji, 31 marta je 3 udarna divizija, prema navedenom naređenju Vrhovnog štaba, prešla u nastupanje u pravcu Gacka i Avtovca, a već 2 aprila napala četnike, ustašku miliciju i delove 14 domobranskog puka i, posle kraće borbe, proterala ih iz Gacka. Četnici Baja Stanišića povukli su se prema Krscu (Goliskom), gde su već pristizale jedinice 2 četničkog odreda, da bi zajedničkim snagama sprečili prodor 3 udarne divizije ka Nikšiću. Međutim, jedinice 3 divizije su se orijentisale ka Avtovcu i oslobodile grad, a noću 5/6 aprila zauzele su i Fazlagića Kulu.⁵² 8 aprila je 4 proleterska brigada odbacila i četnike iz Ravnog a 1 dalmatinska je sa glavninom 10 hercegovačke brigade izbila na liniju Kameno Brdo — Kobilja Glava — Troglav. Samostalna grupa bataljona 10 hercegovačke brigade očistila je od četnika Dabarsko Polje i zauzela Ljubinja, a 5 aprila i Stolac.

Dok je glavnina 3 udarne divizije zauzimala Gatačko Polje, jake četničke snage, uz podršku italijanske artiljerije, prema navedenom planu, krenule su 2 aprila u protivofanzivu iz rejonu Blagaja i Džinove Mahale ka Nevesinju, prinudile delove 9 dalmatinske divizije na povlačenje, a 6 aprila po podne zauzele Nevesinje i do 10 aprila prodrle severno od Nevesinja, do Kljuna. Ali četnička protivofanziva na ovom pravcu ubrzo je zaustavljena. Jedinice 9 dalmatinske i 5 crnogorske brigade izvršile su 11 aprila protivnapad i odbacile četnike iz Nevesinja prema Blagaju. Četničke snage koje su iz Crne Gore stigle ka Goranskom i Plani, umesto prelaska u protivofanzivu, kako je četničkim planom bilo predviđeno, bile su prinuđene da se pred jedinicama 3 udarne divizije povuku ka Nikšiću i Bileći.

Posle razbijanja četnika u rejonu Čelebića, 1 proleterska divizija dobila je zadatak: da 3 sandžačka, 3 krajiška i 1 proleterska brigada očiste sela severno i južno od Pljevalja, izvrše popunu jedinica, uspostave narodnu vlast i osiguraju se od Goražda i Pljevalja. Prema tom naređenju, 3 krajiška brigada

⁵²) U Fazlagića Kuli zarobljeno je 150 ustaša-milicionera.

bitka na drini (aprila 1943)

Skica br. 15

je 23 aprila izbila jugozapadno od Pljevalja, u rejon selä G. Krče, Glisnica, G. Brvenica, Hoćevina, gde je ostala do kraja meseca, a 3 sandžačka brigada je 20 aprila krenula i 28 aprila stigla u rejon Maoče, Kovren, Vrulja, a zatim, 30 aprila, razbila četnike kod Kovrena i Šahovića; 1 proleTERSka brigada je sve do kraja aprila ostala na prostoru Foča, Goražde, Cajniče i odbijala nemačke ispade iz Goražda. 6 istočnobosanska i 1 majevička brigada zadržane su i dalje na prostoru Paljike, Uhotića Brdo, Stolac, Jabuka, Kratine. 30 aprila je 6 istočnobosanska brigada preuzela položaj 1 proleTERSke brigade (koja je upućena ka Bijelom Polju), a Majevička brigada je držala položaje na liniji Ustikolina — Grabić — Stolac — Previla.

Prema naredenju Vrhovnog štaba, Stab 2 proleTERSke divizije prešao je 21 aprila sa 7 krajiškom brigadom preko Tare. Toga dana je 7 krajiška brigada zauzela Zabljak, iz koga su Italijani pobjegli. Istovremeno je Stab 3 udarne divizije sa 4 proleTERSkom i 5 crnogorskom brigadom prodro u Crnu Goru, 23 aprila izbio pred Sarnik i uspostavio vezu sa 2 proleTERSkom divizijom. Međutim, ove dve divizije nisu uspele da unište ostatke četnika u Pivskoj Zupi, jer su ovi pobjegli prema Kolašinu. Sada je neprijatelj užurbano organizovao odbranu na prilazima Nikšiću, na sedlu između Vojnika i Golije, prikupivši na Javorku, u Jasenovom Polju i u G. Polju jedan bataljon divizije »Ferara«, ojačan artiljerijom, inženjeriskom četom, četom tenkova i četnicima. Zato je Vrhovni štab naredio 2 proleTERSkoj diviziji (pod čiju je komandu stavio 4 proleTERSku i 5 crnogorsku brigadu) da razbije ovu italijansko-četničku grupu i zauzme Javorak. Mada je Stab 2 proleTERSke divizije bio odlučio da noću 28/29 aprila, koncentričnim napadom sa severa, severozapada i istoka, zauzmu Javorak, ipak je napad izvršen tek 1 maja uveče, zato što 2 proleTERSka brigada nije stigla na vreme. Zahvaljujući podršci avijacije, neprijatelj je odolevao napadima 2 proleTERSke brigade sve dok se u njegovoj pozadini nije ispoljilo dejstvo 4 proleTERSke i 5 crnogorske brigade, koje su imale zadatak da mu preseku otstupnicu ka Nikšiću. Plazeći se okruženja, Italijani su 2 maja, oko 13 časova, otpočeli da u neredu otstupaju ka Nikšiću, ali su tom prilikom gotovo potpuno uništeni.⁵³ Toga dana je i 4 proleTERSka brigada uništila italijanske jedinice koje su iz G. Polja pokušale da, uz podršku tenkova, pruže pomoć odbrani Javorka.

Posle prodora u Crnu Goru, glavnina 3 udarne i 2 i 1 proleTERSke divizije izbila je na liniju Nikšić — Sarnik — Bi-

⁵³) U tim borbama je zaplenjeno 7 tenkova, 17 kamiona, 4 topa, 10 minobacača, 8 mitraljeza, 12 puškomitraljeza, 6 radio-stanica i dr.

jelo Polje — Pljevlja. 6 istočnobosanska i 1 majevička brigada nalazile su se prema Goraždu i Jahorini, 7 baniska divizija zatvarala je pravce od Trnova i Konjica. Ranjenici su bili prebačeni u širi rejon Čelebića. U drugoj polovini aprila rasformirana je 9 dalmatinska divizija, a ljudstvo 4 i 5 dalmatinske brigade popunilo je 1, 2 i 3 dalmatinsku brigadu.

Izbijanjem Glavne operativne grupe u dolinu Lima, Tare i Zete završena je bitka na Drini, u kojoj su ponovo razbijene preostale četničke i manje italijanske snage. U ovoj bici Nemci su učestvovali samo na pravcu Kalinovik — Foča (avijacija) i u borbama oko Foče; Italijani su se uglavnom ograničili na odbranu Pljevalja, Bijelog Polja, Kolašina i Nikšića; a četnici, čije su glavne snage bile grupisane radi zatvaranja pravaca koji iz Gatačkog Polja izvođe prema Pivskoj Zupi, Banjanima i Oputnoj Rudini, branili su Drinu slabijim snagama.

Pokušaj jedinica Glavne operativne grupe da forsiraju reku iz pokreta bio je sasvim opravdan, iako im to nije bilo naređeno. Ali je učinjen propust što prelaz nije vršen na širokom frontu i što nisu blagovremeno izvršene pripreme, barem u pogledu izrade splavova od priručnog materijala. Pa ipak su 1 i 2 proleterska divizija, zahvaljujući samopožrtvovanju i odlučnosti starešina i boraca, savladale sve teškoće, potukle neprijatelja i odbacile ga na jugoistok i brzo prodrle u doline Lima, Tare i Zete.

Za vreme bitke na Drini, u Bosanskoj Kraiini je 1 bosanski korpus, aktivnim dejstvima, vezivao za sebe znatne neprijateljske snage. Tako je 5 krajiška divizija vodila jače borbe s jedinicama 714 divizije i četnicima u rejonu Bos. Petrovca i Vrbljana. U borbama u rejonu Oštrelja, Medenog Polja i Vrtoča, od 9 do 15 aprila, naneti su osetni gubici 741 puku 714 divizije. Zatim je 4 brigada dobila zadatak da razbije četnike oko Glamoča, gde su ponovo postali aktivni, i da zauzme Glamoč. Pošto je odbacila četnike, 4 brigada je noću 24/25 aprila otpočela napad na grad. Napad je trajao sve do 26 aprila, kada je posadi (7 ustaškom bataljonu) pristiglo pojačanje iz Livna i Kupresa. U isto vreme je 4 krajiška divizija ispoljila veću aktivnost između Sane i Une. Zbog toga su jače nemačke i domobranske snage protiv nje preduzele dva ofanzivna poduhvata (»Rujiška« i »Oto«), s ciljem da je razbije na Grmeču i Podgrmeču. Koncentričnim pokretima od San. Mosta, Bos. Krupe, Bos. Novog i Bos. Petrovca, neprijatelj je ispoljio svoje namere prema Grmeču. Tada je Stab 4 krajiške divizije, ostavljajući deo snaga u pozadini neprijatelja, sa 6 i 12 brigadom krenuo iz rejona Lušci Palanke preko Grmeča i Suvajskog Međugorja, gde je ostavio 6 brigadu, a sa 12 brigadom produ-

žio za Liku (koju je 1 hrvatski korpus bio najvećim delom već oslobodio, sem Gospića). Posle toga su se sve snage 4 krajiške divizije vratile na raniju teritoriju.

U prvoj polovini maja jedinice 10 krajiške divizije prinudile su četničke snage koje su iz Knina, preko pl. Staretine, prodrle u Glamočko Polje — da se, uz osetne gubitke, povuku prema Mrkonjiću Gradu i Kninu. Divizija je i dalje držala položaje u rejonu gornjeg toka Vrbasa, Glamočkog Polja i Bos. Grahova.

Da bi pojačao dejstva NOV na celoj teritoriji Bosne, mobilisao nove snage i pojačao politički uticaj, Vrhovni štab je, posle izbijanja Glavne operativne grupe u doline Lima, Tare i Zete (od 11 do 14 maja), od snaga 1 bosanskog korpusa u zapadnoj Bosni formirao 1 i 2 bosanski korpus. Štab 1 korpusa je sa 5 krajiškom divizijom upućen ka istočnoj Bosni (pošto su 6 istočnobosanska i 1 majevička brigada odatle bile povučene u sastav Glavne operativne grupe) da preuzme komandu i nad partizanskim snagama koje su dejstvovale na toj teritoriji, da pojača aktivnost, naročito protiv četnika, formira nove jedinice i organizuje narodnu vlast, jer je vojno-politički značaj istočne Bosne sve više rastao. A 2 bosanski korpus, u čiji su sastav ušle 4 krajiška (6, 8 i 10 brigada i dva odreda), 10 krajiška (9 brigada i tri odreda) i 12 krajiška divizija (5 i 12 brigada i dva odreda), zadržan je i dalje u zapadnoj Bosni, na operativnom području ranijeg 1 bosanskog korpusa. Time je još jače bila izražena namera Vrhovnog štaba da se težište operacija prenese u istočne krajeve Jugoslavije.

* *

Odluka nemačke Vrhovne komande da uništi Narodno-oslobodilačku vojsku u »Titovoj državi« nije se ostvarila zahvaljujući herojskom držanju boraca i starešina i veoma uspešnom rukovođenju Vrhovnog štaba. Njena očekivanja da će, koristeći se kružnom operaciskom osnovicom oko centralne slobodne teritorije u Bosanskoj Krajini, Kordunu, Baniji i Lici, uništiti glavne snage NOV nisu se obistinila. Umesto da brzim i energičnim prodorima duž važnijih komunikacija ispresecaju slobodnu teritoriju na nekoliko manjih delova i pokušaju da unište jedinice NOV, Nemci su pribegli »pročešljavanju« zemljišta, ali se to, usled otpora jedinica 1 bosanskog i 1 hrvatskog korpusa, uglavnom svelo na veoma sporo frontalno potiskivanje.

I procena nemačkih komandanata da će snage NOV oftsudno braniti Grmeč takođe je bila pogrešna. Iskorišćujući te greške neprijatelja, Vrhovni štab je uspeo da uglavnom izvrši plansku evakuaciju Bosanske Krajine. A kada je postalo jasno da se ni Bihać ni slobodna teritorija ne mogu odbraniti raspoloživim snagama, Vrhovni štab je 27 januara doneo odluku da pređe u protivofanzivu, brzo pregrupisao snage, izabrao povoljan momenat i pravac dejstva i izbegao rešavajuću bitku u slivu Une, koju je neprijatelj želeo da nametne pod veoma nepovoljnim uslovima. Nešto kasnije, on je naredio i svim ostalim snagama NOV u Jugoslaviji da pređu u protivofanzivu.

Protivofanziva Glavne operativne grupe, sve do prodora u Sandžak i Crnu Goru, pretstavlja čitav ciklus složenih jednovremenih i naizmeničnih dejstava, vođenih više od tri meseca pod izvanredno teškim uslovima i okolnostima, kakvih je retko bilo na drugim ratištima. Sem toga, Glavna operativna grupa je bila opterećena sa nekoliko hiljada ranjenika koji su se morali transportovati stotinama kilometara i sa desetak hiljada ljudi, žena i dece koji su se povlačili iz Korduna, Banije i Bosanske Krajine. Vrhovni komandant je neposredno rukovodio ovim sudbonosnim operacijama držeći sve konce u svojim rukama, naročito u dramatičnoj bici na Neretvi. Neuspeh kod Konjica, koji je izmenio karakter bitke na Neretvi, i moralna obaveza da se ranjenici spasu po svaku cenu otežali su i odužili ovu operaciju. Međutim, zahvaljujući krajnjem, natčovečanskom zalaganju boraca i starešina, Glavna operativna grupa je, veoma vešto manevrujući po unutrašnjim operativskim pravcima, uspešno prebrodila krizu i sve teškoće na Neretvi i izvojevala jednu od najvećih i najpresudnijih pobeda u Narodnooslobodilačkom ratu. Ona je, energičnim prodorom, izbila u Crnu Goru i Sandžak. Pored jedne velike slobodne teritorije u zapadnom delu Jugoslavije, gde su snage 1 bosanskog i 1 hrvatskog korpusa uskoro ponovo postale gospodar, ona je u toku ovih operacija stvorila još jednu novu, prostranu teritoriju u centralnom delu i ponovo oživela borbe u ovim oblastima. Tako se opasnost od koje je neprijatelj strahovao, i zbog koje je i preduzeo zimsku ofanzivu, udvostručila, s tim što su sada nova slobodna teritorija i snage Glavne operativne grupe na njoj bile mnogo opasnije za pozicije okupatora u Jugoslaviji i na Balkanu. Glavna operativna grupa spremala se da posle kraćeg predaha prodiđe dalje ka Srbiji, i to u vreme kada je, zbog sloma osovinskih snaga u Tunisu, invazija Balkana izgledala sasvim mogućna.

II. PETA NEPRIJATELJSKA OFANZIVA

Opšta strategiska situacija na savezničkim ratištima u toku maja 1943 bila je povoljna. Posle Staljingradske bitke, Crvena armija nije ispuštala strategisku inicijativu iz ruku, dok su Nemci jedva uspjeli da stabilizuju front približno na liniji južno od Lenjingrada — Velikije Luki — Orel — Kursk — Taganrog.

U Africi su anglo-američke trupe, od marta do početka maja, probale Maretovu liniju, razbile neprijateljski front, slomile poslednji otpor nemačko-italijanskih snaga pred Bizertom i Tunisom i 12 maja prinudile ih na kapitulaciju. Tako je sada postojala mogućnost da saveznici izvrše desant na južni deo Apeninskog i Balkanskog Poluostrva, tim pre što su već bili izvojevali prevlast na moru i u vazduhu.

Situacija na jugoslovenskom ratištu takođe je bila povoljna. Nadirući prema Kolašinu, Mojkovcu i Bijelom Polju, Glavna operativna grupa izmila je u prvoj polovini maja na Taru i Lim, i pripremala se za oslobođenje Kolašina, Mojkovca i gornjeg toka Lima i Tare, kako bi stvorila operacisku osnovicu za prodor preko Kosova i Metohije u Srbiju (Toplica, Jablanica). U slučaju savezničkog iskrcavanja u Grčkoj, prodorom Glavne operativne grupe u Srbiju bile bi ugrožene nemačke komunikacije u Moravsko-varždarskoj dolini. Usto, Narodnooslobodilački pokret u južnom delu Srbije, pa i u Makedoniji, bio je početkom maja znatno ojačao, pa bi i na njegov razmah pozitivno delovao prodor Glavne operativne grupe u Srbiju. U Bosanskoj Krajini, Lici, Kordunu i Baniji, Zumberku, Slavoniji i Sloveniji Narodnooslobodilačka vojska izvodila je uspešna dejstva i vezivala znatne okupatorsko-kvislinške snage. Ali, zbog iscrpenosti divizija Glavne operativne grupe, prisustva oko 3.100 ranjenika i bolesnika, teškog snabdevanja trupa i drugih teškoća, Vrhovni štab nije mogao odmah produžiti ofanzivu ka Metohiji, Kosovu i Toplici. Trebalo je najpre oživeti ustanak, formirati mesne partizanske snage, učvrstiti po-

stignute uspehe na oslobođenoj teritoriji Crne Gore i Sandžaka, odmoriti i mobilizacijom osvežiti jedinice i tako ih osposobiti za pretstojeće operacije, organizovati operativno-ekonomsku bazu za takav veliki poduhvat, organizovati i učvrstiti narodnu vlast i formirati vojnopozadinske organe.

Uvodne borbe

Od 2 do 5 maja 1 proleTERSka divizija je sa 1 proleTERSkom i 3 sandžačkom brigadom u zapadnom delu Sandžaka razbila oko 2.000 četnika Ostojića i Durišića. Tako je 1 proleTERSka brigada 4 maja uveče ušla u Šahoviće, a sutradan izbila na r. Lepešnicu, odbacila četnike preko Mojkovca na levu obalu Tare i 7 maja ujutro izbila na liniju Oklade — Lepenac — Prošćenje. Pošto je očistila četnike u rejonu Pljevalja, 3 krajiška brigada se pripremala za nastupanje ka jugoistoku, dok je 3 sandžačka brigada toga dana bila zapadno od Kovrena, a 3 dalmatinska na Zavajitu. 2 proleTERSka divizija je sa 7 krajiškom brigadom već bila na Sinjajevini, 4 proleTERSka se prebacivala ka prostoru Malinsko — Strug (sem manjih delova u Lukovu), 5 crnogorska je bila na položajima oko Nikšića i Gvozda, a dva bataljona 2 proleTERSke brigade držali su položaje Gornje Polje i Javorak.

Dok je Glavna operativna grupa prodirala ka Kolašinu, Mojkovcu i Bijelom Polju, nemačko-italijanske snage pokušavale su da deblokiraju Foču i odbace delove Glavne operativne grupe iz severne Hercegovine. I zaista, delovi 369 i 118 divizije, koji su iz rejona severoistočno od Ustikoline nastupali preko Hrasta ka Foči, i 3 alpiski puk, delovi 383 italijanskog puka i bataljon cmih košulja, koji su nastupali duž komunikacije Goražde — Ustikolina, uspeli su da 3 maja, i pored žilavog otpora 6 istočnobosanske i Majevičke brigade, zauzmu Ustikolinu, da sutradan prodru obema obalama Drine u Foču i deblokiraju oko 1.000 Italijana i izvestan broj četnika i da 6 istočnobosansku i Majevičku brigadu potisnu južno od Foče. Jače snage 6 italijanskog korpusa, zajedno sa četnicima i domobranima, nadirući od Gacka i Nevesinja, zauzele su Ulog i Kalinovik i prinudile 7 banisku diviziju da se povuče ka dolini Drine, u rejon Đeđeva, a 10 hercegovačku brigadu — da se povuče ka Vrbnici, a zatim su se 8 maja, po izvršenom zadatku, povukle na liniju Gacko — Mostar.

Vrhovni štab je 7 maja saznao da su Italijani napustili Foču i da su tamo ostale samo jedinice 369 legionarske divizije. Mada je dobro uočio da napadi Italijana u Hercegovini ne prelaze okvire ofanzive lokalnog značaja, on nije predviđao da angažovanje delova dve nemačke divizije radi deblokade Foče

znači pripremu Nemaca za novu veliku ofanzivu. U cilju obezbeđenja od nemačkih ispada sa pravca Foče na jug, on je od 2 proleterske, 6 istočnobosanske i Majevičke brigade formirao Drinsku operativnu grupu. Ocenivši da je opšta situacija povoljna, on je istoga dana odlučio da se pod zaštitom Drinske operativne grupe u dolini Drine i 3 udarne divizije prema Gatačkom Polju i dolini r. Zete produži ofanziva ka liniji Andrijevića — Bijelo Polje. Zamisao Vrhovnog štaba bila je: desnom kolonom što pre zauzeti Bioče, Andrijeviću i Čakor, a levom Mojkovač i tako obuhvatnim manevrom uništiti preostale neprijateljske snage u istočnom delu Crne Gore, ovladati tom teritorijom i stvoriti povoljnu operacijsku osnovicu za prodor u Srbiju preko Kosova i Metohije. U tom cilju je naređeno 3 sandžačkoj brigadi da se po završenom gonjenju četnika rokira na komunikaciju Pljevlja — Prijepolje, onemogući saobraćaj i spreči ispade neprijatelja prema Bučju i Tocima; 3 krajiška brigada upućena je pravcem Krupice — s. Lepenac, da izbije na liniju Ravna Rijeka — Lepešnica — Siga, zauzme most na Limu kod s. Kisilići i prekine komunikaciju Berane — Bijelo Polje; 1 proleterska brigada imala je da nastupa pravcem Kovren — Sahovići — Bijelo Polje i istočno od komunikacije, kako bi sa linije Orahovica — Pape prekinula komunikaciju Brodarevo — Bijelo Polje. Na sastanku s komandantima 1 i 2 proleterske divizije, 8 maja u Kruševu, Vrhovni komandant ih je upoznao s planom operacije i naredio da 2 divizija zauzme Bioče, Mateševo i Andrijeviću i izbije na Čakor, a 1 divizija — Bijelo Polje, zatim da obe divizije oslobode Mojkovac i Kolašin, a kasnije i Berane.

Komandant 1 divizije orijentisao je 3 sandžačku brigadu ka komunikaciji Pljevlja — Prijepolje (između Mijajlovice i Jabuke), a glavninom 3 dalmatinske poseo levu i manjim delom desnu obalu Ceotine, da bi zatvorio pravce od Pljevalja ka Meljaku i Čelebiću, gde se 7 maja nalazilo 3.100 ranjenika i bolesnika.

U nadiranju ka dolini Lima, 1 proleterska brigada je 10 maja izbila na drum Bijelo Polje — Prijepolje, uništila jednu italijansku motorizovanu kolonu i zauzela front prema Bijelom Polju. Kako su Italijani posle toga pojačali svoje snage u Bijelom Polju, to je Stab 1 divizije, uz saglasnost Vrhovnog štaba, odustao od napada. 1 proleterska brigada je 14 maja zatvorila pravac Bijelo Polje — Sahovići i kontrolisala drum Bijelo Polje — Brodarevo i pravac preko Slepč Mosta. Posle trodnevnog marša, 3 krajiška brigada je 10 maja, preko Krupice i Barica, stigla na front Mojkovac — Bijelo Polje i 11 maja izvršila bezuspešan napad radi zauzimanja mosta na

Limu (kod s. Kisilići). Dok je ova brigada sledećih dana zatvorila pravac od Mojkovca i Kolašina, 3 sandžačka brigada presekla je komunikaciju Pljevlja — Prijepolje, te tako prekinula vezu između ova dva garnizona.

Druga proleTERSka divizija počela je 12 maja da se prikuplja za napad na Kolašin, a manje delove je uputila ka Bioču. 7 krajiška brigada je razbila četnike na Vratlu i u gornjem toku Morače (Dragovića Polje, Crkvice), a 4 proleTERSka je 13 maja izbila severozapadno od Kolašina. Udar na grupa bataljona (tri bataljona iz sastava 4 proleTERSke i 5 crnogorske) krenula je 12 maja iz Lukova preko Zupe (Nikšićke) ka Bioču, da bi napad na Kolašin obezbedila od pravca Podgorice, Mateševa i Andrijevice. Tako su se predviđene snage 1 i 2 proleTERSke divizije 14 maja prikupljale prema objektima napada, a istoga dana je Vrhovni komandant naredio 1 proleTERSkoj diviziji da pre napada na Kolašin zauzme Mojkovac, a 2 diviziji — da zauzme Mateševo i Bioče (D. Mrke), s tim da obe divizije, posle zauzimanja ovih mesta i obezbeđenja od pravca Podgorice i Bijelog Polja, 17 maja 1943 godine glavnim snagama istovremeno pređu u napad na Kolašin desnom obalom Tare. Organizacija napada poverena je Štabu 2 divizije, a Vrhovni štab se, radi neposrednijeg uticaja na tok planiranih operacija, premestio u Durđevića Taru. Do 15 maja su se prema Mojkovcu prikupile 1 proleTERSka i 3 krajiška, a zapadno od Kolašina 7 krajiška, 4 proleTERSka i 2 dalmatinska brigada (koja je tih dana stigla sa Tepaca u Boan).

U vreme prikupljanja jedinica 1 i 2 divizije prema Mojkovcu i Kolašinu, Udar na grupa bataljona je prodirala ka Bioču i zajedno sa dva bataljona Zetskog odreda razbila crnogorske četnike, koncentrisane na liniji Pantelejev Vrh — Ilijino Brdo, zbog sprečavanja prodora ka Bioču i Podgorici. Italijani su 13 maja iz Podgorice i Danilovgrada uputili 383 puk u Bioče, a 127 puk iz Skadra ka Podgorici. Međutim, Udar na grupa bataljona uspela je da noću 15/16 maja na južnim padinama Vežešnika razdvoji italijanske snage na dva dela, a potom ih okruži kod Petrovića i Mrka i Stab 383 puka sa njegovim 3 bataljonom skoro potpuno uništi. Time su bili stvoreni povoljni preduslovi za napad 1 i 2 divizije na Kolašin i Mojkovac. Zauzimanjem ovih mesta u gornjem toku Tare i Lima stvorila bi se pogodna polazna baza za prodor u Srbiju. Zato su sve te mere Vrhovnog štaba bile ne samo opravdane već i neophodne, ali je izvođenje tih operacija iznenadno presekla Peta neprijateljska ofanziva.

jfemački operaciski Nemci nisu mogli ostati ravnodušni
 Pjan prema Glavnoj operativnoj grupi u
 Crnoj Gori i Sandžaku, jer bi njen dalji
prodor na jugoistok, prema glavnim balkanskim komunika-
 cijama Beograd — Solun i Beograd — Sofija, u pozadinu po-
 tencijalnog grčkog fronta, mogao biti vrlo opasan. Zbog toga
 je nemačka Vrhovna komanda još u aprilu odlučila da predu-
 zme novu ofanzivu radi uništenja Glavne operativne grupe na
 teritoriji Crne Gore i Sandžaka, i 20 aprila je upoznala ne-
 mačko Ministarstvo inostranih poslova sa pripremama opera-
 cije protiv »Titovih snaga« koje su preko Drine i Neretve iz-
 vršile prodor u Crnu Goru i Sandžak. Nemci su (težili da
 iskoriste premorenost naših jedinica, slabe uslove ishrane i
 smeštaja i prisustvo velikog broja ranjenih i bolesnih, za čije
 lečenje i oporavak nije bilo povoljnih uslova. Osim toga, gru-
 pisanje na relativno malom prostoru i vrlo nepovoljni teren-
 ski uslovi za manevrovanje Glavne operativne grupe išli su u
 prilog neprijatelju. Poučeni iskustvom iz Četvrte ofanzive,
 Nemci su odmah posle bitke na Neretvi otpočeli preformiranje
 svojih posadnih divizija u lovačke, popunjavajući ih mlađim
 ljudstvom, jačom artiljerijom i podesnijom opremom, da bi
 bile sposobnije za vođenje operacija na brdsko-planinskom
 zemljištu.

Nastojeći da sve pripreme za ovu ofanzivu izvedu u naj-
 većoj tajnosti, Nemci nisu o njima obavestili čak ni Italijane,
 verovatno zbog njihove poznate saradnje sa četnicima.⁵⁴ Učešće
 delova 369 i 118 divizije u deblokadi Foče poslužilo im je da
 prikriju prikupljanje svojih trupa. A kako ih je uspešan razvoj
 oslobodilačke borbe u Bosni i Hrvatskoj prinudio da tamo anga-
 žuju deo svojih snaga, oni su u Jugoslaviju prebacili nove
 snage: 373 diviziju, koja je od 7 SS divizije preuzela obezbe-
 đenje boksitnih rudnika u rejonu Mostara, i 1 brdsku diviziju,
 koja je sa Istočnog fronta preko Sofije stigla u rejon Peći.

⁵⁴ Nemačka Vrhovna komanda Jugoistoka smatrala je da četnici
 na italijanskoj okupacionoj zoni u pribrežnim oblastima Jugoslavije
 predstavljaju potencijalnu opasnost po Nemce u slučaju da usledi iskrca-
 vanje anglo-američkih trupa, pa je zato bila odlučila da ih razoruža.
 Nemci su tada prema četnicima sa svoje okupacione zone imali sasvim
 korektan stav i zajedno s njima vodili borbu protiv NOVJ. Posle kapi-
 tulacije Italije, oni su, septembra 1943, postigli sporazume i sa četnicima
 sa italijanske zone, tako da komandant Dinarske četničke divizije Đujić
 u jednom izveštaju navodi da »Četnička komanda sa svim svojim oru-
 žanim snagama saraduje sa nemačkom vojskom iskreno i lojalno« i da
 je nemački komandant korpusa na toj teritoriji izrazio želju da Nemci
 i četnici treba da »do kraja zajednički podele sudbinu«. (Dinarska di-
 vizija, Pov. br. 81 od 1.XII.1944, Arhiva V.I.L., neregistrovano.)

Osnovna ideja u operaciskom planu nemačke Vrhovne komande Jugoistoka za Petu ofanzivu (»Svare«) bila je: sa obuhvatne operacijske osnovice Mostar — Trebinje — Nikšić — Podgorica — Andrijevica — Berane — Pljevlja — Goražde — Kalinovik okružiti snage Glavne operativne grupe u Crnoj Gori, Hercegovini i Sandžaku, a zatim koncentričnim napadima preći iz operativnog opkoljavanja u taktičko stezanje radi njenog potpunog uništenja. U tom cilju: prvo uništiti jake protivničke snage na prostoru Nevesinje, Kalinovik, Bileća, ili ih potisnuti na Pivsku Pl. i uputiti deo snaga ka Nikšiću da sprečava njihovo povlačenje na jug, a sa severa i istoka doći povoljne zaprečne linije, te tako sprečiti prodor Glavne operativne grupe prema Srbiji; zatim zatvoriti obruč i, nanoseći glavni udar sa istoka, daljim sužavanjem obruča nabaciti Glavnu operativnu grupu na planinski plato između Tare i Pive, i u uglu između tih reka uništiti i nju i vrhovno vojno i političko rukovodstvo jugoslovenskog Narodnooslobodilačkog pokreta. Prilikom pokreta ka polaznim rejonima za ofanzivu, Nemci su računali da će iznenada i bez otpora razoružati četnike Draže Mihailovića na graničnim delovima oslobođene teritorije i tako staviti Italijane pred svršen čin.

Svestrano težak položaj Glavne operativne grupe u Crnoj Gori i Sandžaku, krajnje nepovoljan brojni odnos snaga (117.000:19.000), relativno mali prostor i teškoće manevrovanja i organizacije odbrane i dr. pružali su neprijatelju izgleda na uspeh više nego ikada ranije.

Obostrani raspored snaga pre početka ofanzive Da bi okružili i uništili Glavnu operativnu grupu, Nemci su izvršili sledeći raspored svojih snaga: jedan puk 369 divizije zanoćio je 14 maja uveče u Foči, Ustikolini i Goraždu, a ostali njeni delovi su pristizali (63 i 61 bugarski puk, koji su se nalazili kod Mokre Gore i Vardišta, bili su privremeno stavljeni pod komandu ove divizije); 118 lovačka divizija — 750 puk u Foči, 738 puk u Konjicu, ostali delovi severno od Trnova; 4 domobranska lovačka brigada (u operativnom pogledu potčinjena 118 diviziji) bila je u pokretu od Vrela Bosne ka Foči; 7 SS divizija — od Ljubuškog do Širokog Brijega; 1 brdska divizija — 98 puk kod Mojkovca, a 99 puk kod Kolašina; puk »Brandenburg« u Andrijevici; ojačani 724 puk (104 divizije) kod Prijepolja i Brodareva.

Italijanske divizije bile su od ranije ovako raspoređene: »Taurinense« — Pljevlja, Prijepolje; »Ferara« — Nikšić, Danilovgrad; »Venecija« — Berane, Bijelo Polje, Kolašin; a trupe sektora Podgorice — na prostoru Podgorica — Spuž. Neke od

njih su samo delimično uzele učešća, naročito u prvoj fazi ofanzive, jer su Nemci očekivali njihovu pomoć u zaprečavanju i rušenju, tako da se više može govoriti o demonstracijama nego o odlučnom angažovanju tih snaga.

Pored četiri nemačke i tri italijanske divizije, jedne nemačko-bugarske borbene grupe jačine divizije, jedne domobranske brigade, jednog nemačkog puka za specijalnu upotrebu i jednog motorizovanog pionirskog bataljona u prvoj liniji, Nemci su imali 117 diviziju u rejonu Sarajeva i 373 diviziju u dolini Neretve, dok su se na jugozapadu, iza 7 SS divizije »Princ Eugen« i divizije »Ferara«, u primorskom pojasu od albanske granice do donjeg toka Neretve, nalazile italijanske divizije: »Emilija« u Boki Kotorskoj, »Peruda« na prostoru Vilusi, Bileća, Trebinje, »Murde« oko Dubrovnika i »Marke« u donjem toku Neretve, od Mostara do Metkovića.

Raspored Glavne operativne grupe bio je usklađen s planom Vrhovnog štaba za prodiranje preko Kolašina ka Bera nama i Metohiji. Jedinice 1 proleTERSKE divizije bile su ovako raspoređene: 1 proleTERSka brigada zapadno od Bijelog Polja, 3 krajiška severno od Mojkovca, na desnoj obali potoka Lepšnice i levoj obali Ravne Rijeke do Bijelog Polja, 3 sandžačka na prostoru Kovren, Mataruge, Jabuka i 3 dalmatinska brigada zapadno od Pljevalja, oko Vikoča i Zavajita; jedinice 2 proleTERSKE divizije: 4 proleTERSka brigada je orijentisana zapadno od Kolašina, ka D. Morači, 7 krajiška je iz rejona G. i D. Lipova držala jugoistočne padine Sinjajevine, a 2 dalmatinska je bila istočno od Savnika, oko Boana i Bara (2 proleTERSka brigada već je bila ušla u sastav Drinske operativne grupe, izuzev dva bataljona koji su sa Lipove Ravni zatvarali pravac od Nikšića); 3 udarna divizija bila je raspoređena na prostoru od Pivske Zupe do Nikšića: 10 hercegovačka brigada zatvarala je pravce Avtovac — Čemerno i Avtovac — Goransko, 5 crnogorska pravac Nikšić — Savnik, a 1 dalmatinska, sa Javorka i iz D. Brezna, pravac Nikšić — Pivska Zupa; Udar na grupa od tri bataljona iz sastava 4 i 5 crnogorske brigade prodirala je ka Bioču; 7 baniska divizija (7, 8 i 16 brigada) bila je na maršu od Čureva (sa Sutješke) ka Pljevljima; Drinska operativna grupa osiguravala je Glavnu operativnu grupu sa drinskog pravca: 2 proleTERSka brigada (bez dva bataljona) na Crnom Vrh i Sćepan Polju, 6 istočnobosanska južno od Goražda i Majevička na Ifsaru i Kruščici, kod Ustikoline. Centralna bolnica razmeštena je u selima Čelebiću, Zavajitu, Kolijevci, Slatini i, manjim delom, oko Sćepan Polja.

Do početka operacija Nemci su uglavnom prikupili tačne podatke o brojnom stanju i rasporedu Glavne operativne grupe.⁵⁵

Vrhovni štab nije raspolagao potpunijim podacima o pojavi i namerama nemačkih snaga u dolini Lima i Tare, ali ni na osnovi njihovog učešća u deblokadi Foče nije zaključio da se radi o pripremi neke veće ofanzive. Mada je o lokaciji italijanskih snaga raspolagala približno tačnim podacima, ipak je obaveštajna i izviđačka služba na terenu Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine bila slabo razvijena, tako da ni pokreti Nemaca ni njihove namere nisu pravovremeno zapaženi.

Operacije u dolini Stab 1 brdske divizije raspolagao je podacima da su prednji delovi 1 i 2 proleterske divizije 13 maja dostigli liniju: zapadna obala Lima (severno od Bijelog Polja) — Mojkovac — G. Lipovo. Pošto je iznenada noću upala u Andrijevicu i Kolašin i razoružala preko 2.000 četnika Pavia Đurišića, 1 brdska divizija je, 15 maja u zoru, prešla u nastupanje protiv Glavne operativne grupe u zoni između Gostuna (južno od Brodareva) i Kolašina. Nalazeći se na pravcu glavnog udara nemačkih snaga, a podržana jakom avijacijom, ova divizija je uputila borbenu grupu »Remolt« (99 brdski lovački puk, 1 divizion 79 brdskog artiljeriskog puka, 2 četa 54 pionirskog bataljona i delovi 54 tenkovskog bataljona) pravcem Vlačko Polje — Sahovići, a od Kolašina ka Mojkovcu motorizovani odred »Daumiler« (Stab 54 artiljeriskog divizion a sa svojom izviđačkom i teškom četom i 1 četa 98 brdskog lovačkog puka). Bobena grupa »Salminger« (98 brdski lovački puk, 2 divizion 79 brdskog artiljeriskog puka, bez jedne baterije, i 1 četa 54 pionirskog bataljona) nastupala je pravcem Mateševo — Kolašin. Posle ulaska u Kolašin, ova borbena grupa je produžila nastupanje ka Mojkovcu, a odred »Daumiler« ka G. Lipovu. Opšta rezerva 1 brdske divizije (3 bataljon 98 brdskog lovačkog puka, 3 divizion i 1 baterija 2 divizion a 79 brdskog artiljeriskog puka, 54 pionirski bataljon bez 1 i 2 čete i 54 brdski lovački bataljon) nastupala je iz rejona Andrijevice i Murine pravcem Mateševo — Kolašin, za borbenom grupom »Salmin-

⁵⁵) Prema podacima nemačke obaveštajne službe, 1 proleterska divizija, jačine 3.000—4.000 boraca, prikupljala se između Lima i Tare radi prodiranja pravcem Bijelo Polje — Berane, a 2 proleterska divizija, iste jačine, između Tare i Pive radi prodiranja ka Kolašinu, dok je 3 udarna divizija obustavila napade u rejonu Nikšića, a deo snaga istočno i jugoistočno od Pljevalja obezbeđivao dolinu Četina da bi omogućavao operacije glavnih snaga ka jugoistoku.

ger«. Desno od 1 brdske divizije, na otseku Ljiljci (k. 460, 6 5 km južno od Prijepolja) — Gostun, nalazio se ojačani 724 n'emački puk 104 lovačke divizije, a na njenom levom krilu, u rejonu Andrijevice, 1 motorizovani puk »Brandenburg«.

Nemačkim snagama u dolini Lima priključili su se: 3 **alpiski** puk divizije »Taurinenze«, radi napada iz Pljevalja i **Prijepolja** prema Jabuci, i tri bataljona divizije »Venecija«, radi **napada** sa linije Bijelo Polje — Ribarevina pravcem Sahovići — Slepč Most. Međutim, njihovo učešće je bilo više simbolično, jer je 3 puk jedva ovladao komunikacijom Pljevlja — **Prijepolje**, dok su bataljoni na pravcu Sahovića izbili samo **do** Sljepašnice.⁵⁶

Napad 1 brdske divizije usledio je u trenutku kad je Vrhovni štab planirao zauzimanje Mojkovca i Kolašina, prema kojima su se već prikupljale jedinice 1 i 2 proleTERSKE divizije. U toj prilično nepovoljnoj situaciji, delovi 3 krajiške i 1 proleTERSKE brigade vodili su tokom 15 maja oštre borbe s nemačkim snagama. Neprijatelj je uspeo da potisne levo krilo i centar 1 proleTERSKE divizije i da ovlada prostorijom istočno od linije Sahovići — Slepč Most i grebenom Rudine, Zeljevo, Sokolovića, jugozapadno od Sahovića. Krajem dana je Stab 1 proleTERSKE divizije naredio 1 i 3 brigadi da posednu položaj Kom — Burenj — Sokolac, između drumu Sahovići — Slepč Most i Tare, gde je neprijatelj ispoljavao najjači pritisak.

Vrhovni štab je ocenio napad 1 brigade 1 brdske divizije prema Sahovićima kao jači ispad, pa je 16 maja naredio Stabu 1 proleTERSKE divizije da odbaci nemačke snage ka Limu i povrati položaje između Sahovića i Tare koje je držao 15 maja. Mada je Stab 1 proleTERSKE divizije imao nameru da 17 maja u zoru pređe u napad, ipak do toga nije došlo, zato što je severna grupa 1 brdske divizije produžila napad i u toku dana uspela da ovlada linijom Cerovo — Pale, dok je 1 proleTERSKA divizija i dalje zadržala položaje: Kom, Burenj i Cer (jugozapadno od Sahovića) do Tare. U toku ovoga dana 7 krajiška brigada je sprečila pokušaj borbene grupe »Salminger« da forsira Taru kod Mojkovca, ali je borbena grupa »Remolt« uspela da, uz snažno sadejstvo avijacije, potisne 1 proleTERSku brigadu i zauzme Sahoviće. Kada je prešao Taru kod Mojkovca, motori-

⁵⁶ Kako ove italijanske snage nisu bile potčinjene nemačkoj komandi, to Nemci od njihovog učešća, naročito u prvoj fazi operacija, nisu imali neke značajnije koristi. Musolini je tek 22 maja naredio guverneru Crne Gore, Pirciju Biroliju, da italijanske divizije učestvuju u operacijama, jer se Italija ne može izlagati opasnosti da iza svojih leđa inia ustaničko područje u vreme kada se očekuje iskrcavanje angloameričkih trupa u Grčkoj.

zovani odred »Daumiler« je produžio napad severnim padinama Sinjajevine i do kraja dana izbio na liniju Sanac — Donje Lipovo, zapadno od Mojkovca, i time uspostavio vezu sa borbenom grupom »Salminger«, koja je na otseku 4 proleterske brigade, kod Kolašina, forsirala Taru. Zbog toga je 2 proleterska divizija bila prinuđena da se povuče preko Tare i organizuje odbranu na njenoj levoj obali, držeći i dalje vezu sa 1 proleterskom divizijom.

17 maja pre podne Štab 1 proleterske divizije tražio je od Vrhovnog štaba da se 2 proleterska divizija jače angažuje prema Kolašinu i Mojkovcu, ističući da neprijateljske akcije imaju karakter ofanzive. Vrhovni štab je istoga dana naredio 2 proleterskoj diviziji da prikupljenim snagama izvrši pritisak na Mojkovac i dejstvuje na komunikaciju koja vodi ka Kolašinu, a Štab 1 proleterske divizije naredio je 1 proleterskoj i 3 krajiškoj brigadi da budu što aktivnije i da, po mogućnosti, preduzmu ofanzivna dejstva prema Jabučnu i komunikaciji Slepač Most — Mojkovac. Borbena grupa »Remolt« je 18 maja produžila napad na položaje 3 krajiške brigade zapadno od linije Sahovići — Mojkovac i izbila severozapadno od Mojkovca, ali su se delovi 3 krajiške i dalje zadržali u Lepencu i na Ceru. Istoga dana je 4 proleterska brigada u dolini Platnice kod Umova okružila delove odreda »Daumiler« koji su bili prodrli od Kolašina. Nemci su pretpostavljali da pretstoji napad na Mateševo i Kolašin, pa su jačim snagama preduzeli napad od Lipova i Kolašina prema 4 proleterskoj i, posle oštih borbi, uspeali da deblokiraju svoje okružene delove u rejonu Umova i zauzmu Vučije. 2 dalmatinska brigada je u toku dana vršila pritisak prema Mojkovcu da bi usporila nadiranje neprijatelja.⁵⁷

Štab 1 proleterske divizije očekivao je da će jače nemačke snage iz G. i D. Polja, zapadno od Mojkovca, 18 maja krenuti u napad dolinom Tare u cilju razdvajanja unutrašnjih krila i i 2 proleterske divizije i ugrožavanja desnog boka i pozadine 1 proleterske divizije u rejonu D. Kolašina. Da bi ovo sprečio, on je od Štaba 2 proleterske divizije u Krnjoj Jeli tražio da 2 dalmatinska brigada noću 18/19 maja napadne ove neprijateljske snage, uz jednovremeni pritisak 1 proleterske divizije na Mojkovac. Vrhovni štab je prihvatio ovaj zahtev Štaba 1 proleterske divizije i naredio 2 proleterskoj diviziji da sa 7 krajiškom brigadom sa leve obale Tare zatvori pravac prema Bistrici, a da delove 4 proleterske povuče iz rejona Bioča u svoj sastav.

⁵⁷) Za to vreme su delovi divizije »Venecija« vrlo oprezno nastupali od Bijelog Polja, tako da su jedva zauzeli Golo Brdo, severozapadno od grada.

Prva proleterska divizija je, 19 maja, prema naređenju Vrhovnog štaba, pregrupisala svoje snage: 3 krajiška i 3 sandžačka brigada posele su položaj Vaškovo — Kovren, između Tare i komunikacije Sahovići — Pljevlja, a 1 proleterska obrazovala je rezervu u rejonu Vrulja. Posedanjem ovih položaja i naslanjanjem krila na susednu 2 proletersku i 7 banisku diviziju, 1 proleterska divizija je skratila front i znatno poboljšala odbranu, s tim što je i dalje kontrolisala komunikaciju Pljevlja — Sahovići.

Operacije u dolini Drine i Čeotine Istovremeno s napadom 1 brdske divizije u dolini Tare i Lima (15 maja) prešle su i jedinice 369 legionarske divizije u napad na položaje Drinske operativne grupe. U toku dana je 369 puk, uz podršku tenkova, iz Goražda i Foče prodro u Čajniče, te je 6 istočnobosanska brigada, zajedno s bataljonom Majevičke brigade, bila prinuđena da se sa položaja Miljeno — Ifsar povuče ka Metaljci. Zato je Stab Drinske operativne grupe uputio delove Majevičke i 2 proleterske brigade iz Potpeća prema Vikoču i iz Sčepan Polja na Zavajit. Stab 369 divizije nastavio je prikupljanje ostalih snaga na pravcu Goražda, dok je 61 bugarski puk, koji je predviđen da dejstvuje između 369 divizije i ojačanog 724 nemačkog puka, stigao u Dobrun i Priboj.

Pošto razvučena Drinska operativna grupa u toku dana nije mogla sprečiti izbijanje neprijatelja pred Metaljku, to je Stab grupe sutradan naredio 6 brigadi da zadrži položaj Metaljka — s. Ponikve i uputio Majevičku brigadu u rejon s. Plansko da za tvori pravce koji izvode ka Celebiću, s tim da jedan bataljon privuče u Tvrdake radi zaštite ranjenika u Celebiću. Odbačena sa Metaljke, 6 brigada se većim delom povukla na levu obalu Čeotine, kod Graca, a manjim prema Zaborku. Time je 369 divizija otvorila pravac ka Boljanićima i posle zauzimanja ovog mesta, spojila se sa divizijom »Taurinenze« na komunikaciji Čajniče — Pljevlja.

Koncentričnim nastupanjem ka trouglu Durmitor, Maglie, ušće Sutjeske, neprijatelj je sve više približavao unutrašnja krila svojih divizija, tako da su njegove snage na severu, jugu i istoku došle u taktički dodir i ušle u fazu opkoljavanja, težeći da što pre izbiju na Taru i Pivu i ovladaju prelazima na ovim rekama.

Da bi sprečio dalje nadiranje 369 divizije i zatvorio nedovoljno zaštićen i osetljiv pravac Pljevlja — Đurđevića Tara, Vrhovni štab je 17 maja uputio 7 banisku diviziju (koja je bila u pokretu prema Čeotini) na Kovren, ka Maoču i s. Potpeću,

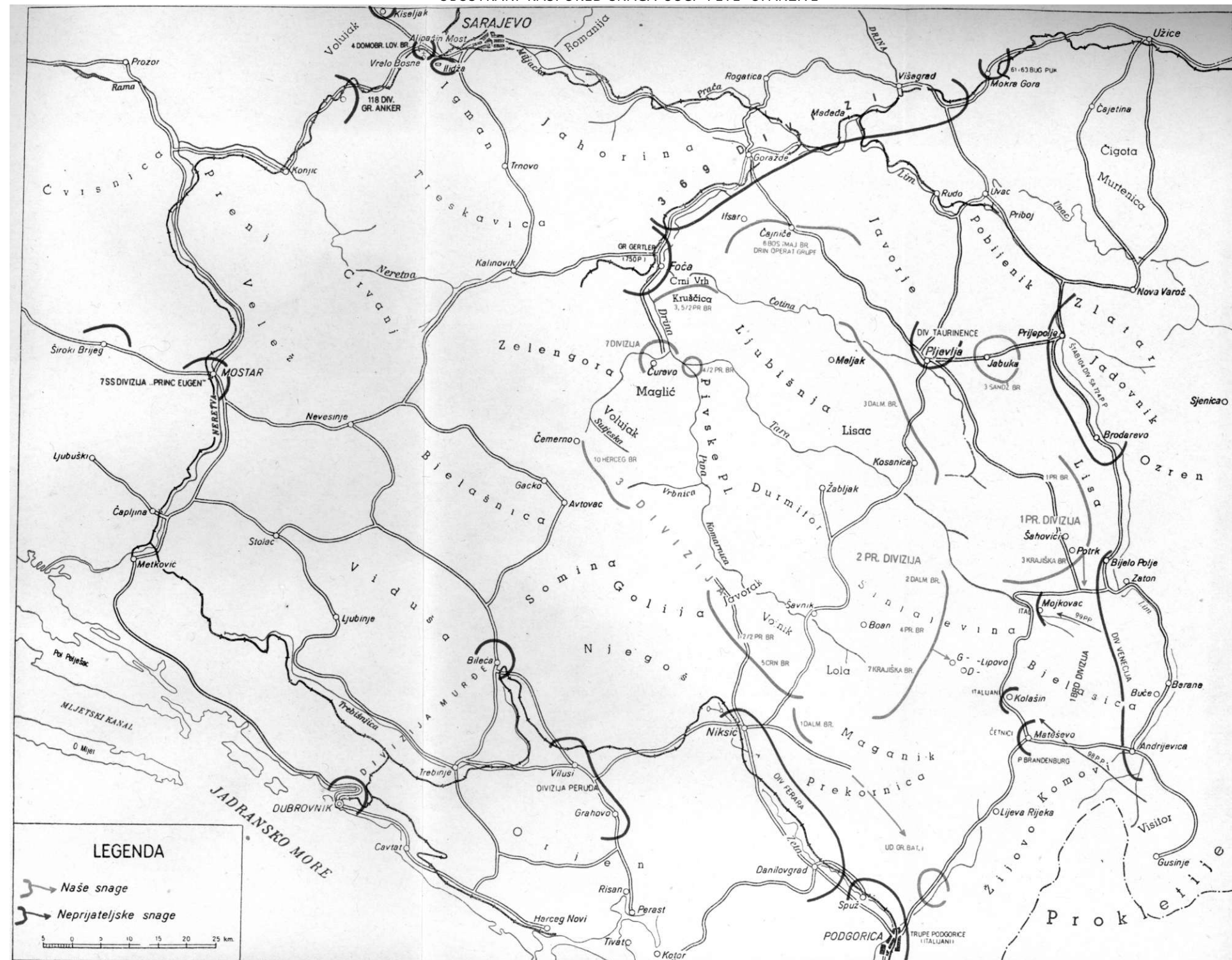
s tim da u isto vreme onemogućiti dejstvo neprijatelja u pozadini 1 proleterske divizije. Tokom dana je 7 baniska divizija posela položaj Potpeć — Miokovići — Korijen — G. Brvenca — Gradac i dalje prema Boljanićima i na taj način zatvorila pravac Pljevlja — Durđevića Tara. Dok je time bio stabilizovan front na Ceotini i zatvoreni svi prelazi na njoj, sa isturenim mostobranom prema 369 diviziji, dotle je komunikacija Goražde — Cajniče — Pljevlja ostala u rukama nemačko-italijanskih snaga.

Divizije 118 i 369 i 724 puk 104 divizije pojačali su pritisak prema Drinskoj operativnoj grupi i 7 baniskoj diviziji. Tako je 369 divizija 18 maja uspjela da ovlada mostobranom na desnoj obali Ceotine i da odbaci jedinice 6 bosanske, 8 hrvatske i 3 dalmatinske brigade (koja je toga dana potčinjena 7 baniskoj diviziji) na levu obalu, kod Gradca i Orlja. Štab Drinske operativne grupe naredio je 6 bosanskoj brigadi da približi deo snaga Celebiću radi zaštite ranjenika, koje je neprijatelj ugrožavao prodorom ka Pivi i Tari; u isto vreme on je od Vrhovnog štaba dobio zadatak da zatvori pravce od Foče i na Ceotini, da pojača izviđanje i kontroliše pravac koji levom obalom izvodi na Šćepan Polje i da postavi deo snaga na planinski plato Vučevo.

Posle izbijanja na liniju Ulog — Obalj — Kalinovik — Foča i razoružanja oko 500 četnika, 118 lovačka divizija je 19 maja otpočela nastupanje ka položajima Drinske operativne grupe. Njena desnokrila grupa »Anaker« (738 lovački puk i delovi 668 artiljeriskog puka) nastupala je obema obalama Neretve sa zadatkom da posedne donji tok Pive. Levokrila grupa »Gertler« (750 lovački puk i delovi 668 artiljeriskog puka) i 4 lovačka domobranska brigada (koja je stigla sa Vrela Bosne u Foču) krenule su sa fočanskog mostobrana obema obalama Drine prema Šćepan Polju i Celebiću i sutradan su uspele da odbace delove 2 proleterske brigade sa Crnog Vrh.

Na osnovu neprekidnog neprijateljskog pritiska na svim pravcima, obaveštajnih podataka i radiograma Glavnog štaba Hrvatske, koji je ukazivao da pretstoji neprijateljska ofanziva protiv Glavne operativne grupe, Vrhovni štab je 18 maja došao do uverenja da je otpočela neprijateljska ofanziva širih razmera, da je okruženje Glavne operativne grupe u toku, da neprijatelj teži da napadom jakih snaga spreči prodor ka jugoistoku i da sa severa i severozapada izbije na Taru i Pivu. Zbog toga je obustavio napad na Kolašin i Mojkovac, odustao od operacija ka Srbiji i, posle učvršćenja položaja na gornjem toku Tare, odlučio da pojača front Drinske operativne grupe, na koji su 118 lovačka divizija i 4 domobranska lovačka bri-

OBOSTRANI RASPORED SNAGA UOČI PETE OFANZIVE

Skica br.16

gada vršile sve jači pritisak od Foče prema donjem toku Tare. Vrhovni štab je predveče 19 maja naredio 1 proleterskoj diviziji da još u toku noći uputi 1 proletersku brigadu preko Celebića i Zavajita na Bunove, u pomoć Drinskoj operativnoj grupi. Time je otpočelo pregrupisavanje snaga za proboj na pravcu Foče. Međutim, 20 maja su grupa »Gertler« i 4 lovačka brigada, pre stizanja 1 proleterske brigade, uspele da obuhvataju manevrom desnom obalom Drine, uz jednovremeni napad s fronta, potisnu delove 2 proleterske brigade sa Bunova i Krušičkog Brda ka Sćepan Polju i Zlatnom Boru, ali je Majevička brigada odbila napade delova 4 lovačke brigade i zadržala položaj Bakić — Humić, a 6 istočnobosanska brigada je zanoćila u rejonu Petine.

Dok su se na frontu 1 i 2 proleterske divizije i Drinske operativne grupe vodile žestoke borbe, na frontu 3 udarne divizije vladalo je zatišje (sem na pravcu 10 hercegovačke brigade, gde je, iz rejona južno od Uloga, borbena grupa »Anaker« desnom krilom izbila pred Gacko, a levim u rejon Vrbniče). I pored protesta Italijana (koji su negodovali zbog toga što ih Nemci nisu obavestili o ofanzivi), 7 SS divizija »Princ Eugen« je 15 maja krenula od Širokog Brijega i Ljubuškog u nastupanje i prešla Neretvu kod Mostara i Čapljine, ali je tek 18 maja, preko Nevesinja i Stoca, stigla u Gacko i Bileću.

Da bi posle neuspeha kod Bioča učvrstili svoj položaj u Podgorici, ojačali svoje snage na sektoru Nikšić — Danilovgrad i olakšali položaj divizije »Ferara«, Italijani su iz Mostara prema Nikšiću uputili četiri bataljona divizije »Marke«. Iako su obustavljanje napada 1 i 2 proleterske divizije na Mojkovac i Kolašin ocenili kao neuspeo pokušaj proboja preko Lima u Sandžak, Nemci su na osnovu diverzije Udarne grupe bataljona (iz 5 i 4 brigade) prema Bioču i »osetnih poraza Italijana« u tom rejonu izveli sasvim pogrešan zaključak da je Glavna operativna grupa odustala od prodora u istočni deo Sandžaka i »prenela težište na jug u prostor Podgorice«, da su snage od oko jedne i po divizije zadržane u dolini Lima »verovatao radi osiguranja boka glavnih snaga koje prodiru na jug«. Zbog tako pogrešne procene, nemačko komandovanje je učinilo krupne greške. Naime, 19 maja, odmah posle dolaska delova 7 SS divizije u Nikšić, nemački vrhovni komandant Jugoistoka, general Ler, uputio je preko Danilovgrada u Podgoricu motorizovani odred »Smithuber« (ojačan tenkovima) mada je još ranije ka Bioču bio upućen 1 motorizovani puk »Brandenburg«. S druge strane, komandant nemačkih trupa u Hrvatskoj, general Liters, pored mera koje je Ler preduzeo za sprečavanje tobožnjeg prodora Glavne operativne grupe do-

linom Morače ka Albaniji, naredio je 19 maja Stabu 1 brdske divizije da delove borbene grupe »Remolt«, koja je na otseku Gostun — Mojkovac vršila napad preko Sahovića ka Kovrenu i desnom obalom Tare, odmah izvuče i uputi ih ka Mateševu. Usto je od ojačanog 724 nemačkog i 61 bugarskog puka (koji je pristizao u Prijepolje) formirana borbena grupa »Ludviger« i stavljena pod komandu komandanta 104 lovačke divizije, s tim da do podne 21 maja preuzme dotadanji front 724 ojačanog puka i borbene grupe »Remolt«, od Župe (Prijepoljske) do Tare, a celu borbenu grupu »Remolt« prebacio u Mateševo, da bi je angažovao prema situaciji. Istom zapovešću je puk »Brandenburg« kod Bioča potčinjen 1 brdskoj diviziji.

Izvlačenjem borbene grupe »Remolt« sa desne obale Tare i njenim prebacivanjem ka Mateševu,⁵⁸ general Liters je znatno oslabio snage na pravcu glavnog udara i time olakšao pregrupisanje delova Glavne operativne grupe u dolini Tare i Lima i prebacivanje 1 proleTERSke divizije na fočanski sektor.

Diverzijom Udarne grupe bataljona prema Bioču, privučeno je oko pet nemačkih i italijanskih pukova na prostoriju Bioča i Mateševa. Zbog toga su Nemci bili prinuđeni da menjaju svoj operaciski plan — da angažuju deo snaga 7 SS divizije ka Podgorici i oslabe njenu udarnu snagu prema 3 udarnoj diviziji; da zbog toga angažuju delove 118 lovačke divizije na levom krilu 7 SS divizije, prema 10 hercegovačkoj brigadi, te da time oslabe zapadni pivski front i uspore napredovanje grupe »Anaker« ka dolini Pive. Zbog nejasne situacije u dolini Morače, 7 SS divizija je tek 20 maja preduzela napad jačim snagama iz Nikšića na položaje 5 crnogorske brigade u G. Polju, a levom kolonom nastavila nadiranje prema 10 hercegovačkoj brigadi, od Avtovca ka Ravnom i dolinom Vrbniče prema Pivskoj Zupi, ali su je kod Ravnog, na liniji Treštenik — Ledenik, i na pravcu Javorka zadržale jedinice 3 udarne divizije.

Pokušaj proboja preko Drine Vrhovni štab je blagovremeno uočio opasnost koja je pretila pivskom frontu i ranjenicima (razmeštenim u rejonu Čelebića) usled pojačanog pritiska 118 lovačke divizije iz reiona Foče i od Kalinovika i leve kolone 7 SS divizije »Princ Eugen« iz reiona Gacka prema donjem toku Pive. Po stabilizaciji odbrane u dolini Lima i Tare, 20 maja doneta je odluka da se težište daljih operacija prenese na severozapad i da se cela 1 proleTERSka divizija sa srednjeg toka Tare prebaci prema

⁵⁸) Ova grupa će se kasnije angažovati ka izvornom kraku Morače.

Foči, na front Drinske operativne grupe. Da bi se 1 proleTERSka divizija brzo i neometano rokirala, Vrhovni štab je naredio 7 diviziji da na levoj obali Četotine onemogući prodor neprijatelja od Boljanića ka Gradcu, a 3 udarnoj diviziji — da na položajima zapadno od r. Pive i Komarnice zatvori pravce Gacko — pivska Župa i Nikšić — Savnik. 2 proleTERSka divizija, koja je na južnim i istočnim ograncima Sinjajevine sprečavala nadiranje Nemaca od Podgorice, Kolašina i Mojkovca prema Zabljaku, dobila je zadatak da brani i srednji tok Tare, od Dobrilovine do s. Tepci, i da zatvori pravce Pljevlja — Lever Tara, dok je 1 proleTERSka divizija, po dolasku 2 dalmatinske brigade na srednji tok Tare, imala da se probije u pravcu Foče. 7 krajiška brigada je još 19 maja iz rejonu zapadno od Mojkovca, preko Sinjajevine i Savnika, prebačena ka Ravnom radi pojačanja odbrane 10 hercegovačke brigade na pravcu Gatačko Polje — Pivska Zupa, prema 7 SS diviziji i delovima 118 lovačke divizije, dok je glavnina 4 proleTERSke brigade postavljena na jugoistočne padine Sinjajevine (Boan — Krnja Jela — Vratio) radi zatvaranja prelaza iz gornjeg toka Morače i Tare u sliv Pive. 3 sandžačka i 3 dalmatinska brigada i 7 divizija (koja je, proređena tifusom, bila spala na jačinu brigade) i dalje su zadržane na desnoj obali Tare, prema Cetini, da bi obezbedile desni bok Glavne operativne grupe, a time i slobodu manevra, prema 118 diviziji i 4 lovačkoj brigadi na frontu Šćepan Polje — Foča. Dalje izvlačenje snaga ka severozapadu nije bilo moguće, jer bi se time suviše oslabili ostali otseci fronta. Vrhovni štab je naredio Stabu 1 bosanskog korpusa da 5 krajiška divizija⁵⁹ odmah poruši prugu Sarajevo — Brod, a zatim da produži nastupanje pravcem Olovo — Han Pijesak — Rogatica — Goražde i da dejstvom u neprijateljskoj pozadini pruži pomoć Glavnoj operativnoj grupi.

Ovim pregrupisavanjem snaga i prenošenjem težišta operacija sa jugoistoka na severozapad, orijentisanjem 5 krajiške divizije iz centralne Bosne ka Foči radi sadejstva Glavnoj operativnoj grupi, kao i prebacivanjem delova 2 proleTERSke brigade sa pravca Nikšića na Vučevo (22 maja), izražena je osnovna ideja Vrhovnog štaba o proboju u istočnu Bosnu u trenutku kada su neprijateljske snage dovršavale okruženje Glavne operativne grupe. Vrhovni štab je uvideo da se sa Glavnom operativnom grupom, opterećenom sa preko tri hiljade ranjenika i tifusnih bolesnika, ne može probiti ka Metohiji i

⁵⁹) Pošto je na prostoru čečave i Jošavke razbila Borjanski četnički odred (od 1.200 ljudi u izvornim kracima M. Usore i M. Ukrine) i odbila ispade Nemaca i četnika iz Teslića, Prnjavora i Kotor Varoši, ova divizija se nalazila u pokretu ka Istočnoj Bosni.

Sandžaku i produžiti operacije u pravcu Srbije, već da se sa ovim snagama mora vratiti u Bosnu. Spašavanje ranjenika (za čiji su prenos, prilikom forsiranja Neretve, morale da se angažuju dve divizije) ponovo je iskrsnulo kao velik problem. Zato se nije mogla doneti nikakva odluka čijim se sprovođenjem ne bi obezbedio njihov spas. Iako je kasnije ova ideja evoluirala prema razvoju situacije, ona se bitno nije promenila. U suštini, ona se može ovako formulisati: oslanjajući se na planinske masive Durmitora, Vojnika, Golije i Maglića i na reke Taru i Drinu, snagama grupisanim između Četine i Pive, izvršiti prodor u Bosnu na otseku Foča — Maglić, izbegavajući neprijateljsko okruženje, zatim produžiti operacije ka dolini Save, i u isto vreme uputiti deo snaga za dejstvo na komunikacije Sarajevo — Brod i Sarajevo — Mostar.

Neprijatelj će idućih dana produžiti nastupanje na svim pravcima, ali znatno sporije, zbog slabljenja jedinica na pravcu glavnog udara i privlačenja veoma jakih snaga ka Bioču i Mateševu. Ipak će Glavna operativna grupa biti prinuđena da vodi duge i teške borbe u okruženju, borbe na život i smrt, koje će se završiti probojem glavnine snaga kroz neprijateljski обруч, bez neposredne pomoći spolja, i protivofanzivom, koja će dovesti do oslobođenja velikog dela istočne Bosne.

Za vreme pokreta 1 proleterske divizije sa srednjeg toka Tare ka frontu Drinske operativne grupe, nije bilo veće aktivnosti u dolini Lima i Tare, zbog pregrupisavanja neprijateljskih snaga na tom delu fronta. Međutim, zahvaljujući pojačanom dejstvu avijacije i artiljerije, neprijatelj je uspeo da otuda sasvim neopaženo izvuče borbenu grupu »Remolt« i da je prebaci u Mateševo, dok je 118 lovačka divizija prešla u napad sa fočanskog mostobrana i 21 maja uputila 4 lovačku brigadu ka Čelebiću, a grupu »Gertler« grebenom Gradine, Pliješa i Jelove Gore, da zauzme Čelebić i Zlatni Bor. Podržana snažnom artiljeriskom vatom, 4 lovačka brigada je oko 10 časova prinudila delove 1 majevičke brigade da se sa Trovrha povuku ka Čelebiću (ka svojoj glavnini koja je ranije otstupila) i osujetila pokušaj jednog bataljona 6 brigade kod s. Borja da zaustavi njeno dalje nadiranje ka Čelebiću, gde su u međuvremenu od Gradca, preko Popovog Dola, stigla dva bataljona 6 brigade i posela položaj Ječmište — Čelebić — Suho Polje. Kako je u tom trenutku čelo 1 proleterske brigade, posle usiljenog marša preko teškog i besputnog planinskog zemljišta, stiglo u Čelebić, 1 proleterska brigada zajedno sa delovima Majevičke brigade je preko Suhog Polja i Ilijine Glave uvedena u napad ka Pjelovcima i od Čelebića na Ječmište i Vakuf, a uskoro je angažovana i 6 bosanska brigada. Posle žestoke

susretne borbe, jedinice 4 lovačke brigade su se u paničnom bekstvu povukle severozapadno od Borja, a zatim su 1 proleterska i 6 bosanska brigada noćnim napadom odbacile neprijatelja na Trovrh i nanele mu velike gubitke. Delovi 1 proleterske brigade produžili su gonjenje i u "toku noći zauzeli Dubravu i Zavajit. Iako su oni, zajedno sa manjim snagama Majevičke brigade, obuhvatili neprijatelja sa severoistoka i jugozapada, i oko podne 22 maja, posle upornih borbi, na juriš zauzeli i Trovrh, ipak je 4 lovačka brigada, posle snažne artiljerijske vatre i protivnapada svežih snaga, uspela da ga predveće povrati.

Nemci su pridavali veliki značaj borbama na pravcu Foča — Čelebić, te su tamo preneli težište dejstva 118 lovačke divizije, iako je grupa »Gertler« posle zauzimanja Zlatnog Bora ugrozila prelaz kod Uzlupa. Da bi obezbedio ovaj prelaz, koji je bio od velikog značaja za Glavnu operativnu grupu, Stab 1 proleterske divizije, još pre napada na Trovrh, uputio je prema Zlatnom Boru tri bataljona 1 proleterske i jedan bataljon Majevičke brigade, a nešto kasnije su tamo angažovana i dva bataljona 2 proleterske brigade, tako da je grupa »Gertler« odbačena prema Zavajitu.

Dok su delovi 1 proleterske divizije i Drinske operativne grupe bili angažovani prema 118 diviziji i 4 lovačkoj brigadi na Trovrhu i Zlatnom Boru, Vrhovni štab je 22 maja prebacio dva bataljona 2 proleterske brigade sa pravca Nikšića na Vučevo, da bi držanjem ovog mostobrana obezbedio proboj preko Sutjeske, ukoliko proboj prema Foči ne bi uspeo. Bataljoni su odbacili izviđačke delove 118 divizije sa Vučeva (koje je posle pojave delova grupe »Anaker« na levoj obali Sutjeske, južno od Graba, i prema donjem toku, nizvodno od Košura, dobilo daleko veći značaj) i delom snaga prešli Sutjesku zapadno od Cureva. Tako je Vrhovni štab u pravi čas uputio na Vučevo delove 2 proleterske brigade, koji su mu bili dragoceni na pravcu Foče. Težeći da pošto-poto slomi napad na pravcu Čelebić — Foča i posedne levu obalu Pive, 118 divizija je 23 maja-oko podne angažovala 4 lovačku brigadu i svoje rezerve iz Foče. Ona je, međutim, ne samo zadržana u visini linije Ravan — Pod, nego je, protivnapadom 1 majevičke, 6 bosanske i delova 1 proleterske brigade na pravcima Zavajit — Vijenac, Korlat — Kušlat i Branića Potok — Bijeke Vode, odbačena na Vijenac. Nešto posle 22 časa njeni delovi su sa Korče potisnuti na Kušlat, tako da su se neprijateljske snage zadržale na liniji Trovrh — Bakić.

Za vreme napada 118 divizije i 4 lovačke brigade i protivnapada Drinske operativne grupe i 1 proleterske brigade

sa.

43 r,

(23 maja), Vrhovni komandant je naredio Stabu 1 proleTERSke divizije (koji je sa 3 krajiškom bio u pokretu preko Celebića na Zavajit) da primi komandu nad svim jedinicama fočanskog sektora i energično napadne neprijateljske snage na frontu Foča — Sćepan Polje, s tim da glavni udar usmeri levom obalom Čeotine, otseče neprijatelja na Sćepan Polju i nabaci ga na Drinu i da na desnu obalu Ceotine prebaci jedan do dva bataljona za pritisak na fočanski utvrđeni rejon, a zatim da sa 2 proleTERSkom brigadom pređe na levu obalu Drine i ovlada Vučevom, Zakmurom i Bistricom, nastojeći da zauzme Foču.

Komandant 1 proleTERSke divizije je sutradan ujutro, po preuzimanju komande nad 1 i 2 proleTERSkom, 3 krajiškom, Majevičkom i 6 bosanskom brigadom, uputio sve ove jedinice u napad pravcima Kušlat — Trovrh i Pliješ — Gradina, sa zadatkom da zauzmu jake položaje Humić — Trovrh i slome otpor 118 divizije na pravcu Foče. Tako su pre podne 4 lovačka brigada i delovi 118 divizije preko Borić Kose odbačeni na Trovrh i Crni Vrh.

U težnji da održi Humić, Trovrh i Crni Vrh, 118 divizija je na Trovrh privukla jedan artiljeriski puk, a 7 puk 4 lovačke brigade iz reiona Zlataja pomerila prema Vikoču, na Orlov Sijed, i u isto vreme forsirala napad grupe »Gertler« prema Vijencu. Komanda 118 divizije se nadala da će dejstvom 7 puka prema desnom krilu 1 proleTERSke divizije umanjiti njen pritisak prema Trovrhu i Pliješu i održati stvoreni klin između Ceotine i Drine dok se ne ispolii bočno dejstvo grupe »Gertler« od ušća Tare i 369 divizije od Ceotine ka Celebiću.

Potpomognut jakom artiljerijom i avijacijom, neprijatelj je uspeo da odbije četiri uzastopna napada na Trovrh i Crni Vrh, ali je grupa »Gertler«, posle odlučnog napada leve kolone, prinuđena na povlačenje i odbranu, tako da su prema njoj privučeni i delovi 738 nemačkog puka, koji su u toku dana došli u dodir sa delovima 2 proleTERSke brigade severozapadno od Sćepan Polja i Huma. Sutradan ujutru 1 proleTERSka divizija je ponovo napala položaje 4 lovačke brigade i grupe »Gertler«, pri čemu je desna kolona uporno nastojala da izvrši proboj neprijateljske odbrane na Trovrhu i Crnom Vrh, u pravcu Foče. I dok je ovaj napad zadržan posle uvođenja u borbu svih rezervi 118 lovačke divizije (među kojima i sedam alarmnih četa) i snažnog dejstva artiljerije i avijacije, dotle je leva kolona uspeła da odbaci grupu »Gertler« na Gradinu i da se posle zauzimanja Slabića uklini na spoju grupe »Gertler« i 4 lovačke brigade.

Pošto su 23 maja odbacili delove 7 baniske divizije i 3 dalmatinske brigade, nemačke snage su sutradan forsirale Ceo-

tinu i obrazovale mostobran kod Gradca.⁶⁰ Zatim je 369 legionarska divizija 25 maja krenula u više kolona prema severoistočnim ograncima Ljubišnje, zauzela Popov Do (10 km istočno od Čelebića) i time ugrozila desni bok i pozadinu 1 proleterske divizije u trenutku kad je bila angažovana u proboju na pravcu Foče. Ceneći da će 369 legionarska divizija težiti da sa Ceotine proдре u pozadinu jedinica fočanskog sektora, Štab 1 proleterske divizije je nešto posle 12 časova obustavio napad ka Foči i naredio povlačenje ka severnim ograncima Ljubišnje, ostavljajući prema neprijatelju manje zaštitne delove. Time je pokušaj proboja jedinica fočanskog sektora iz okruženja završen bezuspešno.

Usled prodora neprijatelja ka Čelebiću dovedena je u nepovoljan položaj i 7 baniska divizija, jer bi napadom 369 divizije u njen levi bok, a divizije »Taurinenze«, grupe »Ludviger« i delova divizije »Venecija« s fronta, bila dovedena u pitanje njena odbrana. Imajući ovo u vidu, Vrhovni štab je 25 maja naredio 7 baniskoj diviziji da zadrži neprijateljsko nadiranje i po svaku cenu održi prelaze na Tari kod Tepaca, Lever Tare i Đurđevića Tare do pristizanja upućenih pojačanja, da uputi 3 dalmatinsku brigadu prema Gradcu i odbaci neprijatelja preko Ceotine. Sutradan je Vrhovni komandant naredio Štabu 1 proleterske divizije da odmah uputi u pomoć 7 baniskoj diviziji jednu brigadu prema Gradcu i spreči prodor neprijatelja ka Čelebiću, istovremeno ga opominjući da nije smeo narediti povlačenje ka Ljubišnji. Dok je tokom dana 3 krajiška krenula preko Čelebića ka Popovom Dolu, grupa »Ludviger« i 4 puk divizije »Taurinenze« napali su jedinice 7 baniske divizije. Ovih dana je i divizija »Venecija« vršila pokrete da bi formirala dve borbene grupe — jednu u dolini Zete, a drugu kod Lijeve Rijeke — radi jačeg angažovanja u ofanzivi.

Na ostalim otsecima, od 21 do 25 maja, neprijatelj nije postigao značajniji uspeh. Posle prebacivanja 7 krajiške ka Ravnom (zbog pojačanja odbrane 10 hercegovačke), 2 proleterska divizija je sa 2 dalmatinskom držala levu obalu Tare, a sa 4 proleterskom južne padine Sinjajevine i usporavala nadiranje borbene grupe »Salminger«, tako da je tek 24 maja dostigla liniju Borova Glava — Jablanov Vrh — Lipovo — Ravno (južni i istočni ogranci Sinjajevine). Međutim, delovi susednih italijanskih divizija »Venecija« od Šahovića i »Ferara« od izvornog kraka Morače nisu ispoljili neku značajniju aktivnost.

⁶⁰) Pokušaj Štaba 7 baniske divizije da protivnapadom delova 3 dalmatinske i 8 brigade odbaci neprijatelja preko Ceotine nije uspeo.

Liters je posle 20 maja uveo borbenu grupu »Remolt« iz Mateševa u napad ka izvornom kraku Morače, a iz bojazni od proboja na pravcu Foče, 24 maja 1943 sa fronta prema 2 diviziji, od Bioča, uputio nemački puk »Brandenburg« preko Čajniča ka Četini, pod komandu 369 divizije. Položaje puka »Brandenburg« je preuzela 86 legija crnih košulja. Da bi usporila dalje nadiranje 1 brdske divizije, 4 proleTERSka brigada je noću 24/25 maja izvršila protivnapad na Jablanov Vrh, i uspela da jedinice ove nemačke divizije zadrži sve do 27 maja, a 2 dalmatinska brigada se sa dva bataljona nalazila na Ružici.

Dok je 2 proleTERSka divizija uspešno zadržavala neprijateljsko nadiranje sa juga i jugoistoka, 3 udarna divizija vodila je uporne borbe sa 7 SS divizijom, delovima grupe »Anaker« i divizijom »Ferara« na pravcu Nikšić — Vojnik i na Komarnici, kao i od Gacka ka Pivskoj Zupi. 5 crnogorska brigada je 22 maja uveče razbila četničke snage na grebenu Zirovnice (istočno od Nikšića) i tako sprečila da ih Italijani angažuju prema Savniku. Posle toga je usledio jak napad 14 puka 7 SS divizije i jedne motorizovane pukovske grupe divizije »Ferara« na pravcima Nikšić — Savnik i Nikšić — Pivska Zupa, tako da se 5 crnogorska brigada predveče pod borbom povukla na liniju Gradac — V. i M. Orah — Jasenov Polje (severoistočno od Nikšića), gde je zajedno sa 1 dalmatinskom zadržavala neprijateljski napad sve do 27 maja.

Na pravcu Ravno — Pivska Zupa 10 hercegovačka brigada prinudila je ojačani 13 puk 7 SS divizije da pređe u odbranu na ograncima Lebršnika, ali je neprijatelj 22 maja — posle stizanja delova grupe »Anaker« od Čemerna — uspeo da je prinudi na povlačenje na liniju Treštenik — Ledenik. Iako je 23 maja oko podne stigla u pomoć i 7 krajiška brigada, one tog dana predveče nisu uspele da odbace neprijatelja. 7 krajiška je sutradan povučena prema Goranskom da preuzme položaje delova 2 proleTERSke brigade (koji su prebačeni na Vučevo) i obezbeđuje levi bok naših snaga, a samo 10 hercegovačka brigada uspela je da stabilizuje odbranu i zadrži Nemce.

U ovoj fazi Nemci su na severozapadnom delu fronta pretrpeli neuspeh. 4 lovačka brigada je na pravcu Foče razbijena, pa je prodor jedinica Glavne operativne grupe mogao biti sprečen samo hitnim angažovanjem snaga sa otseka 369 legionarske divizije i uvođenjem poslednjih rezervi 118 lovačke divizije; zbog maksimalnog angažovanja na pravcu Foče, 118 divizija nije uspela da na svom desnom krilu potisne delove Operativne grupe sa mostobrana na zapadnoj obali Pive i da ovlada otsekom Pive; nemačke snage, i pored višestruke brojne nadmoćnosti i velike mogućnosti manevra (što im je omogućavao auto-

transport rokadnim komunikacijama), bile su prinuđene na odbranbene borbe tamo gde su morale energično ofanzivno dejstvovati, a pregrupisavanje snaga, koje im je nametnula Glavna operativna grupa svojim jakim dejstvom prema Foči, povlačilo je za sobom i gubitak dragocenog vremena. Prebacivanjem 1 proleterske divizije u pravcu Foče i 7 krajiške brigade ka Ravnom, skraćivanjem fronta koje je usled toga usledilo, čvršćim međusobnim povezivanjem jedinica i preuzimanjem inicijative na fočanskom sektoru, Vrhovni štab je sprečio da 118 lovačka divizija posedne levu obalu Pive, učinivši je za još nekoliko dana inertnom, i poremetio operacijski plan Nemaca, što će biti od odlučujućeg značaja za proboj Glavne operativne grupe iz okruženja. Angažovanje dvostruko brojnijih neprijateljskih snaga prema jedinicama fočanskog sektora onemogućilo je da Vrhovni štab izvrši proboj na pravcu Foče i da zauzme levu obalu Drine. Očigledno je da Nemci ni u kom slučaju nisu smeli to dozvoliti, jer bi se slamanjem njihovog fronta na Drini kompromitovala cela operacija. Ali, iako su energično intervenisali brзом koncentracijom jakih snaga u rejonu Foče i omeli pokušaj Glavne operativne grupe da se probije ovim pravcem, oni su, za kraće vreme, morali na ovom pravcu preći u defanzivu. Vrhovni štab je čvrsto zadržao prelaze na Tari i plato Vučeva, i time omogućio da se snage iz Sandžaka uredno povuku preko Tare, a Glavna operativna grupa pregrupiše za proboj preko Sutjeske, što nesumnjivo predstavlja veliki uspeh. Pokušaj 5 krajiške divizije da forsira Bosnu kod Nemile, Topčić Polja i Begova Hana (noću 26/27 maja) završio se bezuspešno, pa je izostalo i njeno očekivano dejstvo u pozadinu nemačkih snaga u rejonu Foče, koje bi olakšalo proboj Glavne operativne grupe iz okruženja.

PROBOJ GLAVNE OPERATIVNE GRUPE IZ OKRUŽENJA

(od 27 maja do 15 juna)

Bojevi za mostobran Vučevo Posle povlačenja 1 proleterske divizije sa Trovrha i Črnog Vrhа ka Ljubišnji, konačno se odustalo od daljeg pokušaja probolja na pravcu Čelebić — Foča i forsiranja Drine. Sutjeska je u tom trenutku bila najslabiji deo nemačkog fronta, zato što je na čitavoj dužini od ušća do Ravnog (preko 30 km) bila Posednuta samo kod Čureva i Graba sa po jednim oslabljenim bataljonom 738 puka.

Upućivanjem dva bataljona 2 proleterske brigade (22^maja) na Vučevo (koje su naše snage kontrolisale još od 18

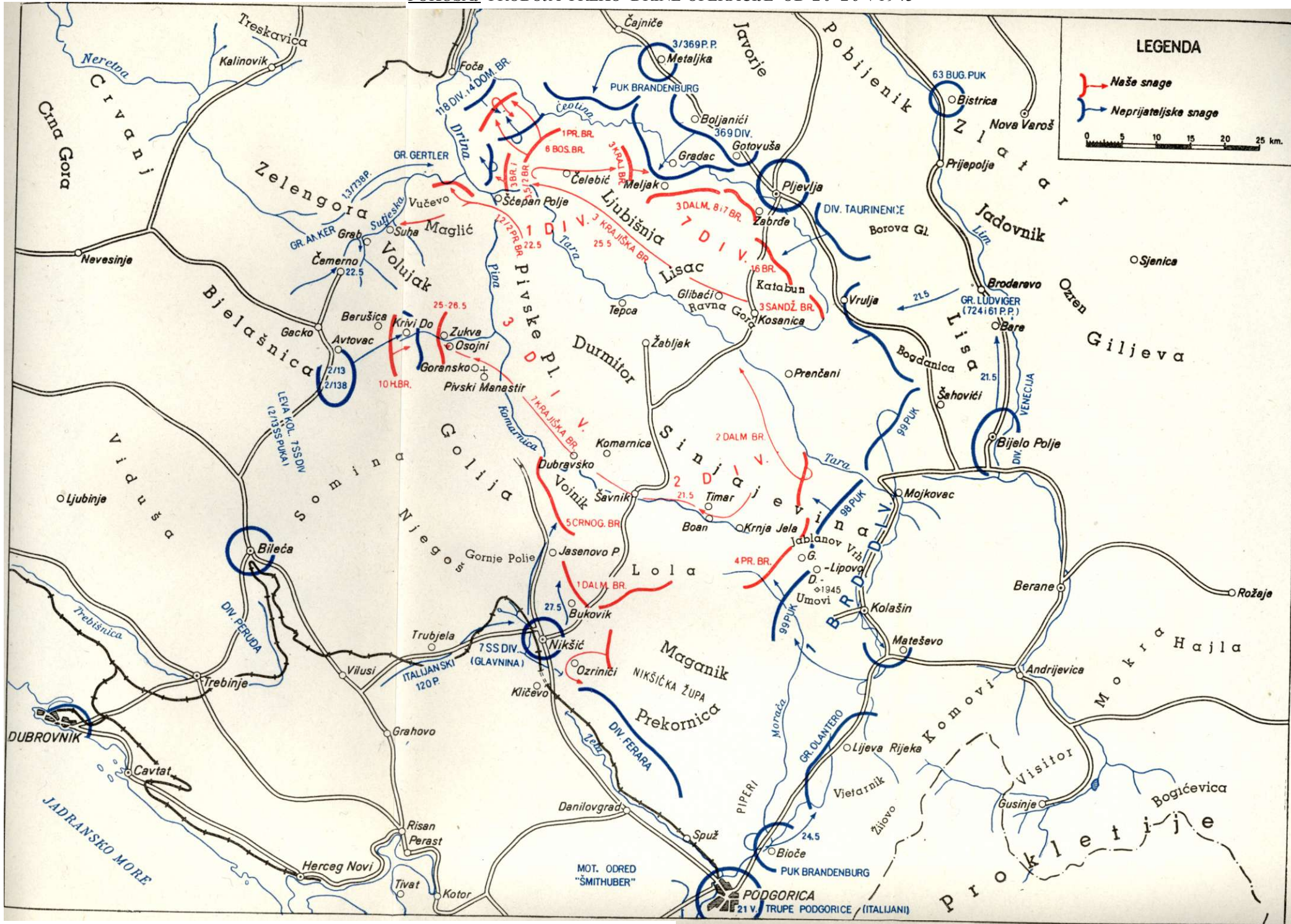
maja) omogućeno je da se pomoću ovog »mostobrana za slučaj potrebe« izvrši proboj preko Sutjeske. Zbog toga je Vrhovni štab 26 maja doneo odluku da se taj proboj izvrši baš preko Vučeva i istoga dana naredio 1 proleterskoj diviziji da blokira neprijateljske snage kod Zlatnog Bora, da »po svaku cenu« osigura prelaz preko Uzlupa, jer je »taj prelaz od životne važnosti«, i da uputi 2 proletersku, a po mogućstvu i Majevičku brigadu, na levu obalu Drine »sa zadatkom da izbije na liniju Suha — Vrbnica — Zakmur — Trbušće«. 1 proleterska divizija nije mogla da angažuje jače snage prema Vučevu, jer su 118 divizija i 4 lovačka brigada vršile pritisak između Drine i Ljutnice prema donjem toku Tare i sa Trovrha i Crnog Vrha prema Čelebiću.

Očekujući da će Glavna operativna grupa ponoviti proboj ka Foči, Nemci su sa fronta 2 proleterske divizije tamo prebacili i puk »Brandenburg« i odlučili da 27 maja produže stezanje obruča oko Glavne operativne grupe da bi povezali još razdvojene kolone. 1 proleterska divizija se 26 maja zadržala na levoj obali Ljutnice, od njenog ušća u Taru do linije s. Klinci — Fališ, oslanjajući se na čelebičke položaje i Ljubišnju, a 2 proletersku brigadu uputila je preko Vučeva na Sutjesku.

U očekivanju napada 369 divizije prema Čelebiću, Vrhovni štab je prema Četini zadržao 3 krajišku brigadu, koja je iduće noći zajedno sa 3 dalmatinskom i 8 baniskom, izvršila bezuspešan protivnapad. Nemci su pogrešno pretpostavili da je ovaj protivnapad izvršen da bi se maskirao tobožnji proboj severno od mostobrana, te su iz rejona Crne Lokve uputili puk »Brandenburg« da zatvori prazninu između 4 lovačke brigade i 369 legionarske divizije, koja je svojom neaktivnošću olakšala situaciju na pravcu Čelebića i izvlačenje snaga NOV iz Sandžaka. Jedinice 7 baniske divizije morale su se zadržati prema Četini, kako bi omogućile evakuaciju ranjenika i svijanje trupa na prelazima Tare.

Vrhovni štab je 27 maja naredio komandantu 1 proleterske divizije da što više snaga prebaci na Pivsku Pl. i da do 28 maja preko Vučeva uputi 6 brigadu ka Čurevu u pomoć 2 proleterskoj brigadi, dok je 1 proleterska brigada ostala na liniji Čelebić — Zlatni Bor, da bi u sadejstvu sa 3 dalmatinskom, istočno od Čelebića, zadržala prodor grupe »Gertler« i 4 lovačke brigade i obezbedila prelaz kod Uzlupa i levi bok snaga u Sandžaku. U vezi s opštom orijentacijom snaga ka Sutješci i pokreta 2 proleterske divizije prema Pivi, Vrhovni štab je naredio da 7 baniska i 3 sandžačka brigada posednu položaje od ušća Sušice do Dobrog Dola i zatvore front prema istoku,

POKUŠAJ PROBOJA PREKO DRINE-OPERACIJE OD 20-26 V1943

a 2 dalmatinsku i 4 proletersku orijentisao je ka Mratinju, tako da je 4 proleterska već idućeg dana krenula od Boana prema Mratinju.

Grupa »Gertler« i 4 lovačka brigada zadržane su i 27 maja na položajima Tvrdaci — Vikoč — Zlatni Bor. 2 proleterska i Majevička brigada bile su na maršu ka Vučevu, a 6 bosanska nalazila se kod Čelebića, dok su delovi 2 proleterske, koji su još od 24 maja bili na Sutjesci, sprečili pokušaj delova grupe »Anaker« da se kroz tesnac Sutjeske probiju od Suhe do Tjentišta. Idućeg dana je 4 lovačka brigada pokušala da odbaci snage od Uzlupa i Tare. 1 brigada, koja je delom snaga u toku dana držala front od Ječmišta do Uzlupa, zadržala je napad neprijatelja na Ilijinoj Glavi i u Korlatskoj Šumi i zajedno sa delovima 6 bosanske, na desnoj obali Skakavca, posle višečasovne borbe slomila napad jedinica 4 lovačke brigade i uspešno zatvorila pravac prema Čelebiću. 6 bosanska brigada se noću 28/29 maja prebacila kod Uzlupa i produžila pokret ka Šćepan Polju. Pošto je i 3 krajiška brigada stigla od Čelebića na mostobran Uzlup — Zlatni Bor, ona je do 29-og ujutru na njemu ostavila jedan bataljon, a sa glavnim snagama se prebacila na levu obalu Tare, dok je grupa »Gertler« uglavnom zadržana na ranije dostignutoj liniji.

Da bi obezbedio prelaz kod Uzlupa, Vrhovni štab je naredio 1 proleterskoj diviziji da tu i dalje zadrži deo snaga i omogućiti prebacivanje 7 baniske divizije i 3 dalmatinske brigade iz Sandžaka. Međutim, zbog prebacivanja 1 proleterske divizije na levu obalu Tare i prenošenja težišta borbi na međurečje Pive i Sutjeske, 4 lovačka brigada je 29 maja izbila na Uzlup i približila se Čelebiću, a grupa »Gertler« se zadržala u Bastasima i istočno od njih.

Vrhovni štab je 29 maja konkretizovao ideju proboja preko Sutjeske. On je, pre svega, ponovo objedinio 2 proletersku, Majevičku i 6 bosansku brigadu pod Štabom 2 proleterske brigade, kako bi očistile dolinu Sutjeske i izbile na liniju Suha — Vrbnica — Zakmur — Trbušće, a 1 proleterskoj diviziji naredio da organizuje odbranu Tare i Drine na otketu Uzlup — Bastasi i na položajima Mratinje — Trnovačko Jezero — Suha i tako spreči prodor nemačkih snaga sa severa i juga ka Vučevu i Sutjesci. Time bi se omogućilo prebacivanje 7 baniske divizije na levu obalu Tare i prikupljanje ka Pivi. Posle prebacivanja na levu obalu Tare, noću 28/29 maja, 3 krajiška brigada je preuzela odbranu leve obale Tare i Drine, dok je 1 proleterska brigada upućena na položaj Mratinje — Trnovačko Jezero — Suha. Vrhovni komandant je ovoga dana (29 maja) ponovo naredio Štabu 1 bosanskog korpusa da 5 krajiška divizija, uko-

liko nije prešla r. Bosnu, odmah krene preko Fojnice i Igmana ka Trnovu i Kalinoviku radi sadejstva Glavnoj operativnoj grupi pri probodu iz okruženja.

Šestostruko nadmoćniji neprijatelj svojim energičnim napadom na gotovo celom frontu onemogućio je da se glavne snage jednovremeno izvuku iz dodira sa njim i grupišu na pravcu proboda. Zato se postepeno morao skraćivati front, izvlačiti jedinica po jedinica i upućivati na Vučevo.

Iznenadnim napadom grupe »Anaker« od Sutjeske preko Čureva ka Koritniku, Nemci su pokušali da izmene situaciju na Vučevu, pa je grupa produžila nadiranje ka Dužima i levoj obali Pive, kako bi zatvorila onih nekoliko prelaza na njoj. Dok su Majevička i 2 bataljon 2 proleTERSke brigade usporavali neprijateljsko nadiranje, 6 bosanska i dva bataljona 1 proleTERSke brigade, posle noćnog marša, stigli su od r. Pive i u zoru nabacili grupu »Anaker« preko Koritnika i Stožera na Sutjesku. Zatim su 6 bosanska i Majevička brigada posele Koritnik i Ždrijelo i time zatvorile dve jedine staze koje iz doline Sutjeske izvode na Vučevo.

Dejstva na pivskom pravcu Posle 27 maja 3 udarna divizija je prema sebi imala jače neprijateljske snage. Toga dana je uveden u borbu i motorizovani odred »Smithuber« koji je iz Podgorice upućen preko Nikšićke Zupe. U toku dana je 7 SS divizija desnim krilom napala 5 crnogorsku brigadu i zauzela Lukovo i Brestovački Vrh, a levim krilom, zajedno sa delovima grupe »Anaker«, prinudila 10 hercegovačku i 7 krajišku brigadu da preko Pivskog Manastira i Plužina otstupe na desnu obalu Pive, na Pirni Do. Zatim je grupa »Anaker« delom snaga produžila nastupanje preko (Pivskog) Javorka ka Mratinju, tom najvažnijem prelazu na Pivi, koji je ostao otvoren posle povlačenja naših snaga na levu obalu. 28 maja naređeno je Štabu 3 udarne divizije da po svaku cenu zatvori pravac prema Mratinju, pa je 30 maja ujutro, u poslednjem trenutku, uz krajnje naprezanje, na Javorak stigao jedan bataljon 7 krajiške brigade, koji je posle žestokih borbi uspeo da odbaci delove grupe »Anaker« ka s. Brljevu i da održi ovaj jaki topografski oslonac. U toku noći 30/31 maja ka Mratinju su pristigle sve snage 7 krajiške brigade, a 31 maja i 1 juna i 10 hercegovačka i 4 proleTERSka brigada, dok je 2 dalmatinska bila na maršu od Negobuđa ka Mratinju. Time je bio obezbeđen prelaz na Mratinju.

U međuvremenu je 7 SS divizija, nastupajući ka Šavniku, morala da slomi ogorčen otpor 5 crnogorske brigade na Krnovskoj Glavici, Ostrvici i Komandirovom Brdu. Po zauzimanju

ovih važnih prevoja blizu Savnika, 7 SS divizija je levim krilom prodrla ka Plužinama i Goranskom i dostigla levu obalu p^e, a sutradan je ušla u Savnik i izbila na r. Komarnicu, do s. Duži, pripremajući se za napad ka Žabljaku. Povukavši se na desnu obalu Komarnice, 5 crnogorska brigada je organizovala odbranu od Duži do Pridvorice, vodeći delom snaga uporne borbe kod Savnika, a 1 dalmatinska se sutradan prebacila na desnu obalu Pive. Dok je 7 SS divizija ovog dana ovladala dolinom Tušinje, gde se povezala sa 1 brdskom divizijom, dotle je divizija »Ferara« nastupala od Nikšićke Župe ka frontu Savnik — Bare, gde je stigla tek 1 juna. Pošto je u nastupanju od Bjelopavlića došla u vezu sa 1 brdskom divizijom i divizijom »Ferara«, italijanska grupa »Izaska« divizije »Venecija« krenula je 30 maja na front Bare — Starac, istočno od Savnika i stigla do manastira Morače.

**Povlačenje iz Sandža-
ka na levu obalu Taro**

Na frontu 7 baniske divizije, divizija »Taurinenze« je 28 maja izbila južno od Pljevalja, a desno krilo grupe »Ludviger« na Crni Vrh. Delovi divizije »Venecija« zadržali su se oko Bara, bez tešnjeg dodira sa našim snagama, a 61 bugarski puk je dejstvovao preko Stožera (s-z od Sahovića), na levom krilu grupe »Ludviger«. U takvoj situaciji Vrhovni štab je 28 maja naredio 7 baniskoj diviziji da drži položaje Đurđevića Tara — Popov Do, u čvrstoj yezi sa 1 proleterskom divizijom koja je držala položaje kod Čelebića.

Istoga dana je Stab 7 baniske divizije uputio 8 brigadu ka Bobovu, a sutradan su se uveče jedinice ove divizije, zajedno sa 3 dalmatinskom brigadom, prebacile preko Tepaca i Đurđevića Tare na levu obalu Tare. Posle toga je 3 sandžačka posela položaj Dobri Do — Tepca i zatvorila pravac od Žabijaka, a 7 brigada levu obalu Sušice. Posedanjem ovih položaja, 3 sandžačka i 7 baniska brigada čvrsto su se povezale na mnogo kraćem frontu — levo sa 3 krajiškom kod Sćepan Polja, a desno sa 5 crnogorskom na Komarnici. 8 i 16 brigada su sutradan po podne krenule ka Sušičkom Jezeru i stigle do V. Štulca na Durmitoru. Za vreme ovih pokreta neprijatelj je bio neaktivan na desnoj obali Tare, izuzev grupe »Ludviger« koja je 30 maja izbila na Taru i proširila front do Bistrice radi daljeg prodora ka putu Đurđevića Tara — Savnik.

Dok su 1 brdska i 7 SS divizija 30 maja u dolini Tušinje došle u dorir, kojom prilikom je 1 brdska divizija morala da savlada žilav otpor delova 2 proleterske divizije, dotle su se divizije »Venecija« i »Ferara« tek 31 maja približile Tušinji i Bukovici. Izbijanjem 1 brdske divizije na liniju Divljak —

Starac — Korita, sve četiri neprijateljske divizije su uspostavile međusobnu taktičku vezu i 31. maja zatvorile obruč oko Glavne operativne grupe, osim na delu nemačkog fronta na Sutjesci od Tjentišta do Suhe. Iako su Nemci time znatno skratili svoj front, ipak im je situacija diktirala da sada hitaju na Sutjesku, kako bi obrazovali front na njenoj levoj obali.

Vrhovni štab je do 31. maja uspeo da između Pive i Sutjeske grupiše sedam brigada, a 3 krajiška i 2 i 3 dalmatinska bile su na maršu ka Vučevu. Tako je, uglavnom, bilo završeno pregrupisavanje snaga za proboj neprijateljskog obruča na severozapadnom delu fronta.

Izbijanje na Sutjesku Prikupljanje jačih snaga Glavne operativne grupe u međurečju Tare i Pive i pojava 2 proleterske brigade na Vučevu, kao i neuspeh delova 118. divizije da ovladaju levom obalom Pive, naveli su Nemce na zaključak da Glavna operativna grupa prenosi težište operacije na severozapad i da će pokušati proboj preko Sutjeske. Zato je neprijatelj izvršio izmene u svom operacijskom planu, hitajući sa dve divizije ka Sutjesci, da bi na taj način stvorio povoljne uslove za uništenje Glavne operativne grupe u okruženju između Tare i Sutjeske. Celu 118. lovačku diviziju Nemci su sa donjeg toka Tare prebacili na Sutjesku, a glavninu 7. SS divizije »Princ Eugen« izvukli iz rejona Savnika i hitno je prebacili preko Gacka da bi izvršili napad između Sutjeske i Pive ka severu, ususret 118. diviziji, dok su 1. brdsku diviziju, grupu »Ludviger«, italijansku diviziju »Ferara« (koja je ubačena mesto 7. SS divizije »Princ Eugen«) i grupu »Izaska« uputili u napad između Tare i Pive, preko Durmitora, ka Šćepan Polju. Zatvaranje donjeg toka Tare i obezbeđenje levog boka 118. divizije povereno je 4. lovačkoj brigadi, a srednji tok su zatvarale 369. divizija i divizija »Taurinenze«. Vrhovni štab je otpočeo pregrupisavanje svojih snaga nekoliko dana pre neprijatelja, pa Nemci nisu mogli ni do kraja operacije da nadoknade izgubljeno vreme, i pored toga što su im tehnička sredstva omogućavala da svoje snage za relativno kratko vreme prebacuju sa jednog dela fronta na drugi. Glavna operativna grupa našla se u veoma nepovoljnom položaju na skučenom prostoru između Tare na istoku i Komarnice, gornjeg toka Pive, Maglića i Sutjeske na zapadu.

Kada su, 31. maja, neprijateljske snage zatvorile obruč (sem na Sutjesci) i znatno skratile front oko Glavne operativne grupe, težeći da je unište na besputnom planinskom zemljištu, između Tare i Sutjeske, Vrhovni štab je istoga dana uveče pokušao da proširi brešu na Sutjesci. Ideja Vrhovnog štaba je

bila da se, pored otvora na Sutjesci, proširi mostobran na pravcima Popov Most — Vrbnica i Grab — Zelengora, da bi se stvorili povoljni uslovi za prodor cele Glavne operativne grupe preko Sutjeske. Zato je uputio 6 bosansku brigadu u napad pravcem Koritnik — Đurđevića, Majevičku brigadu od Ždrijela na Curevo, a 2 proletersku brigadu na Borovno i Košur, s tim da delom snaga uporno drži Suhu, Ninkoviće i Koleno radi sprečavanja prodora Nemaca od Čemerna dolinom Sutjeske ka Tjentištu. Istovremeno je naređeno Stabu 2 proleterske divizije da sa 4 proleterskom, 7 krajiškom, 2 dalmatinskom i 10 hercegovačkom brigadom razbije nemačke snage koje su nadirale od Plužina ka Javorku i Mratinju, a potom da otvori pravac Krstac — Grab. Pored toga, traženo je od 1 proleterske divizije da po mogućstvu sadejstvuje delom snaga preko Trnovačkog Jezera ka Volujaku.

U toku 1 juna odbačeni su nemački delovi preko Sutjeske, a jedan bataljon 6 bosanske brigade je uspeo da forsira Sutjesku i da podiđe Đurđevici, ali je bočnim dejstvom delova 118 divizije odbačen na južnu obalu. Iako je 2 proleterska brigada u isto vreme na juriš zauzela Borovno, ipak ga nije održala, već je deo snaga uputila ka Barama, a delom pojačala snage na Košuru. 3 krajiška brigada, koja je trebalo da nastupa levom obalom Drine ka Kosmanu, zadržala se na otkesu Uzlup — Sćepan Polje, te nije ni učestvovala u napadu.

Dok 2 proleterska, 6 bosanska i Majevička brigada, usled jake odbrane nadmoćnijih nemačkih snaga, nedovoljno organizovanog napada i slabog sadejstva, nisu uspele da odbace neprijateljske snage na pravcu s. Vrbniče, dotle su tri brigade 2 i 3 divizije (4 proleterska, 7 krajiška i 10 hercegovačka brigada) koje su istovremeno prešle u napad, razbile nemačke snage u rejonu Brljeva, Stirna i Budnja i delom snaga prešle r. Vrbnicu i izbile u Miloševiče. U takvoj situaciji, Vrhovni komandant je hitno uputio 1 proletersku brigadu u dolinu Sutjeske, da bi sa ostale tri brigade koje su se tamo nalazile razbila neprijatelja na otkesu Popov Most — Tjentište i izvršila prodor ka s. Vrbnici, a Stabu 2 proleterske divizije naredio je da aktivnim dejstvom (4 proleterska preko Graba ka Jabuci i žandarmeriskoj stanici Zelengora, a 2 dalmatinska preko s. Suhe, D. i G. Bara ka r. Hrčavki) razbije neprijateljske snage i proširi proboj ovim pravcem, a potom da napada prema Tođevcu i s. Vrbnici, u bok nemačkih snaga na Sutjesci.

Operacije ka Vrbnici i Zelengori trebalo je izvesti pod zaštitom 7 baniske divizije sa Tare i 3 udarne divizije, koja je dobila zadatak da sa Durmitora i Pive zatvori pravce od Plužine, Stabna i Katina Kuka ka Javorku, s tim što je 7 ba-

niska div'zija imala da na Tari i Drini smeni 3 dalmatinsku i 3 krajišku brigadu, koje bi obrazovale rezervu Vrhovnog štaba na Vučevu. Da bi uspešnije zaštitila južni bok Glavne operativne grupe, 3 diviziji vraćene su 10 hercegovačka i 7 krajiška brigada, koje su zatvorile pravce ka Mratinju i preuzele položaje 4 proletherske brigade. Pojava 7 SS divizije prema južnom boku Glavne operativne grupe značila je veliku opasnost, pa je Vrhovni komandant naknadno naredio 2 proletherskoj diviziji da 4 proletherska i 2 dalmatinska brigada odmah preduzmu napad i izvrše prodor pravcem Grab — s. Jabuka — žand. stanica Zelengora — Konjske Vode, kako bi otvorile pravac ka Zelengori pre nego što ta nemačka divizija pređe u napad. Ali 7 SS divizija je već 2 juna preduzela napad između Pive i Sutjeske, s težištem ka r. Vrbnici, i prinudila brigade 2 proletherske i 3 udarne divizije da pređu u odbranu na liniji Krvava Brda — Katin Kuk — Kamenita Pleća — Stolari.⁶¹ Kada su 3 juna 1 i 2 proletherska i Majevička brigada ponovo pokušale da razbiju neprijatelja prema Košuru i Borovnom, na oteku 118 lovačke divizije, delovi 1 proletherske zauzeli su Borovno, ali su ga Nemci predveče ponovo povratili. Iako je 6 bosanska brigada sa položaja južno od Cureva prebačena ka Tjentištu, da bi potpomogla prodor svoje grupe brigada, a 3 dalmatinska preuzela njene položaje, ipak je 3 juna propao pokušaj proboja na oba pravca.

Za to vreme su ostale nemačko-italijanske snage vršile izvesna pomeranja i pripreme za produženje napada. Italijanska divizija »Marke« prikupila je deo snaga između Bileće i Trebinja radi eventualnog angažovanja na pravcu Gacka; desno krilo divizije »Taurinenze« povijeno je prema Tari; grupa »Ludviger« obrazovala je mostobran i prešla Taru da bi sa 1 brdskom divizijom najpre ovladala putem Đurđevića Tara — Zabljak, a zatim prešla u nastupanje od Đurđevića Tare i Zabljaka prema Durmitoru; divizija »Ferara« se pripremala za nastupanje iz rejonu Kolašina i Savnika, a grupa »Izaska« se prikupljala na Tušinji.

Zahvaljujući izvanrednom rukovođenju Vrhovnog štaba, koji je na vreme uočio slabost nemačkog fronta na Sutjesci i koncentrisao snage za prodor na tome pravcu, zatim doslednom izvršenju postavljenih zadataka i zalaganju jedinica Glavne operativne grupe (u napadu i u odbrani), neprijatelj nije uspeo da u ovoj fazi zatvori brešu na severozapadu, već je odustao od posedanja Pive i pomerio front na Sutjesku.

⁶¹) Sledećih dana su 10 hercegovačka i 7 krajiška brigada bile prinudene da se povuku na liniju Konjska Lastva — Javorak.

Međutim, situacija Glavne operativne grupe pogoršavala se iz časa u čas. Vreme je postalo najpresudniji faktor, a ono je, s obzirom na v šestruku brojnu nadmoćnost, tehnička sredstva, veću pokretljivost i bolju opremljenost trupa, išlo na ruku neprijatelju.

Izbijanje na Zelen-goru

U neprekidnim dvadesetodnevnim borbama i pokretima, i pod stalnim dejstvom neprijateljske avijacije, jedinice Glavne operativne grupe bile su ne samo premorene i izgledne nego i znatno proređene, tako da se i to moralo negativno odraziti na njihovu udarnu snagu. I dok je 7 SS divizija — koja je sama bila brojno jača od čitave Glavne operativne grupe — ugrožavala njen levi bok prema Mratinju i Magliču i zajedno sa 118 lovačkom divizijom pretila da zatvori dolinu Sutjeske, dotle su se ostale neprijateljske snage pripremale za napad preko Durmitora. U takvoj situaciji, kada već nije uspeo prelaz preko Sutjeske, trebalo je izvući Glavnu operativnu grupu ispod udara daleko nadmoćnijih neprijateljskih snaga u bilo kom pravcu. Takođe je trebalo spasavati ranjenike, koji su sa mnogo napora prebačeni iz rejona Čelebića preko Tare na Pivsku Planinu. Zato je još 3 juna održano savetovanje Vrhovnog štaba u Mratinju, i odlučeno da se od 1 i 2 divizije obrazuje severna grupacija, a od 3 i 7 divizije južna grupacija⁶² i da se Glavna operativna grupa probija iz okruženja divergentnim pravcima: 1 proleTERSka divizija pravcem Košur — Vrbnica i da po prelasku komunikacije Foča — Kalinovik produži ofanzivna dejstva preko pruge Sarajevo — Višegrad, ka istočnoj Bosni, a 2 proleTERSka divizija pravcem Suha — Gornje Bare — Konjske Vode, odakle će, po proboju neprijateljske odbrane, skrenuti prema Obiju i Umoljanima i preko Treskavice i Bradine ofanzivno dejstvovati prema srednjoj Bosni; 3 udarna i 7 baniska divizija, kao posebna grupacija pod zajedničkim štabom, dobile su zadatak da se sa ranjenicima probiju ka pl. Ljubišnji, prema Sinjajevini ili Goliji.

Noću 4/5 juna 1 proleTERSka divizija se prikupljala prema Sutjesci za proboj neprijateljske odbrane na pravcu Košur — Vrbnica, i to 3 krajiška brigada sa položaja Ravna Stijena — Curevo — Kikalo, 1 proleTERSka brigada od Ravnog Borja i Mitrine Usovi na Mrkalje i Popov Most, 6 bosanska brigada,

⁶²) Na jednom sačuvanom dokumentu južne grupacije stoji naziv »Štab 2 grupe«, ali komandant ove grupe tvrdi da to nije bio formacijski naziv, nego se njime htelo obmanuti neprijatelja u pogledu njene jačine. Toj tvrdnji ide u prilog činjenica da nije obrazovan ni štab za severnu grupaciju, već je njom neposredno rukovodio Vrhovni štab.

koja je u ponoć stigla sa Koritnika pred Tjentište, trebalo je da napada na Košur zajedno sa dva bataljona 2 proleterske, dok se Majevička brigada nalazila na položaju istočno od Mrkalja.

General Liters je tih dana zaključio »da se u luku Piva — Sutjeska nalaze jaki delovi« Glavne operativne grupe, da je Vrhovni štab »privukao i druge snage i da će masiranim napadom verovatno pokušati da se probije preko Sutjeske«. Da bi ovo sprečio, on je na istoku izvršio dalje sužavanje fronta, uputio puk »Brandenburg« sa 659 motorizovanim pionirskim bataljonom na Čemerno, u pomoć 7 SS diviziji, izvuкао borbenu grupu 369 divizije sa Četine i prebacio je »na odlučujuću tačku« fronta, da bi njenim uvođenjem od Jeleča, 1 istovremenim angažovanjem 118 lovačke divizije od Popovog Mosta i 7 SS divizije »Princ Eugen«, puka »Brandenburg« i pionirskog bataljona od Graba, sigurno zatvorio Sutjesku. Grupisanjem tako jakih snaga na predviđenom pravcu proboja Glavne operativne grupe i napadom manevarskih grupa preko Tare, Durmitora i Maglića, neprijatelj je nameravao da u ovoj kritičnoj fazi operacije »zbije« naše snage »na najuži prostor« između Pive i Sutjeske i da ih tu uništi. Međutim, 5 juna u zoru 1 proleterska divizija je prešla u napad, sa težnjom da slomi odbranu grupe »Gertler« i proširi mostobran na Sutjesci do Popovog Mosta, gde je sa istoka pristizala i grupa »Tribukajt«. Ona je, posle vrlo teških borbi, uspela da u toku dana zauzme Borovno i Mrkalje i da širokim frontom izbije na Sutjesku, ali ne i da zauzme dobro utvrđeni Košur.

Za vreme ovih borbi na frontu 1 proleterske divizije, 2 proleterska divizija se prikupljala na pravcu Suha — Bare. 2 dalmatinska brigada, koja je 5 juna stigla u Suhu, obezbeđivala je levi bok prema 7 SS diviziji, dok su 10 hercegovačka i 7 krajiška držale liniju Konjska Lastva — Javorak. Toga dana je grupa »Anaker« krenula u napad jugozapadno od Suhe i izbila na južne padine Tovarnice skoro istovremeno kada i 2 dalmatinska u G. i D. Bare. Izviđački bataljon 118 lovačke divizije bio je u pokretu preko Zelengore ka Barama, a puk »Brandenburg« i 659 motorizovani pionirski bataljon prema Čemernu (da bi olakšali 118 lovačkoj i 7 SS diviziji da zatvore prelaz preko Sutjeske). Jedinice 369 legionarske divizije nastupale su iz rejonu Jeleča ka Sutjesci, da popune prazninu između ojačane 7 SS i 118 lovačke divizije. I dok su u toku ovoga dana 3 udarna i 7 baniska divizija izvidale prelaze na Tari radi prebacivanja u Sandžak, borbena grupa »Ludviger« je u isto vreme preduzela nastupanje s jugoistoka, a 1 brdska divizija s juga, izbila pred sam Zabljak i zajedno s italijanskim snagama vršila pritisak ka Pivi.

Videći tešku situaciju, Vrhovni komandant je 5 juna izričito naredio Stabu 1 bosanskog korpusa da 5 krajišku diviziju, a po mogućnosti i druge snage iz srednje Bosne, najhitnije uputi u pravcu Trnova, u pomoć Glavnoj operativnoj grupi. Kako se 1 proleterska divizija nije mogla probiti preko Popovog Mosta i Košura, Vrhovni štab joj je 6 juna naredio da krene preko Borovnog, Dragoš Sedla i Suhe ka Tjentištu i da preko Krekova i Milinklade nastupa kroz Zelengoru, dok je 2 proleterska divizija delom snaga produžila dejstva na pravcu G. Bare — Zelengora.

Izbivši desnim krilom na Trnovačko Jezero, 7 SS divizija je 5 juna izvršila napad u levi bok Glavne operativne grupe. Pošto više nije bila u stanju da zatvori pravac Javorak — Mratinje, 7 krajiška brigada se 6 juna povukla od Brljeva ka Tjentištu, a 10 hercegovačka, koja je sada sama obezbeđivala levi bok, povukla se sa Konjske Lastve na Maglić, zatvarajući samo pravac preko Prijedora za Suhu. Tako je neprijatelj izbio na Maglić. Posle prebacivanja 369 divizije sa Tare ka Jeleču i Zelengori i njenog uvođenja između 7 SS divizije »Princ Eugen« i 118 lovačke divizije, u cilju paralisanja proboja 1 i 2 proleterske divizije, situacija je postala još teža. Zbog nepovoljnog razvoja na Sutjesci, Vrhovni štab je 6 juna uveče obustavio prebacivanje južne grupacije na levu obalu Pive (koje je bilo naređeno prethodnog dana) i naredio joj da teže ranjenike skloni na Durmitor i u Pivu, s tim da odmah organizuje prebacivanje ostalih ranjenika preko Tare na Ljubišnju.⁶³ Pored toga, naređeno je da se pojedini bataljoni 5 crnogorske, odnosno 1 dalmatinske brigade, ukoliko za to postoji mogućnost probijaju ka Goliji, i da delovi 7 baniske divizije i ranjenici — pešaci (već prebačeni na levu obalu Pive) odmah krenu pravcem Vučevo — Dragoš Sedlo — Suha i dalje ka Zelengori.

Posle izvršenog pregrupisavanja snaga, Stab 1 proleterske divizije je 6 juna uveče uputio 1 proletersku brigadu obilaznim pravcem preko Dragoš Sedla, Suhe i Tjentišta ka Milinkladi, Lučkim Kolibama i Vrbnici. Malo kasnije, za njom je upućena 3 krajiška, a zatim i 2 proleterska brigada (koja je trebalo da uđe u sastav 2 proleterske divizije), dok su Majevička i 6 brigada zadržane prema Košuru i Popovom Mostu, da bi održale brešu u nemačkom rasporedu na Sutjesci i prihvatile 7 banisku diviziju. Stab 2 proleterske divizije zadržao je 2 dalmatinsku ka G. i D. Barama, na Ardovu i Planinici,

⁶³) Prebacivanje ranjenika trebalo je vršiti pod zaštitom pojedinih bataljona sa mostobrana na Tari, a za prelaz preko reke, pored čamaca, koristiti i sva ostala priručna sredstva.

prema jakim nemačkim snagama, i oslobodio delove 2 proleterske brigade u G. Barama za ofanzivno dejstvo prema severu.

U toku 7 juna 1 i 2 proleterska divizija vodile su teške borbe, da bi se probile iz okruženja, proširile svoje mostobrane i time obezbedile prolaz i ostalih snaga preko Sutjeske. Liters je, međutim, uporno nastojao da objedini dejstva 118 lovačke i 7 SS divizije »Princ Eugen« u dolini Sutjeske i spreči prodor ovih snaga ka Vrbnici i Zelengori dok u borbu ne bude uvedena 369 legionarska divizija, koja je bila u pokretu od Jeleča ka Zelengori. Tako su puk »Brandenburg«, grupa »Anaker« i delovi 7 SS divizije »Princ Eugen«, i pored žilavog otpora 2 dalmatinske, koja je vanrednim zalaganjem uspešno obezbedila levi bok 2 divizije, uspeali da 8 juna u 13 časova zauzmu G. Bare i preseku stazu za Zelengoru na predviđenom pravcu proboja 2 proleterske divizije. Usled povlačenja 2 dalmatinske brigade na V. i M. Siljevicu,⁶⁴ odakle je sprečavan dalji prodor Nemaca od Suhe ka Tjentštu, Vrhovni štab je bio prinuđen da uputi Majevičku brigadu od Tjentišta ka Barama. U međuvremenu je 118 izviđački bataljon od Zelengore izbio na Boščinju Glavu i povezao se sa grupom »Anaker«. Istovremeno su delovi grupe »Tribukajt« nadirali ka Todevcu, te je još više sužena breša između unutrašnjih krila 118 i 7 SS divizije i ugrožen pravac Suha — Zelengora, a otvor na Sutjesci sužen na svega 4 kilometra.

Usled pojačanog pritiska desnokrilih delova 7 SS divizije prema 10 hercegovačkoj brigadi, koja je sa Prijedora zatvarala pravac preko Suškog Potoka ka Sutjesci, i pada Maglica, Vrhovni štab je ka Suhoj orijentisao i delove 3 krajiške brigade, da bi zadržao dalje neprijateljsko nadiranje. Pošto se 7 baniska divizija prebacila preko Pive ka Vučevu, to je 1 dalmatinska brigada upućena prema donjem toku Tare da preuzme njene položaje i spreči prodor divizije »Taurinenze« preko Tare. 3 sandžačka i 5 crnogorska brigada usporavale su nadiranje 1 brdske divizije, grupe »Ludviger« i divizije »Ferara« između Tare i Pive, dok je 7 baniskoj diviziji, koja je bila u pokretu ka Sutjesci, naređeno da prebaci jednu brigadu severno od Mratinja, a jednu na Čurevo, da bi zatvorila pravce Mratinje — Vučevo i Sutjeska — Čurevo — Vučevo,⁶⁵ a da sa jednom brigadom i pokretnim ranjenicima produži za Suhu.

⁶⁴) U trodnevnim borbama na Barama ova brigada je izgubila preko 250 boraca.

⁶⁵) Ove brigade su imale zadatak da kao stalne pobočnice obezbede prebacivanje 3 udarne divizije ka Sutjesci. Kasnije je trebalo da je smene jedinice 3 udarne divizije.

Kada je 7 SS divizija zauzela Maglie, Nemci su nastojali da ubrzaju napad 1 brdske divizije, divizije »Ferara« i grupe »Ludviger« sa Durmitora prema Pivskoj Pl., da bi uništili delove Glavne operativne grupe na tom prostoru. Kako se 3 divizija sa ranjenicima nalazila u sve težoj situaciji, naređeno je Stabu južne grupacije da i te snage, zajedno sa lakšim ranjenicima, prebaci na levu obalu Pive i ubrza pokret ka Sutjesci, a teške ranjenike da skloni na Pivsku Pl. Posle uvođenja 369 legionarske divizije, 8 juna, neprijatelj je pojačao pritisak i na pravcu Zelengore. Grupa »Vertmiller« je napadala od Jablanovog Brda prema dolini Hrčavke, a jače snage 369 legionarske divizije nastupale su južno od Jeleča, da bi ofanzivnim dejstvom u pravcu juga nabacile naše jedinice u dolinu Sutjeske i zatvorile obruč na Zelengori. I pored toga je 1 proleterska divizija nadirala ka Zelengori — 1 brigada ka Lučkim i Vrbničkim Kolibama, a 3 krajiška brigada orijentisala je deo snaga prema Boščijoj Glavi i Javorku. 2 brigada 2 proleterske divizije uspela je da prodre ka Vrbnici i da na liniji Vrbnica — Stružinsko Br. zadrži grupu »Vertmiller«, i tako osujeti njen pokušaj prodora prema Zamrštenu. Na taj način se ova grupa nije mogla spojiti sa glavninom 118 lovačke divizije koja je držala kosu Borovno u dolini Sutjeske.

Obezbeđujući levi bok, 2 dalmatinska brigada uspela je, krajnjim zalaganjem, da zadrži napad jakih nemačkih snaga sa pravca Tovarnice i Boščije Glave. Kako 2 proleterska divizija nije odbacila Nemce i izvršila proboj pravcem Suha — Zelengora, Vrhovni štab je 8 juna odustao od ranijeg plana, prema kome je ova divizija imala da preko Suhe i Bara prodre ka Konjskim Vodama, i uputio je na pravac proboja 1 proleterske divizije.

Ostavljajući 2 dalmatinsku brigadu na M. Siljevici i na Stoca, prema puku »Brandenburg«, 659 pionirskom i jednom bataljonu 118 lovačke divizije, radi sprečavanja njihovog prodora od Suhe ka Tjentištu, 2 proleterska divizija (u čijoj se koloni nalazio Vrhovni štab, sem pojedinih članova, ranije upućenih sa grupacijom na Pivi i 1 proleterskom divizijom) krenula je noću 8/9 juna u pravcu Milinklada. Obezbeđenje desnog boka prema 118 lovačkoj diviziji vršile su 6 bosanska i 7 krajiška brigada, a 10 hercegovačka maršovala je sa Prijedora ka Tjentištu. Po prijemu izveštaja delegata Vrhovnog štaba (ovlašćenog da usklađuje dejstva južne grupacije) da 3 udarna divizija i ranjenici neće krenuti ka Sutjesci, naređeno je 7 banjskoj diviziji, koja je bila zadržana na Vučevu radi prihvata te divizije, da angažuje jednu brigadu ka Borovnu i spreči dalji prodor 118 lovačke divizije prema jugu, a da

7 i 8 brigadu sa Čureva i Mratinja i ranjenike (koji se mogu kretati peške) usiljenim maršem uputi preko Dragoš Sedla, Ravnog Borja i Sutješke ka Milinkladi, Lučkim Kolibama i Vrbnici. Da bi olakšao prelaz ovih snaga preko Sutješke, Vrhovni štab je naredio jednoj pionirskoj četi da ih prihvati kod Ravnog Borja i da tu postavi drveni most. 2 dalmatinska i Majevička brigada zatvarale su pravac Suha — Tjentište.

Toga dana je 3 udarna divizija, koja je s ranjenicima bila 8 juna udaljena od Sutješke više od 20 km (ne računajući visinske razlike), bezuspešno pokušala da se prebaci kod Uzlupa, jer su desnom obalom Tare već bile ovladale 4 lovačka brigada i divizija »Taurinenze«. Neprijateljska avijacija je ceo dan bombardovala i mitraljirala njene jedinice u dolini Pive i Tare. Tara se, dakle, nije mogla forsirati, pa je Stab južne grupacije naredio 3 diviziji da se što pre prebaci na levu obalu Pive i da s pokretnim ranjenicima produži ka Sutjesci. Pitanje teških ranjenika postalo je nerešivo. Na Neretvi su oko prebacivanja ranjenika angažovane dve divizije i 600 zarobljenih Italijana. Sada je sa Centralnom bolnicom ostala samo 3 udarna divizija koja je bila mnogo proređena u dotadanjim borbama i iznurena velikim naporima i glađu. Prema njoj su vršile snažan pritisak 1 brdska, desnokrilni delovi 7 SS divizije, borbena grupa »Ludviger« i Italijani. U takvoj situaciji ona je bila prinuđena da teške ranjenike skloni po pećinama Pivske Pl. i u kanjonu Tare. Pokret danju je onemogućavala neprijateljska avijacija, pa je tek uveče obrazovana marševska kolona, na čelu sa 1 dalmatinskom brigadom; za njom se kretala 5 crnogorska, zatim bolnica sa pokretnim ranjenicima, a 3 sandžačka brigada obrazovala je zaštitnicu. Ovoj diviziji se, međutim, ni na pravcu Sutjeske nije pružala mnogo bolja perspektiva. Prelaz preko Vučeva, posle odlaska 7 baniske divizije i 10 hercegovačke brigade ka Sutjesci, postao je nesiguran usled dejstva 7 SS divizije sa Maglića i 118 lovačke divizije preko Sutjeske.

Vrhovni štab je nastojao da uskladi proboj glavnine svojih snaga sa pristizanjem 3 udarne divizije i da obezbedi prelaze na Sutjesci. Da bi se ovo ostvarilo, trebalo je 369 legionarsku diviziju sprečiti u nastojanju da, sa 118 i 7 SS divizijom, na Vrbničkoj Reci i Zelengori, ofanzivnim dejstvom od Jeleča i Konjskih Voda, zatvori obruč oko Glavne operativne grupe sa severa, istoka i zapada. Međutim, situacija se na Sutjesci i dalje pogoršavala. Posle povlačenja 10 hercegovačke brigade sa Prijevora, 7 SS divizija je u toku dana jakim snagama izbila na Sutjesku kod Suhe i omogućila drugim nemačkim jedinicama da sa Boščijske Glave produže nadiranje

ka Ljubinom Grobu u cilju spajanja sa desnim krilom 369 legionarske divizije u izvornom delu Vrbničke Reke, dok je sama produžila napad dolinom Sutjeske, ususret 118 lovačkoj diviziji.

Želeći da odbaci neprijateljske snage sa Balinovca i Videža i da produži nadiranje ka Mrčin Kolibama, 1 proleterska divizija je 9 juna u 16,30 časova tražila od 2 proleterske da delom snaga dejstvuje prema Javorku i Ljubinom Grobu i preuzme obezbeđenje pravca prema Zelengori i desnog boka prema Košuru i Zamrštenu, kako bi joj omogućila da 1 proletersku, 3 krajišku i Majevičku brigadu uvede u proboj pravcem Vrbničke Kolibe — Balinovac — Mrčin Pl. — s. Jelež, a 7 krajišku i 6 bosansku pravcem Vrbničke Kolibe — Ruda Pl. Ali 118 lovačka i 7 SS divizija »Princ Eugen«, ojačane pukom »Brandenburg« i 659 pionirskim bataljonom i podržane snažnim dejstvom avijacije, ispoljile su oko 9 časova vrlo jak pritisak sa Košura i od Suhe prema s. Krekovima, nastojeći da po svaku cenu onemoguće prikupljanje jedinica 2 proleterske divizije prema 1 proleterskoj diviziji i pokret 7 baniske divizije od Tjentišta. Avijacija je neprekidno dejstvovala na uskoj prostoriji Milinklada, Ozren, s. Krekovi, nanoseći 2 proleterskoj diviziji ozbiljne gubitke.⁶⁶

Posle prelaska 2 proleterske divizije, 2 dalmatinska i Majevička brigada postepeno su se pod borbom povlačile dolinom Sutjeske ka Tjentištu, skrenule kroz tesnac između Pleća i Ozrena na sever, prema Hrčavki, i izbile na Debelu Ravan i Katunište. 7 krajiška brigada, angažovana sa 6 bosanskom za obezbeđenje desnog boka, krenula je u pravcu Vrbničkih Koliba, dok je 6 bosanska bila prinuđena da se iz Krekova povuče na Ozren, odakle je uspešno zadržavala neprijatelja. U toku dana je 10 hercegovačka brigada izbila južno od Usovačkog Potoka, na sedlo između Ozrena i Pleća, i, zajedno sa Pratećim bataljonom Vrhovnog štaba, odbila nemački napad na Milinkladu. Nešto kasnije, na Milinkladu su upućeni i delovi 4 proleterske. 2 dalmatinska i Majevička brigada produžile su pokret sa Debele Ravni ka Vrbničkim Kolibama, delovi 2 proleterske brigade upućeni su na Planik radi obezbeđenja levog boka i zatvaranja pravca Tisovica — Zelengora. Brigade Glavne operativne grupe poslednjih nekoliko dana vodile su ove borbe u okolini Sutjeske poslednjim snagama. Bile su sve češće pojave umiranja boraca na položajima od zamora, gladi i iscrpenosti, pa se odbrana breše na Sutjesci morala napustiti.

⁶⁶) Tom prilikom je na Milinkladi ranjen i vrhovni komandant Josip Broz-Tito.

Kad je 2 proleterska divizija orijentisana ka r. Hrčavki, 118 lovačka divizija izbila je ka s. Krekovi i ugrozila pravac Tjentište — Milinklada, baš u trenutku kad je 7 baniska divizija trebalo da sa Ravnog Borja pređe Sutjesku. Zbog toga je ova divizija prešla Sutjesku tek po padu mraka i nastavila pokret klancem između Ozrena i Pleća, ka Lučkim Kolibama, preuzevši zaštitu Glavne operativne grupe prema Milinkladi i Siljevici. Ona je na taj način izmakla 118 lovačkoj i 7 SS diviziji »Princ Eugen«, koje su sutradan zatvorile Sutjesku.

Proboj sa Zelengore na Jahorinu Kad je 7 baniska divizija bila u pokretu od Sutjeske ka Milinkladi 3 udarna divizija (1 dalmatinska, 5 crnogorska i 3 sandžačka brigada) tek je izbijala na Vučevo, dok su se zaštitni delovi ove divizije povlačili preko Pive. Međutim, 9 juna uveče pogoršavao se i položaj severne grupacije na pravcu Zelengore. Naime, prema Vrbnici i Videžu uvedena je 369 divizija, s težnjom da sutradan pređe u napad sa severozapada, uz jednovremeno dejstvo ojačanog puka »Brandenburg« sa položaja Orlovac — Kozje Strane — G. Bare, 7 SS divizije južno od G. Bara i Suhe i 118 lovačke divizije sa istoka, kako bi ovladali dolinom Sutjeske i prostorom do Vrbničkih Koliba.

U takvoj situaciji, Stab 1 proleterske divizije samoinicijativno je, noću 9/10 juna, sa 1 proleterskom brigadom, izvršio napad na Balinovac i 10 juna razbio borbenu grupu 369 legionarske divizije na Zelengori, a zatim je 1 proletersku brigadu uputio ka Mrčin Kolibama, Rudoj Pl. i s. Rataj, a 3 krajišku pravcem Jezero — Drače. U otsudnom trenutku, kad je general Liters smatrao da je »nastupila poslednja faza borbe — čas uništenja Titove armije do poslednjeg čoveka« na Sutjesci i Pivskoj Pl. i naredio trupama »da nijedan čovek sposoban za vojsku ne sme živ napustiti opkoljeni prostor«, 1 proleterska divizija, sasvim neočekivano za Nemce, uzela je inicijativu i preokrenula situaciju u korist Glavne operativne grupe, odbacivši nemačke snage sa Balinovca i Videža ka Jeleču i Konjskim Vodama. Ona je do večeri izbila u Zagorke, Trebičinu, na Pliješ, Repišta i Vis, pripremajući se za produženje napada ka Jeleču. Umesto očekivanog »uništenja Titove armije«, general Liters je u operativnom izveštaju od 20 juna zabeležio da je »posle početnog uspeha, borbena grupa 369 divizije bila odbacena od strane nadmoćnijeg neprijatelja«.

Komandant 1 proleterske divizije je 10 juna po podne radiogramom izvestio Vrhovni štab o postignutim rezultatima, saopštio mu da će težiti da u toku noći pređe komunikaciju

LEGENDA

- Naše snage
- Neprijateljske snage

0 1 2 3 km

Foča — Kalinovik, molio ga da hitno uputi 6 bosansku, 7 krajišku i Majevičku brigadu zapadno od Ljubine i Vrbniče, preko Trebičine i Rataja, u Miljevinu i predložio da i Vrhovni štab sa ostalim snagama krene za 1 proleterskom divizijom.

Toga dana su se ostale snage 1 i 2 proleterske divizije nalazile u uzanom koridoru duž staze ka Lučkim i Vrbničkim Kolibama, izložene udaru nemačkih snaga sa linije Stružničko Br. — Treskavac u desni i sa položaja Videž — Orlovača — Boščija Glava u levi bok, tako da je neprijatelj mestimično mogao da prostreljuje njihov borbeni poredak čak i mitraljeskom vatrom. U tom najkritičnijem trenutku Vrhovni štab je prebacio 2 proletersku na vis Košutu, a 4 proletersku brigadu na Ljubin Grob, radi zaštite bokova Glavne operativne grupe. Ne štedeći žrtve, Nemci su 10 juna napadali na Ljubin Grob, ali je 4 proleterska brigada, i pored teških gubitaka, uspela da spreči njihov prodor ka Vrbničkim Kolibama. Predveč ju je smenila 10 hercegovačka, koja je sa Ljubinog Groba obezbeđivala pokret 7 baniske divizije od Sutjeske ka 1 i 2 proleterskoj diviziji. I 2 proleterska brigada je tokom dana vodila teške borbe, ali je izvršila zadatak i pored toga što ju je nemačka avijacija stalno bombardovala i mitraljirala na golom kamenjaru Košute.

U trenutku kada je taktička veza između jedinica severne i južne grupacije bila prekinuta i kada su nemačke snage zatvorile dolinu Sutjeske, produženje odbranbenih borbi na Zelengori, posle proboja nemačke odbrane na pravcu Balinovac — Jeleč, moglo je samo da pogorša položaj Glavne operativne grupe. Sačekivanje 3 udarne divizije i otvaranje prolaza na Sutjesci značilo bi pružiti Nemcima mogućnost da jakim snagama ponovo zatvore brešu na Balinovcu, a možda se izložiti i potpunom uništenju. Zato je Vrhovni štab težio da se što pre probije iz okruženja, da ne troši snage i da vodi borbe samo onoliko koliko je nužno ba di se izašlo iz okruženja. Pa ipak treba napomenuti da se Vrhovni komandant sve do toga dana nadao da će 3 udarna divizija savladati teškoće planinskog bespuća, gladi i neprijateljskog pritiska i da će sa bolnicom izbiti na Sutješku.

Da bi iskoristio uspeh 1 proleterske divizije na pravcu Balinovac — Jeleč, Vrhovni komandant je 10 juna naredio da 2 proleterska divizija i preostale brigade 1 proleterske divizije uveče krenu opštim pravcem Vrbničke Kolibe — Mrčin PI. — Zagorice — Rataj, ne čekajući jedinice južne grupacije. Krajem dana jedinice su bile spremne da krenu pod zaštitom 10 hercegovačke brigade, koja je imala zadatak da sa Ljubinog Groba i Vrbničkih Koliba prihvati 7 banisku diviziju i

da se probije sa Zelengore ka Kalinoviku i gornjem toku Neretve ako bi bila odbačena sa svojih položaja. Međutim, uveče su na Lučke Kolibe stigle i sve tri brigade 7 baniske divizije sa 600 lakih ranjenika Centralne bolnice, tako da su 2 proleterska divizija i 6 bosanska, 7 krajiška i Majevička brigada 1 proleterske divizije, zajedno sa Vrhovnim štabom, noću 10/11 juna krenule sa Zelengore na sever, ka Jeleču, u dve kolone. Desna kolona (2 proleterska, 6 bosanska i 2 dalmatinska brigada) krenula je prema Rudoj PL, leva (4 proleterska, 7 krajiška, Majevička i 10 hercegovačka brigada) ka Balinovcu, a za njima i 7 baniska divizija. Prodirući ka Jablanovom Brdu i Balinovcu, one su bile prinuđene da vode jače borbe, jer su Nemci pokušali da na južnim ograncima Rude i Mrčin Pl. i na Balinovcu, Stružinskom Brdu i južno od Pliješa zatvore brešu koju je stvorila 1 proleterska divizija. Pošto su nemačke snage u toku 11 juna odbačene, 2 proleterska i 7 baniska divizija i navedene brigade 1 proleterske divizije zanoćile su na prostoru Ratkovac, Jablanovo Br., Mrčin Kolibe, Pliješ.

U toku noći 10/11 juna, u s. Rataju, 1 proleterska divizija napala je delove 369 legionarske divizije, koji su se potom povukli na liniju Nozdre — s. Ocrkavlje — s. Jeleč (gde su im, kao pojačanje, kamionima upućeni delovi 724 puka grupe »Ludviger« sa Tare), dok su se oni delovi 369 divizije koji su se nalazili zapadno od Jeleča. i dalje zadržali na jugoistočnim padinama Husada i na desnoj obali r. Govze. Sledeće večeri su jedinice 1 proleterske divizije napale nemačke položaje na otseku Budanj — pl. Husad. Tada je 1 proleterska brigada razbila nemačku odbranu od Budnja do Jeleča i 12 juna ujutro ušla u Ocrkavlje i ovladala delom komunikacije Kalinovic — Foča, a 3 krajiška Jelečom. U zoru 12 juna Vrhovni štab je doneo odluku da 2 proleterska i 7 baniska divizija izvrše proboj na pravcu Konjske Vode — pl. Lelija, potom preduzmu ofanzivne operacije pravcem Lelija — Obalj — Umoljani, ka srednjoj Bosni, a 1 proleterska divizija, po probou neprijateljske odbrane u zahvatu komunikacije Foča — Kalinovic, da dejstvuje ofanzivno u pravcu Jahorine pl. U tom smislu Vrhovni štab je izdao nekoliko naredjenja 1 proleterskoj diviziji, kako bi istovremeno izvršio proboj na oba pravca. Toga dana je Vrhovni štab obavestio (radiogramom) Stab južne grupacije o ovoj odluci, kao i o tome da ne može uputiti traženu pomoć 3 diviziji, ka dolini Sutjeske, zbog teške situacije u kojoj se nalaze glavne snage. Zbog toga mu je naredio da ova divizija izvrši proboj preko Sutjeske ka Zelengori i produži pokret ka srednjoj Bosni, za 2 i 7 divizijom. U slu-

čaju da ne uspe proboj na sever, naređeno je da se ona »raščlani u bataljone i čete i da se kroz šume i noću, kroz međuprostor Avtovac, Bare, prebacuje na Borač«, ⁶⁷ u kom pravcu će joj, po izbijanju 2 i 7 divizije na Leliju, uputiti deo snaga za prihvata. Ustvari, on je ponovo prihvatio odluku od 3 juna da 1 i 2 divizija izvrše divergentni proboj, s tim što je sad u proboj na pravcu Konjske Vode — Lelija trebalo da angažuje 1 7 banisku diviziju, koja je stigla sa Sutjeske. Ali, iako je u toku dana usklađivao pokrete i dejstva jedinica u tom cilju, Vrhovni štab je, posle postignutih uspeha 1 proleterske divizije, iste večeri odustao od takvog plana i ponovo orijentisao 2 proletersku i 7 banisku za 1 proleterskom divizijom.

Za to vreme 369 divizija (kojoj je nešto ranije stigao i njen 370 puk iz Sarajeva) bezuspešno je pokušavala da uz podršku tenkova i avijacije ponovo ovlada komunikacijom Foča — Kalinovik, jer su već 12 juna uveče u borbu uvedene i snage 2 divizije i preostale brigade 1 proleterske divizije. Iako se za ovu komunikaciju i dalje vodila veoma teška borba, uz stalno dejstvo neprijateljske avijacije, ipak su 14 juna ujutro sve jedinice prešle preko nje.

Dok se glavnina sa Vrhovnim štabom uspešno probijala sa Zelengore ka Jahorini, položaj 3 udarne divizije pogoršavao se svakog časa. Opterećena ranjenicima i bolesnicima, proređena i iscrpna neprekidnim borbama i glađu, ona se 10 juna, kad su 7 SS divizija »Princ Eugen« i 118 lovačka divizija već zatvorile Sutješku i kad su ostale neprijateljske snage vršile snažan pritisak, našla na divljem Vučevu, okružena sa svih strana i izložena dejstvu nemačke artiljerije i avijacije. Kad je Divizija sa bolnicom 11 juna izbijala ka Sutjesci, neprijatelj je već bio organizovao za odbranu suprotnu obalu i poseo položaj jačim snagama. U takvoj situaciji, na Dragoš Sedlu je komandant 3 divizije izdao zapovest za forsiranje Sutjeske i proboj ka Zelengori. Prva dalmatinska brigada (bez jednog bataljona), koja se nalazila u prethodnici Divizije, i 1 bataljon 5 crnogorske brigade obrazovali su čelni ešelon i, po podne, pod tako nepovoljnim uslovima, krenuli ka Sutjesci da obrazuju mostobran i da glavnini Divizije i centralnoj bolnici obezbede prelaz. U drugi ešelon određen je Mostarski bataljon 10 hercegovačke brigade, jedan bataljon 1 dalmatinske i 3 sandžačka brigada, za kojima bi se prebacila bolnica sa ranjenicima. A 5 crnogorska brigada — koja je pokazala vanredno zalaganje i veliku izdržljivost u operacijama na pravcu Nikšić — Šavnik, prema 7 SS diviziji i, kasnije, na pravcu Durmitor — Crkvice,

⁶⁷) Arhiva V.I.I., k. 7A, dok. br. 16/1.

prema 1 brdskoj diviziji — trebalo je da obrazuje jednice za zaštitu proboja, jer su jake neprijateljske snage nadirale preko Maglica i Vučeva ka dolini Sutjeske.

Da bi se proboj 3 divizije izvršio uz pomoć trupa spolja, 11 juna radiogramom je traženo od Vrhovnog štaba da deo snaga Glavne operativne grupe uputi prema Ozrenu (ka dolini Sutjeske). Toga dana po podne čelni ešelon je uspeo da forsira Šutješku i da između Tjentišta i Kazana razbije Nemce. Nemci su se, međutim, ubrzo sredili i po padu mraka, zajedno sa pristiglim pojačanjima, protivnapadom razbili prvi ešelon, koji se u toku noći morao prilično neorganizovano probijati ka Lučkim i Vrbničkim Kolibama, ne izvršivši postavljeni zadatak. Iako je time glavnina 3 udarne divizije dovedena u težu situaciju, ipak se nije odustalo od proboja preko Sutjeske, jer su uslovi za proboj preko Maglica ili Vučeva bili krajnje nepovoljni (sa ovih visova su 3 sandžačku brigadu pritiskivale jake snage 1 brdske divizije, borbene grupe »Ludviger«, 7 SS divizije i jedne italijanske divizije). Odlučeno je da forsiranje otpočne 12 juna u sumrak, na otseku Košur — Ozren. Toga dana je dobijeno i pomenuto obaveštenje Vrhovnog štaba (da se Diviziji ne može uputiti pomoć) i direktiva za dalji rad. To je bila poslednja veza između Vrhovnog štaba i 3 divizije. Položaj glavnine 3 divizije i Centralne bolnice postao je vrlo kritičan: čelni ešelon nije uspeo da obrazuje mostobran, a za proboj i njegovo obezbeđenje moglo se angažovati samo 1.500 — 1.800 boraca, i to u situaciji kad je prema njima bilo angažovano preko 40.000 neprijateljskih vojnika.

U vreme kada se glavnina 3 udarne divizije na Dragoš Sedlu pripremala za pokret ka Sutjesci, delovi 118 lovačke divizije preduzeli su (12 juna) napad od Borovna, iz doline Sutjeske, ka Dragoš Sedlu i time neposredno ugrozili glavninu njenih snaga i bolnicu. Mada su Nemci protivnapadom 5 crnogorske brigade odbačeni ka Borovnom, ipak je angažovanje ove brigade znatno usporilo forsiranje Sutjeske i poremetilo planirani borbeni poredak za forsiranje, a pored toga su bolnica i zbegovi znatno otežavali i usporavali prikupljanje 3 divizije u polaznim rejonima. Tako su sad bataljoni 5 crnogorske brigade, od kojih je trebalo obrazovati jedinice za zaštitu proboja, prvi izbili na Sutjesku. Da se ne bi gubilo vreme na pregrupisanju snaga, oni su, zajedno sa Mostarskim bataljonom, bataljonom 1 dalmatinske i delovima 3 sandžačke brigade, u zoru 13 juna otpočeli forsiranje i izbili pred Košur, Tjentište i Ozren, a glavnina 3 sandžačke obezbeđivala je proboj sa desne obale Sutjeske.

Napad ovih jedinica 3 divizije zadržavale su jake snage 118 lovačke i 7 SS divizije sa već utvrđenih položaja od Košura do Ozrena. Ipak su se na levom diviziskom krilu, kroz šume Ozrena, probili delovi 5 crnogorske i bataljon 2 dalmatinske brigade i u toku noći produžili pokret za prvim ešelonom, ka Lučkim i Vrbničkim Kolibama. Ostale snage, koje su vršile proboj utvrđenih nemačkih položaja na Košuru, s velikim naporima su uspele da posle nekoliko juriša zauzmu prvu liniju bunkera. Prilikom ponovnog juriša, u prvim redovima herojski je poginuo i sam komandant 3 divizije Sava Kovačević. U toku dana ove snage su rokirane prema Ozrenu, da bi na tom pravcu izvršile proboj, ali je neprijatelj pojačao odbranu i onemogućio proboj. U toku daljih borbi uvedene su u napad i nemačke snage od Maglića i Vučeva, tako da su preostale jedinice 3 udarne divizije koncentričnim napadom višestruko jačeg neprijatelja razbijene, a uskoro je poubijan i veći broj ranjenika i bolesnika. U toku naredne noći ostaci 3 divizije pokušali su da se između Ozrena i Suhe probiju ka Zelengori, ali su u tome uspele samo pojedine grupe i izvestan broj ranjenika.

Delovi glavnine 3 divizije koji su se preko Sutjeske probili na sever spojili su se sledećeg dana, u rejonu Lučkih Koliba, sa jedinicama 1 dalmatinske i bataljonom 5 crnogorske, tj. sa prvim ešelonom, i posle popune bataljonskog i četnog rukovodećeg kadra, izginulog pri proboju, nastavili pokret za Glavnom operativnom grupom. A 3 sandžačka brigada (sem jedne čete), po grupicama ili pojedinačno, probijala se ka Sandžaku, dok su se ostaci 5 brigade i Mostarskog bataljona prebacivali preko Maglića na Borač.

Tako je 3 divizija, i pored vanrednog zalaganja i masovnog herojizma, skoro potpuno razbijena. Ali u toj bezizlaznoj situaciji nijedan se borac nije predao neprijatelju.

Pošto je savladala neprijateljski otpor na komunikaciji Kalinovik — Foča, Glavna operativna grupa je sa Vrhovnim štabom prešla, do 14 juna ujutro, preko železničkog mosta severno od Rataja. Odmah su 1 i 2 proleeterska divizija orijentisane ka Jahorini, a 7 baniska divizija, kao zaštitnica Glavne operativne grupe, zatvarala je pravac Miljevina — Mrežica, uspešno zadržavajući nadiranje borbenih grupa »Fišer« i »Šper« 369 divizije, koje su upućene u gonjenje ka Nozdrama i Miljevini.

Izbijanjem Glavne operativne grupe na Jahorinu, 15 juna, praktično je završen proboj naših snaga iz okruženja, iako će general Liters ponovo pokušati da u dolini Prače de-

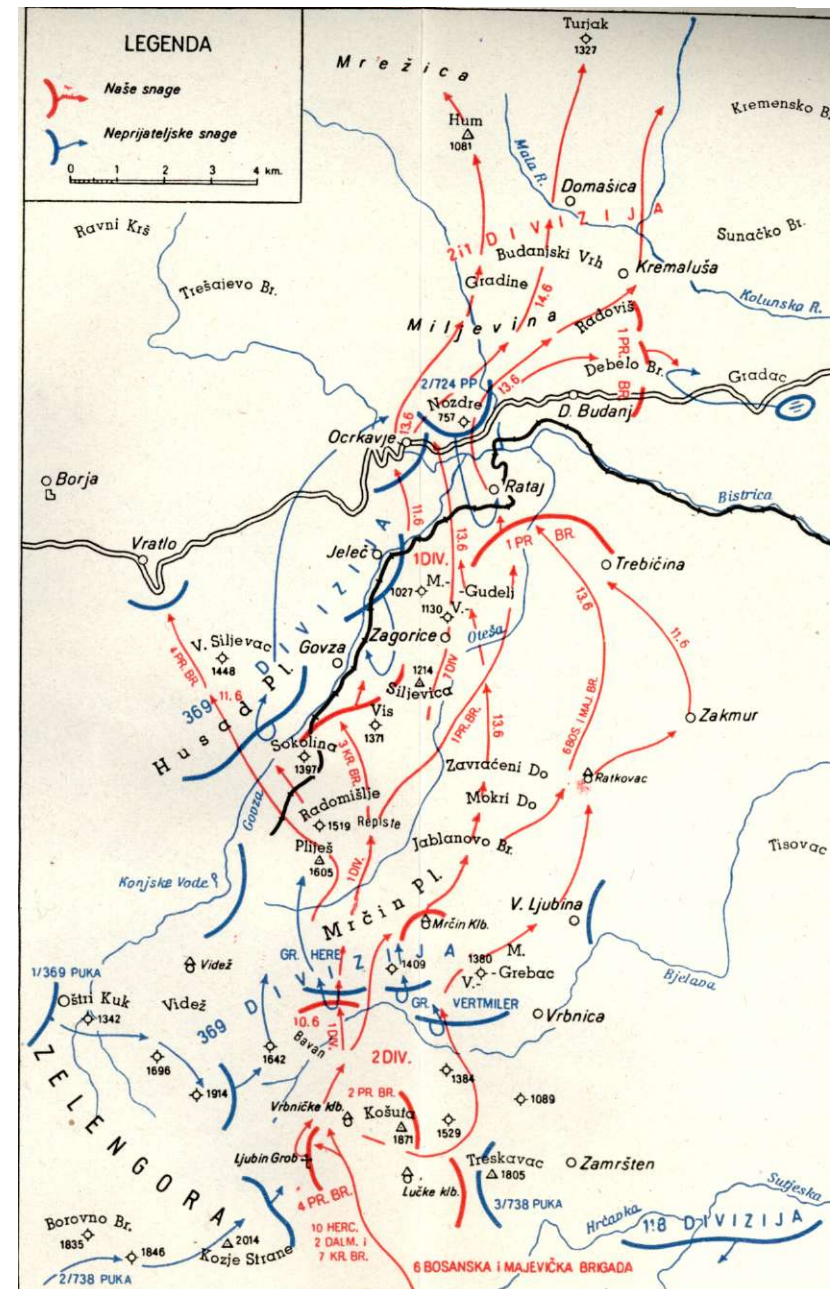
lom snaga zapreči prodor Glavne operativne grupe na sever, ka istočnoj Bosni.

Uočivši da je Glavna operativna grupa okružena od brojno nadmoćnijih i tehnički bolje naoružanih neprijateljskih snaga, Vrhovni štab je pokušao da na partizanski način, sa Glavnom operativnom grupom, izvrši proboj iz okruženja u više pravaca. I pored toga što je gotovo sve teško naoružanje zakopano u dolini Sutjeske, ipak su divizije Glavne operativne grupe bile suviše glomazne za takav način dejstva, a i Centralna bolnica je sputavala slobodu akcije, jer je ranjenike i bolesnike trebalo spasti po svaku cenu. Zbog toga se Vrhovni štab morao najzad odlučiti na proboj iz okruženja na jednom pravcu, pri čemu je 3 divizija, a izvesno vreme i 7 divizija, vršila zaštitu proboja i usporavala neprijateljsko nadiranje s juga ka Sutjesci. Zato dejstva Glavne operativne grupe krajem maja i u prvoj polovini juna predstavljaju tipičan primer složenih borbi u okruženju s probojem iz okruženja bez pomoći spolja. To je ujedno period najtežih, najkrvavijih i najsloženijih dejstava i najvećih patnji jedinica NO vojske. Pa i pored toga, kada se Glavna operativna grupa dohvatila Jahorine, bila je odmah u stanju da se sa tog oslonca otisne u protivofanzivu prema istočnoj Bosni.

PROTIVOFANZIVA U ISTOČNU BOSNU

Posle ulaska 6 bosanske i 1 majevičke brigade u sastav Glavne operativne grupe, Birčanski, Sremski i Majevički odred vodili su u istočnoj Bosni uspešne borbe protiv četnika, ustaša i domobrana. Sremski odred, znatno ojačan novim borbama iz Srema, u martovskim borbama kod Zagona i Dubokog Dola zarobio je oko 800 domobrana. U aprilu su od nekoliko vojvođanskih udarnih bataljona formirane 1 i 2 vojvođanska brigada. Kad je neprijatelj sredinom juna napao slobodnu teritoriju Birča, vojvođanske brigade su na Rudištu razbile 15 domobranski puk koji je nastupao od Vlasenice prema Sekovićima, a zatim su u noćnom napadu oslobodile Srebrenicu. Za to vreme se Majevički odred borio sa četnicima, ustašama i domobranima na području Majevice i Semberije, a početkom juna je zauzeo Suho Polje i porušio rudnik Ugljevik. On je, sa 1 bataljonom 2 vojvođanske brigade, 11 juna, kod s. Dragoljevca, napao 3 domobranski puk (bez jednog bataljona), koji se iz Brčkog prebacivao ka Bijeljini, te je posle višečasovne borbe zarobio celu kolonu od 1.256 domobrana, sa

PROBOJ SA ZELENORE NA JAHORINU 10-14-VI

naoružanjem i opremom. Zbog pojačane aktivnosti brigada i partizanskih odreda u istočnoj Bosni, 3 domobranski korpus nije bio u stanju da solidnije zatvori komunikacije Višegrad — Sarajevo i da spreči prodor Glavne operativne grupe u istočnu Bosnu.

U zapadnoj i srednjoj Bosni je dejstvovao 2 bosanski korpus NOVJ. Posle upućivanja 5 krajiške divizije ka Glavnoj operativnoj grupi, on je, po naređenju Vrhovnog štaba od 11 maja, početkom juna ovako orijentisao svoje snage: 8 brigadu i Podgrmečki odred 4 krajiške divizije prema Sanskom Mostu, Bos. Novom, Cazinu, Bihaću i Kulen Vakufu; 6 brigadu i Ribnički odred ka Banjoj Luci, Prijedoru, Sanskom Mostu, Bravskom, pl. Klekovači i Mrkonjiću Gradu, a 10 brigadu i Drvarski odred prema Bos. Grahovu i pl. Dinari; 10 krajišku diviziju jugoistočno od 4 divizije: Kupreško-janjski i Glamočko-livanjski odred prema Glamoču, Livnu, Kupresu i Bugojnu, a 9 brigadu ka Busovači, Visokom i Kreševu, s tim da delom snaga sadejstvuje Kupreško-janjskom i Glamočko-livanjskom odredu; 12 diviziju ka centralnoj Bosni i Kozari. Do sredine juna, jedinice 2 bosanskog korpusa vodile su borbe sa četnicima, rušile komunikacije, napadale manja neprijateljska uporišta, proširivale slobodnu teritoriju, učvršćivale narodnu vlast i popunjavale svoje redove.

Gledana u celini, oslobodilačka borba na teritoriji Bosne za vreme prodora Glavne operativne grupe ka Crnoj Gori i Sandžaku i Pete neprijateljske ofanzive razvijala se uspešno, tako da je i Glavna operativna grupa, posle izbijanja na Jahorinu, mogla da krene u protivofanzivu bilo preko Prače u istočnu Bosnu, bilo na severozapad, u pravcu centralne Bosne.

Plan Vrhovnog štaba Prema tri divizije 2 bosanskog korpusa na teritoriji zapadne i srednje Bosne, pored ustaško-domobranskih i četničkih oružanih formacija, nalazile su se jedinice 114 lovačke divizije na širem prostoru Banje Luke i 373 divizije u rejonu Sarajeva. Samo deo snaga ove divizije bio je angažovan protiv 5 krajiške divizije, da bi se sprečio njen prodor od Travnika ka Kreševu i Fojnici, dok su se prema malobrojnim brigadama i partizanskim odredima u istočnoj Bosni nalazile samo kvislinške oružane formacije. Ovakav odnos snaga i politički razlozi, nesumnjivo, nalagali su Vrhovnom štabu da celu Glavnu operativnu grupu usmeri sa Jahorine u pravcu istočne Bosne, tim pre što bi se oslobodenjem ove oblasti u potpunosti izmenio odnos snaga u korist NOV, a prodorom ka Tuzli, uništenjem rudnika tuzlanskog bazena i dejstvom na komunikaciju Sarajevo — Brod, u

dolini Bosne, paralisao bi se železnički saobraćaj i tako ratnoj privredi okupatora i NDH nanela ogromna šteta. Pored toga, stvorili bi se povoljni uslovi ne samo za prihvatanje tuzlanskog proletarijata, masovnije učesće muslimanskog i hrvatskog življa u oslobodilačkoj borbi i formiranje krupnijih jedinica — divizija, nego i za stvaranje solidnije baze za kasniji prodor u Srbiju.

Istočna Bosna pružala je i nešto povoljnije uslove za ishranu, popunu i nužni predah Glavne operativne grupe nego srednja ili zapadna Bosna. I zaista, posle prebacivanja preko komunikacije Foča — Kalinovik ka jahormi, 10. juna, Vrhovni štab je u Dugoj Njivi odlučio da cela Glavna operativna grupa preduzme protivofanzivu u istočnu Bosnu. Zato je u 16,40 časova naredio da 1 proleterska divizija (u čiji je sastav uputio 3 i 7 krajišku brigadu), obezbeđujući se zaštitnicom od Ustikoline, što pre izbije na liniju Grabić (severno od Ustikoline) — Sešin Vrh — Previla — Modro Polje, da se 2 proleterska divizija grupiše u rejonu Modro Polje, Kiprovica, Mazlina, Duga Njiva i da 7 baniska divizija i dalje zatvara pravac ka Miljevini. Sutradan, u 16,50 časova, naredio je da se komunikacija Višegrad — Sarajevo pređe noću 17/18. juna, s tim da ojačana 1 proleterska divizija krene sa 1. nje Previla — Mlječnik ka komunikaciji i izvrši prelaz na otkazu između Mesića i Renovice, a potom da nadire kroz međuprostor Ustiprača — Rogatica ka severu. 2 proleterska divizija imala je zadatak da sa otkaza Podgrab — Sjetlina, preko Bogovića, nadire ka Romaniji. Za to vreme su 1 i 2 divizija Glavne operativne grupe, pod zaštitom 7 baniske divizije s juga, nastavile marš preko Jahorine na sever; dve brigade 1 proleterske divizije izbile su 16. juna po podne u rejon Previle, a tri brigade — južno od komunikacije, prema Renovici i Prači. Kako nisu mogle stići na određeni otkaz, komandant 1 proleterske divizije je tražio odobrenje od Vrhovnog štaba da sa tri brigade pređe komunikaciju između Renovice i Podgraba, a sa dve brigade kod Mesića. Vrhovni štab je 17. juna odobrio ovaj predlog i naredio da one tri brigade, po prelasku komunikacije, skrenu između Rogatice i Sokolovića ka Brložniku i da dejstvuju na prostoru Srebrenica, Vlasenica, Kraljeva Gora, Drinjača. Skoro istovremeno izbl. je 2 proleterska divizija u rejon s. G. Prače, dok je 10 hercegovačka brigada još iz Mrežice skrenula preko Obija i Borča u istočnu Hercegovinu.

Prema planu Vrhovnog štaba trebalo je da 1 proleterska divizija nastupa u dve kolone: desnom (Majevička i 6. brigada) sa Previle preko Ustiprača i Satorovića ka Han Pijesku, a levom (1 proleterska i 3 i 7 krajiška brigada) preko otkaza Re-

novica — Pavlovac ka Brložniku. 17. juna stigla je u G. Praču i 7. baniska divizija (koja je dan ranije stavljena pod komandu Štaba 2. proleterske divizije). Ona je upućena u Podgrab, a 2. proleterska divizija rokirana je prema zapadu, na otsek Stambulčić — Pale, s tim da obe divizije, kao jedna grupa, pređu komunikaciju u dolini Prače.

Nemci su pretpostavljali da se Glavna operativna grupa probila na Jahorinu sa oko 4.000 boraca i da dugo neće biti u stanju da preduzme zamašnije operacije. Smatrajući da je ofanziva završena 15. juna, oni su za sprečavanje prodora Glavne operativne grupe preko komunikacije Višegrad — Sarajevo, u dolini Prače, prebacili samo nepotpunu 369. diviziju, a za zatvaranje komunikacije Goražde — Ustikolina tek su 16. juna uputili 118. lovačku diviziju sa Sutjeske. Do 18. juna je 369. divizija prebacila 369. puk i delove 202. tenkovskog bataljona u rejon Podgraba, Stambulčića i Osječana, a 369. izdavački bataljon u Praču. Pored toga, po jedan bataljon 1. ustaške brigade i 9. domobranskog puka nalazio se u Palama, Bistrici, Podgrabu, Prači, Renovici, Barama i Orahov'ci, a kod Sjetline je bila borbena grupa »Vertmiller«.⁸⁸ Komunikaciju Sarajevo — Kalinovik št'tili su 1. bataljon 370. puka, 369. protivtenkovski bataljon i 2. bataljon 9. domobranskog puka, a otsek Foča — D. Budanj poveren je 4. lovačkoj brigadi, koja je bila u pokretu ka Kalinoviku i Trnovu radi prebacivanja u rejon Blažuja. Međutim, gro neprijateljskih snaga i dalje je vršio »čišćenje« terena između Tare i Sutjeske, jer su Nemci verovali da je tu okružena većina snaga Glavne operativne grupe Vrhovnog štaba.

Bojeći se prodora Glavne operativne grupe, Stab 3. domobranskog korpusa je 18. juna naredio da se napuste sva manja uporišta u istočnoj Bosni. Tako je 1. ustaška brigada prikupila po jedan bataljon u Sokocu, Vlasenici, Rogatici, Han Pijesku, Srebrenici, u okuci Drine prema Bajinoj Bašti, a jedan nepotpun bataljon istočno od Vlasenice, dok su dva bataljona 15. domobranskog puka i dva bataljona milicije zadržani u Kladnju i Vlasenici.

Tok operacija Glavna operativna grupa je 17. juna uveče napala neprijateljske snage na komunikaciji Višegrad — Sarajevo. Majevička i 6. bosanska brigada izbile su ujutro na Hranjen, odakle su se u toku dana, posle žestokih borbi sa ustaško-domobranskim snagama, oja-

⁸⁸) Sastava: oklopni lovački divizion, 1. bataljon puka »Brandenburg« i tri oklopna voda za posebnu potrebu.

čanim delovima 9 domobranskog divizionu, povukle na Oštro, gde su ostale do 19 juna uveče. Zatim su tokom noći krenule pored Goražda, kod Borka odbacile manje ustaške delove, prešle Praču i 20 juna stigle u rejon D. Osova, severno od Rogatice (sem manjeg dela koji je, izgubivši vezu sa glavninom, prešao Praču i prugu sa 1 divizijom). 3 krajiška, 1 proleterska i 7 krajiška brigada prešle su prugu na oteku Kaljani — razvalina Pavlovac, pošto su noću i u toku 18 juna razbile delove 9 domobranskog puka u Renovici, Ljunji, Banji Stijeni i Sudićima i odbacile neprijatelja prema Mesićima i Rogatici. Tako je 1 proleterska divizija, po prelasku pruge istoga dana izbila na liniju Vragolovi — Sočice. 7 baniska divizija napala je jedinice 369 puka, 369 izviđački bataljon i 2 ustaški bataljon na liniji Kik — Rudo Brdo — Krvavica — Govedarište. Posle početnih uspeha na pravcu Podgraba, 8 brigada je, zbog snažnog protivnapada neprijatelja, bila prinuđena da se povuče ka 1 diviziji, koja je 21 juna izbila na južne padine Devetaka i prema Sokocu. Ni napad glavnine 7 baniske divizije sa leve obale Prače nije dao očekivane rezultate, pa se Divizija morala rokirati prema zapadu, kako bi prešla komunikaciju na pravcu 2 proleterske divizije, u čiji je operativni sastav bila uključena pre početka napada.

Glavnina 2 proleterske divizije prešla je prugu kod Sjetline, a 2 proleterska brigada je upućena ka Stambulčiću. Iako su slabije neprijateljske posade na pravcu 2 divizije bile 18 juna, kod Sjetline, ojačane jednim oklopnim vozom, ipak je pruga uspešno pređena. Prešavši preko Hajdučke Česme i Hadžakova Gaja, 2 brigada je u zoru 18 juna na Vitezu razbila nemačke delove, ojačane tenkovima, ali (usled dejstva avijacije) nije uspela da zauzme žel. st. Stambulčić. Međutim, grupa »Vertmiller«, ojačana tenkovima, krenula je u napad od Pala i u sadejstvu sa jedinicama 2 bataljona 1 ustaške brigade, oko 14,30 časova, zauzela Vitez. Zahvaljujući protivnapadu 2 proleterske brigade, kojim je neprijatelj ponovo odbačen u Pale (dok se Brigada zadržala u visini Galeža, severno od Viteza), Štab 2 proleterske divizije i glavnina 7 divizije mogli su u toku noći 18/19 juna bez borbe preći prugu kod Sjetline.

Pošto je grupa »Vertmiller«, 19 juna ponovo zauzela Vitez (zato što nije bio posедnut drum kod Podviteza), 2 brigada se morala povući ka s. Hotičine, gde je stigla predveče. Iako se posle toga grupa »Vertmiller« u rejonu Viteza spojila sa grupom »Fišer« radi kontrole komunikacije Pale — Podgrab, ipak je do toga došlo suviše kasno, jer je Glavna operativna grupa, izuzev jednog bataljona 1 dalmatinske i jednog bataljona 5 crnogorske brigade, već bila prodrla ka severu — 21 juna je

1 proleterska divizija izbila na južne padine Devetaka i prema Sokocu, a 2 proleterska divizija produžila je preko Romanije i 22 juna izbila prema Olovu.

Posle obezbeđenja komunikacija u dolini Prače, Nemci su punu pažnju obratili na 5 krajišku diviziju koja je aktivno dejstvovala na komunikaciji Sarajevo — Zenica, u dolini Bosne. Prema naređenju Vrhovnog štaba od 5 juna, ona je sa prostora Pribinić, Cečava, Liplje 7 juna krenula ka s. Vitovlje, gde je 10 juna savladala otpor delova 384 puka 373 nemačke divizije. Pri prelazu komunikacije Travnik — Jajce (12 juna) razbila je jedan bataljon 373 divizije, a 17 juna je ušla u Fojnicu i Kreševo, u vreme kad je Glavna operativna grupa prelazila preko Prače. Da bi je odbacili od komunikacije Sarajevo — Zenica, Nemci su prema njoj angažovali delove 373 divizije, tako da se to pozitivno odrazilo i na pravcu Glavne operativne grupe.

Posle prelaska komunikacije Višegrad — Sarajevo, Glavna operativna grupa se koncentrisala južno od linije Moko — Sokolac — Rogatica. Sada je Vrhovni štab dao konkretne zadatke svojim jedinicama. 1 proleterska divizija (1 proleterska, 3 i 7 krajiška, 6 bosanska i Majevička brigada) dobila je zadatak da u sadejstvu sa 1 i 2 vojvođanskom brigadom i Birčanskim partizanskim odredom, koji su se nalazili na prostoru Šekovića, oslobodi Han Pijesak, Vlasenicu, Srebrenicu i čitavu teritoriju do Drinjače, zatim da pod svoju komandu stavi 1 i 2 vojvođansku brigadu, a 3 i 7 krajišku brigadu da pomeri na svoje levo krilo, u rejon Vlasenica, Sekovići, radi njihovog ulaska u sastav 2 proleterske divizije, i da, umesto njih, u sastav 1 proleterske divizije uđe 2 proleterska brigada. Pored toga, Štab 1 divizije trebalo je da ispita mogućnost prebacivanja jačih snaga na desnu obalu Drine i da se zbog toga poveže sa partizanskim jedinicama u valjevskom kraju. 2 proleterska divizija trebalo je da oslobodi Olovo i Kladanj, da prodre na sever između r. Bosne i Tuzle, da razbije četničke snage na Ozrenu i Trebavi i poruši komunikaciju Doboj — Tuzla.

Do 22 juna u sastav Glavne operativne grupe stigla su tri bataljona 1 dalmatinske brigade (čije brojno stanje nije poznato), tri bataljona 5 crnogorske brigade (svega 150 boraca) i 46 boraca 3 sandžačke brigade, koji su se probili preko Sutjeske i komunikacije Foča — Kalinovik. Jedan bataljon 1 dalmatinske i jedan bataljon 5 crnogorske brigade, otsečeni kod Sjetline, krenuli su ka 10 hercegovačkoj brigadi, koja se u to vreme vraćala preko Obija u Hercegovinu, da bi zajedno sa njom produžili dejstva, ali se bataljon 5 brigade nešto ka-

snije probio u Crnu Goru. U međuvremenu, u Borču su se prikupili ostaci 3 divizije koji nisu uspjeli da se probiju preko Sutjeske, Štab bivše južne grupacije (3 i 7 divizija) i PK za Crnu Goru i Boku. Kako se te malobrojne snage (200—300 boraca), usled napada jedinica 7 SS divizije, nisu mogle održati na prostoru Izgori, Gacko, Borač, odlučeno je da se član Vrhovnog štaba Ivan Milutinović i PK, sa jednim jako proređenim bataljonom (koji je sačinjavalo ljudstvo iz 5 brigade), probiju u Crnu Goru radi prikupljanja grupa 5 brigade. Štab bivše južne grupacije krenuo je sa jednom grupom boraca dolinom Sutjeske, preko Košura i Milinklade, za Glavnom operativnom grupom, i kod Kladnja uhvatio vezu sa Vrhovnim štabom. Od 3 sandžačke brigade (izuzev delove koji su prodrli u istočnu Bosnu) u Sandžaku se do 21 avgusta prikupilo svega 100 boraca.

Zadržana u rezervi, 7 baniska divizija izvesno vreme je obezbeđivala Vrhovni štab, a 5 krajiška divizija bila je u pokretu preko Fojnice i Kreševa ka istočnoj Bosni. Snage 2 bosanskog korpusa dobile su zadatak da iz rejonu Kotor Varoš, Prnjavor, u slučaju intervencije neprijatelja iz Teslica, Maglaja i Doboj ka istočnoj Bosni, vrše pritisak na železničku prugu Brod — Sarajevo.

24 juna je 7 krajiška brigada 1 proleterske divizije zatvarala pravac Sokolac — Han Pijesak, 1 brigada je ispitivala mogućnost oslobođenja Han Pijeska, a 3 krajiška brigada je sa linije Zepa — Podžeplje vršila izviđanje prema Srebrenici i obezbeđivala glavninu divizije sa tog pravca. Majevička i 6 brigada nalazile su se duž komunikacije Han Pijesak — Vlasenica, na prostoru Kraljevo Polje, Ploča, i izviđale neprijateljske snage na tom pravcu.

Nastavljajući nastupanje ka severu, 1 proleterska brigada je 24 juna razbila 28 bataljon 1 ustaške brigade u Han Pijesku, tako da se samo 100 ustaša izvuklo u Vlasenicu. Sutradan uveče 3 krajiška je oslobodila Srebrenicu (koju su branili 21 i 29 bataljon 1 ustaške brigade), zatim delom snaga izbila na Drinu i 26 juna ušla (dva bataljona) u Bratunac, dok su se neprijateljske snage iz Srebrenice istog dana povukle na desnu obalu donjeg toka Drinjače da bi sprečile prodor 1 proleterske divizije ka Zvorniku. Međutim, 1 proleterska brigada je 25. juna uveče izvršila koncentričan napad (s juga, istoka i zapada) na Vlasenicu, dok su pet bataljona 1 i 2 vojvođanske brigade držali položaje severno od grada (između Šekovića i Srebrenice) da bi sprečili izvlačenje neprijatelja ka Zvorniku i Tuzli i vršili pritisak na Vlasenicu. U vrlo oštrim borbama, 1 proleterska brigada je slomila neprijateljski otpor na jako

utvrđenom Kiku i Orlovači, duž puta Srebrenica — Vlasenica i u rovovima na samoj istočnoj ivici grada, zatim je, uz sadejstvo vojvođanskih jedinica, razbila neprijatelja u Vlasenici i 26 juna ujutro odbacila ga ka Zvorniku. Tom prilikom su ustaško-domobranske snage potpuno razbijene.⁶⁹ Dok se 3 krajiška brigada pripremala za pokret preko s. Milica u rejon severoistočno od Vlasenice, dotle je 6 bosanska brigada preuzimala položaje 7 krajiške brigade na komunikaciji Sokolac — Han Pijesak, da bi se ova brigada prebacila preko Milan Pl. u dolinu Spreče. Majevička brigada već je bila upućena u Šekoviće kao obezbeđenje bolnice.

Posle oslobođenja Vlasenice, 1 proleterska i 1 i 2 vojvođanska brigada preduzele su energično gonjenje razbijenih neprijateljskih delova ka Milićima, tako da su delovi 1 proleterske brigade 28 juna oslobodili Drinjaču, iz koje se povukao 29 bataljon 1 ustaške brigade (uz pomoć 3, 21 i 28 ustaškog bataljona i delova 15 domobranskog puka sa pravca Zvornika). Istog dana su delovi 1 ustaške brigade krenuli u nastupanje od Sokoca ka Han Pijesku i Knežini, a puk »Brandenburg« iz Mokrog prema Vlasenici. Stab 1 proleterske divizije, sa glavninom 1 proleterske i sa 1 i 2 vojvođanskom brigadom, produžio je gonjenje ka severu radi oslobođenja Zvornika, dok je 3 krajišku, 6 bosansku i dva bataljona 1 proleterske brigade uputio prema Han Pijesku i Sokocu. Iako su ove snage razbile neprijatelja na ovom pravcu, one su 4 jula uveče delom snaga bezuspešno napadale Sokolac i Podromaniju. U takvoj situaciji, Vrhovni štab je 28 juna i dalje ostavio 3 krajišku brigadu u 1 diviziji, a 7 krajišku je iz reiona Vlasenice prebacio na komunikaciju Kladanj — Tuzla, u dolinu Spreče.

Zvornik su branili 21, 29 i jedan kombinovani bataljon 1 ustaške brigade, ojačani jednim bataljonom 369 divizije. Iako je grad bio opasan nizom utvrđenja, kao što su Kula i Zmajevac, i bunkerima, ipak su 1 proleterska i 2 vojvođanska brigada, po naređenju Vrhovnog štaba, 4 jula uveče izvršile snažan napad, dok su 3 bataljon 2 vojvođanske od Bijeljine i 1 vojvođanska brigada od s. Caparda vršili obezbeđenje. Zahvaljujući uspešnom napadu 1 proleterske brigade na Mladevac i Kulu i zajedničkom dejstvu delova 1 proleterske i 2 vojvođanske brigade 16 divizije preko Zmajevca, između komunikacija Tuzla — Zvornik i Bijeljina — Zvornik, i delova 1 vojvođanske brigade 16 divizije duž drumova Tuzla — Zvor-

⁶⁹ Od tri bataljona u Zvornik se izvuklo samo 679 vojnika, i to priličan broj bez oružja.

nik, u toku noći je slomljena neprijateljska odbrana na Mladevcu, Kuli i Zmajevcu, tako da su neprijateljske snage bile prinuđene da se povuku u grad. Dominantni položaji oko Zvornika zauzeti su 5 jula ujutro, a u 6 časova naše jedinice prodrle su i u grad, potisle neprijatelja ka Drini i izbile do samog mosta. Posle neuspelog protivnapada, ustaše su bile prinuđene da se pre podne, uz teške gubitke, povuku preko mosta na Drini u Srbiju.⁷⁰

Po oslobođenju Zvornika, delovi 1 proletherske i 16 vojvodanske divizije produžili su dejstva prema Capardama i komunikaciji Zvornik — Tuzla. Za to vreme, noću 24/25 juna, 2 proletherska divizija oslobodila je Olovo, a zatim izvršila pripreme za napad na Kladanj. Posle koncentričnog napada 2 proletherske brigade pravcem Brateljević — Kladanj, 2 dalmatinske preko Kovačevića i 4 proletherske od Vučinića i Ravne na Kladanj, oko ponoći 27/28 juna 2 dalmatinska je razbila neprijatelja na južnoj ivici Kladnja i time omogućila 2 i 4 proletherskoj brigadi da ispolje efikasnije dejstvo sa istoka i zapada. Iako su manji delovi 369 divizije pokušali da sa severa deblokiraju posadu Kladnja, ipak je neprijateljski otpor u Kladnju bio slomljen 28 juna u 3 časa.

Zbog uspeha Glavne operativne grupe u istočnoj Bosni, krajem juna je Štab 3 domobranskog korpusa tražio od komandanta nemačkih trupa u Hrvatskoj, generala Literisa, i ministarstva oružanih snaga NDH da se preduzme nova ofanziva u istočnoj Bosni i okruže i unište snage NOV između Zvornika, Spreče, Osječana, Vareša, Sokoca i Srebrenice. Ali, posle ofanzive, Nemci nisu imali dovoljno trupa za jednu tako riskantnu operaciju. Sem toga, očekujući kapitulaciju Italije, oni su raspored svojih jedinica morali prilagoditi novoj situaciji. Zato su 118 lovačku diviziju uputili ka Crnoj Gori, 7 SS diviziju u Hercegovinu, a 1 brdsku diviziju u Grčku, pa su tih dana prema Tuzli mogli angažovati jedino delove 369 divizije, da sa Tuzlanskom domobranskom brigadom i delovima 1 ustaške brigade i 15 domobranskog puka zaštite tuzlanski oazen. Glavna operativna grupa je radila brzo i energično. Početkom jula je 2 proletherska brigada 2 divizije prodrla u dolinu Spreče, zapadno od komunikacije Kladanj — Tuzla, a 2 dalmatinska brigada ka rudniku Banovićima. U isto vreme, 7 krajiška brigada izvučena je iz sastava 1 proletherske divizije i ušla u reorganizovanu 7 banisku diviziju (posle rasformiranja njene 16 brigade) i zajedno sa 8 baniskom brigadom

⁷⁰) U borbama za oslobođenje Zvornika poginuo je politički komesar 1 proletherske divizije narodni heroj Filip Kljajić-Fića.

izvršila prodor ka dolini Spreče, duž komunikacije Kladanj — Tuzla.

Krajem juna su 1 dalmatinska i 5 crnogorska brigada, iako brojno oslabljene, zauzele teritoriju na levoj obali Krivaje, ali su ih 9 domobranski puk i mesna milicija 30 juna prinudili da se sa linije Vijaka — Očevije prebace na desnu obalu. Posle toga 1 dalmatinska se zadržala u rejonu Kamen-skog, a 5 crnogorska u Čuništu i Vukotićima, gde su dobile naređenje da zatvore pravce od Zavidovića i Vareša ka Olovu i da drže čvrstu vezu sa jedinicama 7 baniske divizije prema Kladnju.

Prvih dana jula 2 proleTERSka i 7 baniska divizija prodrle su u dolinu Spreče i porušile postrojenja u rudnicima uglja Banovićima, Begovu Potoku, Mušićima, Đurđeviku i Radinu. Dok su se one pripremale da produže dejstva ka Tuzli i poruše drum i železničku prugu Doboj — Tuzla, četničke snage su iz pozadine izvršile napad na jedinice 2 proleTERSke divizije, u isto vreme kad i Nemci i domobrani na jedinice 7 baniske divizije na pravcu Tuzla — Kladanj. Međutim, usled intervencije 2 proleTERSke i 2 dalmatinske brigade, četnički napad je odbijen, zatim je 2 divizija kod G. i D. Brijesnice, na pl. Kraljici, na M. i V. Ostrovici, u rejonu Brezića i na pl. Ozrenu potpuno razbila četnike.

Sedma baniska divizija nije bila u stanju da spreči prodor delova 369 divizije i Tuzlanske domobranske brigade, koji su, uz podršku tenkova, nastupali od Tuzle ka Kladnju. Tako je 7 krajiška brigada (koja je posle rušenja rudnika Đurđevika trebalo da napada na Zivinice) bila prinuđena da se 4 jula, uz osetne gubitke, povuče na liniju s. Matijevići — Lupoglavo (Tarevo). Vrhovni štab nije očekivao prodor Nemaca i domobrana od Tuzle, pa je toga dana i 4 proleTERSku brigadu uključio u sastav Krivajske operativne grupe sa zadatkom da zajedno sa 1 dalmatinskom i 5 crnogorskom brigadom dejstvuje u dolini r. Bosne i na području Ozrena, Konjuha, Zvijezde i Klenka, da uništava industrijske objekte i železničke pruge Zavidovići — Olovo i Maglaj — Doboj, ustašku i okupatorsku vlast i četničke snage i da istovremeno kontroliše pravac Zavidovići — Olovo.

Kada se pojavila opasnost od neprijateljskog prodora sa pravca Tuzle, Vrhovni štab je zadržao 4 proleTERSku brigadu u rejonu Kladnja (s. Vranovići, s. Olovci), ali su delovi 369 divizije, Tuzlanske brigade i jednog domobranskog bataljona, uz podršku tenkova, 5 jula prodrli u Kladanj. Zato je Vrhovni štab predveče naredio Stabu 7 baniske divizije da svoje brigade povuče južno od Kladnja i zatvori pravac Kladanj —

Olovo, a 4 proleterskoj brigadi — da poruši komunikaciju Stupari — Kladanj i onemogući povlačenje nemačkih tenkova iz Kladnja ka severu. Izvršavajući naređenje, 7 banjska divizija povukla se jugozapadno od Kladnja i sa linije Čude — Radičiči — Čuništa zatvorila pravce koji od Petrovića, Kladnja, Brateljevića i iz doline Krivaje izvode ka Olovu, te je 7 jula obezbedila dolinu Krivaje i pravac Olovo — Zavidovići. Sutradan, kada su neprijateljske snage napustile Kladanj i povukle se ka Tuzli, Štab 7 banjske divizije odmah je uputio 8 banjsku brigadu preko Kladnja ka Tarevu i Tuzli i 7 krajišku zapadno od komunikacije, preko Tuholja, dok je 7 banjsku zadržao u dolini Krivaje, prema Očevlju, radi izviđanja u pravcu Vareša i uspostavljanja veze sa 5 krajiškom divizijom.

Posle povlačenja neprijatelja ka Tuzli, 4 proleterska brigada je upućena u sastav Krivajske operativne grupe, tako da je 6 jula stigla u Kamensko. Krivajska operativna grupa porušila je železničku prugu Olovo — Zavidovići i mostove na Krivaji, uništila stanične uređaje i odbacila mesnu miliciju ka Zavidovićima i Varešu, a četnike na Ozren. 7 brigada 7 banjske divizije, iz rejonu Milankovića i Čuništa, uspešno je zatvarala pravac Vareš — Olovo. Pošto je noću između 28 i 29 juna forsirala Bosnu kod Graba i G. Jelovine i između s. Dobroja i Kaknja, 5 krajiška divizija zauzela je Kakanj i onespobila jedan od najvećih rudnika uglja u Bosni.⁷¹ Potom su 1 i 4 brigada upućene ka rudnicima Brezi i Varešu, ususret 2 proleterskoj i 7 banjskoj diviziji, a 6 brigada prema Zenici i Vranduku. 1 jula je 4 brigada napala na Brezu i žel. st. Dobrovine i porušila železničku stanicu i prugu, ali su nemačko-ustaške snage iz Vareša i Breze sutradan preduzele napad na 1 i 4 brigadu u rejonu Borovice i Breze i prinudile ih da se preko vareške pruge povuku ka Zubetima i Hadžićima. Ni 6 brigada nije uspela da prodre ka Vranduku, već je skrenula ka Očevlju, gde je stigla 7 jula. Tako je oslobođenjem Zvornika i prodorom u dolinu Spreče završena protivofanziva Glavne operativne grupe.

* * *

Koristeći se velikom brojnom i tehničkom nadmoćnošću i veoma povoljnom obuhvatnom osnovicom, kao i izvesnim iznenađenjem, Nemci su pokušali da unište Glavnu operativnu grupu, Vrhovni štab i Centralni komitet KPJ, koji su se našli stešnjeni na krajnje siromašnom, besputnom i kanjonima

⁷¹) Oko 2.000 radnika (koji su u rudniku radili pod vrlo teškim uslovima) pomagalo je borcima 5 divizije prilikom miniranja mostova i drugih objekata.

ispresjecanom planinskom zemljištu između Pive, Tare, Četine, Sutjeske i Bistrice. Naše snage bile su dovedene u kritičnu situaciju. Moralo se odmah odustati od planiranog prodora u Srbiju. Procenjujući sve mogućnosti izlaza iz ovako teške situacije, koja se stalno pogoršavala, Vrhovni štab je došao do zaključka: vratiti se tamo odakle se pošlo, tj. u Bosnu. Zahvaljujući krajnjem zalaganju svih učesnika, sa Vrhovnim komandantom na čelu, glavne snage Operativne grupe su se probile iz okruženja sa časnim rezultatom. U ulozi zaštitnice, 3 udarna divizija podnela je najveći teret. Ona se svesno žrtvovala za spas glavnih snaga, ranjenika i bolesnika. Rešenost da se Centralna bolnica po svaku cenu spase iz izvanredno teške situacije imala je, dakle, gotovo presudan uticaj na tok, način izvođenja i rezultate operacije. Da ranjenici nisu sputavali operativnu slobodu, svakako bi se probila cela Operativna grupa, ali je za spas ranjenika učinjeno sve što se moglo — izgubljena je gotovo cela 3 udarna divizija. I pored teških gubitaka, Glavna operativna grupa je pokazala svoju životnu snagu i kasnije protivofanzivom oslobodila veći deo istočne Bosne.

Brigade i divizije Glavne operativne grupe uložile su maksimum napora. Sve starešine, od najvišeg do najnižeg, odgovorile su svojim dužnostima i bile na visini. Borci i rukovodioci pokazali su vanrednu hrabrost i izdržljivost. Oko 19.000 boraca Glavne operativne grupe, naoružanih puškama i automatskim oružjem, bez dovoljno municije, bez artiljerije, uspešno se odupiralo napadu preko 117.000 neprijateljskih vojnika, podržavanih jakom artiljerijom i avijacijom. Pored toga, Glavna operativna grupa se borila i s mnogim drugim teškoćama, kao što su glad (naročito u periodu borbi u okruženju), nedostatak odeće i obuće, tifus i dr. A izvojevana pobeda može se objasniti samo masovnim heroizmom boraca, koji su pokazali visoku političku svest i moral i bezgraničnu odanost svome narodu i rukovodstvu.⁷² Zato borbe jedinica NOV u toku Pete neprijateljske ofanzive predstavljaju jedan od najslavnijih perioda u ratnoj epopeji jugoslovenskih naroda, a bitka na Sutjesci je simbol njihove hrabrosti u borbi i natčovečanske izdržljivosti u stradanjima i patnjama.

⁷²) I komandant nemačkih trupa, general Liters, odaje puno priznanje našem boračkom i rukovodećem sastavu. On priznaje da su Titove snage »odlično organizovane, vešto vođene«, da »raspolazu borbenim moralom koji izaziva čuđenje«, da su redovno pribegavale bliskoj borbi »prsa u prsa« i da su njegovi borci, koji su se »pokazali kao fanatični, krajnje uporni«, uspeali da »na jednom slabom mestu postignu proboj« (Poverljivi izveštaj generala Litera o poduhvatu »Švarc« od 20 juna 1943, fotokopija u mikroteci arhive V.I.I., film MN-5, br. 1422).

Nemačka komanda je raspolagala daleko jačim snagama, ali je izmenama u planu operacije učinila nekoliko ozbiljnijih grešaka, čime je bilo otežano postizanje postavljenog cilja. Pa ipak, neprijatelju je uspjelo da nam u toku operacija, naročito na Sutjesci, kao i prilikom prodiranja kroz Zelengoru, nanese vrlo velike gubitke (Glavna operativna grupa izgubila je preko polovine svoga sastava). Primenjujući, kao i uvek, svoje zverske metode, Nemci su iznemogle borce i ranjenike najvećim delom poubijali u dolini Sutjeske, u kanjonu Pive i po jarugama Zelengore. Ali je i neprijatelj pretrpeo osetne gubitke: Nemci su — po sopstvenom priznanju — od 15 maja do 15 juna imali 3.134 mrtva, ranjena i nestala.⁷³ Nemačko-italijanske snage nanele su stanovništvu Crne Gore i Sandžaka ogromne ljudske žrtve i materijalne štete; prema navedenom Litersovom izveštaju, broj mrtvih premašuje 15.000.⁷⁴

Operacije NOV u periodu januar — jun 1943 na teritoriji između linije Sisak — Karlovac — Ogulin na severozapadu i reka Lima i Drine na jugoistoku predstavljaju najznačajniji period Narodnooslobodilačkog rata. U to doba revolucija je dospela u najtežu krizu, a Narodnooslobodilačka vojska je bila izložena najvećoj opasnosti. Tada su okupatorske snage bile maksimalno angažovane u cilju likvidacije oslobodilačkog pokreta jugoslovenskih naroda, jer one ni pre ni posle nisu bile u mogućnosti da preduzmu nešto slično onome što su pokušale u Četvrttoj i Petoj ofanzivi.

To je istovremeno i period najsloženijih operacija NOV, period bogat raznovrsnim borbenim i taktičkim postupcima, vešt看 manevrima u borbi sa nadmoćnijim i veoma iskusnim neprijateljem, pod izvanredno nepovoljnim uslovima (oštra zima, dubok sneg, besputno, često bezvodno, planinsko zemljište). Zato će ta ratna iskustva biti nepresušan izvor pouka za buduća pokolenja, a naročito za jednu revolucionarnu armiju.

Taj šestomesečni period rata i revolucije bio je ispunjen teškim patnjama i velikim heroizmom boraca i stanovništva. Tada je izvojevana moralna i politička pobeda nad kontrarevolucionarnim snagama, a istina o borbi naroda Jugoslavije izbila je na videlo širom sveta. U Četvrttoj i Petoj neprijatelj-

⁷³) Tabelarni pregled Komande nemačkih trupa u Hrvatskoj, IA br. 458/43 od 20 VI 1943, arhiva V.I.I. Prema posleratnoj izjavi generala Lera, ukupni neprijateljski gubici iznose 3.000—3.500 mrtvih i oko 4.000 ranjenih. On ovde, verovatno, uračunava i gubitke svih neprijateljskih snaga u toku naše protivofanzive.

⁷⁴) U izveštaju se kaže da su ti ljudi »verovatno pomrli od zaraze i gladi«; ustvari pobili su ih pripadnici fašističkih oružanih formacija.

skoj ofanzivi nedvosmisleno je dokazano da borbu protiv okupatora u Jugoslaviji vodi jedino Narodnooslobodilačka vojska pod rukovodstvom druga Tita, uz najširu podršku naroda.

U tom ratnom periodu glavne snage NOV vezivale su za sebe gro okupatorskih snaga i time olakšale položaj jedinica NOV i POJ u drugim krajevima Jugoslavije, koje su u to vreme znatno ojačale, tako da je Vrhovni štab do polovine jula formirao još šest novih divizija, dva korpusa i više brigada i manjih jedinica. Jugoslavija je sada postala još značajnije ratište, koje će apsorbovati nove nemačke divizije. U vreme ovih operacija, u Vrhovni štab su (27 maja) stigli engleski oficiri, delegati generala Vilsona, komandanta savezničkih snaga na Srednjem Istoku; dva meseca kasnije general Vilson je obavestio Vrhovni štab da će mu uputiti generala Maklena, koji će, kao šef savezničkih misija, davati podatke »o ciljevima Britanske vojne komande« i savetovati se u pogledu snabdevanja. Vilson je obećao da će Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije pružiti, po mogućstvu, svaku pomoć »radi vođenja opšte borbe protiv Osovine«.⁷⁵

Kao rezultat ovih velikih pobeda u Četvrtoj i Petoj ofanzivi i krupnih uspeha u zapadnim krajevima Jugoslavije posle kapitulacije Italije, došlo je do Drugog zasedanja AVNOJ-a 29 novembra 1943, kada su udareni temelji naše nove narodne države, koja je ubrzo stekla međunarodno priznanje.

Najveća zasluga za postizanje tih uspeha pripada Komunističkoj partiji Jugoslavije, koja je ostvarila moralno-političko jedinstvo NOV, to snažno oružje u borbi protiv okupatora i kvislinga. Borci i starešine bili su jedno, zajedno su delili sve teškoće i stradanja i ginuli jedan pored drugog. Otuda toliki naponi i žrtve za spas ranjenika u bitkama na Neretvi i na Sutjesci, otuda takva volja za pobedom. Zato se s pravom može reći da je u ovim odlučujućim operacijama pobedu odneo moralno-politički faktor, da je pobeda izvojevana zahvaljujući jedinstvu Partije i naroda, snazi i monolitnosti NOV.⁷⁶

⁷⁵) Dokumentat u arhivi V.I.I.

⁷⁶) To pokazuje, pored ostalog, i primer omladine Drvara i okoline: za vreme ofanzive ona je 400 teških ranjenika na rukama prenosila punih 60 km — sve do Glamoča, i masovno učestvovala u akcijama krajiških jedinica u pozadini neprijatelja. Oblasni komitet KPJ za Bos. Krajinu i Drvarski, Grmečki, Kozarski, Ključki i Glamočki okružni komitet bili su s narodom u najtežim danima ofanzive. Dok je u celoj Bosni i Hercegovini pre početka oružanog ustanka bilo svega 830 članova Partije, došlo je uoči Pete ofanzive samo u Bosanskoj Krajini bilo 4.465 članova, kandidata i skojevaca, a sa onima u 3 i 7 krajiškoj brigadi i Centralnoj bolnici, koje su bile u sastavu Glavne operativne grupe, taj broj premašuje 6.000. (Izveštaj Oblasnog komiteta KPJ za Bos. Krajinu od 14 maja 1943, arhiva CK SKJ, inv. br. 5224/V, 1—31).

III. DEJSTVA U MAKEDONIJI, SRBIJI, HRVATSKOJ I SLOVENIJI

(od januara do početka septembra 1943)

Pošto su glavne okupatorske snage punih šest meseci bile angažovane protiv jedinica NOV u Kordunu, Baniji, Lici, Bosanskoj Krajini, Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku, to su snage NOV i POJ u ostalim delovima Jugoslavije mogle da ispoljavaju najširu aktivnost. U užoj Srbiji Nemci su imali samo jednu diviziju (pored svojih policiskih snaga), a bugarske divizije, usled proširenja svog okupacionog područja do Drine, zauzele su rastresitiji raspored. I u Bosni i Hrvatskoj, posle Četvrte ofanzive, Nemci su osetno smanjili svoje snage, i ove su uglavnom držale važne komunikacije i preduzimale ofanzivna dejstva lokalnog značaja. Da bi olakšao položaj Glavne operativne grupe i pojačao dalju borbu, Vrhovni štab je, još 7 februara, dao direktivu svim jedinicama NOV i POJ da širom zemlje preduzmu aktivna dejstva protiv oslabljenih okupatorskih i kvislinških snaga, da ruše železničke i putne komunikacije, da napadaju transporte i skladišta i da na svojim operativnim područjima vezuju što jače neprijateljske snage. U prvoj polovini 1943 godine pojačana je aktivnost ne samo u onim krajevima gde su dejstvovale operativne i više taktičke jedinice, već i tamo gde su postojali malobrojni partizanski odredi. Ustvari, u periodu januar — septembar oslobodilačka borba je zahvatila sve oblasti Jugoslavije, iako ne sa istim intenzitetom.

RAZVOJ USTANKA U MAKEDONIJI

Nastojanja Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba da pomognu makedonskom rukovodstvu da prebrodi krizu ustanka, koja je u Makedoniji postojala i u toku 1942 godine, nisu dovela do jačeg razvoja borbe. Tamo je formirano samo nekoliko partizanskih odreda, ali su i oni (izuzev odred »Damjan Gruev«

i četu »Jane Sandanski«) razbijeni u toku zime. Zbog masovnih streljanja, internacije i zatvaranja partiskih aktivista i pristalica Narodnooslobodilačkog pokreta, nastala je još teža situacija kako u partiskoj organizaciji Makedonije, koja je i dotada patila od mnogih slabosti, tako i u razvoju oružanog ustanka. Da bi joj ukazali što neposredniju pomoć u otklanjanju svih slabosti i preduzimanju mera za jačanje ustanka, CK KPJ i Vrhovni štab su u Makedoniju uputili svog delegata Svetozara Vukmanovića-Tempa. Čim je došao u Skoplje (26 februara), Vukmanović je s makedonskim drugovima razmotrio stanje u partiskoj organizaciji, izvršio analizu političke i vojne situacije i podvrgao kritici sve dotadašnje slabosti, greške i skretanja na koje je u januaru ukazao i CK KPJ i oštro ih kritikovao. Tada je odlučeno da se formiraju Centralni komitet KP Makedonije i oblasni komiteti, da se partiska organizacija reorganizuje i očisti od kolebljivih elemenata, da se stvori Narodnooslobodilački front, reorganizuje Glavni štab, formiraju operativne zone i preduzmu mere za stvaranje partizanskih odreda u čitavoj Makedoniji. Pri tome je težište akcija trebalo usmeriti na teritoriju pod italijanskom okupacijom, gde su trenutno bili najpovoljniji uslovi. Pored toga podvučeno je da se političkom aktivnošću onemogućiti da okupator seje šovinističku mržnju između Makedonaca, Šiptara i Turaka. Početkom marta u Tetovu je formiran Centralni komitet KP Makedonije, čime su iz ruku reakcije i autonomističkih elemenata otrgnuti i poslednji argumenti da su partiska organizacija Makedonije i Narodnooslobodilački pokret tobože potčinjeni »Srbima« i »srpskom« rukovodstvu. Centralni komitet je odmah preduzeo niz organizacionih mera za jačanje partiske organizacije, za njeno čišćenje od kolebljivih i oportunističkih elemenata i za uspostavljanje čvršćih partiskih rukovodstava na terenu. On je u isto vreme poklonio punu pažnju uzdizanju mladih partiskih kadrova, što je dotada bilo zanemareno. Zatim je, u martu i aprilu, formirao pet oblasnih komiteta KP Makedonije, koji su svojim radom obuhvatili čitavu Makedoniju. Dolaskom delegata CK KPJ i formiranjem CK KP Makedonije otklonjen je i poslednji uticaj pogrešnog stava delegata Bugarske radničke partije (komunista). Čitava teritorija Makedonije podeljena je na pet operativnih zona (tako da su se teritorije oblasnih komiteta i zona međusobno poklapale), s tim da se u njima formiraju partizanski odredi i u njih uključi što veći broj boraca. Odlučeno je da se odredi ne raspuštaju ni u težim situacijama i da svi štabovi, počev od Glavnog štaba, neposredno rukovode borbom (na terenu, a ne iz gradova), da se rukovodstva zona povežu sa susednim par-

tizanskim štabovima Kosmeta, Srbije, Albanije, Grčke i Bugarske radi koordinacije dejstava i razmene iskustava, da partizanski odredi prvenstveno ruše komunikacije, rudnike i preduzeća kojima se koristi okupator, da razbijaju i uništavaju okupatorske snage, da brane sela od pljačke i zverstava okupatora i da postepeno oslobađaju sela i gradove i organizuju narodnu vlast u njima.

Formiranjem Centralnog komiteta, preduzetim merama za formiranje operativnih zona i partizanskih odreda i pravilnom orijentacijom u pogledu dejstava odreda i rukovođenja Narodnooslobodilačkom borbom stvoreni su mnogo povoljniji uslovi za jačanje oružane borbe u Makedoniji.

Zapadna Makedonija⁷⁷ U saglasnosti sa Glavnim štabom Makedonije, Drugi oblasni komitet je u proleće 1943 rukovodio formiranjem i dejstvima partizanskih odreda na teritoriji 2 operativne zone. U drugoj polovini marta, po direktivi Glavnog štaba, on je uključio četvu »Jane Sandanski« u sastav odreda »Damjan Gruev«, koji je dejstvovao u rejonu Prespe. Da bi se organizaciono učvrstio, ovaj odred se krajem marta prebacio na grčku teritoriju, u rejon Kostura, gde se u aprilu povezao sa grčkim partizanskim odredom »Vičo«. Oba odreda su do 22 maja vodila borbu protiv seoskih kontračeta i milicije (koje su Italijani naoružali tobož radi odbrane od grčkih nacionalista, a stvarno su ih angažovali u borbi protiv grčkih i makedonskih partizana), razoružali miliciju u sedam sela i izvršili jak politički uticaj na stanovništvo kosturskog kraja, tako da je i deo kontračetnika bez otpora predavao svoje oružje. Pošto je znatno ojačao, odred »Damjan Gruev« je 22 maja, najpre od ljudstva iz bitoljskog kraja, ponovo formirao odred »Goce Delčev«, a zatim se vratio na teritoriju Prespe, gde je organizovao ilegalne narodnooslobodilačke odbore i prihvatao novo ljudstvo. Odred »Goce Delčev« i »Vičo« produžili su razoružavanje kontračeta i milicije i prikupljanje oružja u kostursko-lerinskom kraju sve do 11 juna. Tada se i odred »Goce Delčev« prebacio na prespansko-bitoljski teren i do kraja avgusta, po grupama, izvodio diverzantske akcije, vršio češće napade na bugarske i italijanske pogranične karaule, straže i policiske stanice i organizovao narodnu vlast; sem toga, uspeo je da se poveže sa Okružnim komitetom KP Alba-

⁷⁷) Zapadna Makedonija je potpala pod 1 i 2 operativnu zonu, koje su obuhvatale teritoriju od albansko-grčke granice do železničke pruge Bitolj — Prilep — Bogomila — Veles — Skoplje — Kačanik. U maju je formiran Štab 2 operativne zone, koji je preuzeo dalje rukovođenje oslobodilačkom borbom na toj teritoriji.

nije za Korču i albanskim partizanima radi koordinacije dejstava.

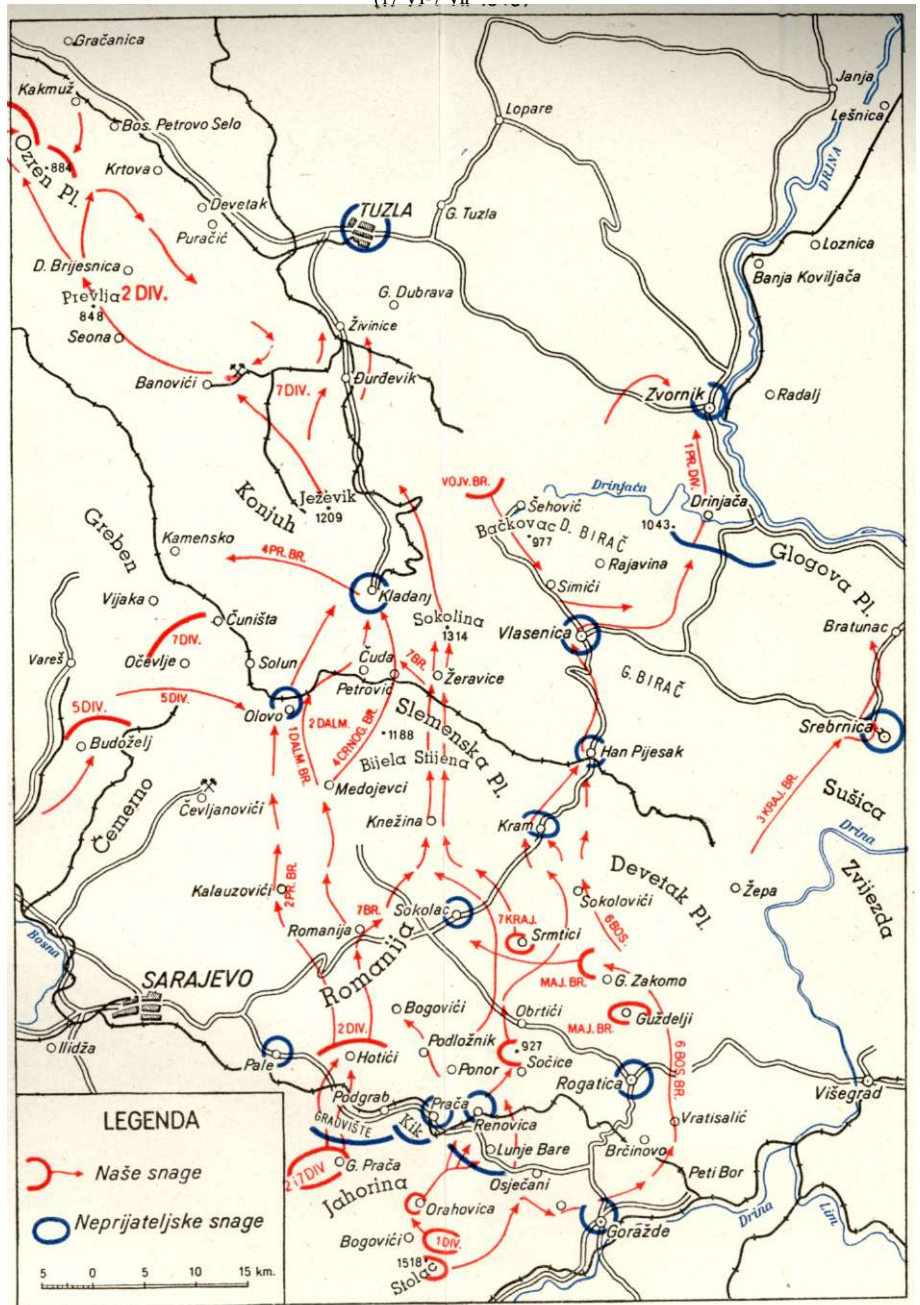
Da bi teritorija pod italijanskom okupacijom postala jedno od žarišta ustanka, kako je to zaključeno na partiskom savetovanju početkom marta, odred »Damjan Gruev« se, prema odluci Glavnog štaba Makedonije, 17 jula prebacio u Debarca, gde je trebalo da se poveže sa Kičevsko-mavrovskim odredom 1 operativne zone i prihvata ljudstvo koje je, usled zločina Italijana, balista⁷⁸ i kontračetnika, počelo da beži na teritoriju pod bugarskom okupacijom. Odred je do 28 avgusta razbijao okupatorsku administrativnu vlast i organizovao narodne odbore po selima u Debarcima i u Malesiji, i time jačao otpor stanovništva toga kraja.

Radi konsolidovanja stanja na teritoriji 1 operativne zone, gde je partiska organizacija dotada radila bez ikakve pomoći, CK KP Makedonije (na sastanku 4 i 5 maja) doneo je odluku da se Oblasni komitet i sreski komitet osposobe za rukovođenje oslobodilačkom borbom; da se partiske organizacije do maksimuma angažuju na rešavanju najvažnijeg političkog zadatka: suzbiti šovinističku netrpeljivost između Makedonaca i Siptara (koju je okupator vešto iskorišćavao za razbijanje Narodnooslobodilačkog pokreta); da se od raspoloživih kadrova formira Stab zone i pristupi formiranju Mavrovskog, Kičevskog i Šiptarskog odreda. Da bi pomoć bila što neposrednija, radom na ovoj teritoriji zaduženi su jedan član Centralnog komiteta i jedan član Glavnog štaba Makedonije.

Na osnovu donetih zaključaka, 21 maja formiran je Kičevsko-mavrovski odred (od preostalog ljudstva bivšeg Kruševskog odreda »Pitu Guli« i od novih boraca iz kičevskog i mavrovskog kraja). Ovaj odred je u periodu maj — jun izvršio više napada na italijanske i balističke jedinice koje su obezbeđivale komunikacije Kičevo — Debar i Kičevo — Ohrid, vodio uspešne borbe na Bistri i Preseki, pojačao politički rad u selima Kičevskog, Gostivarskog i Debarskog sreza, osnivao narodnooslobodilačke odbore i prihvatao novo ljudstvo u svoje redove. Da bi ga razbili, Italijani su u julu, kod Karbunice, pored balista, angažovali i delove divizije »Firence« iz Kičeva, ali bez većeg uspeha. Odred je produžio napade na karabinjerske i finansiske stanice na teritoriji Mavrovskog i Kičevskog sreza, a zatim je dejstvovao po četama, kako bi obuhvatio što

⁷⁸ Ime balisti potiče od »Bali kombtar« — Nacionalni front Albanije, koji je otvoreno saradivao sa okupatorom i čije su oružane jedinice vodile borbu protiv Narodnooslobodilačke vojske Albanije i Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije na Kosovu i Metohiji i zapadnoj Makedoniji.

PROTIVOFANZIVA GLAVNE OPERATIVNE GRUPE U ISTOČNU BOSNU
(17 VI-7 VII 1992.)

širu teritoriju; tako je Kičevska četa, 2 avgusta, napala na Kruševu, ali se, pod pritiskom jačih okupatorskih snaga, morala povući. Uskoro se uticaj sreskih komiteta počeo osećati i kod šiptarskog življa. U julu je formirana Šiptarska četa, a početkom avgusta u makedonske jedinice došlo je oko 60 Šiptara — milicionera iz Kičeva.

Tikveš i područje Devđelije i Veleša Stanje partiske organizacije na ovoj teritoriji (koja je organizaciono obuhvaćena 3 operativnom zonom) nije bilo zadovoljavajuće. Neki uticajni članovi Partije sa teritorije Tikveša imali su kolebljiv stav u pogledu oružane borbe: pod izgovorom da još »nije vreme«, oni nisu dovoljno radili na pripremi masa za oružanu borbu (što su Bugari i organizacija VMRO iskoristili u svojoj propagandi). Pored toga, zbog nedovoljne budnosti, u Partiju su se uvukli idejno tuđi i neprijateljski elementi, te je došlo do velikih provala unutar organizacije. Slična situacija bila je i u Devđeliskom srezu, a u Veleškom srezu, usled žestokih represalija okupatora, naročito posle razbijanja odreda »Dimitar Vlahov«, partisko članstvo je živelo u dubokoj ilegalnosti, bez veze s partiskim rukovodstvom.

Zbog toga je CK KP Makedonije uputio u Tikveš jednog svog člana sa zadatkom da sredi tamošnje stanje i preduzme mere za formiranje odreda. Pomoću odanih članova Partije, ovaj delegat je ubrzo razbio pogrešna shvatanja o Narodnooslobodilačkoj borbi, sradio stanje u partiskoj organizaciji i stvorio uslove za formiranje odreda i organizovanje pozadine. 1 maja na teren je izašao Stab 3 operativne zone i u prvoj polovini meseca formirao Tikveški partizanski odred »Dobri Daskalov« na pl. Višešnici (blizu Kavadaraca) i Devđeliski odred »Sava Mihajlov« na pl. Kožufu (blizu Devđelije). Po naređenju Štaba zone, odredi su otpočeli da vrše manje akcije, s ciljem da se borci prekale, da se u selima oseti njihovo prisustvo, da se sami odredi brojno ojačaju i osposobe za napade na jača neprijateljska uporišta i za diverzije na pruzi Solun — Skoplje. Od 17 maja do 7 juna, oni su skoro svakodnevno upadali u sela Tikveškog i Devđeliskog sreza, napadali pogranične karaule i vodili borbu sa bugarskim jedinicama i policijom, održavali političke zborove, palili opštine i organizovali narodnu vlast.

Ova dejstva partizanskih odreda i njihov sve jači politički uticaj u narodu, kao i dezorganizacija bugarske administrativne vlasti po selima, prinudili su bugarskog okupatora da odlučnije reaguje. 7 juna su delovi 15 divizije, 56 pešadiski

puk 14 divizije i jaki policiski odredi preduzeli koncentrično nastupanje s ciljem da okruže i unište partizanske odrede u Tikvešu (širi rejon Kavadaraca). Međutim, odredi su — prema ranije stvorenom planu — krenuli ka području Velesa radi formiranja novih jedinica u tom kraju. To im nije uspelo, pa su se, preko Vitačeva, pod borbom probili iz okruženja i prebacili na Kožuf. Ali su uskoro ponovo preneli svoja dejstva na teritoriju Tikveša.⁷⁹

Bugari nisu uspjeli da u Tikvešu unište odrede »Dobri Daskalov« i »Sava Mihajlov«, ali su početkom juna, u Kočanskom srezu (kod Vinice), okružili i uništili Bregalnički partizanski odred. Time, kao i velikim provalama i hapšenjima u Stipu i Strumici, oni su ne samo onemogućili formiranje Štaba 4 operativne zone u tom periodu, nego su, uništivanjem najboljih kadrova, suzbili oslobodilački pokret u tome kraju, tako da će on jače oživeti tek sredinom 1944 godine.

Područje Kumanova Kada je ceo Mesni komitet Kumanova pao u ruke okupatora (noću 17/18 februara), nastale su velike teškoće u pogledu organizovanja partizanskih jedinica. Pa ipak je kumanovska partiska organizacija, 27 juna, formirala dve partizanske grupe. Do kraja jula one su dejstvovala delom severno od r. Pčinje, u sastavu 2 južnomoravskog odreda, a delom u rejonu Kozjaka. 2 avgusta, kod Sv. Ilije, od njih je formiran Kumanovski partizanski odred 5 operativne zone.⁸⁰ Posle borbe sa delovima Kozjačkog četničkog korpusa kod Nerava (Krivopalanački srez), 15 avgusta on se, zajedno sa 2 južnomoravskim odredom, prebacio na Kozjak; ovde je razvio političku aktivnost i uništavao manje četničke grupice; prihvatajući nove borce iz Kumanova i okoline, znatno je ojačao.

Da bi sprečili jačanje ustanka u Makedoniji i u jugoistočnoj Srbiji, Bugari su polovinom 1943 od Vranjskog i Pirotskog okruga (koji su dotada bili u sastavu Skopske oblasti) formirali Vranjsku oblast, sa sedištem u Vranju, i pojačali svoj administrativno-policiski aparat; u avgustu su u istočnu Makedoniju doveli 17 pešadisku diviziju (sa štabom u Štipu) i time svoju 5 armiju pojačali na tri divizije; povećali su broj

⁷⁹) Posle proboja partizanskih odreda, Bugari su u Kavaderskom srezu streljali 72 seljaka i u s. Vataši 12 omladinaca od 14 — 16 godina, i mnoge porodice internirali i njihovu imovinu opljačkali, i popalili veliki broj kuća i koliba (u Pravedničkom Polju). Međutim, tim okrutnim merama oni su na sebe navukli još veću mržnju naroda toga kraja.

⁸⁰) Ova zona je obuhvatala teritoriju Skoplja, Kumanova, Kratova i Krive Palanke.

policiskih odreda (od tri na šest) koji su bili specijalno obučeni za borbu protiv partizana i naredili da se ponovo naoružaju seoske straže i organizuje obaveštajna služba. Pored toga, pojedini bugarski komandanti izdavali su naređenja za paljenje makedonskih sela koja sarađuju sa partizanima, a sreski načelnici tražili su nova pojačanja trupa i policije.

Međutim, uprkos tome, partizanski odredi su uspešno dejstvovali u većem delu zapadne Makedonije i u kavadarsko-đevdeliskom, veleškom i kumanovskom kraju, sticali znatna iskustva i jačali zahvaljujući sve većem prilivu novih boraca. Time su stvoreni preduslovi za formiranje regularnih jedinica Narodnooslobodilačke vojske Makedonije. Tako je već 2 avgusta na sastanku CK KP Makedonije kod s. Oteševa (na Pre-spanskom Jezeru), odlučeno da se, uporedo sa formiranjem viših organa narodne vlasti i Narodnooslobodilačkog fronta, pristupi formiranju bataljona i brigada, da se ubrzaju pripreme za sazivanje Antifašističkog sobranja narodnog oslobođenja Makedonije (ASNOM) i da se pojedini članovi Centralnog komiteta i istaknutiji partiski aktivisti upute na rad u pozadinu (na teren).

Odluke Centralnog komiteta bile su od istoriskog značaja za dalji razvoj oslobodilačke borbe u Makedoniji. 28 avgusta, na pl. Slaveju, od odreda »Damjan Gruev« i novih boraca formiran je 1 makedonski bataljon »Mirče Acev«, koji je, početkom septembra, na putu za Kruševo, kod Lešana, Velmeja i Belčišta, vodio uspešne borbe sa delovima divizije »Firence« iz Struge i karabinjerima. Tih dana je u Skoplju formiran i Akcioni komitet Narodnooslobodilačkog fronta za Makedoniju. U međuvremenu su čete Kičevsko-mavrovskog odreda prerasle u 1 i 2 odred 1 operativne zone, koji su u avgustu vršili diverzantske akcije duž komunikacije Gostivar — Debar, razoružavali seosku miliciju u Gostivarskom i Kičevskom srezu i napadali karabinjerske stanice. U tom periodu oslobodilačka borba Makedonije, naročito u njenom zapadnom delu, dobila je širi zamah, a postignuta je i saglasnost sa glavnim štabovima Albanije i Grčke u pogledu zajedničkih dejstava jedinica i političkog rada među nacionalnim manjinama.

BORBE U SRBIJI

Posle odlaska 7 SS i 717 divizije, u užoj Srbiji su do avgusta 1943 izvršene znatne promene u rasporedu okupatorskih snaga. Deo snaga 104 lovačke divizije (bivše 704 posadne) angažovan je u Petoj ofanzivi, a krajem juna je cela ta divi-

zija prebačena u Grčku, s tim što je teritoriju istočne i zapadne Srbije, koju je ona držala, preuzela novodošla 297 divizija, čiji je jedan puk zadržan u Banatu. Na prolazu, u Srbiji su se mesec-dva zadržale 1 brdska, 181 pešadiska i 100 lovačka divizija. U martu i aprilu je izvršena smena divizija 1 bugarskog korpusa na taj način što je okupacionu zonu 21 divizije preuzela 22 divizija, 9-tu je zamenila 24 divizija, a 7-mu 27 divizija.⁸¹ Početkom jula Bugari su proširili okupacionu zonu na sever do Dunava i u istočnu Srbiju doveli novu, 25 diviziju, koja je ušla u sastav 1 bugarskog korpusa. U Banatu su se od maja do jula 1943, pored policijskih bataljona, nalazili delovi 297 i 104 nemačke divizije, u Bačkoj — delovi 1 konjičke i 14 i 15 mađarske pešadiske divizije, i druge manje jedinice vojske i žandarmerije, u Sremu — delovi 173 nemačke divizije, Sremska domobranska brigada, dva ustaško-domobranska puka i neke manje jedinice. Na Kosmetu su i dalje ostale iste italijansko-kvislinške snage. Deo četnika Draže Mihailovića bio je angažovan u Hercegovini i u Sandžaku protiv Glavne operativne grupe.

Zahvaljujući razređenom rasporedu neprijatelja u Srbiji (zbog prebacivanja njegovih glavnih snaga u zapadne krajeve Jugoslavije), kao i obnavljanju i učvršćenju partizanskih odreda, jačem prodiranju linije KPJ, otvorenijoj saradnji četnika sa okupatorom i sve širem angažovanju naroda u borbi protiv okupatora i kvislinga, došlo je do jačanja oslobodilačke borbe. U direktivi koju je 16 januara 1943 uputio Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju, CK KPJ konstatuje da su u proteklom periodu postignuti značajni rezultati, i podvlači potrebu da se pojačaju Pokrajinski komitet i Glavni štab, da se učvrste i prošire partiske organizacije i da se još snažnije povede politička borba protiv četnika Draže Mihailovića, izbegličke jugoslovenske vlade u Londonu i svih izdajničkih formacija.

Na početku godine, pri prolazu za Makedoniju, delegat CK i Vrhovnog štaba Svetozar Vukmanović zadržao se izvesno vreme u Srbiji, i Pokrajinskom komitetu i Glavnom štabu Srbije preneo direktivu Vrhovnog štaba: da se pojačanom borbom partizanskih odreda protiv okupatorskih i kvislinških snaga stvore uslovi za formiranje brigada. Kad je Vrhovni štab, 7 februara, naredio da sve jedinice pojačaju dejstva u pozadini neprijatelja da bi se glavne snage u zapadnom delu zemlje rasteretile neprijateljskog pritiska (Četvrta ofanziva), Glavni štab Srbije, 12 februara, naredio je partizanskim od-

⁸¹) Smenjene divizije povučene su u Bugarsku.

redima da uništavaju posade u neprijateljskim garnizonima, žandarmerijske stanice, četnike, skladišta oružja, municije i hrane, transporte, da ruše komunikacije i druge objekte, da mobilišu nove borbe itd.

Zapadna Srbija i Šumadija U periodu od januara do početka aprila 1 šumadiski odred je porušio sedam železničkih stanica i izvršio nekoliko napada na manja uporišta, a delom snaga, noću 10/11 marta, upao u Grocku. Pored toga, uništavao je kvislinški administrativni aparat i spaljivao opštinske arhive u Kačerskom, Kosmajskom i, delom, u Gročanskom, Orašačkom i Mladenovačkom srezu, napadao rudnike i kidao veze neprijatelja, i u Sljivovcu i Konjuši vodio borbe s Nemcima, Bugarima, nedićevcima i četnicima. Pošto početkom aprila nije uspeo napad udruženih nemačkih, četničkih, bugarskih i nedićevskih snaga (oko 1.000 vojnika) u Kačerskom srezu, Odred je odmah preduzeo napade na manja uporišta (varošicu Rudnik i dr.).

Uskoro posle ponovnog formiranja (18 februara) na Jelici, Čačanski partizanski odred morao se, zbog jakog neprijateljskog pritiska, prebaciti u Oštru, gde su ga 5 marta razbile četničko-nedićevske snage. Nešto ranije (28 februara) u Vapi su pohvatani članovi Okružnog komiteta KPJ za Čačak i streljani. Međutim, zahvaljujući pomoći Pokrajinskog komiteta za Srbiju, početkom maja obnovljeni su OK Čačak i Čačanski partizanski odred (pod imenom »Dragiša Mišović«), kao i sreski komiteti u Trnavskom, Dragačevskom i Takovskom srezu. 8 marta je u Bosuti, od dela Sumadiskog odreda, formiran Valjevski partizanski odred »Žikica Jovanević-Španac«. On je u dva maha pokušao da se probije na svoj teren, ali se, zbog pritiska jakih neprijateljskih snaga, krajem aprila morao povući na teritoriju 1 šumadiskog odreda.⁸² Na pl. Bukulji sastao se sa ostalim partizanskim snagama iz Sumadije. Tu je, 2 maja, Glavni štab za Srbiju formirao Kosmajski odred, a u sastav 1 šumadiskog odreda ušla je novoformirana Kačerska četa. Zatim je Kosmajski odred upućen u širi rejon Kosmaja, a Valjevski i Šumadiski odred ka Rudniku, sa zadatkom da suzbiju uticaj četnika i ruše komunikacije u Sumadiji.

Valjevski odred (ojačan Kačerskom četom Sumadiskog odreda) vodio je višednevne borbe na Rudniku sa oko 800 četnika, a 14 maja izvršio je prepad na Lazarevac, spalio železničku stanicu, porušio skretnice i prekinuo veze sa Lajkov-

⁸²) Pri ovom pokušaju prodora, Valjevski odred je napadao ž. st. Babajić-Ljig i na području Maljena i Bukova vodio borbe sa kvislinškim snagama.

cem i Arandelovcem, što se pozitivno odrazilo kod naroda ovoga kraja. Rudnička četa 1 šumadiskog odreda izvodila je manje akcije na putu Bosuta — Belanovica i u okolini Rudnika, dok je Kosmajski odred za to vreme dejstvovao prema železničkoj pruzi Beograd — Mala Krsna i oko Mladenovca, gde je, pored ostalog, porušio železničku prugu kod Resnika.

Napadima na neprijateljske delove u manjim uporištima, rušenjem objekata na komunikacijama, uništavanjem kvislinškog administrativnog aparata i političkim radom, partizanski odredi su se učvrstili i ojačali. Zato su Pokrajinski komitet i Glavni štab Srbije, sredinom godine, počeli da formiraju bataljone, sa težnjom da kasnije formiraju i brigade, ali da se i dalje zadrže i obnavljaju partizanski odredi.⁸³ 28 juna, na Bukulji, od boraca 1 šumadiskog, Valjevskog i, delimično, Kosmajskog odreda formiran je Šumadiski bataljon. On je odmah, prve noći, upao u Arandelovac, u kome se nalazilo 860 Nemaca, bataljon Bugara i oko 100 nedićevaca i tom prilikom uhvatio 10 neprijateljskih agenata i zaplenio veću sumu novca i znatne količine odeće, obuće i dr. Međutim, neprijatelj ga je ujutro napao na izlazu iz Arandelovca; borba se produžila i na Bukulji, sve do 15 časova, kada su se Nemci povukli ka Arandelovcu. Bataljon je u julu izvršio niz napada na rudnike, železničke stanice i manja mesta, a vodio je borbe i sa četnicima i ljotićevcima. U Trnavskom srezu se sastao sa Cačanskim odredom, pa se početkom avgusta, zajedno s njim, prebacio na Bukulju gde je, po odluci Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju, trebalo održati savetovanje. Skoro istovremeno, tamo je stigao i Šumadiski odred, koji je dotle izvodio manje akcije u rejonu Bukulje i u Orašačkom i Mladenovačkom srezu, kako bi prinudio neprijatelja da razvuče svoje snage. Posle manjih akcija u Podunavlju i u neposrednoj okolini Beograda, početkom avgusta na Bukulju se vratio i Kosmajski odred, a sa njim su stigli delegati OK Požarevac i manji delovi Požarevačkog odreda.

Kada su se partizanski odredi prikupili na Bukulji, delovi 24 bugarske divizije preduzeli su nastupanje u tom pravcu. Međutim, Šumadiski bataljon i partizanski odredi uspeli su da izbegnu okruženje, 9 avgusta su razbili jednu bugarsku kolonu kod Vrbice, a zatim su produžili pokret ka Rudniku, vodeći borbe sa Rudničkim četničkim korpusom, ljotićevcima i nedićevcima. Na partiskom savetovanju (koje je održano tek u toku pokreta, jer se nije moglo održati na Bukulji), pored

⁸³) Odluku o formiranju bataljona u Srbiji doneo je Glavni štab Srbije 27 juna, u s. Garašima kod Arandelovca.

ostalog, odlučeno je da se što pre formira brigada u Sumadiji. 13. avgusta sve jedinice su se ponovo vratile na Bukulju, odakle su upućene na svoje terene. Šumadiski bataljon je do kraja avgusta vodio borbe sa četničkim snagama koje su se posle poraza u Hercegovini i Sandžaku vraćale u Sumadiju ili su tamo prodirale iz zapadnih krajeva Srbije, a u s. Garašima razbio je Oplenačku četničku brigadu. On je u drugoj polovini avgusta, zajedno sa Kosmajskim odredom, vodio borbe protiv Smederevskog četničkog korpusa i nedićevaca u Podunavlju, a Šumadiski odred, u isto vreme, protiv delova Kosmajskog četničkog korpusa u dolini Kolubare. 2. septembra Šumadiski bataljon je napustio teritoriju Kosmajskog odreda i vratio se u rejon Arandelovca. Čačanski odred je, pored ostalog, vodio borbe sa oko 600 četnika i nedićevaca u Trnavskom srezu i uspeo da se održi na tom terenu.

Istočna Srbija

Posle razbijanja partizanskih odreda u leto 1942, četnici Draže Mihailovića, zajedno sa okupatorom i kvislinzima, povelili su pravu hajku protiv preostalih boraca i svih istaknutih patriota. No, i pored toga, zahvaljujući obnavljanju Okružnog komiteta KPJ za Niš i naporima partiskih organizacija, ponovo su počele ustaničke borbe u tom kraju. 15. februara je Moravska četa Požarevačkog odreda, iz zasede kod Toponice, ubila komandanta 734. nemačkog puka i kod njega našla naređenje za napad na Požarevački odred. Četa nije uspela da obavesti Stab odreda, a da bi izbegla taj napad, ona se preko Mlave prebacila ka Trnjanu. Pošto su jedinice 734. nemačkog puka i 5. dobrovoljačkog odreda već bile u nastupanju, one su u Sirakovu i Rabrovu okružile ostale snage Požarevačkog odreda i nanele im teške gubitke. U aprilu su četnici, kod Busura i Bošanovca, razbili Moravsku četvu. Nešto kasnije, kod Brežana, Biskupija i Nabrđa, četnici i ljotićevci su napali i preostale delove Požarevačkog odreda i ponovo im naneli osetne gubitke, tako da je sad Odred morao ograničiti svoja dejstva na uništavanje kvislinške vlasti po selima i na diverzije. Posle razbijanja Požarevačkog odreda, partiska organizacija je desetkovana — izginuli su najbolji kadrovi. Sem toga uhapšeno je preko 1.000 ljudi, a više od 200 ih je streljano.

Malobrojni Timočki odred takođe se ograničio na izvođenje diverzija. U junu, na zahtev OK Zaječar, a uz saglasnost Glavnog štaba i Pokrajinskog komiteta, 1. južnomoravski odred mu je, kao pojačanje, sa Jastrepca uputio Jastrebačku četvu (kojoj su se priključili i ostaci Ozrenskog odreda). Četa je 9. juna porušila Aleksinački rudnik uglja, a potom se spojila sa

Timočkim odredom. Prema odluci Partiske konferencije za Timočku Krajinu (koja je posle toga održana), 15 juna je od ovih jedinica formiran Timočki bataljon. Idućih dana on je prinudio Boljevačku četničku brigadu da se povuče iz Radvanjske Reke, a prilikom nastupanja ka Troglan Bari, 23 juna, sukobio se sa Resavskom četničkom brigadom i nedićevskim odredima iz Čuprije i Jagodine, naneo im osetne gubitke i prinudio ih na povlačenje. Pošto je, u julu, porušio rudnik uglja Bogovinu i kod Zlota razbio jednu četničku grupu, on se prebacio u Ražanjski i Aleksinački srez, odakle se znatno jači vratio u Timočku Krajinu, a Jastrebačka četa i ostaci Ozrenskog odreda izašli su iz njegovog sastava i 7 avgusta se prebacili preko Južne Morave na Mali Jastrebac, u sastav 1 južnomoravskog odreda. Po direktivi OK za Zaječar, Timočki bataljon je 9 avgusta upao u Knjaževac;⁸⁴ zatim je, do kraja meseca, uništio postrojenja rudnika uglja »Srpski Balkan«, dve železničke stanice i razbio Boljevačku četničku brigadu.

Zahvaljujući stvaranju novih partiskih organizacija, aktiva i narodnooslobodilačkih odbora, partizanske jedinice u istočnoj Srbiji od sredine 1943 stalno su jačale. One su odigrale važnu ulogu u daljem razvoju oslobodilačke borbe u tom delu Srbije, a naročito na teritoriji Niskog okruga i Timočke Krajine.

Južna Srbija Sredinom januara na levoj obali Južne Morave dejstvovali su Rasinski, Jastrebački, Jablaničko-pasjački i Kukavički odred, a na desnoj obali Crnotravski odred. Ovi odredi su ispoljavali svoj uticaj na šire rejone Velikog i Malog Jastrepca, Pasjače, Rađana, Kukavice, na područje Crne Trave, i, dalje, ka dolini Južne Morave. Teritorija Kosanice, Kopaonika, Gornje Jablanice i Golaka, kao i Kozjaka, bila je pod uticajem četnika Draže Mihailovića, koji su pokušavali da prošire svoj uticaj i na područje Suve Planine.

Početkom februara, na pl. Kukavici, delegat Vrhovnog štaba i CK KPJ Svetozar Vukmanović održao je savetovanje sa predstavnicima Kukavičkog, Jablaničko-pasjačkog i Jastrebačkog odreda. Koristeći iskustvo ostalih oblasti, odlučeno je da se formiraju krupniji odredi i da se za čitavu teritoriju na levoj obali Južne Morave, od V. i M. Jastrepca na severu do Kukavice na jugu, formira jedan jači partizanski odred. 8 fe-

⁸⁴) Tom prilikom je oštetiо električnu centralu i zapalio zgrade pošte i sreskog načelstva.

bruara je formiran 1 južnomoravski odred, u čiji su sastav ušli Kukavički, Jablaničko-pasjački i Jastrebački partizanski odred (kao 1, 2 i 3 bataljon). On je dobio zadatak da napadima na okupatorske snage pojača oružanu borbu i stvori potrebne uslove za formiranje regularnih jedinica — brigada, da što pre prodre u brdske krajeve i političkim radom suzbije četnički uticaj u narodu, zatim da uništi četnike i ostvari sadejstvo sa partizanima na Kosmetu. Posle održanog partiskog savetovanja (u februaru) formiran je Okružni komitet KPJ za Leskovačko-toplički okrug, kako bi se teritorija 1 južnomoravskog odreda objedinila i u političkom pogledu.

Polovinom februara, u s. Ravnoj Gori, delegat Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba održao je savetovanje i sa Crnotravskim partizanskim odredom, preimenovao ga u 2 južnomoravski odred i naredio mu da dejstvuje na teritoriji od Babičke Gore i Suve Pl. na severu do r. Pčinje i pl. Kozjaka na jugu. U Odredu su formirane tri čete. U isto vreme održano je savetovanje i sa partiskim aktivistima i formiran Okružni komitet KPJ za Vranje, kome su takođe date smernice za budući rad.

9 februara su nedićevci izvršili napad na dva bataljona 1 južnomoravskog odreda na pl. Kukavici. Bataljoni su na Bunatovcu pružili žilav otpor, a zatim, u protivnapadu, razbili neprijatelja i odbacili ga ka Leskovcu. Pošto je neprijatelj počeo da dovlači jače snage, Štab odreda je u toku noći prebacio glavninu snaga u Jablanicu, gde je idućih dana vodio uspešne borbe sa manjim delovima 7 bugarske divizije i nedićevcima. Nemačke snage iz Kruševca napale su, 18 februara, na Jastrepču, 3 bataljon ovog odreda, ali se i ovaj napad završio potpunim neuspehom. Prikupivši snage na Radanu, Odred je noću 12/13 marta napao rudnik Lece, razoružao posadu i porušio rudnička postrojenja i električnu centralu.⁸⁵ Zato su udružene bugarske, nemačke i nedićevske snage sutradan krenule u napad ka Gajtanu. U žestokoj borbi u rejonu Jovovića Livade, Bugari su bili prinuđeni na povlačenje,⁸⁶ a zatim su se povukle i ostale neprijateljske jedinice. Iako su sutradan angažovane jače snage 7 bugarske divizije, ipak se glavnina 1 južnomoravskog odreda blagovremeno prebacila delom na Kukavicu, a delom na V. i M. Jastrebac. Ovaj poduhvat Bugara završio se paljenjem sela, masovnim ubistvima i odvođenjem u logor nedužnog stanovništva.⁸⁷

⁸⁵) Odredu je prišlo oko 60 rudarskih radnika.

⁸⁶) Bugari su tom prilikom imali 50 mrtvih i ranjenih.

⁸⁷) Ubijeno je više od 100, a u logor odvedeno preko 600 ljudi. Zapaljeno je 200—300 kuća.

Do kraja aprila, zbog smene divizija 1 bugarskog korpusa, nije bilo veće aktivnosti neprijatelja. To vreme je 1 južnomoravski odred iskoristio za intenzivan politički rad u selima severozapadno od Kukavice i severnom delu Toplice, tj. na teritoriji koja je dotada bila pod uticajem četnika. U drugoj polovini maja, posle neuspelog napada na 3 bataljon kod s. Devče, jače bugarske i nedićevske snage izvršile su pretres Pasjače i Vidojevice, zatim produžili ka Radanu i Petrovcu radi napada na glavne snage 1 južnomoravskog odreda. Međutim, tamo se nalazio jedino 2 bataljon, koji, zbog nepovoljnog brojnog odnosa, nije prihvatio borbu, već se prebacio sa Radana na Kukavicu. Usled brojnog porasta, po naređenju Glavnog štaba Srbije od 29 juna, u julu su u sastavu 1 južnomoravskog odreda formirana još dva udarna bataljona.

Da bi sprečili dalje jačanje partizana i njihov prodor u Gornju Jablanicu i Kosanicu, četnici Draže Mihailovića poseli su položaje na liniji G. i D. Oruglica — Retkocer — Kuršumlija, radi prelaska u napad na partizanske snage u Jablanici. Uočivši namere četnika, Stab 1 južnomoravskog odreda, u sadejstvu s Rasinskim odredom (koji je tamo stigao iz Kruševačkog okruga), 26 jula ujutro napao je četničke snage u Gornjem i Donjem Retkoceru, ali, i pored veoma oštih jednodnevnih borbi, nije uspeo da razbije neprijatelja. Iste četničke snage su 5 avgusta napale delove 1 južnomoravskog odreda na Radanu i ovladale Sokolovim Visom i Velikim Podom, ali su protivnapadom odbačene na Ravnu Pl. Očekujući nov napad četnika, Stab odreda je, uz pomoć Okružnog komiteta, izvršio mobilizaciju seljaka i znatno jačim snagama poseo položaje Veliki Pod — Bogujevac — pl. Petrovac, radi kružne odbrane oslobođene teritorije u Jablanici. 13 avgusta je usledio očekivani četnički napad sa juga, zapada i severa, radi uništenja partizanskih snaga i posedanja slobodne teritorije. U isto vreme su i delovi 27 bugarske divizije otpočeli nastupanje iz doline Toplice i Južne Morave ka Jablanici, s ciljem da spreče eventualno izvlačenje partizanskih snaga tim pravcima. Međutim, četnici su, posle kratke ali žestoke borbe, odbačeni duboko u Kosanicu.⁸⁸ Pripremajući nov napad, četnici su prednjim delovima poseli Sokolov Vis i rejon sela M. i V. Đake, ali su 20/21 avgusta tako potučeni na Sokolovom Visu, da su i sve ostale snage otstupile u Kosanicu. Tako je propao pokušaj četnika da se učvrste u Jablanici. Njihov poraz imao je značajne vojničke i političke posledice: izvesna sela koja

⁸⁸) U borbama (od 26 jula do 21 avgusta) četnici su imali preko 100 mrtvih i ranjenih.

su se dotada držala pasivno (napr. Stubla, Tulare, Sjarina i dr.) počela su aktivno učestvovati u oslobodilačkoj borbi. Posle toga je 1 južnomoravski odred, uporedo sa uništavanjem kvislinškog administrativnog aparata i izvođenjem manjih akcija, brojno ojačao i postizao značajne rezultate u stvaranju i učvršćenju organa narodne vlasti.⁸⁹

Rasinski partizanski odred je dejstvovao na teritoriji od Zitkovca i Stalaća na istoku do Kopaonika na zapadu. On je najjače borbe vodio s neprijateljskim delovima u Rasini i Zupi, a izvodio je akcije i na komunikacijama u donjim tokovima Južne i Zapadne Morave. Pored ostalog, do juna je razbio Rasinski četnički korpus kod sela Razbojne, Omašnice i Globodera, napao nemački transport kod s. Vitkovca (na pruzi Niš — Stalać), porušio prugu kod Dunisa, vodio borbu s Nemcima kod s. Slatine, demontirao stanična postrojenja u Markovcu, Dedini i Koševima, kod s. Strajinaca i s. Razbojne vodio borbe s nedićevskim odredima iz Aleksandrovca i Brusa i dejstvovao iz zaseda na komunikacijama Kruševac — Brus i Kruševac — Aleksandrovac.⁹⁰ Posle zajedničkih dejstava sa 1 južnomoravskim odredom protiv četnika u rejonu Retkocera, Rasinski odred se vratio u Kruševački okrug, gde je u drugoj polovini avgusta formirao 1 udarni i 2 bataljon. Do početka septembra, 1 udarni bataljon je dejstvovao ka Kopaoniku i razbio jednu četničku brigadu Rasinskog korpusa na Javorcu, a 2 bataljon je razvio aktivan politički rad i dejstvovao ka pruzi Niš — Stalać.

I 2 južnomoravski odred je postigao značajne rezultate. On je do polovine aprila, pored ostalog, razorio rudnik uglja Rakitu, porušio železnički most na pruzi Niš — Skoplje (kod Priboja), razbivši ili uništivši neprijateljske delove koji su ih obezbeđivali, i naneo osetne gubitke Bugarima u borbama kod sela Krive Feje, Crvenog Brega, Broda i Jabukovika. 25 aprila napao je jače bugarske snage u Crnoj Travi želeći da u tom rejonu stvori slobodnu teritoriju, ali se, usled jakog otpora, morao povući na visoravan Crkvene Planine. Sutradan su Bugari pokušali da ga koncentričnim napadima unište, ali u tome nisu uspeli. Naprotiv, osećajući se nesigurnim, oni su povukli svoje delove iz rejona Crne Trave u dolinu Južne Morave. Odred je zauzeo veći broj sela i time stvorio slobodnu teritoriju u Crnoj Travi. On je, u maju, u nizu susednih sela, razbio bugarski administrativni aparat, formirao narodne odbora i omogućio formiranje partiskih i omladinskih organizacija. Otada je teritori-

⁸⁹) Odred je u septembru brojao preko 600 boraca.

⁹⁰) Ubijeno je i ranjeno 200 neprijateljskih vojnika, i zaplenjene su znatne količine oružja i municije.

ja Crne Trave bila žarište i baza ustanka za čitav kraj između Južne Morave i Nišave.

Početkom juna je 2 južnomoravski odred preneo težište dejstva ka području Vranja, do 25 jula izveo više akcija (pored ostalih: napad na bugarske delove u Dugoj Luki i Strelcu i na nedićevce u Dadincima, rušenje rudnika uglja u Ostrovici) i osetno proširio slobodnu teritoriju. Pokušaj Bugara da ga u drugoj polovini jula unište u dolini Pčinje nije uspeo, jer se Odred pravovremeno povukao ka Vranju. Po naređenju Glavnog štaba, u avgustu su u sastavu Odreda formirani 1 udarni, 2 vranjski i 3 lužnički bataljon i jedna samostalna četa. Pored toga, ovaj odred je pomogao formiranje Trnskog (bugarskog) partizanskog odreda (dao mu je izvesnu količinu oružja) i Kumanovskog partizanskog odreda. On je u avgustu i početkom septembra, pored ostalog, razbio 130 četnika Vardarskog korpusa kod s. Nerava (s-z od Krive Palanke), napao bugarske delove u Trgovištu i uništio jedan nemački transportni voz između Bujanovca i Preševa.

Dok su partizanski odredi na teritoriji južne Srbije, do jeseni 1943, uspeali da u borbu pokrenu znatan deo naroda, čime je ustanak dobio veći polet, i da stvore slobodnu teritoriju u Toplici, Jablanici i Crnoj Travi, dotle su partizanski odredi u Sumadiji i istočnoj Srbiji kontrolisali veći deo teritorije. Zahvaljujući brojnom jačanju i organizacionom učvršćenju, u odredima su formirani i udarni bataljoni, čime su stvoreni uslovi da se u Srbiji već idućih meseci pristupi formiranju brigada.

Kosovo i Metohija Posle odluke Oblasnog komiteta (od decembra 1942) o formiranju manjih odreda, na Golešu je sredinom januara, od dela odreda »Zejnel Ajdin«, formiran partizanski odred »Emin Durak«, koji je odmah upućen u Metohiju. Međutim, to nije bilo dovoljno da se pojača otpor naroda Kosova i Metohije, jer je neprijatelj uskoro razbio odred »Zejnel Ajdin« na Kosovu, pa su se preostali njegovi delovi priključili Sarplaninskom odred. Odred »Emin Durak, je u prvo vreme politički radio s narodom Metohije i do kraja marta izveo nekoliko akcija, od kojih je značajnija borba sa balistima na putu Peć — Prizren. Početkom aprila Odred je izvršio i upad u Đakovicu, a zatim se prebacio na Kosovo.⁹¹ Posle borbi sa Italijanima i šiptarskom milicijom u

⁹¹) U Đakovici je ubio nekoliko neprijateljskih agenata, ali nije uspeo da prihvati dva člana Oblasnog komiteta koje je trebalo prebaciti u rejon Gnjilana radi sastanka sa Svetozarom Vukmanovićem (kasnije ih je neprijatelj uhvatio i streljao).

s. Livoč, južno od Gnjilana, Odred je krajem aprila stigao na pl. Saru i ušao u sastav Šarplaninskog odreda. Za to vreme je Sarplaninski odred u više mahova vodio borbe sa četnicima i Bugarima u rejonu Skopske Crne Gore (kod s. Binač i dr.), i sa Italijanima i šiptarskom milicijom nedaleko od Uroševca (s. Grbole), zatim se probio na Goleš, odakle se ponovo vratio na Saru.

Do proleća 1943 neprijatelj je naneo teške udarce partizanskim odredima i partiskim organizacijama na Kosovu i Metohiji. Pa ipak, posle dolaska delegata Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba Svetozara Vukmanovića-Tempa, ustanak je ponovo oživeo. Tempo je novom Oblasnom komitetu dao direktive za rad, i naredio da se teritorija Kosova i Metohije podeli na dve operative zone i da se formira Glavni štab za Kosovo i Metohiju. Uz napore vojnog i partiskog rukovodstva, Sarplaninski NOP odred je već u maju brojno narastao od 70 na preko 220 boraca. U septembru se Odred preko Albanije prebacio u Makedoniju radi povezivanja sa makedonskim i kosovsko-metohiskim bataljonima koji su formirani u vreme kapitulacije Italije.

Vojvodina

Usled teških gubitaka koje su pretrpele partiske organizacije u Banatu i Bačkoj u proteklom periodu, prestao je da funkcioniše i Pokrajinski komitet. Tek početkom 1943, na osnovu direktiva CK KP Jugoslavije od aprila i avgusta 1942, formiran je novi Pokrajinski komitet KPJ za Vojvodinu. On je preduzeo mere za otklanjanje dotadašnjih slabosti i za obnavljanje, oživljavanje i konsolidovanje partiskih organizacija u Banatu i Bačkoj. Time će oslobodilačka borba naroda Vojvodine u 1943 godini dobiti širi zamah, a posebno u Sremu, koji je predstavljao ne samo snažno žarište ustanka, već i veoma važan izvor za popunu partizanskih odreda (kasnije i vojvođanskih brigada) novim borcima i za njihovo snabdevanje materijalnim sredstvima, i baza za prihvatanje mnogih rodoljuba iz Beograda, Banata i Bačke.

Do marta 1943 je 4 bataljon Sremskog odreda⁸² izvodio uspešne diverzije na komunikacijama, naročito na prugama Beograd — Zagreb i Beograd — Novi Sad (pored ostalog, uništio jedan nemački voz i tom prilikom ubio i ranio oko 160 vojnika). Do početka aprila povećao se na preko 600 boraca,

⁸²) Tri bataljona ranijeg Sremskog odreda bila su u istočnoj Bosni. Njihova dejstva (kao i dejstva vojvođanskih brigada i 16 vojvođanske divizije) na teritoriji Bosne izložena su u poglavljima: *Četvrta neprijateljska ofanziva* i *Peta neprijateljska ofanziva*.

koji su ušli u sastav novoformiranog 3 sremskog odreda. Do kraja juna Odred je izvršio preko 250 napada i diverzija.⁹³ Uzalud su delovi 3 i 5 domobranskog puka pokušavali da ga u dva navrata unište u jugoistočnom i jugozapadnom Sremu (u aprilu i maju). Zatim je 3 sremski odred prinudio neprijateljske snage da napuste manja uporišta i da se povuku u veće garnizone. Sve je to nalagalo da se već sredinom maja i u Sremu formira Udarne grupa bataljona, koja je početkom juna preimenovana u 3 vojvođansku brigadu. Ona je, krajem maja, prebacila 1.000 novih boraca iz Srema u istočnu Bosnu radi popune vojvođanskih jedinica koje su tamo dejstvovala, a potom se vratile u Srem. Posle prebacivanja iz istočne Bosne, Glavni štab Vojvodine reorganizovao je 3 odred i na teritoriji Srema formirao 1 sremski odred (tri bataljona), za dejstvo u istočnom Sremu, i 2 sremski odred (jedan bataljon), za dejstvo u zapadnom Sremu. Zahvaljujući aktivnosti snažnih jedinica i masovnom učešću naroda, naročito omladine, odbranjena je letina na slobodnoj teritoriji i uništene su znatne količine žita na imanjima koje je obrađivao neprijatelj.⁹⁴ Vojvođanske jedinice su uništavale neprijateljske delove koji su obezbeđivali žetvu, napadale posade i kolone. Tako su jedinice 3 brigade i 1 sremskog odreda, 29 avgusta, prodrle u Irig, koji je branilo oko 300 Nemaca, ustaša i milicionera, ali nisu uspele da ga oslobode, zbog jakog otpora posade i brze intervencije neprijateljskih snaga iz Rume i Vrdnika. Dva dana kasnije, 2 sremski odred je u s. Bošnjacima zarobio jedan domobranski bataljon sa celokupnim naoružanjem i opremom. 3 vojvođanska brigada je 25 avgusta iz zasade napala i potpuno uništila jednu četu nemačkog minerskog bataljona kod s. Neština, a tri dana kasnije porušila prugu između Srem. Mitrovice i Vognja i tom prilikom uništila jedan nemački voz (koji je transportovao eksploziv, municiju i benzin) sa celokupnim obezbeđenjem od 100 ljudi.

Protiv vojvođanskih jedinica u jugoistočnom Sremu, od 22—26 jula, dejstvovao je 14 nemački SS policiski puk, a 31 jula on je, zajedno sa snagama iz okolnih garnizona, izveo neuspešan napad na delove 3 brigade i 1 sremskog odreda u

⁹³) Samo u 20 diverzija, mnogobrojnih zaseda i 30 napada oštećeno je oko 20 lokomotiva i 160 vagona, nekoliko železničkih stanica, jedna električna centrala, jedan rečni brod, jedan šlep, porušeno je 1.000 tt stubova, ubijeno i ranjeno preko 500 neprijateljskih vojnika, a zaplenjeno 7 mitraljeza i puškomitraljeza, preko 400 pušaka, 3 automata i 20 pištolja, uz sopstvene gubitke od preko 30 mrtvih i oko 100 ranjenih.

⁹⁴) Uništeno je oko 600 vagona žita i 130 vagona kudelve. Narod je sklonio velike količine žita i svojoj oslobodilačkoj vojsci dao oko 100 vagona.

Fruškoj Gori. I pokušaj 8 domobranskog puka, od 22—26 avgusta, da uništi 2 sremski odred u jugozapadnom Sremu završio se time što je neprijatelj prokrstaro tom teritorijom. U toku leta 1943, zahvaljujući velikom uticaju Partije, u partizanske jedinice Vojvodine stupilo je oko 2.500 novih boraca (među kojima je bilo i pripadnika nacionalnih manjina).

U Banatu su u ovom periodu dejstvovali samo Severnobanatski i Južnobanatski partizanski odred.⁹⁸ Oni su napadali neprijateljske patrole i policiske stanice i vršili diverzije. Neprijatelj je protiv njih povremeno preduzimao akcije, ali nije uspeo da ih razbije.

Temeljitiye pripreme za oružanu borbu u Bačkoj i Baranji otpočele su u maju, posle formiranja Okružnog komiteta KPJ za Bačku i Baranju. Da bi oživeo borbe u toj oblasti, Glavni štab je 11 avgusta u Sremu formirao 3 bačkobaranjski NOP odred i krajem meseca ga uputio u Bačku.

Malobrojne partizanske snage u Srbiji borile su se sa brojno daleko jačim i tehnički bolje opremljenim okupatorskim i kvislinškim formacijama, pod vrlo nepovoljnim okolnostima, bez neposredne vojne pomoći od glavnih snaga, koje su još uvek dejstvovale daleko od njenih područja. Glavni štab i Pokrajinski komitet Srbije mogli su pružiti veću pomoć partizanskim odredima i partiskim organizacijama u južnoj Srbiji, gde je, posle 1941, bilo težište partizanskih dejstava. Umesto da im ukažu neposrednu pomoć, oni su im samo povremeno davali direktive i naređenja. U neravnoj borbi sa jačim neprijateljem, partizanski odredi Srbije uspeali su da do jeseni 1943 stvore nova žarišta ustanka (Kosovo i Metohija, istočna Srbija) i čvršće slobodne teritorije (Jablanica, Toplica, Crna Trava, Sumadija, Srem), koje su postale baza za dalje širenje ustanka, i da tamo organizuju narodnu vlast. U tom periodu došlo je do povezivanja susednih odreda i jačeg međusobnog potpomaganja. Najzad, formiranjem udarnih bataljona u Srbiji, stvoreni su potrebni uslovi za formiranje brigada, i za dalji, uspešniji, razvoj Narodnooslobodilačke borbe.

BORBE U HRVATSKOJ

Zbog angažovanja protiv glavnine Narodnooslobodilačke vojske, u drugoj i trećoj etapi Četvrte ofanzive i u Petoj ofanzivi, neprijatelj je znatno oslabio svoje snage u Hrvat-

⁹⁵) Severnobanatski odred je formiran u januaru od preživelih boraca Karadordevačko-aleksandrovačkog i Kumanačko-melenačkog odreda u Karadordevačkom srezu. U svakom odredu bilo je oko 60 boraca.

skoj. To, kao i drugi politički faktori, u prvom redu pojačan uticaj KPJ, i sve šire učešće hrvatskog življa u borbi, povoljno su uticali na dalji razvoj Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda na toj teritoriji. Da bi posrednim putem pružile pomoć našim snagama koje su učestvovala u Četvrtoj ofanzivi, jedinice Glavnog štaba Hrvatske, na zahtev Vrhovnog štaba, pojačale su napade na neprijateljska uporišta i komunikacije, i postale su politički aktivnije. Tako je oslobođilački rat zahvatio uglavnom sve oblasti Hrvatske.

Kalnik i Moslavina Kalnički odred je, pored ostalog, na komunikaciji Varaždin — Koprivnica spalio železničke stanice Kunovec i Čukovec i 5 februara vodio jače borbe jugoistočno od Koprivnice (kod V. Botinovca i M. Poganca). A kada su (27 februara) delovi 1 domobranske divizije, Paveličeve gardiske brigade i 187 nemačke divizije (oko 2.300 vojnika) iz Koprivnice, Ludbrega, Varaždina i Križevaca pokušali da ga unište na Kalniku, Kalnički odred se probio ka Moslavini i Bilo Gori, a zatim napao železničke stanice V. Trojstvo, Pitomaču i Kloštar. U drugoj polovini marta izveo je nekoliko akcija na prostoru Bjelovar, Križevci, Koprivnica, u aprilu je napao Novi Marof, rudnik Ladanje, voz kod Kloštara, uporište Sv. Ivana Zelinu, Mučnu Rijeku i Đelekovac, a u maju i junu uspešno je dejstvovao na železničkim komunikacijama Zagreb — Križevci — Koprivnica i Varaždin — Ludbreg — Koprivnica i napadao rudnike u rejonu Ivanšćice.

Oslanjajući se na 4 diviziju, Moslavački odred je takođe bio aktivan. On je, između ostalog, 13 februara izvršio uspešan napad na Sarampov, kod Ivanić Grada, i zarobio domobransku posadu. Međutim, pred nadmoćnijim snagama 1 brdske i 1 pešadijske domobranske divizije, koje su u februaru »čistile« Moslavinu, prebacio se na Bilo Goru, kod 4 divizije, sa kojom se uskoro vratio u Moslavinu. Početkom marta produžio je dejstva na komunikaciji Čazma — Ivanić Grad, a delom snaga u Posavini i Moslavini. A kad je 1 brigada 1 brdske domobranske divizije, početkom marta, pokušala da ga uništi u Moslavini, Odred se izvukao, uz manje gubitke. Početkom maja njegov 1 bataljon (260 boraca) ušao je u sastav 4 divizije.

Zahvaljujući borbenoj aktivnosti i političkom radu Kalničkog i Moslavačkog odreda, formirano je nekoliko novih bataljona, koji su uključivani u 4 slavonsku diviziju.

**Prodor slavonskih
jedinica u Hrvatsko
Zagorje**

Početkom 1943 povoljno se razvijao ustanak u Slavoniji. Nastao je pogodan trenutak za ostvarenje ranijeg plana o prenošenju dejstava slavonskih jedinica u Daruvarsku i Požešku Kotlinu, radi proširenja slobodne teritorije i stvaranja pogodnog oslonca za prodor 4 divizije u Posavinu, Moslavinu i Podravinu. Oslobođenjem Voćina (11. januara) 4 divizija uspešno je otpočela izvršenje postavljenog zadatka. Ali, kad je počela Četvrta neprijateljska ofanziva, slavonske jedinice su se morale orijentisati prema železničkoj pruzi Beograd — Zagreb, koja je bila od posebnog značaja za snabdevanje neprijateljskih snaga angažovanih u toj ofanzivi.

Po naređenju Štaba 3 operativne zone, 4 divizija i 1 odred porušili su 22/23. januara prugu između Novske i Nove Gradiške na nekoliko mesta (i za dva dana prekinuli saobraćaj na njoj), i u toku iste noći oslobodili nekoliko naselja.⁹⁶ Pošto je napad ponovljen i 27. januara, a pruga opet porušena na više mesta, neprijatelj je odmah reagovao: delovi 1 brdske domobranske i 187 nemačke divizije iz Novske, Okučana, Lipika, Pakraca i Daruvara, 28. januara, posle dvodnevni borbi, prinudili su 4 diviziju da se sa masiva Psunja, preko Ilove, povuče u Moslavinu. Iako gonjena do linije Pakrac — Kamensko i tučena avijacijom punih deset dana, na otkri-venom zemljištu, 4 divizija nastavila je dejstva u Podravini i Moslavinu i od 12. do 24. februara izvršila napad na Viroviticu, Antunovac, Spišić Bukovicu, Lukač, Suhopolje, Zrinsku, Veliku Pisanicu i Garešnicu, a zatim se vratila u Slavoniju. 11. februara Štab 3 zone je od delova 1 i 2 partizanskog odreda formirao 18 slavonsku brigadu, koja je, zajedno sa 2 odredom, dejstvovala u istočnom delu Slavonije, porušila železničku prugu Beograd — Zagreb na nekoliko mesta i izvela više akcija na komunikacijama u Brodskom, Našičkom i Osječkom srezu. Kada su (27. februara) delovi 2 domobranskog korpusa, ustaše i Nemci⁹⁷ izvršili napad na Dilj PL, 18. brigada se blagovremeno povukla na Krndiju, a zatim je, od 3—15. marta, sa 2 odredom rušila železničke pruge Našice — Osijek i Virovitica — Našice i napadala pozadinske delove i neprijateljske posade u manjim mestima. Da bi zauzela Požešku Kotlinu i blokirala Slav. Požegu, 4 divizija (kojoj je potčinjena 18 brigada)

⁹⁶) Pri napadu na železničku prugu ubijeno je i ranjeno oko 120, a zarobljeno 118 Nemaca, ustaša i domobrana, dok je 4 divizija imala 108 mrtvih i ranjenih.

⁹⁷) Oko devet ustaško-domobranskih bataljona, 1 nemački SS bataljon i divizion artiljerije.

prešla je u napad. Tako su 12 i 18 brigada noću 15/16 marta oslobodile Veliku, a 19 marta i Vetovo, dok je 17 brigada ušla u napušteno Kutjevo.⁹⁸ Međutim, 20 marta, neprijateljske snage jačine do dve divizije, uz podršku tenkova i avijacije, otpočele su poduhvat »Braun«, s ciljem da odbace 4 diviziju iz Požeške Kotline. Zato su prema Papuku koncentrično nastupale: grupa »Jug« (šest ojačanih domobranskih i jedan nemački bataljon) iz rejonu Slav. Požega i grupa »Sjever« (četiri ojačana bataljona iz sastava Sremske i Slavonske domobranske brigade i 4 domobranskog puka i 15 ustaški bataljon) iz Podravske Slatine, dok je grupa »Zapad« (1 i 4 brigada 1 brdske divizije »Ante Pavelić« i delovi 187 nemačke divizije) sa linije Daruvar — Pakrac — Okučani — Nova Gradiška nastupala ka Ravnoj Gori i Psunju. Uočivši namere neprijatelja, štabovi 3 operativne zone i 4 divizije pravovremeno su preduzeli odgovarajuće protivmere. Oni su formirali Operativni štab za Slavoniju, koji je dao zadatke i odredio pravce proboja svojim jedinicama: 18 brigada, ojačana 1 bataljonom 16 brigade, posela je južne padine Papuk Pl., na liniji s. Jankovac — Viljevačka Kosa — Cipger — Topličko Brdo i zatvorila pravac Slav. Požega — bilo Papuka; 16 brigada (bez jednog bataljona), sa položaja južno od Slat. Drenovca, sprečavala je prodor neprijatelja od Podrav. Slatine; 12 brigada je sa južnih padina Ravne Gore zadržavala nadiranje neprijatelja od Pakraca, preko Spanovice, ka Kamenskom, a 17 brigada je posela Ljutoč i severozapadne padine Ravne Gore i zatvorila pravac Daruvar — Zvečevo i Sirač — Zvečevo. A kad je neprijatelj okružio 4 diviziju na tim položajima, Operativni štab za Slavoniju naredio je svojim jedinicama da izvrše proboj iz okruženja. Tako su 16 brigada (bez jednog bataljona) i 18 brigada 23 marta, prilikom proboja položaja Slat. Drenovac — Pušina, i 24 marta, u toku nastupanja prema Krndiji, razbile na Cipelovcu i Češljakovačkom Visu (na Papuku) 4 domobranski puk, 2 bataljon Sremske domobranske brigade i 4 inženjerski bataljon, dok se 12 brigada, ojačana 2 bataljonom 17 brigade, probijala ka Psunju, a 17 brigada (bez 2 bataljona), ojačana 1 bataljonom 16 brigade, u pravcu Bilo Gore. Pošto je prikupio i sredio svoje razbijene delove (25 i 26 marta), neprijatelj je prešao u napad na Cipelovac i Češljakovački Vis, ali su 16 i 18 brigada već izmicale ka Krndiji. On je zbog toga, od 28 do 30 marta, ponovo pregrupisao snage i formirao grupu »Istok« (jačine 10

⁹⁸) U tim borbama neprijatelj je imao 58 mrtvih, oko 60 ranjenih i 143 zarobljena.

bataljona — delovi 3 i 6 domobranskog puka 3 pešadijske divizije i dotadnja grupa »Jug«) da bi koncentričnim napadom iz rejon Našica, Sl. Broda, Pleternice i Kutjeva razbio obe brigade na Dilju i Krndiji. Brigade su pravovremeno krenule na sever i, posle borbi 30 i 31 marta, kod s. Pake i s. Ruševa, ponovo se prebacile na Krndiju i, dalje, ka Orahovici, gde su stigle 2 aprila, dok su ustaško-domobranske i nemačke snage, od 31 marta do 7 aprila, vršile »čišćenje« Dilj Pl., pljačkale i zlostavljale stanovništvo. Za to vreme je 12 brigada vodila borbe u rejonu Psunja, a 17 brigada se 26 marta sa Bilo Gore prebacila u rejon Ravne Gore, gde je produžila dalje borbe.

Poduhvat »Braun« završen je odbacivanjem 4 divizije iz Požeške Kotline. Zatim se neprijatelj povukao u polazne rejone,"

Sredinom aprila Slavonska domobranska brigada (1.400 vojnika) i 18 ustaški bataljon ponovo su krenuli iz Sl. Požege ka Šušnjarima i Vučjaku, gde su se nalazile slavonske jedinice, a kolone 1 brdske domobranske divizije nadirale su od Voćina i Pakraca. Međutim, 16 aprila, 12 brigada i glavnina 17 brigade potpuno su razbile Slavonsku domobransku brigadu i zarobile oko 600 domobrana, dok su 18 brigada, delovi 17 brigade i 2 partizanski odred za to vreme uspešno zatvarali pravce Pakrac — Kamensko, Daruvar — Zvečevo, Voćin — Zvečevo i Orahovica — Papuk — Šušnjari.

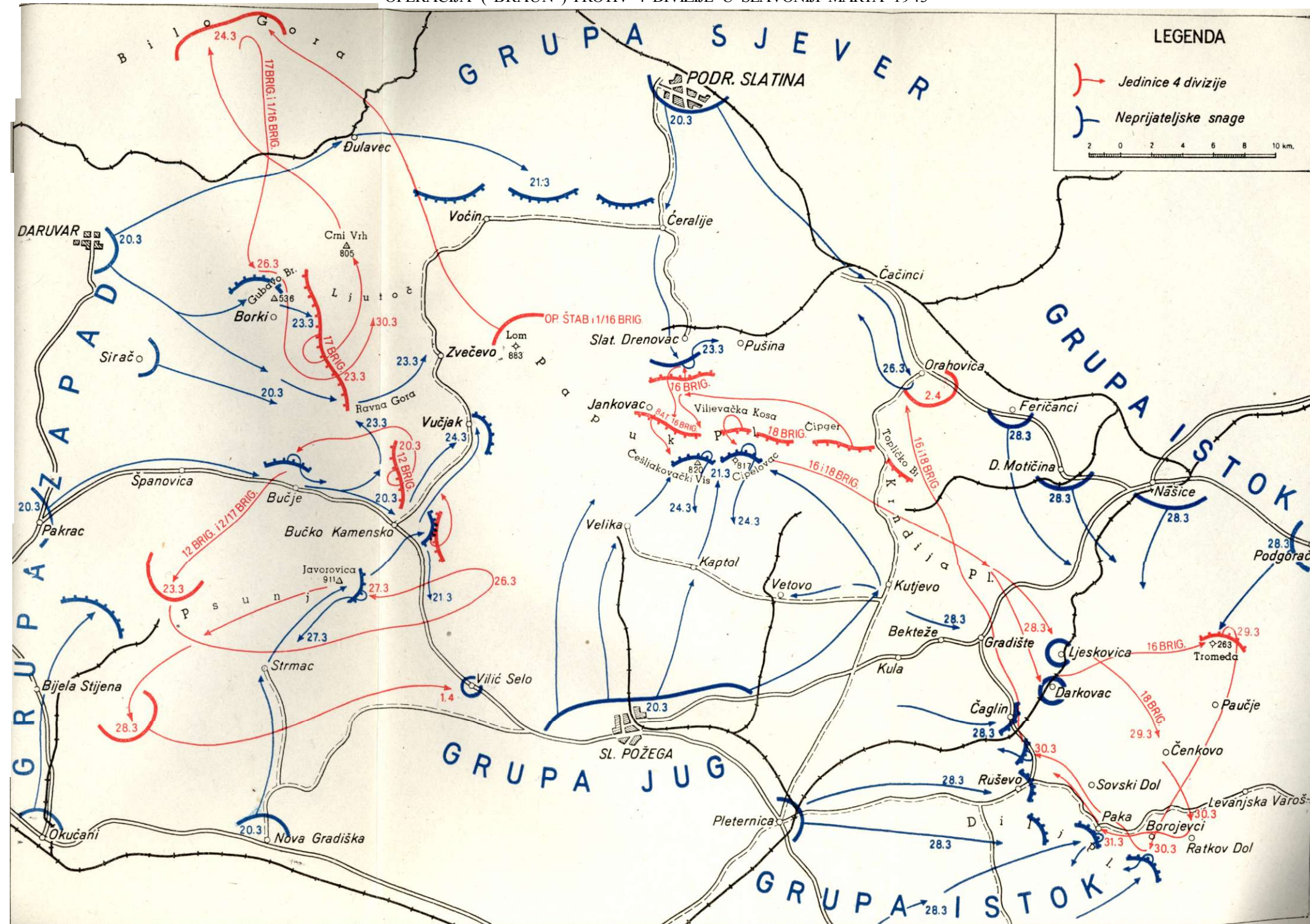
Ovaj uspeh 4 divizije ostavio je snažan utisak na hrvatska sela u severoistočnom delu Požeške Kotline. U jedinice NOV stupio je veliki broj novih boraca, a u borbu su pokrenute i nacionalne manjine u Slavoniji, tako da je 3 maja formiran i Čehoslovački udarni bataljon.

Osmog maja su 16 i 17 brigada 4 divizije ponovo napale Voćin i sutradan ga oslobodile, razbivši u njemu jedan bataljon domobrana. Za vreme napada, 12 i 18 brigada obezbeđivale su pravce prema Podravskoj Slatini, Pivnici i Đulavcu i sprečavale prodor 4 domobranske brigade od Pivnice,¹⁰⁰ ali su, dva dana kasnije, domobranske snage ipak prodrle u Voćin, koji su ubrzo napustile. Posle tih dejstava, 17 maja formirana je 10 divizija, u čiji sastav su ušle 21 slavonska brigada (formirana istog dana) i 17 brigada, a u 4 diviziji ostale su 12, 16 i 18 brigada. Te dve divizije obrazovale su 1 slavonski korpus (5.200 boraca). Požeška Kotlina, koju je bra-

") U tim višednevnim borbama neprijatelj je imao 214 mrtvih, 225 ranjenih i 342 nestala, a 4 divizija 110 mrtvih, 135 ranjenih i 120 nestalih.

¹⁰⁰) Neprijatelj je imao 24 mrtva, 70 ranjenih i 166 zarobljenih, a 4 divizija — 53 mrtva i 165 ranjenih.

OPERACIJA ("BRAUN") PROTIV 4 DIVIZIJE U SLAVONIJI MARTA 1943

nilo oko 5.000 neprijateljskih vojnika, ponovo je došla pod udar slavonskih jedinica. Od 28 maja do 2 juna one su zauzele sva mesta, izuzev Slav. Požegu i Pleternicu, u koje su se povukli razbijeni ostaci neprijatelja. Zatim su na red došle Našice, važna saobraćajna raskrsnica u Podravini, čijim bi se zauzimanjem povezao taj kraj sa slobodnom teritorijom Požeške Kotline. 4 juna je 12 brigada 12 divizije¹⁰¹ napala Našice, a 21 brigada 10 divizije D. Motičinu. Uspele su da zauzmu oba mesta, izuzev žel. st. u Našicama, ali su usled intervencije jačih neprijateljskih snaga morale obustaviti napad. Tada se 2 slavonski korpus prebacio u pravcu Krndije i Papuka i orijentisao dejstva 10 i 12 divizije na komunikaciju Virovitica — Daruvar — Pakrac. 13 juna je 17 brigada 10 divizije oslobodila Sirač kod Daruvara, 16 brigada 12 divizije porušila prugu Daruvar — Đulavec — Virovitica i zauzela Suhopolje (istočno od Virovitice), a ostale snage 2 korpusa obezbeđivale su napad sa pravca Daruvara i Pakraca.

Slavonske jedinice su u ovom periodu povremeno rušile glavnu železničku komunikaciju Beograd — Zagreb, oslobodile gotovo celu Požešku Kotlinu i vezivale za sebe jače neprijateljske snage.¹⁰²

Rezultati koje je 2 slavonski korpus postigao do sredine juna prinudili su neprijatelja da izvrši pripreme za novu operaciju protiv slavonskih jedinica. Kako je, krajom juna, Glavni štab naredio da 12 divizija prenese dejstva u Hrvatsko Zagorje i pojača ustanak u tom kraju, u Slavoniji su zadržani samo 10 divizija i partizanski odredi. Da bi izbegao udar nadmoćnijih neprijateljskih snaga, Stab korpusa je odlučio da 17 brigadu 10 divizije prebaci u Baniju, a u Slavoniji je zadržao samo 21 brigadu i partizanske odrede, sa zadatkom da dejstvuju protiv manjih neprijateljskih snaga i ruše komunikacije.

27 juna je 12 divizija preko Bilo Gore krenula u Hrvatsko Zagorje, ali su delovi 187 nemačke divizije od V. Pisanice i V. Grđevca 1 jula napali 18 brigadu na južnim padinama Bilo Gore, kod s. Zrinska i s. Brzaja. Posle dvočasovne borbe, 18 brigada se probila do komunikacije Križevci — Koprivnica, odakle je obezbeđivala prelaz glavnine 12 divizije na Kalnik. Tako su se 12 i 16 brigada bez borbe prebacile na Kalnik, gde su se povezale sa Kalničkim odredom, kome je 7 jula u Jal-

¹⁰¹) U junu je 4 divizija preimenovana u 12 diviziju, a 1 slavonski korpus u 2 hrvatski korpus.

¹⁰²) Oslobodena su mesta: Kaptol, Vetovo, Kutjevo, Ferovac, Čaglin, Kula, Bekteže, Ljeskovica, Darkovac, Voćin i Sirač.

kovcu, kod Varaždina, prišao domobranski artiljeriski divizion (250 domobrana i oficira).

Saznavši za prebacivanje 12 divizije, Nemci su 9 i 10 jula prema Kalniku koncentrisali nekoliko ustaško-domobranskih bataljona i delove 187 divizije, jačine oko 4.000 vojnika, i sutradan, uz podršku tenkova i avijacije, krenuli u nastupanje ka Kalniku (poduhvat »Srpanj«), Međutim, brigade 12 divizije i Kalnički odred već su bili stigli u Zagorje, gde su 14 jula, posle noćnog napada, zauzeli kazneni zavod Lepoglavu.¹⁰³ Zatim je 16 brigada prebacila ranjenike u bolnicu na Kalniku, a 12 brigada je zadržana na južnim obroncima Ravne Gore (severno od Lepoglave). Paveličeva gardiska brigada, Zagrebački ustaški posadni i 11 ustaški bataljon krenuli su 15 jula od Ivaneca i Lepoglave ka Zarovnici i napali 12 brigadu u tom rejonu, ali su, posle osmočasovne borbe, bili prinuđeni na povlačenje. Sutradan su Zagrebački posadni bataljon i delovi 187 divizije, uz podršku avijacije, na putu prema Trakošćanu (severozapadno od Lepoglave), ponovo napali 12 brigadu i Kalnički odred i prinudili ih da se povuku ka Strahinščici, ali su ove naše jedinice 17 jula razbile jedan železnički bataljon i izvestan broj ustaša Paveličeve gardiske brigade, a potom uništili rudnička postrojenja u Radoboju i Golubovcu. 16 brigada je, pri povratku sa Kalnika, porušila rudnička postrojenja u Zajezdi, i spojila se sa 12 brigadom na južnim padinama Ivanščice. Da bi izbegao napade jačih neprijateljskih snaga, 21 jula je Stab 12 divizije prebacio sve svoje snage na Kalnik. Međutim, neprijatelj je sutradan izvršio koncentričan napad iz Rasinje, Ludbrega, Varaždinskih Toplica, Novog Marofa i Križevaca. Posle žestokih borbi, jedinice 12 divizije su otpočele povlačenje sa Kalnika, a 26 jula su izbile na Bilo Goru. Toga dana je bezuspešno završen i poduhvat »Srpanj«, jer neprijatelj nije uspeo da razbije ili uništi nijednu jedinicu 12 divizije.

Otsečena od glavnine, 18 brigada, koja je obezbeđivala prelaz 12 divizije preko komunikacije Križevci — Koprivnica i pokret prema Kalniku i Hrv. Zagorju, vodila je jače borbe sve do 13 jula. Ojačani 54 puk 100 lovačke divizije (koja je bila u prolazu za Srbiju), dva nemačka bataljona za obuku iz Bjelovara i Broda, nekoliko ustaško-domobranskih bataljona i nemačke i ustaške policiske jedinice iz reiona Zagreba i Osijeka počeli su »čišćenje« Bilo Gore 6 jula, a već se 9 jula 18 brigada sukobila sa dejovima 54 lovačkog puka kod Gor-

¹⁰³) Od oko 700 zatvorenika 100 ih je prišlo 12 diviziji i Kalničkom odred, najveći deo je pušten kućama, a teži kriminalci su zadržani u zatvoru.

njeg Križa. Opterećena većim brojem bolesnika i ranjenika, ova brigada se 10 jula povukla na oslobođenu teritoriju Bilo Gore, u trenutku kad je neprijatelj bio otpočeo »čišćenje«. Zbog toga je krenula ka Slavoniji, 13 jula pod borbom prešla komunikaciju Virovitica — Daruvar, između Đulaveca i Pivnice, i stigla u Slavoniju u trenutku kad je neprijatelj otpočeo napad na jedinice 10 divizije na slobodnoj teritoriji. Usled velike premorenosti, 18 brigada nije mogla da prihvati borbu, već ju je manevrovanjem izbegavala.

Time je borbeni put 12 divizije u Hrvatsko Zagorje bio završen. I pored brzih intervencija jakih neprijateljskih snaga angažovanih u poduhvatu »Srpanj« i skoro svakodnevnih borbi i napornih marševa, 12 divizija se oko mesec dana održala na tom terenu. Ona je svojim dejstvima znatno doprinela daljem jačanju oružane borbe u ovim krajevima, jer su se hrvatske mase upoznale sa ciljevima oružanog ustanka u Hrvatskoj i uvidele njegovu snagu. Stvoreni su i uslovi za formiranje Zagorskog i Zagrebačkog partizanskog odreda i brigade »Braća Radići« — Prve brigade u severozapadnom delu Hrvatske.

Delovi 187 nemačke divizije, 1 i 4 brigada 1 brdske domobranske divizije, delovi 4, 5 i 6 domobranskog puka i jedan samostalni ustaški bataljon preduzeli su napad i na slobodnu teritoriju Slavonije. Posle manjih borbi, 17 brigada 10 divizije, koja se 11/12 jula prikupila u rejonu Ravne Gore (jugozapadno od Voćina), krenula je sa Štabom korpusa i Štabom 10 divizije u pravcu Banije, dok je u Slavoniji, pored partizanskih odreda, ostala 21 brigada. Noću 15/16 jula 17 brigada je prešla komunikaciju Zagreb — Beograd, izbila na Savu i sutradan, razbivši ustaše u Krapju i Puški (severozapadno od Jasenovca), prebacila se preko Save u rejon sela Crkveni i Ivanjski Bok. Iako je već iduće noći jedan puk 373 legionarske divizije dobio zadatak da na liniji Sunja — Kanal (na otseku Utoličko Polje — Orlovačko Polje — Leskovac) razbije 17 brigadu i njene ostatke nabaci na Savu, čiju je levu obalu poselo nekoliko ustaških četa, ipak se 17 brigada u toku noći prebacila u rejon Ilijine Grede. Tu se 17 jula sukobila sa delovima 373 divizije i odbila ih, nanevši im u četvoročasovnoj borbi osetne gubitke. Istog dana je prešla prugu i drum Dubica — Sunja i Sunja — Kostajnica i izbila u Baniju, gde se povezala sa jedinicama 1 hrvatskog korpusa.

U Slavoniji se 21 brigada 10 divizije često prebacivala iz jednog rejona u drugi, kako bi izbegla okruženje. Ona je, posle borbi od 9 do 11 jula u rejonu sela: Buč. Kamensko, Vrhovci (u zahvatu komunikacije Pakrac — Sl. Požega), bila prinuđena da se povuče na Dilj Pl., gde je dejstvovala do 22

jula, kada se ponovo vratila u Požešku Kotlinu. Za to vreme su Požeški, Posavski,¹⁰⁴ Podravski, Bilogorski, Diljski i Daruvarski partizanski odred i Diverzantski bataljon vodili borbe sa manjim neprijateljskim delovima i vršili diverzije na komunikacijama.¹⁰⁵

Po završetku operacije, neprijatelj je povukao svoje jedinice u veća mesta i izvršio delimično pregrupisanje i reorganizaciju snaga u Slavoniji.

Početkom avgusta jedinice 2 slavonskog korpusa vratile su se u Slavoniju: 12 divizija na Bilo Goru i u rejon Voćina, a 10 divizija u rejon Bučja i Orljavca (severozapadno od Požege), odakle se, nešto kasnije, prebacila na Dilj Pl. One su od 10 do 31 avgusta uglavnom dejstvovala na komunikacijama, napadale Suhopolje, Podravski Novigrad, Male Bastaje i druga manja mesta i vodile borbe na prugama Zagreb — Beograd, Batrina — Sl. Požega, Virovitica — Našice i Daruvar — Virovitica, dok je 12 brigada, 24 avgusta, porušila železnički vijadukt (dug 75 m) na Krndiji, kod Pakraca. Pored toga uništile su: 1 oklopni i 1 transportni voz, železničke stanice Mikanovce, Staro Petrovo Selo i Zapolje (na pruzi Zagreb — Beograd), zatim Male Bastaje, Pivnicu, Pčeliće i Cabunu (na drugim prugama) i sva postrojenja na železničkom čvoru Pleternica.

Zahvaljujući uspesima slavonskih jedinica i upornom radu partiskih organizacija, formirane su neke jedinice nacionalnih manjina u Slavoniji. Tako su 15 avgusta, pored već postojećeg Cehoslovačkog bataljona, u sastavu Podravskog odreda, formirani mađarski bataljon »Sandor Petefi« i nemačka četa »Ernest Telman«.

Zumberak, Pokuplje Dok su nemačke i ustaško-domobranske i Turopolje snage u toku 1943 godine nastojale da stvore čistu situaciju, bar u široj okolini Zagreba, dotle je 13 proleverska brigada radila na jačanju i širenju oružane borbe baš u tim krajevima. Ona je u prvo vreme, sa Zumberačkim bataljonom i slovenačkim brigadama, pojačala napade na komunikaciju Zagreb — Karlovac — Novo Mesto, a od sredine januara do sredine maja dejstvovala je u sastavu Grupe brigada (pod rukovodstvom Operativnog štaba), u Beloj Krajini i Zumberku.¹⁰⁶

¹⁰⁴) Tako je 29 juna 1943 nazvan 1 slavonski odred, a dotadašnji 2 slavonski odred dobio je naziv: Podravski odred.

¹⁰⁵) Oni su uništili ili oštetili: 36 lokomotiva, 168 vagona, 3 železnička mosta i 2 železničke stanice.

¹⁰⁶) Zajednička dejstva hrvatskih i slovenačkih jedinica izložena su u poglavlju *Borbe u Sloveniji*.

Za to vreme u Pokuplju je formiran jedan bataljon koji je sa Žumberačkim bataljonom obrazovao Žumberačko-pokupski NOP odred (oko 400 boraca). Ovaj odred je obezbeđivao slobodnu teritoriju Zumberka, a delom snaga dejstvovao je u rejonu Pisarovine i Velike Gorice.

Po povratku iz Slovenije, 13 proleTERSka brigada je 28/29 maja napala jedriličarsku školu u Sv. Nedelji, nedaleko od Zagreba, zarobila 70 domobrana, 56 pitomaca i sve oficire i nastavnike, i uništila dva aviona, četiri veće jedrilice, oko 30 »maketa«, stanbene zgrade i radionice. Ona je zatim prenela dejstva u Pokuplje i, u sadejstvu sa 2 bataljonom Žumberačko-pokupskog odreda, noću 7/8 juna razoružala domobrane na žel. st. Peščenica (pruga Zagreb — Sisak) i porušila prugu, a 10 juna izvršila uspešan napad na Odru i Brezovicu kod Zagreba.

U međuvremenu, Komanda 11 italijanskog korpusa koncentrisala je prema Zumberku tri bataljona 73 i 74 puka divizije »Lombardija«, 54 i 134 bataljon crnih košulja, 10 i 13 ustaški bataljon, dve čete lakih tenkova i divizion artiljerije, s ciljem da zauzme oslobođenu teritoriju Zumberka. Ostavljajući jedan bataljon u Pokuplju, 13 brigada se 15 juna usiljenim maršem vratila iz Pokuplja u Zumberak da bi sprečila prodor Italijana na slobodnu teritoriju i sačuvala letinu. Italijani i ustaše prešli su u napad 18 juna, ali su se, posle desetodnevnih jakih borbi na prostoru Krašić, Vivodina, Sošice, morali povući.¹⁰⁷ Da bi sprečile izbore za opštinske i sreske narodne odbore na području Zumberka, 24 jula su jače snage divizije »Lombardija« privremeno ovladale slobodnom teritorijom Zumberka, dok su se jedinice 13 brigade i bataljon Žumberačko-pokupskog odreda povukli u Sloveniju. Međutim, posle Musolinijevog pada, Italijani su se povukli iz Zumberka, tako da su 13 brigada i delovi Žumberačko-pokupskog odreda već 31 jula ponovo poseli tu teritoriju.

U toku jula su 2 bataljon 13 brigade i dva bataljona Žumberačko-pokupskog odreda izvršili nekoliko napada u Pokuplju i, pored ostalog, zauzeli Lekenik (na pruzi Zagreb — Sisak) i Zažinu (kod Petrinje).

19 avgusta je 13 brigada zarobila neprijateljske posade u selima Remetinec i Bužim, u neposrednoj blizini Zagreba, a zatim se prebacila preko pruge Zagreb — Karlovac i dejstvovala u Turopolju i Pokuplju. U Turopolju je 21 avgusta formiran Turopoljsko-posavski odred, i već sledeće noći on je,

¹⁰⁷) Neprijatelj je imao 152 mrtva, ranjena i nestala, a 13 brigada 21 mrtvog i 53 ranjena.

sa 3 bataljonom 13 brigade, odbacio delove 30 ustaškog bataljona iz D. Kupčine. Krajem avgusta se 13 brigada vratila u Žumberak, a u Turopolju je ostao Turopoljsko-posavski odred. Zahvaljujući uspesima 13 brigade, u ovom kraju je stvorena slobodna teritorija i učvršćen je Narodnooslobodilački pokret.

Lika, Kordun i Banija

Po završetku operacija u slivu Une, divizija »Re« se koncentrisala duž ličke pruge i u dolini Gacke, odakle je trebalo da se prebaci na prostoriju Delnice, Brinje, Ogulin, s tim da u Lici ostanu samo ustaško-domobranske i četničke snage.

Početkom marta su glavne snage 8 divizije i 6 brigada 5 operativne zone držale komunikaciju Korenica — Otočac i teritoriju južno od nje, 4 brigada i Kordunaški odred prostor istočno od Ogulina (D. Dubrave, Tounj), 6 divizija komunikaciju Gospić — Gračac (Sv. Rok, Medak i Lovinac), Lički odred sektor Zrmanje i Baniski odred rejon Sunje. Da bi oslobodio preostale delove Like, 7 marta je 1 hrvatski korpus, po naređenju Glavnog štaba Hrvatske, prešao u nastupanje: 15 brigada 8 divizije napala je jake četničke snage u Babinom Potoku i Crnoj Vlasti, zatim italijanske i ustaško-domobranske snage u dolini Gacke, na komunikaciji Gračac — Vrhovine; 6 primorsko-goranska brigada, u sadejstvu sa delovima 5 i 15 brigade 8 divizije, posle neuspelog napada (7 marta), oslobodila je Crnu Vlast 20 marta, a 6 divizija ušla je u napušteni Gračac i oslobodila Raduč, Sv. Rok i Lovinac.¹⁰⁸ Sutradan je glavnina divizije »Re« napustila Gospić, Lički Osik i Perušić i povukla se na prostor Otočac — Vrhovine, dok je njen 2 puk već bio u Brinju.

Krajem marta je formiran Operativni štab Gacka radi rukovođenja dejstvima 6 primorsko-goranske i 9 brigade 6 divizije u dolini Gacke. Ove brigade su 1 aprila otpočele nastupanje, zauzele sela Ramljane, Lešće i Sinac i produžile dejstva pravcem Lešće — Otočac radi zauzimanja neprijateljskih uporišta na tom prostoru. Istovremeno je 8 divizija preduzela »čišćenje« pravcima Dabar — Škare i Doljani — Zalužnica, a 14 brigada 5 zone vršila je pritisak na Brinje i iz rejona Žute Lokve ugrožavala komunikaciju kojom je vršeno snabdevanje divizije »Re« i ustaško-četničkih snaga u Lici.

Do 8 aprila bila je oslobođena čitava dolina Gacke, sem Otočca. Potučeni neprijatelj otstupio je u Otočac s namerom

¹⁰⁸) U tim borbama zarobljeno je 127 neprijateljskih vojnika, a ranjeno i ubijeno 440. Naše jedinice imale su 46 mrtvih i 189 ranjenih.

da se odatle povuče u Senj. Da bi sprečio to povlačenje, Štab 1 hrvatskog korpusa angažovao je 4, 9 i 15 brigadu duž komunikacije Otočac — Žuta Lokva, a 5 brigadu 8 divizije uputio je u napad na Otočac. 9 aprila je ojačani 1 pešadiski puk divizije »Re« počeo da prodire iz Otočca ka Žutoj Lokvi i Senju, pa je divizija »Re«, posle trodnevnih borbi, napustila Otočac i uspela da se zajedno sa ostacima četnika, ustaša i domobrana povuče u Senj. U isto vreme je i njen 2 pešadiski puk, ojačan bataljonom crnih košulja, pod pritiskom 14 brigade 5 zone napustio Brinje i Žutu Lokvu. Tako je zauzimanjem Otočca bila oslobođena cela dolina Gacke i prekinuta komunikacija Gospić — Otočac — Senj.¹⁰⁹

U međuvremenu su 1 brigada 6 divizije, 4 i 10 krajiška brigada i Lički odred, po naređenju Glavnog štaba, napali delove Dinarske četničke divizije u Kninskoj Krajini (koji su pripremali napad na oslobođeni Gračac), razbili ih i do 7 aprila oslobodili teritoriju od Gračaca do Knina.¹¹⁰ 25 aprila je 6 divizija (bez 1 brigade) napala 32 ustaški bataljon u Širokoj Kuli, do kraja meseca razbila jedinice 4 ustaške brigade i 12 domobranskog puka u Bilaju, Ličkom Novom, Brušanima, Takalicama, Baškim Oštarijama i Medaku i oslobodila sva mesta.¹¹¹ Ona je 2 maja sa 4 i 15 brigadom 8 divizije napala 4 ustašku brigadu (9, 31, 32 i 33 bataljon), jedan žandarmerski puk, delove 12 domobranskog puka i bataljon milicije, jačine oko 5.000 vojnika, u Gospiću, ali je posle većih gubitaka (243 mrtva i ranjena) obustavila napad. Zatim su, u toku maja, dve njene brigade blokirale Gospić, dok je Glavni štab Hrvatske njenu 1 brigadu privremeno stavio pod komandu novoformirane 13 primorsko-goranske divizije radi pojačanja pravca Senj — Brinje.

Protivnapadom 1 hrvatskog korpusa prinuđene su italijanske i četničke snage da se, uz osetne gubitke, povuku iz Like u Hrvatsko Primorje. A ustaše i domobrani povukli su se u Gospić, gde su se ubrzo našli u okruženju, i punih 36 dana snabdevani su jedino pomoću avijacije. Zbog toga su 4 ustaška brigada iz Gospića i delovi 14 obalske brigade 5 italijanskog korpusa, 2 lovački i 34 ustaški bataljon i delovi 12

¹⁰⁹) U borbama za dolinu Gacke neprijatelju su naneti veliki gubici. Po njegovim podacima, samo divizija »Re« imala je 121 mrtvog, 363 ranjena i 158 nestalih. Zarobljen je ceo 3 lički železničko-stražarski bataljon sa delovima 12 domobranskog puka (674 domobrana) i 440 četnika. Gubici 1 hrvatskog korpusa iznosili su 32 mrtva i 123 ranjena. Posle ovih borbi Operativni štab Gacka je rasformiran.

¹¹⁰) Tom prilikom je ubijeno i zarobljeno oko 430 četnika.

¹¹¹) Tada je ubila 174, zarobila 481 i ranila 116 neprijateljskih vojnika.

domobranskog puka iz Karlobaga i Lukovog Sugarja, uz podršku artiljerije i avijacije, 29 i 30 maja istovremeno prešli u napad na položaje 6 divizije oko Gospića i Baških Oštarija, kako bi razbili obruč oko Gospića. Iako su neprijateljske kolone uspele da zauzmu Brušane i Baške Oštarije, ipak su 3 brigada i dva bataljona 2 brigade (druga dva bataljona upućena su 25 maja u rejon Knina) produžili borbu sve do 8 juna, kada su prinuđeni na povlačenje. Neprijateljske snage utvrdile su zauzete položaje oko Gospića i duž komunikacije za Karlobag, i time popravile tešku situaciju u koju su zapale usled blokade 4 ustaške brigade i drugih delova u Gospiću.

Zbog prenošenja dejstava 8 kordunaške divizije u Liku, odlaska 7 baniske divizije u sastav Glavne operativne grupe i angažovanja krajiških jedinica zapadno od Une, neprijatelj je bez teškoća poseo veći deo Cazinske Krajine i jugoistočni deo Korduna i time odvojio slobodnu teritoriju Banije od slobodne teritorije Korduna i Like. Tako je pretila opasnost od stagnacije oslobodilačke borbe u tome kraju i od povećanja ustaške milicije.¹¹² Trebalo je to sprečiti, i zaštititi slobodnu teritoriju Korduna i Banije od neprijateljskih ispada iz Topuskog, Kladuše i Slunja. Zato je, na inicijativu Glavnog štaba Hrvatske, početkom maja, od 4 baniske brigade,¹¹³ tri bataljona Kordunaškog odreda (od kojih je formiran 1 odred) i 8 krajiške brigade formirana Unska operativna grupa za dejstvo u Cazinskoj Krajini i u susednim delovima Korduna i Banije. Glavni štab Hrvatske orijentisao je Unsku operativnu grupu ka Starom Selu, s tim da preseče komunikaciju Topusko — V. Kladuša, a zatim ka Slunju, kako bi se povezala slobodna teritorija Korduna i Banije. U toku maja zauzeto je Staro Selo, očišćen je rejon Vrnograča, Podzvizda i M. Kladuše, a pri napadu na s. Bučicu ubijeno je, ranjeno i zarobljeno 119 domobrana iz 5 brdske brigade. Potom je, 1 i 2 juna, 8 krajiška brigada oslobodila Pećigrad i Tržac, a 4 baniska brigada Sturlić, Bogovolju i Trnovo. Noću 3/4 juna oslobođen je i Slunj, ali je 11 domobranski puk (oko 2.000 ljudi) uspeo da ga povрати 5 juna i da zajedno sa ustašama i milicijom posadne položaje V. Kladuša — Cetinrad — Slunj.

Da bi se obezbedila žetva i proširila i povezala slobodna teritorija Korduna, Banije, Bosanske Krajine i Like, Glavni štab Hrvatske je naredio 1 hrvatskom korpusu da u sadejstvu

¹¹²) U leto 1943, pod neposrednim rukovodstvom Nemaca i ustaša, u Cazinskoj Krajini obrazovana je muslimanska milicija (oko 3.000 ljudi).

¹¹³) Četvrta brigada je formirana 1 maja od Baniskog odreda, 6 tim što je u isto vreme formiran i novi Baniski odred.

sa Unskom operativnom grupom zauzme Slunj, Cetingrad i V. Kladušu. Noću 16/17 juna 8 kordunaška divizija zauzela je Cetingrad i u njemu zarobila 3 bataljon 11 domobranskog puka, a u međuvremenu su jedinice 8 krajiške brigade zauzele Bužim. Zatim je Unska operativna grupa blokirala V. Kladušu, a 8 divizija je 18 juna preduzela noćni napad na Slunj, ali su delovi 11 domobranskog puka 19 juna ujutro uspeali da se probiju ka selima Furjanu i Lađevcu. Istog dana se 8 divizija prebacila u rejon V. Kladuše, a 20 juna, u sadejstvu sa Unskom operativnom grupom, izvršila noćni napad i sutradan zauzela V. Kladušu, izuzev otpornu tačku u hotelu »Bosna«. Međutim, kada su se ka V. Kladuši približili delovi 721 i 741 puka 114 nemačke lovačke divizije (koji su od Cazina preko M. Kladuše i od Bužima preko Podzvizda hitali u pomoć) i delovi 2 brdske brigade i 11 domobranskog puka (koji su nastupali od Gline preko Topuskog), jedinice 8 divizije i Unske operativne grupe povukle su se zapadno i severno od V. Kladuše.

Pošto su se delovi 114 divizije spojili sa odbranom V. Kladuše, neprijatelj je sutradan prešao u protivnapad, odbacio jedinice 8 divizije sa položaja oko Cetingrada i ušao u ovo mesto, ali je propalo više pokušaja nemačko-domobranskih snaga da se probiju u Slunj. Zatim je proređeni 11 domobranski puk upućen u Topusko radi popune, a odbranu V. Kladuše preuzeli su delovi 721 puka i 2 bataljon 2 domobranske brdske brigade.¹¹⁴

Posle borbi za V. Kladušu, 8 krajiška brigada je izašla iz sastava Unske operativne grupe i upućena je u Podgrmeč, a 1 brigada (bivša 4 baniska) prebačena je u Baniju, gde je 30 juna formirana i 2 brigada Unske operativne grupe. Ove dve brigade su u toku jula napadale Blinjski Kut i Prokopu i vršile diverzije na pruzi Sisak — Sunja — Kostajnica.

Početkom jula su se 1 i 3 brigada 8 divizije¹¹⁵ prebacile u dolinu Kupe, 9/10 jula su bezuspešno napadale Lasinju i Skakavac, a zatim se prebacile u rejon Generalskog Stola. Pokušaj 8 divizije da poruši Globornički most na komunikaciji Karlovac — Ogulin nije uspeo, jer su njegovu posadu (delove divizije »Mačerata« i domobrane) 30 jula ojačali dva oklopna voza i 153 bataljon 5 armiskog korpusa.

Dok je glavnina 8 divizije bila angažovana prema Karlovcu i Ogulinu, jače snage 114 lovačke divizije su nadirale

¹¹⁴) U tim borbama neprijatelj je imao preko 400 mrtvih i ranjenih 1 393 zarobljena. Gubici 8 divizije i Unske operativne grupe bili su: 73 mrtva, 256 ranjenih i 10 nestalih.

¹¹⁵) Juna 1943 g. brigade 8 divizije preimenovane su: 4 u 1, 5 u 2 i 15 u 3 brigadu.

od Bihaća, odbacile delove 2 brigade 8 divizije i 30 jula zauzele Slunj. Pošto je u Slunju kao posadu ostavio snage 3 domobranske brigade, neprijatelj se uskoro povukao u Bihać.

U junu i julu 3 brigada 6 divizije držala je položaje oko Gospića, 1 brigada se nalazila u rejonu Otočca (pod komandom 13 divizije), a 2 brigada je dejstvovala oko Knina (pod komandom Štaba Kninskog sektora). Delovi 4 ustaške brigade, uz podršku artiljerije, tenkova i avijacije, izvršili su 25 juna ispad iz Gospića na oslobođenu teritoriju, probili položaje 3 brigade (Mušaluk — Lički Osik), prešli r. Liku i zauzeli Lički Osik, ali ih je 3 brigada iste večeri odbacila na suprotnu obalu. U isto vreme su ostale snage 4 ustaške brigade i delovi 12 domobranskog puka (svega oko 2.000 vojnika) nadirali iz Gospića i posle duže borbe zauzeli s. Klanac i s. Otež. Sutradan su ustaše, uz podršku artiljerije, tenkova i avijacije, ponovile napad u pravcu Ličkog Osika i Mušaluka i uspele da pređu r. Liku. Pokušaj 1 i 3 brigade da protivnapadom (28 juna) odbace neprijatelja nije uspeo, a u toku jula one su samo oč stile Lipovo Polje od četnika i odbile nekoliko ispada ustaša i domobrana iz Gospića i Bilaja na oslobođenu teritoriju.

Glavni štab Hrvatske je početkom avgusta naredio 1 hrvatskom korpusu da brani slobodnu teritoriju, uništava četnike južno od M. Kapele i sprečava prodor Nemaca u Liku. Pošto su, 2 avgusta, delovi 373 divizije prešli u nastupanje iz Bihaća i Kulen Vakufa prema slobodnoj teritoriji Like, pojačavajući ujedno i pritisak na Baniju, Stab 1 hrvatskog korpusa je prebacio 8 diviziju (bez 3 brigade) iz Korduna u rejon Plaškog radi uništenja četnika, njenu 3 brigadu i 1 brigadu Unske operativne grupe zadržao za odbranu slobodne teritorije na Kordunu, 2 brigadu Unske operativne grupe vratio iz Korduna u Baniju, 1 brigadu 6 divizije zadržao i dalje u rejonu Gospića, 2 brigadu u rejonu Knina, a 3 brigadu uputio u Lapac.

Početkom avgusta je 2 brigada Unske operativne grupe odbijala neprijateljske ispade iz Kostajnice na oslobođenu teritoriju Banije, a 15 avgusta je sa 1 brigadom (koja se ubrzo vratila iz Korduna u Baniju) i Baniskim odredom oslobodila Hrastovicu, ali su ovu Nemci povratili dva dana kasnije — posle protivnapada od Petrinje. Brigade su do kraja avgusta napadale uporište Goru, ali nisu uspele da ga zauzmu.

Pošto je 3 brdski domobranski puk 10 avgusta napustio Slunj, a sutradan i Cetingrad, 3 brigada 8 divizije posela je položaje duž komunikacije V. Kladuša — Cazin i 13 avgusta napala neprijateljske snage koje su se povlačile iz Kladuše, kojom prilikom su ubijena, ranjena i zarobljena 304 domobrana. Noću 15/16 avgusta, posle kraće borbe, ona je oslobodila To-

puško, a delovi 11 ustaškog bataljona povukli su se u Glinu. Time je ceo Kordun bio oslobođen. U međuvremenu, dve brigade 8 divizije prebacile su se u severoistočni deo Like (Lička Jesenica, Ličko Petrovo Selo, Dabar), gde su do 20 avgusta vodile manje borbe sa četnicima i ustašama.

U borbama od 18—22 avgusta, jače ustaške snage iz Gospića prinudile su 1 brigadu 6 divizije da napusti Lički Osik i Perušić i potisnule su je sa položaja istočno od Perušića. Da bi sprečio dalji prodor, Glavni štab je, 24 avgusta, angažovao 13 diviziju. Iako ju je ojačao 1 brigadom 6 divizije i 2 brigadom 8 divizije (koja se prebacila iz rejona Ličke Jesenice i preuzela položaje 1 ličke brigade kod Perušića), ipak njen napad, 29 avgusta, na ustaško-domobranske položaje nije dao očekivane rezultate. A kad je, 30 avgusta, Glavni štab, obustavio napad 13 divizije u rejonu Perušića i Pazarišta, Stab 13 divizije povukao je 1 brigadu 6 divizije u D. Kosinj, a 2 brigadu 8 divizije zadržao je i dalje na položajima oko Perušića sa zadatkom da zatvara pravac Perušić — Otočac. Njegova 1 brigada zatvorila je pravac Pazarište — Kosinj, 2 brigada pravac Senj — Krivi Put — Žuta Lokva, a Grupa primorsko-goranskih odreda pravce koji vode ka Jasenku i Drežnici, s tim da vrše prepade na neprijateljske posade u Gorskom Kotaru. Idućih dana, posle kapitulacije Italije, otpočela su obostrana dejstva za ovlađivanje jadranskom obalom i razoružanje Italijana.

Gorski Kotar i Hr- Zbog angažovanja svojih snaga u Lici
vatsko Primorje i Kordunu, 5 italijanski korpus u prvoj
fazi Četvrte ofanzive nije mogao preduzeti planiranu operaciju protiv primorsko-goranskih brigada. Kasnije, početkom marta, Komanda 5 italijanskog korpusa angažovala je dva puka divizije »Lombardija«, dva bataljona divizije »Re«, dva bataljona granične straže, četiri bataljona crnih košulja, dve čete 31 tenkovskog puka, mehanizovanu četu »Zara«, dva divizionu artiljerije i oko 2.500 četnika protiv 14 brigade 5 operativne zone i 1 primorsko-goranskog odreda na slobodnoj teritoriji Gorskog Kotara.¹¹⁸ Videvši da se prema Gorskom Kotaru prikupljaju jake neprijateljske snage, Stab zone je, 6 marta, prebacio 14 brigadu iz rejona Ravne Gore na prugu Ogulin — Gomirje. Sutradan su delovi divizije »Lombardija« ušli u Ravnu Goru, a italijansko-četničke

¹¹⁶ U drugoj polovini februara, 14 brigada je prebačena iz Like u Gorski Kotar (rejon Ravne Gore), a Primorsko-goranski odred se nalazio u rejonu Ogulina, Vrbovskog i Brinja. U Lici je i dalje zadržana 6 brigada (pod komandom 8 divizije).

kolone (koje su dan kasnije prešle u napad iz rejonu Plaškog i Vitunja ka Gomirju) bile su odbijene. Za to vreme su manji delovi 14 brigade dejstvovali na pruzi Vrbovsko — Gomirje i noću 8/9 marta na više mesta porušili prugu Ogulin — Vrbovsko, a 9 marta odbili napad oko 500 četnika. Iako su 14 brigada i 1 odred sprečili prodor italijanskih snaga iz Ogulina, preko Jasenka i Musulinskog Potoka, u Drežnicu, ipak su delovi 2 puka divizije »Re« iz Brinja, iskoristivši neposredne međuprostore, 15 marta, preko Jezerana, bez borbe upali u Drežnicu i okolna sela, ali su se nekoliko dana kasnije povukli, ostavljajući jaču posadu u Ravnoj Gori.¹¹⁷

Od 25 do 31 marta 14 brigada i 1 odred napadali su italijanske jedinice u Brinjskom Klancu i nekoliko kolona koje su se od Žute Lokve kretale u tom pravcu i ka Goljaku.

Posle oslobođenja doline Gacke, Glavni štab je izdvojio 6 primorsko-goransku brigadu iz sastava 8 divizije i u drugoj polovini aprila od nje i 14 brigade formirao 13 primorsko-goransku diviziju, koju je zadržao pod svojom komandom, kako bi je prebacio na sektor r. Kupa, Zumberak, Pokuplje, sa zadatkom da u sadejstvu sa 13 proleterskom brigadom 2 operativne zone i slovenačkim jedinicama oslobodi Zumberak i susedne krajeve. Iako je 14 brigada već bila prebačena u rejon Bosiljeva, ovaj plan nije ostvaren zbog intervencije jačih neprijateljskih snaga.

Komanda 5 italijanskog korpusa je početkom maja koncentrisala snage iz Hrvatskog Primorja u rejonu Senja i Krivog Puta, s ciljem da ponovo zauzme Brinje i Otočac, dva najvažnija centra slobodne teritorije. Zato je Glavni štab 10 maja, posle odlaska 14 brigade, odbranu na tom pravcu pojačao 1 brigadom 6 divizije i 4 brigadom 8 divizije (koje je stavio pod komandu 13 divizije), ali je 17 maja, usled neaktivnosti Italijana, prebacio Stab 13 divizije sa 6 brigadom u rejon Bosiljeva, gde se već nalazila 14 brigada. Za rukovođenje dejstvima 4 brigade 8 divizije, koja je sad preuzela odbranu pravca Senj — Krivi Put — Brinje, i 1 brigade 6 divizije, koja je zatvarala pravce Vratnik — Brlog i Sv. Juraj — Otočac, 18 maja je ponovo formiran Operativni štab Gacka.

Delovi divizije »Re«, u sadejstvu sa jedinicama konjičkog puka »Alesandrija«, krenuli su 24 maja iz Senja i Krivog Puta ka Brinju, ali su ih jedinice 4 brigade zadržale na oba pravca. Neprijatelj je sutradan obnovio napad i, uz osetne

^{m)} Italijansko-četničke snage su u toku ovih borbi spalile trećinu sela na prostoru Ravne Gore i Drežnice i opljačkale sve pronađene zalihe hrane.

obostrane gubitke, odbacio delove 4 brigade sa Goljaka na položaje kod Žute Lokve.

I na otseku 14 brigade, na levoj obali Dobre, do 20 maja, italijanske, ustaško-domobranske i četničke snage preduzimale su nekoliko bezuspešnih ispada iz Karlovca, Ogulina, Generalskog Stola i Vinice na slobodnu teritoriju. A toga dana su jači delovi italijanske divizije »Lombardija« iz Karlovca i divizije »Macerata« iz Ogulina, ojačani 10 ustaškim bataljonom i četnicima, izvršili koncentričan napad na 14 brigadu u trouglu Karlovac, Vrbovsko, Ogulin. Brigada se 22 maja, posle manjih borbi, prebacila preko pruge kod Gomirja i vratila u Gorski Kotar. Tada je Glavni štab Hrvatske naredio 13 diviziji, ojačanoj 1 brigadom 6 divizije i 1 odredom 5 operativne zone, da brani zonu Senj, Žuta Lokva, Otočac, Brinje, a 4 brigadu je vratio u sastav 8 divizije.

U junu su delovi divizije »Re« i konjički pukovi »Aleksandrija« i »Saluco« prešli u napad iz Krivog Puta i Primorskog Veljuna ka Žutoj Lokvi i ovu zauzeli 15 juna, posle borbe sa jedinicama 13 divizije. Od 23 juna do početka avgusta 13 divizija je aktivnim dejstvima odbila sve pokušaje neprijatelja da dublje prodre na slobodnu teritoriju, i posela je, 17 avgusta, položaje oko Žute Lokve i Melnica. Krajem avgusta, privučena iz Dalmacije u rejon Senja, divizija »Murde« je preuzela položaje Vratnik — Krivi Put od divizije »Re«, koja je prebačena u Italiju. U ostalim delovima Hrvatskog Primorja i u Gorskom Kotaru Italijani su bili neaktivni. Nasuprot tome, u Gorskom Kotaru je početkom juna formiran 2 partizanski odred, a 21 juna je obrazovan i Stab Grupe primorsko-goranskih partizanskih odreda, čiji je 1 odred pojačao dejstva na pruzi Ogulin — Sušak i na komunikaciji Senj — Novi, a 2 odred je dejstvovao na pruzi Delnice — Vrbovsko. Do kraja avgusta odredi su napadali i uništavali vozove na pruzi Ogulin — Sušak, napadali italijanske kolone (kod Crikvenice i dr.), vodili borbe sa delovima divizije »Celere« kod Brinja i Grižana i svakodnevno prekidali saobraćaj na pruzi Ogulin — Sušak. Krajem avgusta je Grupa primorsko-goranskih odreda potčinjena 13 diviziji.

Istra

Posle odlaska ostataka 1 istarske čete (u decembru 1942) u primorsko-goranske i slovenačke jedinice, situacija u Istri bila je prilično teška. Italijani su i u Istri i u Juliskoj Krajini držali jake snage, kako bi slomili svaki otpor naroda tih krajeva, koji su vekovima težili za slobodom. Pored toga, u Istri nije postojalo jedinstveno partisko rukovodstvo, a Okružni komitet za Hrvatsko Primorje,

gama prebacio u Cetinsku Dolinu.¹¹⁹ Bataljoni Splitskog odreda vratili su se 12 aprila iz Cetinske Doline u rejon Muća, a za to vreme su Mosorski i Sinjski bataljon i Biokovski odred dejstvovali na svom terenu.¹²⁰

U srednjoj Dalmaciji su partizanske jedinice oslobodile teritoriju Biokova sa obalom od s. Bacine do s. Dubci (osim Makarske), Mosor sa obalom između Splita i Omiša (osim Dugog Rata) i zaleđe između Zadvarja, Lovreča, Aržana, Trilja i Sinja, kao i rejon Muća. Istovremeno, stanje u severnoj Dalmaciji znatno se pogoršalo zbog odsustva partizanskih snaga. Da bi to stanje popravio, Glavni štab Hrvatske je 29 aprila obrazovao Stab Kninskog sektora i pod njegovu komandu stavio Lički i Severnodalmatinski odred. Zatim je 24 maja naredio 1 hrvatskom korpusu da na područje Knina uputi i 2 brigadu 6 divizije. Međutim, zbog situacije oko Gospića, najpre su upućena samo dva njena bataljona, a ostala dva su sa Štabom brigade tamo stigla 10 juna. Brigada je potpala pod komandu Štaba Kninskog sektora, koji je rukovodio dejstvima svih snaga u severnoj Dalmaciji.

U junu su jedinice Kninskog sektora produžile borbe sa četnicima i delovima divizije »Zara«, koji su, posle odlaska divizije »Sasari« u Italiju, preuzeli rejon Knina. Oko 600 Italijana iz Knina i manji broj četnika iz Strmice preduzeli su 11 juna napad pravcem Knin — s. Pađene i s. Strmica — s. Pađene, odbacili delove 2 brigade 6 divizije iz tog rejona i prodrli do leve obale Zrmanje. Međutim, protivnapadom 2 brigade i Ličkog odreda neprijatelj je odbačen u pravcu Knina, u čijoj su blizini jedinice 2 brigade produžile dejstva i sprečavale prodor neprijatelja ka Lici. 23 juna, iz rejona Knina, tri puka Dinarske četničke divizije krenula su u napad na položaje 10 krajiške brigade (Golubić — pl. Plješevica), prinudili ovu brigadu na povlačenje ka pl. Stož štima i produžili nadiranje ka Grahovu. Da bi sprečio prodor četnika u Grahovo, Štab Kninskog sektora je 25 juna protiv njih uputio 2 brigadu. Pošto je izmila u rejon Golubića, severno od Knina, i potisla delove četničkog puka »Petar Mrkonjić«, 2 brigada im je presekla otstupnicu ka Golubiću i Kninu, ali su je oni napali posle pregrupisanja svojih snaga. U isto vreme su jedinice 2 brigade

¹¹⁹) Italijani su produžili dejstva sve do 11 aprila i sa prostora Prapratnica, Seget, Marina, Trogir odveli 2.089 ljudi u logore i zatvore.

¹²⁰) Pošto je do početka maja od Mosorskog i Sinjskog bataljona formiran Cetinski odred, a od Primorske čete i Biogradskog voda Severnodalmatinski odred, u Dalmaciji su otada dejstvovali Splitski, Cetinski, Biokovski i Severnodalmatinski odred (ukupno jedanaest bataljona), zatim Kninska, Šibenska, Dinarska, Mosorska i Pasićinska četa, nekoliko vodova i brojne partizanske grupe (ukupno oko 2.000 boraca).

uspele da sa položaja žel. st. Pađene — Marica Glavica odbace u Knin jednu manju italijansku kolonu koja je krenula u pravcu Golubića i drugu (oko 1.000 vojnika) koja je nastupala u pravcu Žagrovića. Međutim, 1 jula su Italijani (oko 6.000 vojnika) ponovo prešli u napad iz Knina. Glavne snage 2 brigade 6 divizije, Ličkog i Severnodalmatinskog odreda zatvarale su pravce koji iz Knina izvođe za Gračac, a manji delovi su vršili izviđanje pravca Knin — Strmica. Posle dvodnevnih borbi, 3 jula su snage Kninskog sektora prešle u opšti protivnapad sa linije Jagodnik — Orlovica i odbacile neprijatelja u pravcu Knina. Za to vreme su dva bataljona Severnodalmatinskog odreda uspešno dejstvovala na području Šibenik, Zadar, a od kraja jula produžili su dejstva u rejonu Skradina.

U srednjoj Dalmaciji su partizanske jedinice u toku leta napadale komunikacije Split — Knin, Split — Sinj i Sinj — Vrgorac i uspešno odbijale neprijateljske napade iz rejona Splita i Omiša u pravcu Mosora. One su oslobodile teritoriju severno od Imotskog, a 5 juna i Zagvozd (na komunikaciji Sinj — Metković).¹²¹

Takva situacija u Dalmaciji prinudila je Italijane da preduzmu operaciju »Biokovo — Mosor«: 18 armiski korpus, delovi 6 armiskog korpusa i ustaško-domobranske snage (ukupno osamnaest pešadiskih bataljona, od kojih jedan nemački i dva ustaško-domobranska, sa artiljerijom i tenkovima, uz jaku podršku avijacije i artiljerije sa ratnih brodova) krenuli su protiv Biokovskog odreda na Biokovu i delova Splitskog odreda na Mosoru, sa zadatkom da očiste obalski pojas između Splita, Sinja, Vrgorca i Gradca. Prema planu, u prvoj fazi operacije trebalo je koncentričnim nastupanjem iz Vrgorca i Zaostroga u pravcu severozapada i sa linije Makarska — Zagvozd prema jugoistoku sprečiti izvlačenje partizanskih jedinica sa područja Biokova i tu ih uništiti, a zatim, u drugoj fazi, koncentričnim dejstvom iz Makarske, Zagvozda, južno od Sinja, iz Solina i Omiša okružiti i uništiti partizanske snage u rejonu Mosora.

Jedinice divizije »Bergamo« su 11 jula preduzele nastupanje iz Makarske i Zagvozda i 14 jula, posle manjih borbi sa delovima Biokovskog odreda, posele zaprečnu liniju Makarska

¹²¹) Od 1 marta do 30 juna je Grupa dalmatinskih partizanskih odreda izvršila 40 manjih napada, 39 borbi iz zaseda, 35 diverzija na komunikacijama, vodila 10 borbi u susretu i odbila 18 neprijateljskih napada. Oslobodila je sva naselja u rejonu masiva Biokova i Mosora, a ugrožavala je i saobraćaj na komunikacijama i duž morske obale od Omiša do Metkovića. Pritom je neprijatelju nanela sledeće gubitke: 535 mrtvih, daleko veći broj ranjenih i 176 zarobljenih.

— Zagvozd. Sutradan je iz rejonu Vrgorca nastupala divizija »Mesina«: glavne snage ka Zagvozd, a pomoćne, masivom Biokova, ka Kljenku i G. Igranima. Istovremeno su nastupale: divizija »Murde« pravcem Zaostrog — Podgora i jedinice divizije »Bergamo« sa linije Makarska — Zagvozd pravcima Makarska — Podgora i Zagvozd — s. Rašćane.

U tako nepovoljnoj situaciji, Biokovski odred, koji je, podeljen na manje grupe, izbegavao sukob sa nadmoćnijim neprijateljem, zatražio je od Štaba Grupe partizanskih odreda za Dalmaciju da mu napadom iz pozadine olakša proboj iz okruženja. Na taj zahtev Štab Grupe je uputio Cet'nski odred iz rejonu Sinja ka Zadvarju i Zagvozd, ali su delovi 4 bersaljerskog puka i jedan bataljon 7 SS divizije iz rejonu južno od Lovreča, 21 i 22 jula sprečili njegov dalji pokret. No, i pored toga, Biokovski odred je uspeo da se po grupama probije iz okruženja.

U drugoj fazi operacije, od 25 jula do 1 avgusta, divizija »Murde« je produžila nastupanje sa linije Zagvozd — Makarska, desnom kolonom pravcem s. Zagvozd — s. Blato, a levom iz Makarske ka Omišu dok su jedinice divizije »Bergamo« nadirale sa severa, iz rejonu Dugo Polje — Dicmo (južno od Sinja), a delom snaga iz rejonu Solina i Klisa, kako bi zatvorile obruč oko planine Mosora i uništile partizane. Međutim, delovi Splitskog odreda su pravovremeno izbegli okruženje, tako da se italijanski poduhvat »Biokovo — Mosor« ustvari sveo na pljačku, paljenje sela i ubijanje i hapšenje stanovništva.¹²²

Istovremeno s napadom na Biokovo, Italijani (delovi divizije »Zara« sa četom tenkova i antikomunističkom milicijom) pokušali su da unište Severnodalmatinski odred između Šibenika i Zadra i osiguraju komunikaciju. Oni su 11 jula uspeali da okruže 1 bataljon u rejonu Vranjskog Jezera, ali se on posle četvoročasovne borbe probio i potom, sa 2 bataljonom, otstupio u rejon s. Brguda. 16 jula su dva bataljona Ličkog odreda i dva bataljona Severnodalmatinskog odreda izvršili bezuspešan napad na Italijane u s. Kruševo, kod Obrovca. Krajem jula i početkom avgusta su jedinice Kninskog sektora čistile severozapadni deo Dinare od četnika. A kada im je, na zahtev Glavnog štaba Hrvatske, upućena u pomoć i 10 krajiška brigada, koja je tamo stigla 4 avgusta, Štab Kninskog sektora je 5 avgusta uputio i ovu i 2 brigadu u napad na domobranske i četničke snage u Vrlici i okolnim selima. I dok je 2 brigada istoga dana, posle žestoke borbe, oslobodila Vrliku, 10 brigada

¹²²) Ubijeno je 97, uhapšeno 91, a internirana su 833 civilna lica.

nije uspjela da očisti sela severno i istočno od nje, pa je taj zadatak kasnije dobila 2 brigada. U rejonu Vrlike je 7 avgusta ponovo došlo do borbe sa 15 bataljonom 11 bersaljerskog puka i četnicima koji su uzalud napadali iz rejona Kosova ka Vrlici.

U srednjoj Dalmaciji je još 3 avgusta formirana Grupa udarnih bataljona Dalmacije, u koju su ušli 1 bataljon Split-skog, 1 bataljon Biokovskog i Mosorski i Sinjski bataljon Cetinskog odreda. Dva dana kasnije Glavni štab Hrvatske formirao je Operativni štab za Dalmaciju, kome su potčinjene sve jedinice na toj teritoriji. Ovaj štab je 13 i 14 avgusta reorganizovao partizanske odrede u severnoj Dalmaciji i Kninskoj Krajini: od Ličkog odreda formirao je Kninsku brigadu, a od Severnodalmatinskog odreda Grupu severnodalmatinskih bataljona (četiri) i nove odrede — Severnodalmatinski i Kninski.

Grupa severnodalmatinskih bataljona pokušala je da se sa prostora severoistočno od Benkovca (s. Medvide), preko komunikacije Benkovac — Skradin, prebaci u Primorje, ali je, posle noćnih borbi sa jakim snagama divizije »Zara«, u rejonu s. Brgud, bila prinuđena na povlačenje. Zatim su delovi Grupe bataljona i Severnodalmatinski odred 24, 28 i 31 avgusta napali italijanski brod kod Srime (zapadno od Šibenika), kolonu 291 puka divizije »Zara« kod Đevrske i delove 292 puka na putu Obrovac — Zegar. Grupa udarnih bataljona je 8 avgusta oslobodila Bisko i Neorić, kod Sinja, a Cetinski i Biokovski odred su oslobodili više sela kod Omiša, kao i Zadvarje, u kome su zarobili 308 domobrana.

Zbog razvučenosti na suviše velikoj teritoriji i nedovoljne povezanosti, dalmatinske jedinice nisu bile u mogućnosti da preduzimaju neke veće akcije u ovom periodu. Međutim, partizanski odredi i bataljoni stalno su jačali i brojno rasli, pa su se u Dalmaciji mogle još pre kapitulacije Italije formirati krupnije jedinice — 3 brigada i 9 divizija.

* *

U Hrvatskoj su se u ovom periodu, zbog brojne i tehničke nadmoćnosti neprijatelja, jedinice NOV, koje su dejstvovale u dolini Save (naročito u Slavoniji) i severnije, prvenstveno orijentisale na uništavanje neprijateljske žive sile u uporištima i većim gradovima i na rušenje komunikacija (ali u Slavoniji nastoje da stvore čvršću slobodnu teritoriju). Međutim, u ustaničkim područjima južno od Save (Kordun, Banija, Lika i dr.) one su više težile ponovnom uspostavljanju oslobođene teritorije i njenom daljem proširenju. Zato se ovaj period sedmomesečnih borbi karakteriše velikom dinamičnošću

i raznovrsnošću taktičkih dejstava, počev od najrazličitijih oblika napada i odbrane i njihove kombinacije do najsloženijih borbi u okruženju. Pri napadu su primenjivane raznovrsne forme taktičkih dejstava, a najčešće oblik neposrednog taktičkog okruženja s napadom iz više pravaca, pri čemu se težilo cepanju i uništenju neprijateljskog borbenog poretka, u čemu su hrvatske jedinice, naročito slavonske, pokazale veliku umešnost. Počelo se poklanjati više pažnje aktivnoj odbrani s primenom fortifikaciskog uređenja položaja, naročito poslednjih meseci, zatim zaprečavanju i rušenju. Taktika iznuranja stalnim vatrenim prepadima i demonstrativnim napadima manjih taktičkih jedinica na uporišta primoravala je neprijatelja da stalno drži jedinice u pripravnosti i da ih time zamara. Međutim, i pored uputstava koja je Vrhovni štab u januaru 1943 dao svim jedinicama NOV, u ovom prilično dugom periodu bilo je propusta. Pre svega obaveštajna služba, iako je imala povoljne uslove, nije uvek uspevala da pruži štabovima sve potrebne elemente o jačini, rasporedu i namerama neprijatelja. U tome leži i jedan od uzroka dugotrajnih bezuspešnih napada 1 hrvatskog korpusa na Gospić. Tako se i Stab 2 korpusa (slavonskog), zbog netačnih podataka o tobožnjoj pripremi velike neprijateljske ofanzive protiv slavonskih jedinica, povukao sa Štabom 10 divizije i 17 brigadom u Baniju i vratio se na svoju teritoriju tek posle mesec i po dana, a to nije bilo ni nužno ni korisno.

Pa ipak, gledano u celini, u periodu januar — avgust postigle su jedinice Glavnog štaba Hrvatske krupne rezultate. One su uspele da znatno prošire i učvrste oslobođenu teritoriju, i da u svim krajevima jače angažuju hrvatske mase i stvore nova, veća žarišta ustanka i tamo gde su dotada dejstvovale pojedine partizanske čete (Kalnik, Moslavina, Hrvatsko Zagorje, Pokuplje, Turopolje). Tako su u Hrvatskoj već početkom septembra postojala dva korpusa sa četiri divizije i više partizanskih odreda, tri divizije van sastava korpusa, jedna operativna grupa jačine divizije i više samostalnih brigada i partizanskih odreda.

Postignuti vojno-politički uspesi omogućili su upotpunjavanje i dalju konsolidaciju organa narodne vlasti. U martu 1943 (u s. Ponorima, kod Otočca) obrazovan je Inicijativni odbor sa zadatkom da privremeno rukovodi radom narodnih odbora i da izvrši pripreme za sazivanje Prvog zasedanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH-a), koje je 13 i 14 juna održano na Plitvičkim Jezerima i u Otočcu. Tada su se, prvi put u istoriji Hrvatske, okupili pravi pretstavnici hrvatskog i srpskog naroda. Pored pret-

stavnika Komunističke partije, na zasjedanju su bili i predstavnici grupa HSS i SDS koje su prišle NOP-u, kao i Seljačke sloge, Gospodarske sloge, Seljačkog kola i sindikata. Izabran je Izvršni odbor ZAVNOH-a i donete su odluke o daljoj oslobodilačkoj borbi u Hrvatskoj. U rezoluciji ZAVNOH-a istaknuto je da treba: pojačati okupljanje svih rodoljubivih demokratskih snaga u jedinstveni Narodnooslobodilački front i na taj način obezbediti dalje uspješno vođenje rata i revolucije — do konačne pobjede nad okupatorom i njegovim slugama; pojačati borbu za oslobođenje Istre, Zadra, Rijeke, jadranskih ostrva, anektiranog dela Dalmacije, Hrvatskog Primorja, Gorskog Kotara i Međumurja; onemogućiti sva nastojanja neprijatelja da ponovo uspostavi protivnarodni režim. Prvo zasjedanje ZAVNOH-a, koje je došlo kao rezultat vojno-političkih napora, svojim odlukama dalo je snažan potstrek razvoju narodnooslobodilačke borbe hrvatskog naroda.

BORBE U SLOVENIJI

Posle jesenje italijanske ofanzive, u kojoj su reakcionarne snage u Sloveniji maksimalno angažovane na strani okupatora, CK KP Slovenije i Izvršni odbor Osvobodilne fronte uložili su posebne napore da borbu slovenačkog naroda postave na još širu platformu. U tom cilju, po direktivama Izvršnog odbora od 20 januara, osnovan je Protivfašistički ženski savez, naziv Omladinska organizacija OF promenjen je u Savez slovenačke omladine, a tadašnja organizacija Narodne pomoći preimenovana je u Slovenačku narodnu pomoć. Ovakve promene trebalo je da doprinesu mobilizaciji svih moralnih i materijalnih snaga slovenačkog naroda.

Iako je pri formiranju predstavljala izvesnu koaliciju raznih političkih stranaka i ogranaka, OF je još od prvog dana svog postojanja bila monolitna zajednica svih patriota Slovenije, sa KPS na čelu. Posle izjave osnivačkih grupa, 16 februara 1943, OF je, sa svojim Izvršnim odborom, postala jedinstvena opštenarodna politička organizacija, u kojoj je Komunističkoj partiji priznata rukovodeća uloga. Te postavke potvrdila je i skupština aktivista OF od 27 aprila. Time se radni narod Slovenije opredelio protiv obnavljanja buržoaskog poretka.

Dejstva slovenačkih i hrvatskih jedinica u žumberku

Sredinom januara došao je iz Hrvatske u Glavni štab Slovenije član Vrhovnog štaba Ivo-Lola Ribar da organizuje zajednička dejstva slovenačkih i hrvatskih jedinica. Uskoro su u Zumberak prebačene tri slovenačke brigade. Do njihovog dolaska, 13 proleterska i 4 kordunaška brigada pojačale su akcije protiv manjih domobranskih uporišta na komunikaciji Zagreb — Karlovac — Metlika.¹²³ A već 28 januara predstavnici štabova Dolenjske operativne zone i 2 operativne zone Hrvatske formirali su zajednički Operativni štab za rukovođenje hrvatskim (13 proleterska i 4 kordunaška) i slovenačkim (»Tone Tomšič«, »Matija Gubec«, »Ivan Cankar«) brigadama za vreme njihovih dejstava na neprijateljske garnizone duž pomenute komunikacije. S druge strane, da bi obezbedio normalan saobraćaj na ovoj komunikaciji (radi snabdevanja trupa u Četvrtoj ofanzivi), Stab 11 italijanskog korpusa je uputio ka Žumberku četiri kolone: iz Metlike, Ozlja, Karlovca i Jastrebarskog sa zadatkom da okruže i unište 13 proletersku i 4 kordunašku brigadu. Kolona »Orifići«,¹²⁴ koja je otpočela nastupanje 29 januara, trebalo je da pažnju hrvatskih jedinica skrene na sebe i time omogući ostalim jedinicama divizije »Lombardija« da izvrše napad iz pozadine, a zatim da okruže i unište 4 i 13 brigadu. Međutim, 30 januara, kada je počeo pokret i ostalih neprijateljskih kolona, u Zumberak su stigle i slovenačke brigade. One su u sadejstvu sa delovima 4 kordunaške brigade okružile kolonu »Orifići« na sektoru Radušće — Bukovica — Radina Gorica, dok su ostale snage Operativnog štaba zadržavale prodor italijanskih kolona prema Krašiću. Posle ogorčenih borbi, koje su trajale do 2 februara, neprijatelj je bio prisiljen da se povuče u polazna uporišta.¹²⁵ Zatim su jedinice Operativnog štaba hrvatskih i slovenačkih brigada, do 15 februara, napale neprijateljske delove u Klinča Selu i Zdenčini, razbile delove 9 domobranskog bataljona u Draganićima, na više mesta porušile prugu Zagreb — Karlovac, uništile 3 oklopna, 1 transportni i 1 putnički voz i pritom zarobile 184 neprijateljska vojnika i oficira.

¹²³) U tim borbama, osim ubijenih i ranjenih, zarobljena su 83 neprijateljska vojnika i oficira i zaplenjena je veća količina naoružanja.

¹²⁴) Po jedan bataljon iz 23 i 24 puka, 85 bataljon crnih košulja i dve baterije topova.

¹²⁵) prema italijanskim izveštajima povodom istrage zbog poraza u Žumberku, kolone »Orifići« i »Lodi« izgubile su oko 500 ljudi.

Dolenjska

Zahvaljujući podršci okupatora i prisilnoj mobilizaciji, belogardističke jedinice su organizovale četrdeset jednu četvu (oko 4.900 ljudi), koje su posele mnoga mesta u Dolomitima, okolini Ljubljane, na području Molnika, Lipoglava, Krima, Bloka, u Loškoj Dolini, Suhoj Krajini, dolini St. Jerneja i okolini Novog Mesta, a zbog privremenog odsustva slovenačkih brigada mogle su da vrše češće ispade na oslobođenu teritoriju.

Želeći da ograniči dalje širenje belogardista dolinom Krke i ka Gorjancima, Operativni štab hrvatskih i slovenačkih brigada je odlučio da uništi njihove snage u jakom uporištu Pleterju. Posle žestokih borbi od 18 do 20 februara, uz pomoć motorizovane kolone italijanske divizije »Izonco« iz Novog Mesta preko Kostanjevice, belogardisti su uspeali da se probiju u St. Jernej.¹²⁶ Krajem februara i početkom marta 13 proleterska i tri slovenačke brigade¹²⁷ napale su ustaše u Stojdragi i italijanske delove u Metlici i na više mesta su porušile prugu Zagreb — Karlovac — Metlika.

Za to vreme su jedinice 2 notranjske operativne zone (brigada »Ljubo Sercer« i Notranjski odred) vodile neprekidne odbranbene borbe sa italijanskim i belogardističkim kolonama koje su iz Ribničke, Cerkniške i Kočevske Doline pokušavale da se probiju na slobodnu teritoriju Notranjske.

Da bi zauzeo Suhu Krajinu,¹²⁸ koja je predstavljala pogodan oslonac slovenačkih jedinica za dejstvo na celoj Ljubljanskoj pokrajini, 16 marta je Glavni štab Slovenije uputio četiri brigade¹²⁹ u napad na belogardističke snage u selima Ambrus, Korinj i Hočevje. Međutim, da bi pružili pomoć okruženim belogardistima Italijani su odmah preduzeli koncentrično nastupanje: 3 specijalni arditski¹³⁰ bataljon crnih košulja iz Ribnice i Krka Vasi ka Hočevju, a kolona divizije »Mačérata«, 2 specijalni arditski i ojačani 2 bataljon crnih košulja iz s. Zgradeca, Kočevja i Kompolja prema Ambrusu. Posle četvorodnevni oštih borbi Italijani su prodrli u Ambrus, Korinj i

¹²⁶) Tom prilikom su imali 137 mrtvih.

¹²⁷) Četvrta kordunaška brigada je, 15 februara, po naređenju Glavnog štaba Hrvatske, upućena u sastav 8 kordunaške divizije, pa nije učestvovala ni u napadu na manastir Pleterje.

¹²⁸) Suha Krajina obuhvata teritoriju između r. Krke, Grosuplja i Kočevja.

¹²⁹) Posle povratka iz Zumberka, ove brigade su se prikupile na prostoru Smarjeta, Trebelno, Ajdovec, a odatle su se preko Krke prebacile u Suhu Krajinu.

¹³⁰) Specijalni bataljoni za borbu protiv partizana, formirani početkom marta 1943.

Hočevje.¹³¹ Slovenačke jedinice su se noću 21/22 marta, preko Starog Loga i kočevske pruge, prebacile na sektor Velike Gore. Ali njihov pokret nije ostao nezapažen, jer su taj planinski masiv okružavale jake neprijateljske snage. Zato je planom 11 italijanskog armiskog korpusa bilo predviđeno: da se najpre iznenadnim i brzim prodorom više italijanskih bataljona¹³² i belogardističkih jedinica zatvore svi prolazi, i da fašistički odred »21 april« blokira liniju Mala Bela Stena — Kaliči Vrh, a zatim da se produži koncentrično nastupanje s ciljem da se sužavanjem obruča zbiju partizanske snage na prostor Pšeničev Vrh — Kaliči Vrh — Mala Bela Stena i da se tu unište.

Italijanske kolone otpočele su 25 marta nastupanje prema položajima slovenačkih jedinica na severoistočnim padinama Velike Gore. Posle žestokih borbi, brigade »Tone Tomšič« i »Ivan Cankar« okružile su po jedan bataljon 71 i 51 puka kod Dane i Prigoriškog Plaza, a brigada »Ljubo Sercer« je u isto vreme, u borbi kod Nove Stifte i s. Kota, odbacila 2 specijalni ardijski bataljon u polazni garnizon. Međutim, podržane snažnom artiljeriskom vatrom iz Ribnice, okružene italijanske kolone su uspele da se probiju iz obruča, dok su se naše patrolе, koje su upućene u pravcu Loškog Potoka, sukobile sa kolonom bataljona GAF i bataljonom divizije »Mačérata«. Osećajući da bi italijanske kolone udarom iz pozadine mogle primorati slovenačke jedinice na otsudnu odbranu, Stab operativne zone je naredio brigadama da se u toku noći, preko Jelenovog Zleba, prebace na položaje s. Draga — s. Podpreska. Iako je prethodnica slovenačkih brigada upala kod Jelenovog Zleba u zasedu ojačanog bataljona divizije »Mačérata«, ipak su brigade »Ivan Cankar« i »Matija Gubec« uspele da razbiju ovu italijansku zasedu.¹³³

Početkom aprila je Glavni štab Slovenije orijentisao brigade »Tone Tomšič« i »Ivan Cankar« na nemačku okupacionu zonu južno od Save sa zadatkom da uništavaju neprijateljske snage, a brigade »Matija Gubec« i »Ljubo Sercer« u Belu Krajinu sa osnovnim zadatkom da ruše železničku prugu Novo Mesto — Metlika. Zbog nadmoćnosti nemačkih

¹³¹) Brigada »Tone Tomšič« razbila je 3 ardijski bataljon kod S. Plešivica. Ukupni italijanski gubici iznose preko 200 mrtvih i ranjenih i 5 nestalih. Zaplenjeno je 3 minobacača, 17 mitraljeza i puškomitraljeza i 200 pušaka.

¹³²) Po jedan bataljon iz 51 i 71 puka, jedan bataljon divizije »Mačérata«, jedan bataljon GAF i 3 specijalni ardijski bataljon.

¹³³) Ubijeno je 350 Italijana i zaplenjena je veća količina oružja i opreme.

snaga, brigada »Tone Tomšič« bila je prinuđena da se prebaci na sektor pl. Mokreca, gde je tokom aprila vodila uspešne odbranbene borbe s jakim snagama iz sastava divizija »Izonco« i »Kačatori dele Alpi«. Brigada »Ivan Cankar« zadržala se na sektoru s. Cateža i, posle oštih borbi, odbacila je neprijateljske snage u polazne ganizone.

Uskoro posle povratka 13 proleterske brigade i Zumberačkog bataljona iz Bele Krajine u Zumberak, usledio je napad oko 5.000 neprijateljskih vojnika. Napad su organizovali ustaški Glavni stožer i Komanda 11 armiskog korpusa. U žestokim odbranbenim borbama od 22 do 24 marta, 13 proleterska brigada i Zumberački bataljon bili su prinuđeni da se iz Zumberka povuku u Sloveniju. Kada se neprijatelj povukao, u Zumberak se opet vratio Zumberački bataljon (29 marta), a kasnije (9 aprila) i 13 proleterska brigada, koja je uspostavila vezu sa brigadom »Matija Gubec« u Beloj Krajini. Ove brigade su 16 aprila izvršile napad na neprijateljske snage duž železničke pruge Crnomelj — Metlika. Računajući da će time najbolje zaštititi ovu komunikaciju, Italijani su odgovorili nizom napada na partizanske snage u Beloj Krajini. Uvodeći u napad jake snage iz Novog Mesta, Semiča, Crnomelja, Metlike i Ozlja, oni su uspjeli da brigadu »Matija Gubec«, 13 proleter-sku brigadu i Primorsko-goranski odred odbace na sektor Mišino Brdo — Kipovec — Oklinak (zatim su se, 22 i 23 aprila, ove jedinice prebacile preko Krke u rejon Škocjana).

Od 28 aprila do 3 maja, Glavni štab Slovenije rukovodio je napadima slovenačkih i hrvatskih jedinica na nemačke, italijanske i belogardističke snage u dolini Mirne, u okolini Mokronoga, St. Ruperta i Zalostne Gore. Zatim su se 13 proleterska brigada i Primorsko-goranski odred vratili u Zumberak (12 maja), odakle je Primorsko-goranski odred produžio za Primorje.

Slovenačke i hrvatske jedinice su svojim dejstvima onemogućile italijanskim divizijama »Izonco« i »Lombardija« da se angažuju protiv osnovnih snaga Glavnog štaba Hrvatske, a zajedničkom borbom protiv fašističkih porobljivača one su stvarale i jačale jedinstvo slovenačkog i hrvatskog naroda.

Za vreme Pete neprijateljske ofanzive, Glavni štab Slovenije je krajem maja sve brigade koncentrisao na prostoru Šmarjeta, Bela Cerkev, Trebelno radi preduzimanja dejstva na teritoriji koju su Nemci okupirali. Noću 4/5 juna su 1 brigada »Tone Tomšič« i 2 brigada »Matija Gubec« napale nemačke snage u uporištima Osredok, Javorje i Debeče da bi privukle pažnju Nemaca u tom pravcu i omogućile 3 i 4 brigadi da se preko Save prebace u Štajersku radi pojačanja ustanka

u toj pokrajini i radi rušenja železničke komunikacije. Međutim, kada su 3 i 4 brigada, u toku noći izbile na desnu obalu Save, pripremajući se za prelaz, Nemci su uočili ovu nameru; zato je 2 bataljon 14 policiskog puka, iz Litije odmah pojačao nemačke snage prema 1 i 2 slovenačkoj brigadi, a 19 i 14 policiski puk zaposeli su levu obalu Save, kako bi sprečili prodor 3 i 4 brigade u Štajersku. Zbog nadmoćnosti neprijatelja i nedostatka sredstava za forsiranje, slovenačke jedinice su se morale povući. S druge strane, jake snage d.vizije »Kačatori dele Alpi« i »Izonco« posele su italijansko-nemačku demarkacionu liniju da bi sprečile povratak slovenačkih brigada na italijansku okupacionu zonu. Uprkos brojnoj i tehničkoj nadmoćnosti Italijana, brigade su se probile iz okruženja i prebacile se u Suhu Krajinu. Pošto su najzad uvideli da frontalni udari i okruženje ne mogu dovesti do uništenja slovenačkih jedinica, Italijani su promenili taktiku na taj način što su formirali snažne kolone, sastavljene iz ojačanih arditiskih bataljona, koje su imale zadatak da stalnim pokretima uznemiravaju i napadaju slovenačke jedinice. No, i pored toga, jedinice NOV u Sloveniji i dalje su brojno rasle i sve se više naoružavale italijanskim oružjem.

Gorenjska, Koruška i Štajerska Nemci su uzalud činili ogromne napore da u ovim krajevima uguše oslobodilačku borbu, jer je najveći deo stanovništva i dalje bio uz Narodnooslobodilački pokret. Na pokušaj šefa civilne uprave Rajnera da u februaru ponovo sprovede mobilizaciju za nemačku armiju, OF i partizanske jedinice odgovorile su svojom mobilizacijom. Mnogi od onih koji su dolazili u obzir za nemačku vojsku našli su se u partizanima, tako da je već prvih dana juna Gorenjski odred imao devet bataljona, koji su dejstvovali najviše oko Poljanske i Selške Doline, na planinama Jelovici, Pokljuki, Stolu i oko Kranja. Iako su udvostručili policiju i formirali nove grupe poternih odeljenja da bi sprečili odlazak u partizane i pojačali represalije, Nemci ipak nisu mogli pokolebati slovenačko stanovništvo. Naprotiv, ljubav prema slobodi bila je jača. Nemci su izgubili poverenje i u kvislinške »pokrajinske straže« (»landvahe«), pa su ih ukinuli.

I u Koruškoj je Istočnokoruška četa, pojačana od strane Slovenaca koji su dezertirali iz nemačke vojske, sve češće napadala manje nemačke snage. Tamo je uskoro formiran i 1 koruški bataljon, koji je 3 aprila napao uporište Mežicu.

Da bi obezbedio železničke komunikacije i sprečio dalje jačanje ustanka, komandant policije general Brener preduzeo

je, od 5 do 10 aprila, ofanzivnu akciju (»Hindenburg«) protiv partizanskih snaga u Koruškoj. Pošto je izbegao uništenje i u nizu borbi naneo osetne gubitke nemačkim policiskim jedinicama, Koruški bataljon je i dalje vršio napade na nemačke snage u Koruškoj.

U cilju uspešnijeg rukovođenja oslobodilačkom borbom u Gorenjskoj i Koruškoj, 24 juna je formiran Stab 2 operativne zone. Ovaj štab je, već prvih dana jula, od osam bataljona Gorenjskog odreda formirao 7 brigadu »France Prešern«.

Narodnooslobodilački pokret u Štajerskoj i dalje je preživljavao tešku krizu. Zbog stalnih poterâ, masovnih streljanja talaca i teške katastrofe Pohorskog bataljona, partizanska aktivnost je prenetâ na granični sektor Gorenjske i Štajerske, gde su se nalazile jedinice Kamniškog, Savinjskog i Zasavskog bataljona. Pored napada na manja neprijateljska uporišta (Ihan, Moravče, Dobrovlje, Zagorje, žel. st. Sava i dr.) ove jedinice su vodile jače borbe sa Nemcima na području Zasavskog ugljenog bazena.

Početkom maja na Pohorje je upućena jedna grupa partizana Savinjskog bataljona. Ona je uskoro privukla veći broj novih boraca i ponovo formirala Pohorski bataljon. 6 avgusta u Štajerskoj je formirana i 6 brigada »Slavko Slander«. Dok se ova brigada prikupljala za pokret ka Dolenjskoj radi ulaska u 15 diviziju, Nemci su je, 10 avgusta, okružili jakim jedinicama policije i Vermanšafta i razbili njen Savinjski bataljon. Ali se glavnina probila iz okruženja i prebacila u Dolenjsku, a u Štajerskoj su ostale samo tri samostalne čete.

Slovenačko Primorje i Beneška Slovenija Radi uspešnijeg rukovođenja Narodnooslobodilačkim pokretom, 21 februara je formiran Stab Primorske operativne zone. Glavni štab Slovenije uputio je jednog svog člana u Slovenačko Primorje sa zadatkom da sa tamošnjim partizanskim snagama prodiere u Benešku Sloveniju i da proširi ustanak do krajnjih etničkih slovenačkih granica. Početkom maja, pošto su se prikupili, bataljoni Severnoprimeškog odreda prešli su Soču (kod s. Zage i Kobarida) i spojili se na pl. Stolu. Tu je od njih formirana 6 brigada »Ivan Gradnik«. Ona je preko pl. Meje, 9 maja, stigla u s. Livek. Istovremeno su i bataljoni Južnoprimeškog odreda prešli Soču (kod s. Kamno) i 9 maja stigli na Kolovrat, gde je od njih formirana 5 brigada »Simon Gregorčič«.

Napadom jakih snaga iz doline Soče i Nadiže, Italijani su pokušali da razbiju obe brigade na Kolovratu i kod s. Liveka. Posle oštre borbe, 5 brigada se probila iz okruženja, 16

maia se prebacila preko r. Nadiže (kod s. Stupice), a 18 maja je stigla do s. Čanebla. Kada su je tu napale italijanske snage iz Videma, ona se najpre prebacila na Breški Jalovec, a krajem maja se preko Stola, Meje i Soče vratila u rejon Tolmina.

Za to vreme je 6 brigada »Ivan Gradnik« vodila borbe na Stolu i Meji. Vezujući za sebe jake italijanske snage, ona je omogućila brigadi »Simon Gregorčič« da proдре u Benešku Sloveniju. Noću 7/8 juna porušila je i železnički most na Soči (kod Sv. Lucije) i za duže vreme prekinula saobraćaj na pruzi Gorica — Jesenice.

Da bi sprečili dalje širenje ustanka, koje je nastupilo posle prodora brigada u Benešku Sloveniju, Italijani su od 1 juna tamo držali 24 armiski korpus (divizije »Đulija« i »Torino«), sa štabom u Videmu.

Zbog velikog uspona Narodnooslobodilačkog pokreta u Sloveniji u prvoj polovini 1943 godine i uspešnijeg rukovođenja, pojavila se potreba da se unutar Glavnog štaba Slovenije organizuju operativno, obaveštajno i organizacisko odeljenje i njihovi otseci. Glavni štab je od 13 do 23 jula, u Poljanskoj Dolini, kod Toplica, od 1 brigade »Tone Tomšič«, 2 brigade »Ljubo Sercer«, 3 brigade »Ivan Gradnik« i 7 brigade »France Prešern« formirao 14 diviziju (oko 2.000 boraca), a od 4 brigade »Matija Gubec«, 5 brigade »Ivan Cankar« i 6 brigade »Slavko Slander« — 15 diviziju (oko 1.600 boraca).¹³⁴ Posle toga su 5 brigada i delovi 4 brigade napali neprijateljske snage u Žužemberku¹³⁵ i u okolnim uporištima da bi oslobodili teritoriju između Krke i žel. pruge Grosuplje — Novo Mesto. Ostale brigade obezbeđivale su napad sa pravca Novo Mesto, Trebnje, Radohova Vas i Zagradec. Brigada »Ivan Cankar« je noću 24/25 jula prinudila neprijatelja da se povuče na brdo Zafaru, gde su se italijanske snage, uz podršku tenkova i artiljerije, 27 jula probile do okružene posade i spasle je od uništenja. Pošto nije uspeo napad na Zužemberk, slovenačke divizije su napale Sela pri Sumberku, ali ni ovoga puta, zbog nedostatka teškog naoružanja, nisu uspele da ih zauзму.

Posle ovih napada, obe divizije su rušile pruge: 14 divizija prugu Ljubljana — Trst, a 15 divizija pruge Ljubljana — Zidani Most i Ljubljana — Novo Mesto. Svojim akcijama

¹³⁴) Formirane su kao 1 i 2 slovenačka divizija, ali su, početkom avgusta, naredbom Vrhovnog komandanta, preimenovane u 14 i 15 diviziju NOVJ.

¹³⁵) Oko 470 belogardista, pripadnika italijanske fašističke milicije i karabinjera.

one su u avgustu sprečile brzo povlačenje italijanskih snaga. U ovom periodu je Glavni štab poklonio punu pažnju formiranju i organizacionom učvršćenju jedinica. Tada su pretežno napadane železničke i putne komunikacije i neprijateljska uporišta na njima. Napadi brigada na manja utvrđena uporišta, za čiju odbranu je neprijatelj raspolagao jakom artiljerijom, pa i napadi divizija u ovom periodu, usled nedostatka teškog naoružanja vrlo često su se završavali skromnim rezultatima.

IV. VOJNO-POLITIČKE MERE VRHOVNOG ŠTABA UOČI I ZA VREME KAPITULACIJE ITALIJE

Posle nemačkog poraza kod Staljingrada, Crvena armija je preotela strategisku inicijativu i sredinom 1943 godine pri nudila Nemce na povlačenje ka Dnjepru. U to vreme su Englezi i Amerikanci zauzeli više ostrva spoljne odbrane Japana, a od 10 jula do 17 avgusta i Siciliju. Zatim su se pripremali za desant i na italijansko kopno.

Usled približavanja sovjetskog fronta i iskrcavanja saveznika na Siciliji, značaj Balkana je ogromno porastao. Nemci su se nadali da će Englezi i Amerikanci sada preduzeti desant »na Dodekanez i jegejsko ostrvlje, kao buduće baze za napad na Krit i Grčku«. ¹³⁶ Na jugoslovenskom ratištu, Narodno-oslobodilačka vojska je u prvoj polovini 1943 godine, a naročito posle Pete neprijateljske ofanzive, preduzela opsežne operacije, posebno u Bosni i Hrvatskoj. Oslobodilačka borba zahvatila je celu Jugoslaviju, te su stvoreni osnovni preduslovi za formiranje viših taktičkih jedinica i u onim krajevima gde su dotada dejstvovali partizanski odredi i bataljoni. Zbog očekivanja desanta na Balkan i zbog pojačane aktivnosti NOV i POJ, Nemci su morali pokloniti veću pažnju odbrani Balkana i obezbeđenju južnog boka svojih glavnih snaga na Istočnom frontu. U to vreme je protiv NOV i POJ bilo angažovano trideset sedam okupatorskih divizija, od kojih petnaest italijanskih (sem nekih delova još četiri divizije), ¹³⁷ trinaest nemačkih, sedam bugarskih i dve mađarske, pored raznih samostalnih i policiskih jedinica i brojno jakih kvislinških snaga. Snage NOV imale su početkom septembra četiri korpusna štaba, osamnaest divizija, nekoliko samostalnih brigada, oko sedamdeset partizanskih odreda i niz manjih samostalnih jedinica.

is») invazioni planovi saveznika, Ministarstvo inostranih poslova, Berlin, 17 VI 1943, i Zapisnik sa konferencije u Sofiji 18 i 19 VI 1943. Arhiva V.I.I.

¹³⁷) Od 1941 do 1943 godine Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije vezivala je 15 do 20 italijanskih divizija, tj. gotovo toliko koliko je Italija angažovala na Istočnom frontu i u Africi.

Uspesi saveznika na svim frontovima doprineli su opštem jačanju i porastu antifašističkih snaga u svetu. Konačna pobjeda nad silama Osovine sve se jasnije nazirala. U fašističkoj Italiji je najpre došlo do političkog vrenja, i već 25 jula Musolini je uklonjen. Novu vladu je obrazovao maršal Pietro Badoljo a Vrhovnu komandu preuzeo je kralj. Iako je odmah dala izjavu da će Italija produžiti rat i ostati verna Osovinu, Badoljova vlada je, da bi sklopila primirje pod povoljnim uslovima, izbegla bezuslovnu kapitulaciju i pokušala da prebaci Italiju iz pobeđenog u pobjednički tabor, otpočela pregovore za mir sa Englezima i Amerikancima, u isto vreme kada je vodila pregovore sa Nemcima o zajedničkim merama za odbranu Italije. Međutim, italijanska vlada je bila prisiljena da 3 septembra potpiše primirje, koje je stvarno predstavljalo kapitulaciju, ali je ona zvanično objavljena tek 8 septembra.

Hitler je odmah posle uklanjanja Musolinija preduzeo mere za produženje rata u Italiji i na Balkanu bez Italije, pa i protiv nje, ako bude potrebno. Zato je nemačka Vrhovna komanda ubrzo izradila plan »Akse« (»Achse«) za postupak u trenutku kapitulacije Italije. Tim planom je bilo predviđeno: prebacivanje nemačkih divizija u Italiju i na Balkan, brzo razoružanje italijanske vojske, samostalno nastavljanje rata u Italiji i posjedanje teritorije koju su držale italijanske snage na Balkanu. Hitler je 26 jula izdao direktivu za odbranu Balkana, kojom su regulisani komandni odnosi između nemačkih i italijanskih jedinica. Tada je odbrana uglavnom usredsređena u rukama nemačke Vrhovne komande Jugoistoka. Njoj je potčinjena 11 italijanska armija, a nemačke jedinice na teritoriji koju su držale italijanske snage stavljene su, u taktičkom pogledu, pod komandu italijanske grupe armija »Istok« (pod čijom je komandom sad ostala samo 9 armija) i Druge armije.

Italijani su već tada morali da izgrađuju odbranbene položaje i da posedaju grčku i albansku obalu za odbranu po nemačkim načelima, a odbranu aerodroma uz obalu preuzele su nemačke jedinice. Sem toga, jake nemačke snage morale su biti u stalnoj pripravnosti, kako bi, prema razvoju situacije, mogle brzo da upadnu na područje koje su držali Italijani.

Hitler je tada imao nameru da u toku narednih meseci prebaci sa Istočnog fronta u Moravsko-vargarsku dolinu (pruga Beograd — Larisa) jednu operativnu armiju od dve oklopne, dve brdske i dve lovačke divizije, s ciljem da obezbedi pozadinu i osigura veze sa Grčkom. Pored toga, ta grupacija trebalo je da posluži kao jaka pokretna grupa koja bi brzo stupila u akciju protiv bilo kog savezničkog mostobrana na

Balkanu. Međutim, do njenog prebacivanja nije došlo. Najzad, vrhovni komandant Jugoistoka dobio je neodložan zadatak da uništi Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije, jer se to smatralo nužnim preduslovom za uspešnu odbranu Jugoistoka.

Posle ove Hitlerove direktive izvršena je temeljita reorganizacija nemačkih komandi u Jugoslaviji i Grčkoj. U Beogradu je formiran Stab grupe armija »F«, sa feldmaršalom Maksimilijanom fon Vajksom na čelu, koji je ujedno postavljen i za vrhovnog komandanta Jugoistoka (Oberbefehlshaber Südost). Njemu su bile potčinjene sve nemačke, deo italijanskih i bugarske okupacione snage na Balkanu. Nadležnost Grupe armija »E«, čiji je komandant, general Aleksander Ler, dotada bio i vrhovni komandant Jugoistoka, ograničena je samo na Grčku.

U Beogradu je formiran i Stab vojnoupravnog komandanta Jugoistoka (Militär Befehlshaber Südost), sa generalom pešadije Hansom Felberom na čelu, koji je preuzeo izvršnu vlast, kako bi vrhovni komandant Jugoistoka imao isključivo operativne zadatke. Oba komandanta su bila potčinjena Vrhovnoj komandi oružane sile (OKW), a vojnoupravni komandant Jugoistoka, kao komandant Srbije, bio je u taktičkom pogledu potčinjen Grupi armija »F«, odnosno vrhovnom komandantu Jugoistoka, i to samo u odnosu na Srbiju. General Felber je ujedno postavljen i za vojnog komandanta Srbije, dok su mu, u upravnom pogledu, stavljeni na raspoloženje nemački opunomoćeni general u Hrvatskoj i vojni komandant Grčke, a posle kapitulacije Italije potčinjene su mu i okupacione vlasti u Crnoj Gori i Albaniji.

Početkom avgusta je sa Istočnog fronta prebačen u Kragujevac, odnosno Vrnjačku Banju, Stab 2 nemačke oklopne armije, sa generalom Lotarom Rendulićem, pod čiju su komandu stavljeni 3 SS »Germanija«, 5 SS brdski, 15 i 21 brdski¹³⁸ i 69 rezervni korpus. Operativno područje Rendulićeve armije obuhvatalo je Hrvatsku, Bosnu, Hercegovinu i, posle kapitulacije Italije, Crnu Goru i Albaniju. Da bi što veći broj divizija oslobodili za odbranu obale, Nemci su u julu proširili bugarsku okupacionu zonu u Srbiji i Grčkoj i do decembra u Jugoslaviji angažovali još tri bugarske divizije (17, 25 i 29), dok je Pavelić, pod njihovim uticajem, izvršio reorganizaciju domobranskih jedinica i formirao četiri lovačke i četiri brdske brigade, koje su bile potčinjene trima korpusnim područjima.

Neposredno pre kapitulacije Italije, u Jugoslaviji su bile sledeće italijanske snage:

¹³⁸) Ovaj korpus je bio određen za Albaniju i Crnu Goru.

iz 8 armije: delovi divizija »Đulija« i »Torino« na prostoru Bovec, Kobarid, Tolmin, Ajdovščina, a divizija »Sforceska« na Donjem Krasu i u Istri;¹³⁹

11 korpus 2 armije (divizije »Kačatori dele Alpi«, »Izonco« i »Lombardija«) u Dolenjskoj i Notranjskoj i u rejonu Karlovca; 5 korpus 2 armije (divizije »Murde«, »Mačerata« i »Celere« i 14 obalska brigada) u Gorskom Kotaru i Hrvatskom Primorju; 18 korpus 2 armije (divizije »Zara« i »Bergamo« i 17 obalska brigada) u severnoj i srednjoj Dalmaciji; 6 korpus 9 armije (divizije »Mesina« i »Marke« i 18 obalska brigada) u južnoj Dalmaciji i Hercegovini; 14 korpus 9 armije (divizije »Venecija«, »Ferara« i »Taurinenze«) u Crnoj Gori i Sandžaku.

Sem toga, na Kosovu i u Metohiji nalazili su se delovi divizije »Pulje«, a u zapadnoj Makedoniji delovi divizije »Firence«. (Ostale snage 9 armije bile su u Albaniji.)

Uoči kapitulacije Italije, nemačke snage u Jugoslaviji bile su najvećim delom angažovane protiv jedinica NOV, a manjim delom su se pregrupisavale. Tako je 2 oklopna armija Grupe armija »F« prikupljala 3 SS armiski korpus (divizije »Viking« i »Nordland« i brigadu »Niderland«) na području Hrvatskog Zagorja i Banije; 69 rezervni armiski korpus (187 i 173 rezervnu diviziju) u rejonu Bjelovara i u Slavoniji i Srebru; 15 brdski armiski korpus (373 legionarsku diviziju »Tigar«, 114 lovačku i 369 legionarsku (»Vražju«) diviziju) u srednjoj i zapadnoj Bosni i istočnoj Lici i severnoj Dalmaciji; 5 SS brdski armiski korpus (7 SS »Princ Eugen« i 118 lovačku diviziju) u Hercegovini i Sandžaku; a 21 brdski armiski korpus (297 pešadiska i 100 lovačka divizija) bio je u pokretu od Beograda ka Albaniji.

U Srbiji, pod komandom vojnog komandanta Srbije, nalazili su se: 5 SS motorizovani policiski puk, 1, 2 i 3 nemački policiski dobrovoljački puk, 696 motorizovani nemački bataljon poljske žandarmerije, pet landessichen bataljona, 5 nemački policiski puk za osiguranje komunikacija, 1 bugarski okupacioni korpus (22, 24, 25 i 27 divizija), Ruski zaštitni korpus (pet slabijih pukova), Nedićev Srpski dobrovoljački korpus od pet malobrojnih pukova i Nedićeva Srpska državna (poljska, gradska i granična) straža.

U Sloveniji se nalazila 71 pešadiska divizija 2 SS armiskog oklopnog korpusa »Hauzer«, ¹⁴⁰ a u onom delu koji je

¹³⁹ ove divizije su pripadale 23 i 24 korpusu, čiji su se štabovi nalazili u Trstu i Udinama, dok su ostale jedinice 8 armije, čiji je štab bio u Padovi, bile raspoređene u severnoj Italiji.

¹⁴⁰ Oklopni korpus »Hauzer« bio je potčinjen Štabu Grupe armija »B« koji se nalazio u Minhenu. Grupa armija »B« imala je zadatak da delom snaga interveniše u Italiji kad ova bude kapitulirala.

anektirala Nemačka bili su delovi 438 divizije za naročitu upotrebu, sa više jedinica za osiguranje i obuku koje su potpadale pod komandu 18 korpusne oblasti.¹⁴¹

U anektiranim oblastima Makedonije i jugoistočne Srbije nalazila se 5 bugarska armija (14, 15 i 17 divizija i 1 konjička brigada). Krajem 1943 godine ova armija je ojačana 29 divizijom, koja je prebačena u anektirani deo Srbije, između Nišave i J. Morave. Pored toga, na anektiranom delu jugoslovenske teritorije nalazile su se bugarske granične jedinice (jačine do dve brigade) i znatne policiske snage.

Što se tiče mađarskih jedinica, 14 i 15 pešadiska divizija i delovi I konjičke divizije držali su Bačku, a manji delovi nalazili su se u Baranji, Međumurju i Prekomurju.

Nastojeći da što pre posedne najvažnije luke na Jadranu i razoruža italijanske jedinice u Dalmaciji, Crnoj Gori i Albaniji, komandant 2 oklopne armije naredio je da pet nemačkih divizija drži u pripravnosti motorizovane snage, da bi u trenutku kapitulacije Italije što pre izbile u Zadar, Split, Dubrovnik, Drač i Valonu i da ova mesta zadrže do izbijanja ostalih nemačkih snaga na obalu. Tada su neke nemačke divizije orijentisane bliže jadranskoj obali i raspoređene: 71 pešadiska duž železničke pruge Ljubljana — Trst i duž komunikacija koje iz Italije vode preko Slovenačkog Primorja za Austriju; 114 lovačka divizija na prostoru Knin, Drniš; 118 lovačka u rejonu Šavnik, Đurđevića Tara, Pljevlja; 7 SS »Princ Eugen« u širem rejonu Mostara. U isto vreme je Pavelićeva vlada uputila u Sinj generala Julija Mecgera, sa zadatkom da izvrši pripreme za posjedanje onog dela Dalmacije koji su anektirali Italijani. S druge strane Draža Mihailović se, posle reorganizacije četnika u Crnoj Gori, Sandžaku, Bosni i Hercegovini, pripremao za nekakvu »opštu akciju«, a rukovodstva Bele i Plave garde u Sloveniji planirala su da se domognu što veće količine italijanskog oružja i da se priključe Englezima i Amerikancima ili Nemcima — već prema tome ko od njih pre stigne na Jadran.

Zbog naglog jačanja Narodnooslobodilačke vojske, Nemci su bili prinuđeni da pred kraj septembra u severozapadnom delu Jugoslavije angažuju oklopne divizije »Adolf Hitler« i »Herman Gering« i 44 pešadisku i 162 turkestansku diviziju, a u oktobru 264 diviziju u Dalmaciji, 1 kozačku diviziju u

¹⁴¹) Štab 438 divizije nalazio se u Celovcu, a Štab 18 korpusne oblasti u Salzburgu. Pored navedenih nemačkih snaga, u Jugoslaviji su se nalazile razne samostalne jedinice pri Komandi 2 oklopne armije i pri korpusnim štabovima, nekoliko brandenburških pukova, razne policiske snage i jedinice za osiguranje.

Sremu i 181 diviziju u Crnoj Gori, i nastojali su, uz ogromne napore, da ovladaju obalskim pojasom Jadrana i njegovim zaledem.

Da bi sa jedinicama NOV i POJ spremnije dočekaio kapitulaciju Italije (koju je odavno predviđao) i razoružao što veći broj italijanskih divizija pre nego što to učine Nemci, Vrhovni komandant NOV i POJ izvršio je opsežne političke pripreme i preduzeo niz drugih mera u organizacionom i operativnom pogledu. U okviru političkih priprema, Vrhovni komandant je, već početkom avgusta, naredio glavnim štabovima Slovenije i Hrvatske (preko Edvarda Kardelja koji se tada nalazio kod Glavnog štaba Hrvatske) da obustave dejstvo protiv italijanske vojske ako preda oružje ili stupi u borbu protiv Nemaca; a ako produži borbu protiv NOV i POJ, pripremiti i stanovništvo da zajedno s jedinicama NOV masovno učestvuje u razoružavanju Italijana. U istom smislu date su i direktive štabovima u Dalmaciji i Crnoj Gori.

Uoči kapitulacije Italije Vrhovni štab je formirao pet novih divizija (10 slavonsku, 14 i 15 slovenačku, 16 vojvođansku i 17 istočnobosansku), dva korpusa (2 hrvatski i 2 udarni) i niz samostalnih brigada i reorganizovao i popunio mnoge jedinice. To je bila posledica dotadanih uspeha i normalnog procesa izgradnje NOV. Da bi taj proces organizacionog razvoja ubrzao i u ostalim oblastima, on je dao direktivu Glavnom štabu Srbije da formira brigade i divizije u Srbiji, koja je predstavljala »važan čvor u odnosu na Jugoslaviju, a u odnosu balkanskih događaja od prvenstvene važnosti«, s obzirom na to da je trebalo da »posluži i kao uporište sa koga će se pružiti ruka bratskom bugarskom narodu«. ¹⁴² U Dalmaciju je uputio bivši Stab 9 divizije sa zadatkom da reorganizuje dalmatinske odrede i bataljone, popuni 1 dalmatinsku brigadu ¹⁴³ i formira jednu diviziju u severnoj a drugu u srednjoj Dalmaciji, kako bi uspešnije dočekaio kapitulaciju Italije. Krajem avgusta ponovo je obrazovan Stab 4 operativne zone (dotadnji Operativni štab za Dalmaciju je rasformiran). U tom periodu formirana je Kninska brigada i Grupa severnodalmatinskih bataljona, zatim Sibensko-trogirski NOP odred i Imotski i Neretvanski bataljon, a u selima Muću i Trilju dve grupe ba-

¹⁴²) Iz direktiva Vrhovnog komandanta od 28 avgusta i 6 decembra 1943. Arhiva V.I.I., k. 7a, dok. br. 40/1 i 48/1.

¹⁴³) Popunjena je Splitskim bataljonom iz Grupe udarnih bataljona, 2 bataljonom Splitskog odreda i novoformiranim Šibenskim bataljonom.

taljona.¹⁴⁴ 8. septembra je od Grupe udarnih bataljona Dalmacije formirana 3 dalmatinska brigada, koja je toga dana, zajedno sa 1 dalmatinskom brigadom, ušla u sastav novoformirane 9. divizije. Tako su se u trenutku kapitulacije Italije u Dalmaciji nalazile 9. divizija i Kninska brigada, tri grupe bataljona i više partizanskih odreda i samostalnih bataljona (ali nije formirana divizija u severnoj Dalmaciji). To je omogućilo da snage NOV uspešno razoružaju mnoge italijanske jedinice u Dalmaciji i pruže snažan otpor nemačkim snagama koje su u to vreme tamo intervenisale.

Uočavajući svu važnost jugoslovenskog ratišta, Vrhovni komandant je, u okviru operativnih mera, neposredno posle Pete neprijateljske ofanzive i prodora Glavne operativne grupe u istočnu Bosnu, imao nameru da formira jedan operativni štab koji bi, u ime Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta Partije, rukovodio operacijama u istočnoj Bosni, Vojvodini, Srbiji, Crnoj Gori i Hercegovini. On je predviđao da na toj teritoriji, pod komandom toga štaba, zadrži jednu operativnu grupu koju bi obrazovale 1. i 2. proleterska divizija i sve snage iz srednje i istočne Bosne, a da deo ostalih snaga orijentiše bliže jadranskoj obali, odnosno krajevima gde su se nalazile italijanske trupe. Ali kada je uočio pokrete nemačkih snaga ka italijanskoj okupacionoj zoni, on je odustao od te kombinacije. Na Baniju je upućena 7. baniska divizija, a u Dalmaciju 1. dalmatinska brigada i Stab bivše 9. divizije, s tim da sa tamošnjim snagama razoružaju italijanske jedinice i ovladaju dalmatinskom obalom. 1. hrvatski korpus i 13. divizija dobili su zadatak da spreče prodor Nemaca preko Korduna, Gorskog Kotara i Like ka jadranskoj obali; 14. i 15. slovenačka divizija grupisane su u Ljubljanskoj pokrajini, kako bi u trenutku kapitulacije Italije bile spremne za akciju; 2. udarni korpus (formiran 10. septembra) orijentisan je ka Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku, gde su se nalazile jake italijanske snage, i gde je Draža Mihailović počeo da prikuplja razbijene ostatke četnika i vršio prinudnu mobilizaciju, da bi tamo, uz eventualnu anglo-američku pomoć, u slučaju njihovog desanta, stvorio jače vojne formacije.

Vrhovni komandant je naredio (28. avgusta) Glavnom štabu Srbije da razvije što veću vojničku i političku aktivnost na teritoriji uže Srbije, a za rukovođenje dejstvima u Vojvodini uputio iz istočne Bosne Glavni štab Vojvodine (koji je formiran početkom jula).

¹⁴⁴) Grupa bataljona u Muću formirana je od jednog bataljona Šibensko-trogirskog i jednog bataljona Splitskog odreda, a Grupa bataljona u Trilju od Cetinskog i Biokovskog odreda.

Da bi uspješnije rukovodio operacijama u zapadnim krajevima Jugoslavije, gde je početkom jeseni ponovo preneo težište glavnih operacija, Vrhovni štab je sa 1 proleterskom brigadom 23 jula krenuo iz istočne ka zapadnoj Bosni i početkom avgusta stigao u srednju Bosnu, a u zapadnu Bosnu je uputio i 1 proletersku diviziju (bez 1 brigade).

Kako je u avgustu ponovo stvorena i povezana velika slobodna teritorija Bosne,¹⁴⁵ Vrhovni štab je mogao da, pored 1 proleterske divizije, bliže Dalmaciji privuče i 4 krajišku diviziju 2 bosanskog korpusa, da bi je, kraće vreme, angažovao na sprečavanju nemačkog prodora ka srednjoj Dalmaciji. A kad je, zauzimanjem Bugojna, dovršeno oslobođenje doline Vrbasa od izvornog dela do Banje Luke, Vrhovni štab je došao u Jajce, odakle je rukovodio operacijama u vreme kapitulacije Italije.

I pored angažovanja jakih snaga NOVJ u Hrvatskoj, Sloveniji, Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku, na teritoriji Bosne je zadržano šest divizija 1 i 2 (kasnije 3 i 5) bosanskog korpusa, jer je Bosna svojim centralnim položajem i velikom slobodnom teritorijom omogućavala Vrhovnom štabu da tako jakim snagama efikasno utiče na tok vojno-političkih zbivanja u Srbiji, na obalskom pojasu Jadrana i u dolini Save i da se uspešno suprotstavi svim eventualnostima koje bi mogle nastupiti.¹⁴⁶ On je 10 avgusta, u operativnom pogledu, potčinio teritoriju istočne i srednje Bosne Štabu 1 bosanskog korpusa, uključio u njegov sastav 5, 11 (ranije 12) i 17 diviziju, Banja-lučki, Prnjavorski, Majevički i Birčanski odred i privre-

145 Prva divizija je već 3/4 avgusta prešla komunikaciju Sarajevo — Mostar (na otseku Ivan Sedlo — Konjic) i do 10 avgusta izbila u oslobođeni Gornji Vakuf (3 krajiška brigada) i na liniju s. Šćit — Makljen — s. Mejnik, prema Prozoru (7 krajiška brigada).

Posle napada na železničke komunikacije Sarajevo — Mostar i Sarajevo — Travnik, glavnina 5 krajiške divizije prebacila se u zapadnu Bosnu i 6 avgusta je ušla u G. Vakuf. Noću 10/11 avgusta njena 1 brigada je na aerodromu Rajlovac razbila domobransko-nemačke snage i uništila 17 aviona u hangarima i na levoj obali Miljacke, a veći broj oštetila. Noću 16/17 avgusta 3 krajiška brigada 1 divizije oslobodila je Donji Vakuf, a jedinice 1 i 5 divizije, posle oštarih borbi od 22 do 25 avgusta, zauzele su Bugojno.

Do kraja avgusta očišćena je gotovo cela Bosanska Krajina (Glamoč, Livanjsko Polje, Jajce i Mrkonjić Grad), a razbijeni četnici povukli su se u Knin. U srednjoj Bosni, pored Prnjavora, koji su bosanske jedinice oslobodile još u julu, zauzeti su Novi Šeher, Tešanjka i Kotor Varoš, produženo je čišćenje u pravcu Banje Luke i kontrolisane su komunikacije Banja Luka — Doboj i Banja Luka — Derventa.

¹⁴⁶ Takvo angažovanje snaga sasvim je bilo celishodno, s obzirom na dalji razvoj događaja u Evropi, a posebno na Balkanu i u Jugoslaviji.

meno stavio pod njegovu komandu 16 vojvođansku diviziju. Tom prilikom je ovaj korpus dobio zadatak da težište operacija usmeri ka Drini, da bi teritorija istočne Bosne, sa Crnom Gorom, Hercegovinom i Sandžakom, poslužila kao polazna operativna osnovica za prodor u Srbiju. U zapadnoj Bosni je zadržan 2 bosanski korpus (4 i 10 divizija i nekoliko partizanskih odreda) i 1 proleverska divizija.

Ostvarenje ovako obimnih zadataka nije bilo nimalo lako, jer je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije još uvek protiv sebe imala znatno nadmoćnije neprijateljske snage.

V. OPERACIJE ZA OBALSKI POJAS I ZALEDE JADRANA

Posle kapitulacije Italije, jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije odmah su preduzele operacije za zauzimanje obale i zaleđa Jadrana i pristupile razoružanju italijanskih snaga u zapadnom delu zemlje. U isto vreme su i Nemci (po planu »Akse«) preduzeli nastupanje ka jadranskoj obali. Ustvari, počela je obostrana trka ka obali, u toku koje je došlo do žestokih borbi.

U prvoj etapi ovih operacija (koja je počela brzim prodorima ka najvažnijim lukama na Jadranu i razoružavanjem Italijana, a završila se na severnom Jadranu pred kraj septembra, u Dalmaciji početkom i u Crnoj Gori i Hercegovini sredinom oktobra) inicijativu je uglavnom imala NOV. Druga etapa (koja obuhvata niz dejstava u oktobru i novembru u zaleđu obalskog pojasa, od Furlanije na severozapadu do Prokletija na jugoistoku) karakteriše se izrazitom inicijativom nemačkih snaga. U trećoj etapi (koja se ponegde vremenski podudarala sa drugom) vođene su borbe za ovlađivanje dalmatinskim ostrvima, koje su se produžile sve do početka februara 1944 godine.

BORBE U SLOVENIJI

Glavni štab Slovenije odmah je pristupio izvršenju naređenja Vrhovnog štaba i otpočeo pregovore sa italijanskim komandantima o produženju zajedničke borbe protiv Nemaca, ali su Italijani težili da se organizovano i sa oružjem probiju u Italiju. U to vreme trebalo je razbiti i Belu gardu u tzv. Ljubljanskoj pokrajini (oko 6.000 ljudi), čije je rukovodstvo, očekujući invaziju saveznika u severozapadnom delu zemlje, uputilo u šumu sve svoje ljudstvo od 18 do 26 godina, s ciljem da od njih formira odrede »slovenačkih gošara«, koji bi razoružali italijanske jedinice i sačekali dolazak anglo-američkih trupa. Ali kako nije došlo do invazije, rukovodstvo Bele garde je približilo svoje odrede železničkoj pruzi Ljubljana — Trst i, nešto

kasnije, priključilo se Nemcima. Četnička organizacija Draže Mihailovića u Sloveniji nije imala dubljeg korena. Sem tzv. Centralnog četničkog odreda (oko 200 ljudi) u Grčaricama, u Dolomitima su se nalazile samo manje grupice, koje su se posle kapitulacije Italije razile kućama, a delom prišle Nemcima.

Da bi istovremeno razoružao Italijane i razbio belogardiste, Glavni štab je koncentrisao 14 diviziju na liniji Kočevje — Velike Lašče, 15 diviziju u zahvatu pruge Novo Mesto — Grosuplje, Zapadnodolenjski odred između Kočevja i Zužemberka, Zaštitni bataljon GŠ Slovenije »Fran Levstik« u rejonu Zužemberk, Straža, Toplice, Istočnodolenjski odred u Beloj Krajini i Notranjski odred u Notranjskoj. U ostalim krajevima nalazile su se samo manje naoružane grupe partizana, ali su partiske organizacije izvršile političke pripreme za šire učešće narodnih masa na razoružanju Italijana.

Pošto pregovori sa Italijanima nisu uspeali, Glavni štab je naredio svim svojim jedinicama da razoružavaju italijanske divizije, razbijaju belogardističke odrede i ruše komunikacije i objekte na njima, a Centralni komitet KP Slovenije dao je okružnim i rejonskim komitetima uputstvo o preuzimanju vlasti, opštoj mobilizaciji i formiranju novih jedinica. U toku noći 7/8 septembra 2 brigada »Ljubo Sercer« okružila je Centralni četnički odred u uporištu Grčarice i uništila ga posle trodnevnih borbi. Za to vreme su 1, 3 i 7 brigada zatvarale pravce od Kočevja, Ribnice, Kočevske Reke i Loškog Potoka da bi sprečile intervenciju italijanskih snaga, a u trenutku kapitulacije Italije usmerile su svoja dejstva u Lošku, Kočevsku i Ribničku Dolinu. U Kočevju su delovi fišističke grupacije crnih košulja »21 april« ustupili vlast Beloj gardi, a oni su se, zajedno sa delovima 52 pešadiskog i 6 artiljeriskog puka, povukli ka Ribnici, s namerom da se probiju do Ljubljane. Ali su 1, 3 i 7 brigada u Ribnici blokirale glavninu 52 puka i 2 divizion 1 artiljeriskog puka, a deo snaga angažovale prema koloni koja se kretala ka Ribnici. Posle kraće borbe one su razoružale sve ove italijanske snage, dok su belogardisti pobjegli preko Velikih Lašča na Turjak. Na području Kočevja 14 divizija razoružala je italijanske snage koje su se probijale iz Hrvatske, a bataljon »Fran Levstik« razoružao je delove 23 pešadiskog puka na prostoru Zužemberk, Straža, Toplice i time glavnini divizije »Izonco« zatvorio pravac povlačenja iz Novog Mesta. Istočnodolenjski odred je na području Bele Krajine razoružao 73 pešadiski puk i delove 57 artiljeriskog i 31 tenkovskog puka divizije »Lombardija«, a idućih dana (uz pomoć nekih drugih jedinica) još nekoliko njenih bataljona

koji su se probijali od Karlovca. Jedinice 4 i 5 brigade razoružale su delove 6 artiljeriskog puka i 98 i 105 legije crnih košulja, a potom, koristeći se i zapjenjenim oklopnim vozom, preko Grosuplja prodrle do Rudnika (kod Ljubljane). One su usput razoružale posade u St. Vidu, Višnjoj Gori, Grosuplju i Škofljici i uništile belogardiste u selima Stični, Temenici i Smarju. Između Straže i Kočevja, posle kraće borbe, 3 i 6 brigada razoružale su glavninu divizije »Izonco«, koja je pokušavala da se iz Novog Mesta probije u Italiju.¹⁴⁷

U zamku Boštanju je 13 septembra 15 divizija napala prikupljene belogardiste iz Grosuplja i okoline, ali su oni uspeli da se probiju i na Turjaku spoje sa domobranskim posadama koje su se tamo prikupile iz Ribnice, Velikih Lašča i Dobropolja. Belogardističke formacije iz Dolomita delom su se razišle, delom se priključile Nemcima, a prinudno mobilisani stupili su u redove NOV Slovenije. Dobro opremljena i naoružana 2 brigada »Ljubo Sercer« (imala je tenkove i motorizovanu artiljeriju) i brigada »Ivan Gradnik«, koja se vraćala u Slovenačko Primorje, uništile su belogardističke delove u selima Bloke, Pudob, Begunje, Dobec i Bezuljak i time dovršile oslobođenje Notranjske. Zatim je brigada »Ljubo Sercer« produžila nadiranje preko Ilirske Bistrice na područje Brkina i oslobodila deo Istre do Trsta.

Ostale jedinice 14 i 15 divizije okružile su na Turjaku i Zapotoku glavninu belogardističkih formacija (oko 1.500 ljudi) i posle višednevnih borbi zarobile oko 1.000 belogardista, dok se ostatak probio u Ljubljano. Time su bile potpuno oslobođene Dolenjska i Notranjska, a Nemcima je prišlo oko 2.000 belogardista, od kojih su, uz pomoć ljubljanskog biskupa Rožmana, generala Rupnika i drugih kvislinga, formirali »Slovenačko domobranstvo«.

Kapitulacija Italije bila je znak za opšti narodni ustanak i u Slovenačkom Primorju. Vlast okupatora brzo je razbijena, i oslobođeno je čitavo Primorje, sem Gorice i Trsta. Italijanske jedinice iz sastava 23 i 24 armiskog korpusa (divizije »Dulija«, »Torino« i »Sforceska«) bile su razoružane. Slovenački narod, naoružan njihovim oružjem, obrazovao je Gorički front, spreman da na njemu spreči prodor Nemaca u Slovenačko Primorje i Istru. U slovenačke brigade i divizije stupile su hiljade novih boraca. Glavni štab Slovenije formirao je nove brigade:

¹⁴⁷) Tako su slovenačke jedinice razoružale glavninu 11 italijanskog armiskog korpusa: 33 pešadiska, 4 mitraljeska i 2 tenkovska bataljona, 9 mitraljeskih diviziona, 9 diviziona artiljerije i 1 eskadron konjice, a Nemci italijanske jedinice u Ljubljani i duž železničke pruge Ljubljana — Trst.

8, 9, 10 (ljubljsku), 12, 13 (lošku, kasnije nazvanu »Mirko Bračić«), 14 i 15 (belokranjsku), a 14. septembra i 18. diviziju, u čiji sastav su ušle 8, 9 i 10 brigada. Krajem meseca formirane su Snežnička i Rabska brigada¹⁴⁸ (od interniraca na Rabu), a početkom oktobra i 7 korpus (14, 15 i 18. divizija), koji je sve do kraja rata predstavljao solidnu operativnu jedinicu.

Uspesi slovenačkih jedinica na razoružavanju Italijana i razbijanju kvislinških formacija, postignuti na teritoriji kroz koju su prolazile komunikacije od životne važnosti za nemačku Grupu armija »C«, omogućili su još širi razmah oslobodilačke borbe. Stvoreni su uslovi za proširenje i učvršćenje narodne vlasti. Izvršni odbor Osvobodilne fronte raspisao je još 11. septembra izbore za Zbor poslanika slovenačkog naroda i izdao proglas o opštoj mobilizaciji i preuzimanju celokupne vlasti. Od 20. do 25. septembra, na oslobođenoj teritoriji izabrana su 572 delegata za zbor u Kočevju, kome su prisustvovali i delegati masovnih organizacija i predstavnici Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije i savezničkih vojnih misija. Na kočevskom zboru, koji je održan od 1. do 3. oktobra, potvrđeni su narodnooslobodilački odbori i doneta je odluka o Slovenskom narodnooslobodilačkom odboru (SNOO), kao najvišem narodnom predstavništvu, s pravom zakonodavne i izvršne vlasti na teritoriji Slovenije. Slovenački narod tada je prvi put u istoriji na demokratski način birao svoje političko rukovodstvo, a preko svojih delegata na Drugom zasjedanju AVNOJ-a izrazio rešenost da živi u bratskoj zajednici sa ostalim narodima Jugoslavije.

DEJSTVA U ZAPADNIM I JUŽNIM OBLASTIMA HRVATSKE

Zahvaljujući uspešnom razvoju oslobodilačke borbe u Hrvatskoj, i u Jugoslaviji uopšte, u prvoj polovini 1943, zatim stvaranju najvišeg organa narodne vlasti — ZAVNOH-a, ispadanju Italije iz rata i povoljnoj međunarodnoj vojno-političkoj situaciji, u Hrvatskoj je NOP u jesen 1943. godine uzeo šire razmere, a na područjima koja su držali Italijani došlo je do opšteg narodnog ustanka. Ustaše su bile svesne pretstojeće opasnosti, pa su, po nalogu Nemaca, još od maja počele da reorganizuju domobranske snage po nemačkom uzoru, što je uglavnom bilo završeno do septembra. Novoformirane brdske i lovačke brigade imale su po dva brdska, odnosno lovačka

¹⁴⁸) Snežnička i Rabska brigada su kasnije rasformirane, a uskoro i 14. brigada (u ofanzivi »Volkenbruh«), čije ljudstvo je uključeno u druge jedinice.

puka, po dva divizionu artiljerije i ostale manje delove (kao u nemačkim divizijama).

Zbog ispadanja Italije iz rata, Nemci su u jesen 1943 morali da usmere ka hrvatskom delu Jadrana 114 lovačku, 7 SS, 71 pešadisku diviziju, a kasnije i 118 i 264 diviziju, ali su za držanje strategiski važnih komunikacija u dolini Save zadržali znatne snage. U Hrvatskom Zagorju, Kordunu i Baniji nalazile su se jedinice divizije »Viking« i »Nordland« i brigada »Niderland«; na prostoru Bjelovara, u Slavoniji i u Sremu — 69 rezervni armijski korpus sa 173 i 187 divizijom; duž komunikacije Karlovac — Ogulin 14 SS policijski puk.

Pavelićeva gardiska brigada zadržana je u Zagrebu i Hrvatskom Zagorju; 2 ustaška brigada na prostoru Derventa, Podravska Slatina, Našice, Vinkovci; ustaška posadna brigada u rejonu Gradiška, Jasenovac; 3 ustaška brigada u zahvatu komunikacije Karlovac — Ogulin; glavnina 4 ustaške brigade u rejonu Gospića i 6 ustaška brigada u srednjoj Dalmaciji, na prostoru Vrgorac, Omiš, Imotski.

Domobranske snage bile su u sledećem rasporedu: 1 brdska brigada na prostoru Zagreb, Križevci, Bjelovar, Kutina; 4 brdska brigada u Pakracu i Daruvaru, a manji delovi u Koprivnici i Varaždinu; 1 lovačka brigada u Tesliću, Derventi i Vinkovcima; 3 lovačka brigada delom u Bjelovaru i Osijeku a delom u Bosni; 12 samostalni domobranski puk u Kostajnici, a 15 samostalni domobranski puk na prostoru Knina i Sinja.

Pored ovih ustaško-domobranskih snaga,¹⁴⁹ na teritoriji NDH nalazili su se 1, 7 i, delimično, 2, 3, 4 i 6 žandarmerijski puk, koji su bili raspoređeni po raznim mestima Hrvatske, zatim niz samostalnih železničkih, saobraćajnih i drugih bataljona i manjih jedinica.

Od četničkih snaga, u Hrvatskoj su dejstvovale Dinarska divizija i jedinice Operativnog štaba za Liku (pukovi: »Gavrilo Princip«, »Kralj Aleksandar«, »Kralj Petar II«, »Vožd Karađorđe« i »Petar Mrkonjić«). Njihova jačina bila je oko 5.500 ljudi.

Prema navedenim okupatorsko-kvislinškim snagama stajali su 4 i 6 korpus,¹⁵⁰ jedinice 2 operativne zone, nekoliko divizija i brigada van sastava korpusa i brojni partizanski odredi. Sve te snage zadržale su se na svojim ranijim opera-

¹⁴⁹) Ustaško-domobranske snage su povremeno angažovane i van svojih operativnih područja, bilo pojedine brigade, bilo njihovi delovi, ali su uglavnom sve do kraja novembra zadržale navedenu lokaciju.

¹⁵⁰) Do 7 oktobra 1943 nosili su nazive: 1 i 2 korpus. Pošto su tada, naredbom Vrhovnog štaba, preimenovani u 4 i 6 korpus, oni će dalje u tekstu nositi svoje nove nazive.

tivnim područjima, sa osnovnim zadatkom da razoružaju italijanske jedinice (u obalskom pojasu) i da napadaju važnije komunikacije i uporišta i onemoguće prodor neprijatelja ka Jadranskom Moru.

Razvoj događaja u Istri, Hrvatskom Primorju i Gorskom Kotaru Kad je Italija kapitulirala, u Istri je došlo do masovnog narodnog ustanka, Oko 10.000 ljudi, pod rukovodstvom partiskih organizacija, za kratko vreme razoružalo je oko 8.600 vojnika iz 23 italijanskog armiskog korpusa i iz 5 i 11 korpusa (koji su se iz Gorskog Kotara i sa ostrva severnog Jadrana povlačili preko Istre u Italiju), ne računajući karabinjere i fašiste.¹⁵¹ Za nekoliko dana oslobođena je gotovo cela Istra, osim Pule, Vodnjana i Briona. Tako je narod Istre zbacio tuđinsku fašističku vlast koja je 22 godine sistematski sprovodila politiku italijanizacije, progoneći Hrvate i Slovence.

Nemci nisu imali dovoljno snaga za intervenciju u celoj Istri, pa su 12 septembra iz Trsta hitno uputili ka Puli jednu motorizovanu kolonu 71 pešadijske divizije, koja je istoga dana, posle borbi sa ustaničkim snagama kod Višnjana i u Lirskoj Dragi, prodrla u Pulu, gde su joj se priključili italijanski fašisti.

Uporedo sa razoružavanjem italijanskih snaga, u Istri je otpočelo i formiranje novih jedinica. Zbog nedostatka iskusnih kadrova, Glavni štab je odmah uputio u Istru jedan bataljon 13 divizije, a u drugoj polovini septembra poslao je oko 70 vojnih rukovodilaca. Na putu za Istru, ova grupa je 22 septembra, od ustanika u predelu Kastava, formirala Sušačko-kastavski partizanski odred (dva bataljona), kome je potčinila i italijanski bataljon »Garibaldi« (jačine oko 800 boraca). Kad je grupa vojnih rukovodilaca stigla u Pazin, obrazovan je Operativni štab za Istru, koji je već 24 septembra formirao 1 istarsku brigadu »Vladimir Gortan«, a 24 i 25 septembra 2 istarsku brigadu. Dok je 1 istarska brigada upućena u južni deo Istre, 2 istarska brigada je dejstvovala na području Buje, Kopar, Trst. Tada je formiran jedan tršćanski bataljon, koji je stavljen pod komandu 2 brigade, a od ustaničkih jedinica severoistočnog dela Istre formiran je 1 partizanski odred¹⁵²

¹⁵¹) Tom prilikom su, pored ostalog, zaplenjena dva veća broda, 5 lakih tenkova, 12 oklopnih automobila, 120 kamiona i znatne količine oružja i drugog materijala.

¹⁵²) Tada su organizovani mobilizacijski centri i postavljeni vojno-pozadinski organi u Pazinu i Lupoglavu.

»Učka«. Cim je stigla u južni deo Istre, 1 brigada je stupila u borbu protiv Nemaca (koji su od 25 septembra do 1 oktobra vršili nekoliko ispada iz Pule), a 2 brigada je u Kopru oslobodila 200 zatvorenika, ušla u Umag i Izolu i izbila pred predgrađe Trsta. Nemci su držali samo Trst (sa bližom okolinom), Pulu i Rijeku.

U Hrvatskom Primorju i Gorskom Kotaru jedinice 13 divizije i 1 i 2 primorsko-goranskog odreda, uz masovnu pomoć naroda, razoružale su divizije »Murde«, »Celere«, »Macerata« i 14 obalsku brigadu 5 italijanskog korpusa.¹⁵³ Tako su Hrvatsko Primorje sa otocima i Gorski Kotar bili potpuno oslobođeni, sem Karlobaga (koji su držali ustaše) i Lošinja (u kome su se zadržali četnici).

Tokom 9 i 10 septembra stupilo je u Narodnooslobodilačku vojsku oko 10.000 novih boraca, te su popunjene primorsko-goranske jedinice i formirane 3, 4, 5 i 6 brigada, a od 4.390 interniraca, većinom Slovenaca, oslobođenih iz logora na Rabu, formirana je Rabska brigada, koja je uskoro prebačena u Sloveniju. 20 septembra reorganizovana je 13 divizija na taj način što su od rasformirane 5 i 6 brigade popunjeni 1, 2, 3 i 4 brigada i 1 i 2 odred, a ostatak boraca je upućen da popuni 6 ličku diviziju.

Komandant 3 nemačkog oklopnog korpusa je 9 septembra uputio 14 SS policiski puk iz Zagreba, preko Karlovca, ka Ogulinu da razoruža Italijane, ali su jedinice 8 kordunaške i 13 divizije sprečile njegov dalji prodor ka Gorskom Kotaru i Primorju. Pored toga, Nemci su 14 septembra iz rejona Sv. Petar na Krasu uputili 901 motorizovani puk 71 divizije (iz sastava 2 SS oklopnog korpusa »Hauzer«) u Rijeku, gde su mu se pridružila dva italijanska bataljona crnih košulja. Iako su sutradan, posle manjih borbi, zauzeli Sušak (odakle je već bio evakuisan sav ratni plen), Nemci nisu uspeli da ometu razoružavanje italijanskih divizija u Hrvatskom Primorju i Gorskom Kotaru.

Noću 19/20 septembra, posle izvršene reorganizacije, 3 brigada je napala nemačke položaje oko Sušaka, a delovi 2 brigade su 21/22 septembra pokušali da zauzmu Karlobag, ali su se oba napada završila bezuspešno. Uskoro je Stab 13 divizije prebacio 1 brigadu i mornaričke jedinice iz Kraljevice na Krk i Cres, odakle su 25 septembra izvršile desant na

¹⁵³) Zaplenjeno je: 80 topova, 40 minobacača, 21 oklopni automobil razne veličine, 19 tenkova, oko 500 mitraljeza, 400 puškomitraljeza, 130 automata, preko 15.000 pušaka, 1 vagon bombi, 1 avion, 20 automobila, 150 kamiona, 30 motocikla, 40 radio-stanica, 500.000 litara benzina. 700 konja, velike količine municije i razne druge spreme.

Lošinj. U dvodnevnim borbama 1 brigada je savladala otpor oko 300 četnika (koji su na Lošinj prebegli iz Like i Gorskog Kotara), zatim se vratila na obalu, a odbranu ostrva preuzele su mornaričke jedinice. Početkom oktobra je 2 brigada 13 divizije u Karlobagu uništila i zarobila 19 ustaški bataljon, a njena 1 brigada je do 7 oktobra sadejstvovala 6 ličkoj diviziji u napadu na Gospić i pri oslobođenju okolnih sela.

Borbe za luke na dalmatinskoj obali Izvršavajući naređenje Vrhovnog štaba, jedinice Narodnooslobodilačke vojske u Dalmaciji počele su da, uz svestranu podršku naroda, razoružavaju italijanske divizije koje su težile da se prebace u Italiju ili da se predadu Nemcima. Tada je planuo opšti narodni ustanak. Od novih boraca u septembru su formirane Šibenska, Trogirska, Splitska, Cetinska, 1 otočka i Južnodalmatinska brigada. S druge strane, i Nemci su nastojali da razoružaju italijanske snage i da što pre ovladaju dalmatinskom obalom, naročito Zadrom, Šibenikom, Splitom i Dubrovnikom, te da se tako obezbede od eventualnog iskrcavanja anglo-američkih trupa. Taj zadatak trebalo je da izvrše 7 SS divizija iz Hercegovine i 114 lovačka divizija iz zapadne Bosne, uz pomoć ustaša i četnika. Jedinice 114 lovačke divizije prešle su 29 avgusta u nastupanje iz Bosanske Krajine: 721 puk iz Bihaća i 741 puk iz rejonu Kulen Vakufa ka D. Lapcu (odnosno Lici), radi posjedanja severnodalmatinske obale, dok je motorizovana grupa sa Štabom divizije krenula iz Bihaća ka Kulen Vakufu. Nadićući ka D. Lapcu, 114 divizija je odbacila 3 brigadu 6 divizije sa pravaca Kulen Vakuf — D. Lapac i Bihać — D. Lapac i do 1 septembra zauzela D. Lapac i Mazin, a 4 septembra i Gračac.

Jedinice Kninskog sektora (Grupa severnodalmatinskih bataljona iz rejonu Mazina i severoistočno od Gračaca, Kninska brigada na pravcu Srb — Knin, sa položaja Rastičevo — Srbski Klanac, i 3 lička brigada na pravcu Kulen Vakuf — Srb, sa položaja Doljane — Dobro Selo) nisu uspele da spreče prodor Nemaca iz Like ka Dalmaciji. Tako je 114 lovačka divizija, nastupajući iz Gračaca prema Otriću i iz Mazina prema s. Glogovu, istočno od Gračaca, 4 septembra je odbacila Grupu severnodalmatinskih bataljona i ušla u Otrić. Ona je 6 septembra stigla u Knin, a sutradan i u Drniš, tako da se uoči kapitulacije Italije našla u Dalmaciji.

U trenutku kapitulacije Italije, u srednjoj Dalmaciji nalazile su se jedinice italijanske divizije »Bergamo« sa delovima 18 armiskog korpusa i 17 obalske brigade. Protiv njih se mogla blagovremeno angažovati 9 divizija sa Splitskim,

Šibensko-trogirskim, Cetinskim i Biokovskim odredom i dvema grupama udarnih bataljona.

Čim se saznalo za kapitulaciju Italije, u Split je stigao Ivo-Lola Ribar, član Vrhovnog štaba i Politbiroa CK KP Jugoslavije. 9 septembra su sa komandantom divizije »Bergamo« otpočeli pregovori o predaji. Međutim, ne čekajući ishod pregovora (ugovor je potpisan tek oko 16 septembra), narod je pod rukovodstvom partiskih organizacija razoružao Italijane u Splitu, gde je izbio pravi narodni ustanak. Pored toga razoružane su i italijanske snage u Solinu, Kaštelima, Trogiru i duž pruge Split — Perković, zatim na ostrvima Braču, Hvaru, Korčuli, Visu, Lastovu i Mljetu.¹⁵⁴ Tada je oslobođena čitava obala (sa ostrvima) od Šibenika do Pelješca, sem Omiša i Makarske, gde su se ustaše održale.

Nemci su brzo reagovali: 9 i 10 septembra je 7 SS divizija avionima prebacila iz Mostara u Sinj jedan bataljon i štabne delove 13 puka, sa zadatkom da što pre stignu u Split i održe ga do dolaska jačih nemačkih snaga. Ali je Štab 4 operativne zone očekivao intervenciju Nemaca, pa je iz rejonu Vrlike uputio 1 brigadu 9 divizije na pravac Sinj — Split, da spreči prodor Nemaca ka Splitu, a 3 brigadu na pravac Vrlika — Sinj. Delovi 7 SS divizije i 27 ustaški bataljon razoružali su jedinice 25 puka divizije »Bergamo« u Sinju, pa su zatim, 11 septembra, nastupajući ka Splitu, kod s. Dicma probili odbranu 1 dalmatinske brigade i zauzeli tvrđavu Klis. Da bi se sprečio dalji prodor neprijatelja ka Splitu, na pravac Sinj — Klis prebačena je i 3 dalmatinska brigada, koja je 14 septembra posela položaje južno od Sinja, dok je novoformirana Splitska brigada u međuvremenu zauzela položaje južno od Klisa.

Kao pomoć dalmatinskim jedinicama, Vrhovni štab je iz rejonu Kupres, Prozor uputio 1 proleterku diviziju na otek Aržano — Trilj, gde je stigla 16 septembra, a 4 krajišku diviziju iz Bosanske Krajine ka Sinju, gde se tek 21 septembra povezala sa delovima 3 dalmatinske brigade. Pored toga, sve dalmatinske jedinice u srednjoj Dalmaciji potčinjene su komandama Šibenskog, Sinjskog i Imotskog sektora.¹⁵⁵

Delovi 13 puka 7 SS divizije nisu uspeli da zauzmu Split. Zato je komandant 2 oklopne armije naredio 7 SS diviziji da svim raspoloživim snagama interveniše ka Splitu, a iz Albanije

¹⁵⁴) Tom prilikom su razoružani glavnina divizije »Bergamo« i štabni delovi 18 armiskog korpusa i 17 obalske brigade.

¹⁵⁵) Pod komandom Šibenskog sektora bile su Šibenska i Trogirska brigada, Sinjskog — 9 divizija i Splitska brigada, Imotskog — Cetinska brigada, Omiška grupa bataljona i Imotski bataljon.

je tamo hitno uputio 92 motorizovani puk. Iz Mostara je 15. septembra avionima prebačen u Sinj još jedan bataljon 7 SS divizije, koji je u toku noći produžio nastupanje ka Splitu.¹⁵⁶ U višednevnim borbama, delovi 3 dalmatinske i Cetinske brigade odbacili su Nemce od Dicma u Sv. Jakob i tu ih okružili, a 1 dalmatinska brigada je odbila jači nemački napad iz Klisa. Od Imotskog je 17. septembra izbila u s. Zvečanje (kod Zadvarja) jedna motorizovana kolona 7 SS divizije, da bi tim pravcem prodrla u Split, ali su je, 17. i 18. septembra, odbacili delovi Omiške grupe bataljona i Imotski bataljon. Na prostoru Šestanovac, Zadvarje, zadržana je 1 proleTERSka brigada da bi sprečila prodor neprijatelja iz Imotskog; 3 krajiška brigada se prebacila iz rejona Trilja na prostor južno od Sinja, gde je 20. septembra smenila dalmatinske jedinice i zatvorila pravac ka Klisu. Nastojeći da po svaku cenu odbaci jedinice 3 krajiške brigade od Sinja, 7 SS divizija je 20. i 21. septembra još jedan bataljon 14 puka avionima prebacila iz Mostara u Sinj, koji je predstavljao njenu polaznu bazu za napad na Split. I baš kada je Štab 4 operativne zone konačno odlučio da 22. septembra jačim snagama izvrši napad na ovo mesto, neprijatelj je istoga dana ujutro, uz podršku avijacije, krenuo u napad prema Dicmu i, posle teških borbi, potisnuo 3 krajišku brigadu sa Visokog i ovladao položajima kod s. Mandac (j-i od Sinja). Noću 22/23. septembra 3 krajiška brigada, s juga, i jedinice 4 krajiške divizije, sa severa, prešle su u napad na Sinj, povratile Mandac, ali nisu zauzele grad, jer, usled zakašnjenja jedinica 4 krajiške divizije, koje su očekivale podršku tenkova, napad nije počeo istovremeno. Ni ponovljeni napad, iduće večeri, nije doveo do oslobođenja Sinja.

Nemci su nastojali da raščiste situaciju kod Sinja i što pre uđu u Split, pa su 22. septembra uputili iz Imotskog ka Sinju delove 7 SS divizije i 92 motorizovani puk. Boreći se sa 1 proleTERSkom brigadom na liniji Aržano — Lovreč, oni su zauzeli Trilj, odakle su delom snaga odmah produžili za Sinj, a drugim delom, nadirući preko Biska i Krušvara, zauzeli Dicmo, odbacivši delove 3 krajiške brigade. Posle prodora Nemaca ka Sinju, 1 proleTERSka brigada je posela položaje Biorine — Lovreč i Studenci — Aržano — Bukova Gora da bi onemogućila saobraćaj na pravcu Imotski — Sinj.

Delovi 114. lovačke divizije počeli su 24. septembra da nastupaju pravcima: Knin — Vrlika — Sinj, Drniš — Muć, Drniš — Perković i Šibenik — Vrpolje — Perković, s ciljem

¹⁵⁶) S tim bataljonom je išao i Pavelićev ministar Edo Bulat, da bi organizovao civilnu vlast u tom delu Dalmacije.

da olakšaju prodor u Split delovima 7 SS divizije i 92 motorizovanom puku, koji su 25 septembra krenuli iz Sinja ka Klisu.

Videći da neprijatelj koncentriše jake snage ka Sinju i Splitu, gde su se uglavnom nalazile novoformirane dalmatinske jedinice (bez borbenog iskustva), Stab 4 operativne zone je odlučio da napusti odbranu Splita i jedinice povuče preko Cetine na Dinaru i dalje, u Livanjsko Polje. Obezbeđenje komunikacije Vrlika — Sinj preuzela je 4 krajiška divizija.

Nastupajući komunikacijom Knin — Vrlika — Sinj, 114 lovačka divizija (oko 1.000 Nemaca i 300 četnika), posle borbi sa delovima 4 krajiške divizije, izbila je 25 septembra u Sinj, dok su njene snage koje su nastupale iz Drniša zadržane snažnim otporom jedinica Šibenskog sektora i 9 divizije. Na pravcu Sinj — Klis, u žestokoj borbi sa 3 proleterskom brigadom, Nemci su prodrli u Klis i povezali se sa posadom, koja se 14 dana nalazila u okruženju. Vodeći uporne borbe sa 1 dalmatinskom i Splitskom brigadom oko Klisa, delovi 13 i 14 puka 7 SS divizije, 92 motorizovani puk i 27 ustaški bataljon ušli su 27 septembra u već napušteni Split.¹⁵⁷

Nemačke i ustaške jedinice sa linije Dicmo — Split produžile su nastupanje ka Omišu. Dva bataljona Splitske brigade i Splitski posadni bataljon, koji su držali položaje na zapadnim padinama Mosora i dalje, ka moru, bili su prisiljeni da se 1 oktobra, posle višednevnih borbi, povuku ka D. Zrnovici. Manji delovi Omiške grupe i Cetinske i 1 proleterske brigade napali su 30 septembra jednu nemačku motorizovanu kolonu kod s. Dolac i naneli joj osetne gubitke. U međuvremenu, do 1 oktobra, 4 krajiška i 9 dalmatinska divizija i 3 proleterska i Splitska brigada prebacile su se na Dinaru, pripremajući se za napad na Livno i Duvno, dok su se Šibenska 1 Trogirska brigada Šibenskog sektora, ne uspevši da se probiju na Dinaru, prebacile na ostrvo Brač radi sređivanja i reorganizacije. Jedinice Imotskog sektora povukle su se na prostor s. Lovreč — s. Aržano, a Cetinska brigada na Kamešnicu. Na Braču, Hvaru, Šolti i Visu nalazila se od svog formiranja 1 otočka brigada, a Južnodalmatinska na Pelješcu. 2 oktobra je formirana Biokovska brigada, u čiji je sastav ušao po jedan bataljon Makarskog, Imotskog i Neretvanskog odreda.

Za vreme povlačenja ovih snaga sa prostora Split — Šibenik, obalske baterije sa Primoštena i Zečeva (15 do 20

157) prema izveštaju Štaba 15 nemačkog korpusa, Nemci su u borbama pred Splitom imali 176 mrtvih i nestalih i 557 ranjenih.

km j-i od Šibenika) ometale su saobraćaj nemačkih brodova duž obale. One su 29 septembra prinudile na predaju brod »Tunizino« (sa 40 vagona životnih namirnica namenjenih nemačkim trupama u Albaniji), a sutradan su oštetile i zapalile još jedan brod.

U severnoj Dalmaciji Severnodalmatinski i Kninski odred nisu se mogli uspešno suprotstaviti 114 lovačkoj diviziji, a glavne dalmatinske snage bile su angažovane u srednjoj Dalmaciji. Od 9 do 11 septembra 114 lovačka divizija razoružala je italijansku diviziju »Zara« u Kninu, Drnišu, Kistanjama, Benkovcu i Zadru, kao i italijanske jedinice u Šibeniku. Pregovori sa italijanskim komandantom u Šibeniku da sa svojim jedinicama pređe na stranu NOV ili da joj preda oružje nisu uspeli, jer je on to odugovlačio, da bi se predao Nemcima.

Kninska brigada i Grupa severnodalmatinskih bataljona, koje su bile oko Gračaca (pod komandom Kninskog sektora), tek su se 10 i 11 septembra prebacile — prva u rejon s. Zegar, a druga ka Benkovcu, i do 14 septembra, zajedno sa Severnodalmatinskim i Kninskim odredom, razoružale preostale italijanske garnizone i antikomunističku miliciju. Toga dana je bila oslobođena čitava severna Dalmacija, sa obalom i ostrvima, od Obrovca do Šibenika (osim onih mesta gde su Nemci razoružali Italijane).¹⁵⁸ Oko 3.000 novih, dobro naoružanih boraca omogućilo je popunu proređenih jedinica, a u drugoj polovini septembra formirana je i 2 grupa severnodalmatinskih bataljona. Četa »Plavi Jadran«, koja se prebacila od Karlobaga na prostor Zadra, prerasla je u odred od tri bataljona (jedan je bio italijanski — »Gofredo Mameli«).

Do kraja septembra Nemci su, sa 17 ustaškim bataljonom iz Drniša i delovima 15 domobranskog puka iz Knina, koje su kasnije ojačali delovima svoje 114 lovačke divizije (koji su nastupali od Gračaca), preduzimali niz napada u cilju zauzimanja slobodne teritorije u severnoj Dalmaciji. Posle borbi sa delovima Severnodalmatinske grupe bataljona, oni su 14 septembra iz Zadra prodrli u Benkovac (u koji su u međuvremenu upale naše jedinice), a tri dana kasnije iz Zadra, Benkovca i Gračaca u Obrovac. 19 septembra, na komunikaciji Gračac — Knin, delovi Kninske brigade napali su iz zasede (severno od Otrića) nemačku motorizovanu kolonu (ojačanu tenkovima) i uništili i oštetili veći broj vozila.

Neprijateljske motorizovane kolone koje su nadirale od Kistanja i Benkovca uspele su, posle dvodnevni borbi sa je-

¹⁵⁸) Zaplenjeno je: preko 2.000 pušaka, oko 80 mitraljeza i 80 puškomi trailjeza, 2 teška bacača, 3 topa, 2 obalske baterije, veća količina municije i ostale ratne spreme.

dinicama Kninskog sektora, da se 23. septembra, sa oko 200 raznih motornih vozila, probiju u Skradin. Zbog angažovanja jačih snaga 114. lovačke divizije prema Splitu, Glavni štab je toga dana naredio Štabu Kninskog sektora da težište dejstva usmeri na prostor Zadar — Benkovac i Kistanje — Skradin, gde su ostale manje neprijateljske snage.

26. septembra je odred »Plavi Jadran« uspešno napao jednu nemačku motorizovanu kolonu na komunikaciji Zadar — Obrovac, a ojačana Kninska brigada bezuspešno je napadala na Kistanje. Iduće noći 2. grupa severnodalmatinskih bataljona razoružala je italijanski bataljon u D. Zemunik (kod Zadra). Kninska brigada, krajem septembra orijentisana prema Promini, prisilila je ustaše da napuste s. Mlatovo. Istovremeno je 1. grupa severnodalmatinskih bataljona zauzela uporište Rupe, dok su ustaše, zahvaljujući intervenciji neprijateljskih snaga iz Drniša, uspele da se održe u Roškom Slapu.

Jake motorizovane kolone 114. lovačke divizije prešle su 1. oktobra u nastupanje pravcima Knin — Kistanje — Đevrske — Skradin — Šibenik i Zadar — Benkovac — Bribirske Mostine — Šibenik, da očiste prostor između Šibenika i Trogira. Posle dvodnevnih borbi sa jedinicama Kninskog sektora, Nemci su prodrli u Šibenik, ali je njihov pokušaj (30. septembra i 1. oktobra) da se uz podršku artiljerije i avijacije iskrcaju iz Zadra u Preko, na ostrvu Ugljanu, sprečio novoformirani otočki bataljon.

Početkom oktobra jedinice Kninskog sektora uspešno su napadale Nemce na komunikacijama Gračac — Zadar i Knin — Gračac.¹⁵⁹ 6. oktobra je Glavni štab Hrvatske prebacio Kninsku brigadu i 1. grupu severnodalmatinskih bataljona u Liku, a 2. grupu severnodalmatinskih bataljona, sa Severnodalmatinskim i Kninskim odredom, i dalje je zadržao u severnoj Dalmaciji. Idućih dana je Kninska brigada preimenovana u 1. brigadu, a 1. i 2. grupa bataljona prerasle su u 2. i 3. brigadu Kninskog sektora.

U vreme kapitulacije Italije u južnoj Dalmaciji su se nalazile samo manje partizanske grupe. Pošto su dalmatinske jedinice bile angažovane u srednjoj i severnoj Dalmaciji, a 10. hercegovačka brigada u Hercegovini, Nemci su neometano upali u Dubrovnik i južnu Dalmaciju i razoružali italijansku diviziju »Marke« u Dubrovniku i diviziju »Mesina« u dolini Neretve.

¹⁵⁹) Tako je, 3. oktobra, 2. bataljon Kninskog odreda sa uspehom napao nemačku motorizovanu kolonu između Knina i Zrmanje, a sutradan i kolonu iz Kistanja. U isto vreme je odred »Plavi Jadran« sprečio prodor Nemaca drumom Zemunik — Nin.

Borbe u Kordunu, Lici i Baniji Protiv 4 korpusa angažovane su jače nemačke i domobranske snage, s ciljem da ovladaju komunikacijama Zagreb — Karlovac — Rijeka i Karlovac — Gospić — Knin i komunikacijama koje dolinom Une, preko Knina, izvode ka Šibeniku i Splitu, i da tako osiguraju vezu nemačkih snaga na Jadranu s pozadinom, odnosno s glavnim komunikacijskim pravcem u dolini Save. Zbog toga je Glavni štab Hrvatske naredio jedinicama 4 korpusa i 2 operativne zone da sa slobodne teritorije Korduna, Like, Banije i Zumberka napadaju komunikacije i uporišta između Save i Jadrana i time onemogućavaju ili otežavaju vezu neprijatelja s pozadinom. Tako su dejstva tih snaga bila tesno povezana s operacijama na obalskom pojasu.

Jedinice 4 korpusa nisu mogle sprečiti, 14. septembra, probijanje 14 SS policiskog puka iz Karlovca u Ogulin, niti, nešto kasnije, prodor 264. nemačke divizije iz Zagreba u Dalmaciju, zato što su u to vreme bile angažovane u borbama sa 373. divizijom i ustaško-domobranskim snagama. Jedinice Plaščanskog i Kordunaškog odreda upale su u Josipdol i Oštarije i razoružale domobransku posadu, a 8. divizija je 14. septembra na komunikaciji Vrbovsko — Drežnica razbila oko 1.300 četnika koji su se iz Srpskih Moravica i Gomirja probijali ka obali.¹⁶⁰ Pored toga, ova divizija je vodila manje borbe sa neprijateljskim kolonama i rušila prugu Ogulin — Karlovac, a 23./24. septembra njena 2. brigada je razoružala domobransku posadu u Generalskom Stolu.

Početkom septembra je Unska operativna grupa (dve brigade) oslobodila Zrin, kod Kostajnice. A kada je iz istočne Bosne u Baniju stigla 7. divizija (7 i 8. brigada), u njen sastav su, sredinom septembra, ušle 1 i 2. brigada Unske operativne grupe (koja je tada prestala da postoji) kao 3 i 4. brigada, dok su 7 i 8. brigada preimenovane u 1 i 2. brigadu. Posle reorganizacije, 7. divizija je na železničkoj komunikaciji Sisak — Sunja, noću 16./17. i u toku 21. septembra, skoro potpuno uništila dva nemačka voza kod Kinjačke, i istoga dana, iz zasede, napala neprijateljsku kolonu kod Komareva (j-i od Siska).

U Kordunu i Lici neprijatelj je poklanjao najveću pažnju obezbeđenju komunikacija Karlovac — Ogulin, Perušić — Gospić — Karlobag i Bihać — Lapac — Gračac. Zato je Glavni štab Hrvatske naredio 4. korpusu da u sadejstvu sa 13. divizijom zauzme Karlobag i sva uporišta u Kordimu (osim Kar-

¹⁶⁰) Tada je poginulo oko 250, a do kraja meseca zarobljeno 480 četnika.

lovca) i oko Gospića. U tom cilju, pošto se 7 divizija prebacila iz Banije u Kordun, 28. septembra je njena 1. brigada napala Generalski Stol (koji je neprijatelj u međuvremenu poseo), a 2. i 3. brigada su porušile prugu i put Generalski Stol — Zvečaj i blokirale neprijatelja u G. Dubravama i na Globorničkom mostu. Nemci i ustaše intervenisali su delom snaga iz Karlovca ka Generalskom Stolu i izvukli okruženu posadu. Sutradan su jedinice 7. divizije uništile ustaško-domobranska uporišta u G. Dubravama i na Globorničkom mostu i do 5. oktobra, vodeći borbe oko Zvečaja, Grganića i Novog Brda, očistile teren oko Generalskog Stola i G. Dubrava od neprijatelja. Ali napad 1. brigade 8. divizije, 28. septembra, na Oštarije i, dva dana kasnije, napad 4. brigade 13. divizije na uporište Sv. Petar nisu imali uspeha. Ni drugi napad delova 8. divizije na Oštarije (3. oktobra) nije dao očekivane rezultate. Ostale snage 8. divizije vršile su pritisak na Ogulin sve do 5. oktobra, kada su u grad prodrle jake nemačko-ustaške snage iz Karlovca. Posle toga su 1. i 2. brigada 7. divizije prebačene u Baniju.¹⁶¹

U septembru su 1. i 3. brigada 6. divizije vodile borbu sa delovima 114. lovačke i 373. legionarske divizije duž komunikacije Bihać — Lapac — Gračac i napadale neprijateljske transporte, a zatim su, 3. oktobra, prenele dejstva u rejon Perušić, Gospić, Karlobag i, u sadejstvu sa 1. brigadom 13. divizije, do 7. oktobra zauzele sva neprijateljska uporišta između ovih mesta¹⁶² i okružile neprijateljske snage u Gospiću. Delovi 114. divizije uspeali su, 9. oktobra, da iz Gračaca prodru u Gospić i pokušali da napadom ka Ličkom Osiku pruže pomoć ustašama, ali su ih jedinice 2. brigade 6. divizije odbacile u Gospić, odakle su se povukli u Gračac.

Borbe u Žumberku, Pokuplju i Turopolju Na dan kapitulacije Italije, 13. proleterska brigada, ojačana jednim bataljonom Žumberačko-pokupskog • odreda, oslobodila je Gornju Vas i Novo Selo i tamo razbila delove 13. ustaškog bataljona. Njenu nameru da potom razoruža italijanske snage na sektoru Ozalj, Jastrebarsko, Draganići preduhitрили su delovi 11. tenkovskog puka iz sastava 3. SS oklopnog korpusa i ustaše iz Zagreba. Ona je do 27. septembra napadala neprijateljske kolone na komunikaciji Zagreb — Karlovac, a

¹⁶¹) U svim ovim borbama ubijeno je i ranjeno oko 500 i zarobljeno 286 neprijateljskih vojnika. Jedinice NOV imale su 88 mrtvih, 266 ranjenih i 56 nestalih.

¹⁶²) Delovi 12. i 15. domobranskog puka i 4. ustaška brigada imali su 1.280 mrtvih, ranjenih i zarobljenih. Zaplenjena je veća količina oružja, municije i druge ratne opreme. Naše jedinice imale su 9 mrtvih i 58 ranjenih.

toga dana su je u rejonu Krašića napali delovi 5 tenkovskog puka iz sastava 3 SS oklopnog korpusa i jedan nemački policijski bataljon, kao i ustaše i domobrani iz Karlovca i Jastrebarskog. Pošto je zauzeo Krašić i Hrženik, neprijatelj se predveće povukao u polazne rejone, a 13 brigada je sutradan napala Domagović i Lazinu, razbila i zarobila ustaše i domobrane i uništila stanične uređaje.

Krajem septembra su na Žumberak stigle i 4 i 15 brigada 15 slovenačke divizije. One su, u sadejstvu sa 13 proleterskom brigadom »Rade Končar«, 30 septembra oslobodile Stojdragu, a 2 oktobra Plešivicu — poslednja neprijateljska uporišta na Žumberku — i izbile na žel. prugu Karlovac — Zagreb. Posle toga je 4 brigada vraćena u Sloveniju, a 15 belokranjska i 13 proleterska brigada, kod Ozlja, Jastrebarskog i Draganića, obrazovale su Operativnu grupu radi odbrane slobodne teritorije, zato što su se već tada delovi nemačkih divizija »Viking« i »Herman Gering« koncentrisali na liniji Jastrebarsko — Karlovac radi učešća u ofanzivi ka Žumberku i Beloj Krajini. Turopoljsko-posavski odred je za to vreme vršio diverzije na pruzi Zagreb — Sisak i vodio borbe sa nemačkim i ustaškim snagama koje su upadale iz Martinske Vesi na oslobođenu teritoriju.

U Dalmaciji, zahvaljujući masovnom ustanku, popunjene su već postojeće jedinice i formirane nove brigade i divizije, koje su dobro naoružane italijanskim oružjem.¹⁶³ Ali ni jedinice 4 hrvatskog korpusa, ni mlade dalmatinske brigade, i pored pomoći 1 proleterske i 4 krajiške divizije, nisu mogle sprečiti prodor Nemaca ka obali i zauzimanje Splita, Šibenika, Zadra i drugih luka. Međutim, držanje tih luka po svaku cenu nije bilo neophodno, jer je bilo mnogo važnije da se dođe do italijanskog oružja i da se mase Dalmatinaca, koje su dobrovoljno stupale u NOV, organizuju u čvrste vojne jedinice. Dalmatinske jedinice zadržale su se u zaleđu, na ostrvima i na dalmatinskoj obali između gradova, odnosno luka koje su Nemci zauzeli. Takva situacija nije mogla dugo potrajati, jer su Nemci nastojali da se učvrste na obali i u njenom zaleđu.

PRODOR 2 UDARNOG KORPUSA U HERCEGOVINU, CRNU GORU I SANDŽAK

Period italijansko-četničkog gospodarenja Crnom Gorom i Hercegovinom posle povlačenja partizanskih odreda u proleće 1942, do prodora Glavne operativne grupe aprila 1943, ostavio

¹⁶³) Tada je formiran italijanski bataljon »Garibaldi«, koji je ušao u sastav 1 proleterske brigade.

je teške tragove. Od aprila do sredine maja bili su oslobođeni znatni delovi Crne Gore i Sandžaka, ali je tada usledila nova neprijateljska ofanziva. Pokrajinski komitet i Glavni štab, koji su se posle Pete ofanzive probili u Crnu Goru, jedva su uspeli da formiraju nekoliko partizanskih odreda i bataljona, no nisu mogli čvrsto povezati partizansku organizaciju i masovnije pokrenuti narod u borbu, jer su četnici, iako i sami u teškoj situaciji, još uvek imali jak uticaj.

Na teritoriji Crne Gore i Sandžaka, pored delova 3 sandžačke i 5 crnogorske brigade koji su se tamo probili sa Sutjeske i od Sjetline, u avgustu su dejstvovali Nikšićki i Zetski odred. Vašojevički udarni bataljon, Lovćenski bataljon i nekoliko samostalnih četa, a u Hercegovini 10 hercegovačka brigada.¹⁶⁴ U takvoj situaciji, Vrhovni štab je postavio Stabu 2 korpusa sledeće zadatke: reorganizovati 3 sandžačku i popuniti 5 crnogorsku brigadu, izvršiti mobilizaciju, formirati nove jedinice i razbiti četnike (koji su tada, očekujući kapitulaciju Italije i desant anglo-američkih trupa, užurbano prikupljali rasturene ostatke i težili da prinudnom mobilizacijom stvore jače oružane formacije); zatim napadati neprijateljske garnizone, razoružati italijanske snage u trenutku kapitulacije Italije, povezati se sa Srbijom, Kosovom, Metohijom, Makedonijom, Albanijom i prodiranjem prema Ibru, Zlatiboru i Zapadnoj Moravi pripremati uslove za prodor u Srbiju.

Jedinice 2 divizije i glavnina 5 crnogorske brigade, koje su se do 21 avgusta prikupile na ograncima Konjuha i Ozrena, krenule su pravcem Olovo — Sokolac — Foča. Noću 26/27 avgusta sve jedinice (sem 4 proleterske brigade, koja je, zbog predaje ranjenika 1 bosanskom korpusu, docnije stigla u Sjetlinu) prešle su drum i železničku prugu Višegrad — Sarajevo, na oteku Podgrab — Renovica, i do 7 septembra razbile snage Drinskog četničkog korpusa, prešle Drinu i ušle u Ustikolinu, Foču, Goražde i Brod.

10 septembra je formiran 2 udarni korpus, u čiji su sastav ušle 2 proleterska divizija (2 proleterska, 2 dalmatinska i 3 sandžačka brigada) i 3 udarna divizija (4 proleterska, 5 crno-

¹⁶⁴) Oblasni komitet KPJ za Sandžak kooptirao je nove članove, a za rukovođenje prikupljenim delovima 3 sandžačke brigade formiran je Operativni štab. Na proširenoj plenarnoj sednici, kojoj su prisustvovali sekretari sreskih komiteta Bjelopoljskog, Mileševskog, Pljevaljskog i Novovaroškog sreza, Oblasni komitet je istakao kao osnovni zadatak: učvršćenje i proširenje partiske organizacije (koja je 21 avgusta ukupno brojala 228 članova i 55 kandidata), kao i drugih, vanpartiskih organizacija (Izveštaj Oblasnog komiteta KPJ za Sandžak dostavljen CK KPJ 21.VIII.1943. Arhiva CK SKJ, br. 5228).

gorska i 10 hercegovačka brigada). On je imao zadatak da dejstvuje na teritoriji Crne Gore, Hercegovine i Sandžaka.

Kad je završena Peta ofanziva, Nemci su prebacili 118 diviziju na sektor Nova Varoš, Prijepolje, Pljevlja, Zabljak, Savnik, da bi u slučaju kapitulacije Italije što pre posela Crnu Goru i omela eventualan desant anglo-američkih trupa. U Hercegovini se nalazila 7 SS divizija »Princ Eugen« (s glavnim snagama u rejonu Mostara, Gacka i Ljubuškog) i pet ustaško-domobranskih pukova iz sastava 2 i 4 brdske brigade i 6 pešadijske divizije (po većim mestima Hercegovine).

Očekujući desant anglo-američkih snaga na crnogorsko-dalmatinsku obalu, Draža Mihailović je 17 jula podelio teritoriju Crne Gore, Sandžaka i Metohije na dva fronta: »Istočni front«, kome je potčinio četničke snage u istočnom delu Crne Gore i Komandu Starog Rasa, i »Južni front«, za četničke jedinice u zapadnom delu Crne Gore. On je u isto vreme formirao i Komandu operativnih jedinica istočne Bosne, Hercegovine, Boke i Dubrovnika i potčinio joj sve četnike na toj teritoriji. Ali su te četničke snage bile tada malobrojne, pa su zato četnički komandanti vršili prinudnu mobilizaciju.

Posle izbijanja 2 proleterske divizije i 5 crnogorske brigade na prostor Kalinovik, Foča, Goražde, Cajniče, Vrhovni štab je 10 septembra naredio Stabu 2 korpusa da formira jednu manevarsku grupu koja bi, iz rejona Kalinovika, sadejstvovala 3 bosanskom korpusu u borbama oko Sarajeva, s tim da 2 proletersku brigadu uputi u Sandžak, a 5 crnogorsku u Crnu Goru. Dve brigade koje su obrazovale tu manevarsku grupu — 2 dalmatinska i 4 proleterska — zauzele su Trnovo i Dobro Polje, a zatim su dejstva usmerile istočno od komunikacije Kalinovik — Sarajevo, zauzele Kijevo i na Jahorini formirale Jahorinski odred od oko 250 boraca. Stab 2 korpusa je 12 septembra uputio Stab 2 divizije i njegovu 2 brigadu (kojoj je potčinjen i Vasojevički udarni bataljon) preko Pljevalja u Sandžak da reorganizuju 3 sandžačku brigadu i nastave dejstva protiv neprijatelja; 3 divizija je upućena preko Tjentišta u Hercegovinu da sa 5 crnogorskom i 10 hercegovačkom brigadom (koja je od juna uspešno dejstvovala na toj teritoriji) razbije četnike i usmeri dejstva ka dolini Zete.

Jedinice su se kretale usiljenim marševima u cilju izvršenja postavljenih zadataka. U novonastaloj situaciji trebalo je najpre razoružati italijanske snage koje nisu prihvatile poziv Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku i tamošnjih partizanskih odreda da pređu na stranu NOV i bore se protiv Nemaca. Pošto nisu hteli predati oružje, Italijani su sve svoje jedinice, sem divizije »Venecija«, orijentisali prema jadranskoj obali u nadi

da će ih njihova mornarica prihvatiti i prebaciti u Italiju. Ali su ubrzo intervenisali Nemci (118 divizija iz doline Lima, preko Zabljaka i Nikšića, delovi 297 divizije iz Albanije i 7 SS divizija iz Hercegovine, nadirući ka Podgorici i Crnogorskom Primorju) i razoružali divizije »Ferara« i »Emilija«. Divizija »Taurinenze«, posle borbi sa nemačkim snagama u Boki, u kojima su joj razoružana dva bataljona, povukla se ka Dragaljskom Polju, u rejon Crkvice, Grkavac.

Krećući se ka Crnoj Gori i Sandžaku, 2 udarni korpus bio je još daleko, a partizanske snage koje su se tamo nalazile bile su isuviše slabe da bi mogle preduhitriti Nemce. Pa ipak je Nikšićki NOP odred uspeo da razoruža jedan italijanski bataljon na komunikaciji Nikšić — Trubjela, a jedan partizanski bataljon iz Katunske Nahije — italijanske snage na Čevu. Izvestan broj Italijana razoružali su delovi Zetskog odreda u Bjelopavličima i bokeljski bataljoni u Crnogorskom Primorju.¹⁶⁵

Borbe u Hercegovini i zapadnom delu Crne Gore Stab 3 divizije sa 5 brigadom izbio je 14 septembra u s. Vrbu (severno od Gacka), gde je pod svoju komandu stavio 10 hercegovačku brigadu, i to u trenutku kada su prema njoj, u rejonu Gacka i Avtovca (koje je ona bila oslobodila 10 septembra), vršile pritisak četničke jedinice: 1 i 2 nevesinjska brigada Nevesinjskog korpusa od Nevesinja, Gatačka brigada istog korpusa sa istoka prema Avtovcu i Bilećka brigada Trebinjskog korpusa od Bileće, sa linije Kobilja Glava — Kula Fazlagića. Tada je Stab 3 divizije uputio 5 crnogorsku brigadu od Lipnika ka Troglavu i preko s. Kazanci ka Hadžibegovom Brdu, a 10 hercegovačku pravcem Avtovac — Samobor. Brigade su na liniji Kobilja Glava — Kula Fazlagića, u s. Korita i na Stepenu potukle Bilećku četničku brigadu, i zatim, 17 septembra, napale Bileću iz pokreta i odbacile neprijateljske snage u utvrđeni deo grada. Međutim, kada su okruženim četnicima pristigli u pomoć delovi 7 SS divizije »Princ Eugen« od Trebinja (30—40 kamiona, nekoliko tenkova i deo motorizovane artiljerije), Stab 3 divizije je obustavio napad na Bileću i uputio 10 brigadu ka južnoj Hercegovini, a 5 brigadu preko Banjana ka Nikšiću. Delovi 5 brigade ušli su 24 septembra u Viluse, odbacivši jedinice Vučedolske četničke brigade Nikšićkog korpusa prema crnogorsko-hercegovačkoj granici. Sutradan se Stab 3 divizije prebacio ka Nikšiću, pod svoju komandu stavio Nikšićki odred (četiri bataljona), koji se nalazio u rejonu Miločana i u Župi (Nikšić-

¹⁶⁵) Kod Nikšića i na Čevu zaplenjeno je 10 minobacača, 47 mitraljeza i puškomitraljeza, 700 pušaka, oko 200.000 metaka i dr.

koj), i istoga dana se sastao sa Glavnim štabom za Crnu Goru i Boku u okolini Nikšića. Na tom sastanku je odlučeno da u sastav 5 brigade uđu 1 nikšićki i 1 zetski udarni bataljon, ali nije usvojen zahtev Glavnog štaba da se izvrši napad na Nikšić, zbog prisustva jačih okupatorskih i četničkih snaga u njemu. Trebalo je da 5 brigada prodiđe ka Nikšiću i, dalje, prema Bjelopavlićima, razbije snage Zetskog četničkog odreda, dejstvuje na komunikaciji Nikšić — Podgorica i mobiliše novo ljudstvo.

U međuvremenu je četnička komanda istočne Bosne i Hercegovine koncentrisala Nevesinjski i Trebinjski korpus, kao i Bokešku četničku brigadu, prema Banjanima i tamo 24 septembra napala delove 5 brigade. Posle oštarih borbi, u kojima je krajem septembra učestvovala cela 5 brigada, četnici su odbačeni preko Zle Gore i Krstača. Za to vreme je 10 hercegovačka brigada prodrla preko pl. Sitnice ka Ljubinju i Trebinju, porušila železničku prugu Trebinje — Hum — Metković i razbila nemačke i četničke snage u rejonu Ravnog, na Popovom Polju i oko Trebinja. Koristeći se odlaskom 10 hercegovačke brigade prema Trebinju, četnici su koncentrisali delove Trebinjskog i Nevesinjskog korpusa od Bileće i Gacka prema Velimlju, a od Nikšića delove Nikšićkog četničkog korpusa, s ciljem da unište 5 crnogorsku brigadu koja se nalazila u rejonu Tise kod Nikšića. Zbog toga je Stab 3 divizije ponovo orijentisao prema Bileći 10 hercegovačku brigadu, a sa 5 brigadom 1 oktobra iznenada napao četničke snage pravcima s. Tisa — Zla Gora — Trepča i Miločani — Krstac — Kamensko. Pošto je razbila četnike, 5 brigada je bez zadržavanja produžila nadiranje, desnom kolonom preko Strpca, Vilusa i Osječenice a levom preko Brankova Dola i Božurovog Brda, i oslobodila Grahovo. Za vreme dejstva 3 divizije, u zapadnom i severnom delu Crne Gore formirani su Lovćenski (oko 500 boraca) i Durmitorski partizanski odred.

Ojačana delovima 7 SS divizije, 118 nemačka lovačka divizija ovladala je Dubrovnikom i Crnogorskim Primorjem, razoružala italijanske divizije i ugušila narodni ustanak koji je tamo masovno buknuo u vreme kapitulacije Italije (bilo je formirano više bataljona i oslobođeno više mesta, pored ostalih Bar i Ulcinj). Zatim ju je 2 oklopna armija angažovala (zajedno sa delovima 7 SS divizije) protiv italijanske divizije »Taurinenze« i 5 crnogorske brigade u zapadnom delu Crne Gore i Hercegovine, kako bi prvu razoružala, a drugu odbacila dalje na istok.

Za to vreme je Glavni štab za Crnu Goru i Boku vodio pregovore sa italijanskom divizijom »Taurinenze« o prelasku njenom na stranu NOV, predlažući joj da se iz Boke Kotorske,

preko Čeva i Bijelih Poljana, ili preko Bate (cucke), Kobiljeg Dola i Trubjele, prebaci u Gornje Polje kod Nikšića, gde bi je prihvatile jedinice 3 divizije. Ali se ona, želeći da izbegne borbu s Nemcima, umesto u pravcu Nikšića pomerila na položaje Crkvice — Grkavac. Tamo joj je 118 lovačka divizija, koja je prodrla od Risna ka Crkvicama i Dragaliskom Polju, razbila manje delove.

Pojačan sa nekoliko motorizovanih baterija, 738 puk 118 lovačke divizije, uz podršku avijacije, krenuo je 2 oktobra u nastupanje pravcem Nikšić — Viluse i 5 oktobra uspeo da prođe prema Grahovu i da se spoji sa ojačanim 750 pukom (iste divizije) koji je nastupao u tom pravcu od Crkvica. Tako su se 5 crnogorska brigada i italijanska divizija »Taurinenze« našle u skoro potpunom okruženju, ali Italijani ni u toj situaciji nisu hteli da priđu našim snagama. Tada je Štab 3 divizije naredio 5 brigadi da se prikupi u rejonu s. Jabuke, da 6 oktobra uveče pređe komunikaciju Nikšić — Osječenica, koju su držale nemačke snage, i da se potom prebaci u Gornje Polje. Međutim, 5 brigada je povukla dva bataljona sa pravca Grahova i prikupila se u Bajovom Dolu, a ne u rejonu Jabuke, kako joj je bilo naređeno, tako da je pravac ka Grahovu ostao otvoren. Iskoristivši ovaj propust, Nemci su 6 oktobra ujutru iznenada napali 5 brigadu i italijansku diviziju »Taurinenze«. Posle upornih borbi 6 i 7 oktobra 5 brigada se probila prema Gornjem Polju, dok se ceo italijanski puk »Intra« bez borbe predao Nemcima kod Crkvica. Tako su Nemci razoružali oko 7.000 Italijana. Od onih delova koji su se po grupama izvukli, uz pomoć 5 brigade, formirane su italijanske partizanske brigade »Aosta« i »Taurinenze«.

Pod pritiskom manjih delova 118 divizije od Cetinja i Danilovgrada, Lovčenski odred je napustio svoju teritoriju i prebacio se ka Nikšiću. Posle toga, Glavni štab je 300 boraca Lovčenskog odreda uputio u sastav 4 proletherske brigade, a jedan bataljon Zetskog partizanskog odreda u 5 brigadu.

Dok je 5 brigada bila angažovana prema Banjanima i Grahovu, 10 hercegovačka brigada je vodila uspešne borbe na pravcu Trebinje — Bileća. Ona je 3 oktobra odbacila manje delove 7 SS divizije i Ljubinjsku četničku brigadu od Moskog i Ljubomira ka Trebinju i Sitnici, i na taj način onemogućila da se oni angažuju prema 5 brigadi u Banjanima. Zatim se, po naređenju Štaba 3 divizije, orijentisala prema zapadu i, posle upornih borbi, 4 oktobra zauzela Bileću, koju su branile Bilečka četnička brigada i jedna četa Nemaca.

Pošto je od 4 do 7 oktobra uzalud pokušavala da napadom jednog svog bataljona i Trebinjske četničke brigade od

Trebinja odbaci 10 hercegovačku brigadu iz Bileće, 8 oktobra je Komanda 7 SS divizije »Princ Eugen«, preko Nevesinja i Gacka, uputila u pozadinu 10 brigade i borbenu grupu »Smit-huber« (7 tenkovski lovački bataljon, 1 i 2 izviđački odred, 5, 6 i 14 četa 14 SS puka, delovi protivavionskog artiljeriskog divizionu i dve baterije). Zbog napada neprijateljskih snaga sa fronta i iz pozadine, 10 brigada je bila prinuđena da napusti Bileću i da se povuče ka pl. Sitnici. Uvodeći u borbu i delove Trebinjskog četničkog korpusa, neprijatelj je produžio nastupanje i od 11 oktobra okružio 10 brigadu u rejonu Vranjske i Sitnice. Ona se ipak probila ka Bileći, noću 11/12 oktobra pod borbom prešla komunikaciju Bileća — Plana i prebacila se u Crnu Goru i kod Vučjeg Dola i Velimlja ponovo razbila mesne četnike.

Prodor u dolinu Tare Dok je 3 divizija nastupala ka Bileći i
1 Lima Nikšiću, Stab 2 divizije je sa 2 prole-
terskom brigadom prodro u Sandžak i
tu reorganizovao i stavio pod svoju komandu 3 sandžačku bri-
gadu. Potom je pripremio napad na Pljevlja, gde su delovi 118
lovačke divizije posle kapitulacije Italije ustupili vlast muslimanskoj miliciji. Tada su četničke snage »Istočnog fronta«
posele Bijelo Polje, Prijepolje, Brodarevo, Rudo i Novu Varoš,
a Priboj su držale zajedno sa delovima italijanske divizije
»Venecija«. 18 i 19 septembra je komandant četničkog »Istoč-
nog fronta« prebacio 1 i 2 bjelopoljsku i Jurišnu brigadu i deo
Kolašinske brigade iz Bijelog Polja u Sahoviće. Ovi četnici su
20 septembra izbili na liniju s. Kovren — s. Bliškovo, s ciljem
da prodiru prema Pljevljima, dok su se na liniji s. Meijak —
s. Hoćevine, zapadno od grada, nalazile četničke snage Ko-
mande Starog Rasa. Međutim, 2 proleTERSka divizija je do 22
septembra razbila ove četničke snage u rejonu Čelebić, Pljevlja,
Kovren i istoga dana ušla u grad Pljevlja, koji je muslimanska
milicija predala bez borbe. Četničke snage »Istočnog fronta«
otstupile su ka Bijelom Polju, a snage Komande Starog Rasa ka
Prijepolju. Već sutradan po oslobođenju grada u 2 diviziju je
stupilo oko 200 muslimana iz toga kraja. Zatim su 2 proleter-
ska i 3 sandžačka brigada, 26 septembra, oslobodile i Prijepolje.
Komandant »Istočnog fronta« je 28 septembra pokušao da
zajedno sa oko 2.500 četnika Komande Starog Rasa (od Bijelog
Polja i Prijepolja) i Drinskim korpusom (od Višegrada) odbaci
2 diviziju iz doline Lima i od Pljevalja, pa je zbog toga u Pavino
Polje prebacio prinudno mobilisano ljudstvo iz Sreza beran-
skog. Ali kako je izostao napad Drinskog korpusa, četničke

snage »Istočnog fronta« povukle su se ka Bijelom Polju, a snage Komande Starog Rasa u Priboj.

Štab 2 korpusa je 19 septembra uputio 2 dalmatinsku brigadu 2 divizije i 4 proletersku brigadu 3 divizije iz rejona zapadno od Foče u Sandžak i ka Beranama radi mobilizacije novog ljudstva, razbijanja četnika na graničnom crnogorsko-sandžačkom prostoru i razoružavanja italijanske divizije »Venecija«. Nastupajući desnom obalom Drine i Tare u pravcu Lima, 2 dalmatinska brigada je ušla u sastav 2 divizije, a 4 proleterska je nastupala pravcem Foča — Čelebić — Žabljak — Šavnik, odakle je 26 septembra produžila preko Sinjajevine ka Lipovu radi napada na Kolašin. Napadom iz pokreta, 4 proleterska brigada je razbila delove Kolašinske četničke brigade koji su sa Katuna Vratla vršili obezbeđenje Kolašina, a iduće noći je napala Kolašin i prinudila 2 bataljon 83 puka divizije »Venecija« da preda grad. Ovaj bataljon je zatim prišao 4 proleterskoj brigadi, a razbijeni četnici su u neredu otstupili ka Mateševu. Divizija »Venecija« se sporazumela sa četnicima da se zajednički bore protiv Narodnooslobodilačke vojske. Njoj je 27 septembra Štab 2 korpusa uputio zahtev da pređe na stranu NOV i bori se protiv Nemaca, ali u tome nije uspeo. Nemajući dovoljno snaga da istovremeno i drži Sandžak i prodire u Crnogorsko Primorje, Štab 2 korpusa je sutradan tražio od Vrhovnog štaba da u Sandžak prebaci još jednu diviziju.

Posle oslobođenja Kolašina, 4 proleterska brigada je na liniji Bašanje Brdo — Kolašin zatvarala pravac od Mateševa. Da bi je odbacile iz doline Tare i time se obezbedile od njenog prodora u Vasojeviće, četničke snage »Istočnog fronta« (oko 1.200 ljudi) krenule su 30 septembra od Mateševa duž komunikacije prema Kolašinu. Od Kolašina je nastupala 4 proleterska brigada, koja je 29 septembra dobila zadatak da oslobodi Mateševo. Tako je u toku dana došlo do žestoke susretne borbe. Uočivši da četnici nameravaju da povrate Kolašin, Štab 2 korpusa je naredio Štabu 2 divizije da prema Kolašinu uputi 2 dalmatinsku i 2 proletersku brigadu, a Štabu 3 divizije — da prebaci delove 5 brigade iz doline Zete na Bioče i spreči intervenciju Nemaca od Podgorice. Ali, kako je 5 brigada bila angažovana u borbi sa četnicima između Nikšića i Bileće, njen zadatak je poveren Zetskom odredu, koji je u to vreme formirao nove bataljone u dolini Zete. 1 oktobra su 1 i 2 beranska, Kolašinska, Jurišna i Andrijevička četnička brigada produžile napad od Mateševa ka Kolašinu i u toku dana zauzele jak položaj Ključ (koji je držala 4 proleterska brigada), vršeći pritisak prema Kobiljoj Glavi i Šljivovici. Tada je Štab

korpusa uputio Vasojevički udarni bataljon sa Troglava (k. 2.075) pravcem Kordelj — Ključ, da sa severoistoka izvrši napad u pozadinu četničkih snaga. Naknadno je naređeno i 2 diviziji da 2 proletersku i 2 dalmatinsku brigadu najhitnije uputi preko Mojkovca u pravcu Trebaljeva, a ne ka Kolašinu. Četnici su 2 oktobra, uz podršku artiljerije italijanske divizije »Venecija«, izbili na spoljnu ivicu Kolašina, ali su protivnapadom 4 proleterske i delova 2 dalmatinske brigade istoga dana odbačeni od grada. Kad je Stab korpusa sutradan, sa linije Bojište — Strug, uputio Udarnu grupu bataljona (tri) u napad na Ključ, 4 proleterska je uspela da protivnapadom odbije četnički napad na Kolašin i da ovlada Durutovcem. Kako su četnici i 4 oktobra produžili napad na Kolašin, Stab 2 korpusa je predveče, na pravcu Šljivovica — Planinica, uveo u borbu 2 dalmatinsku brigadu i Vasojevički udarni bataljon. Ovim kombinovanim napadom Ključ je ubrzo zauzet, a potom i Jablanovo Brdo. U toku noći su snage 2 korpusa izbile na komunikaciju Mateševo — Andrijevlca. Četničke brigade su se povukle: 1 i 2 beranska prema Beranama i zadržale se kod s. Lubnice, a Andrijevička na liniju Bač — Lisa — Trešnjevik. Prema Andrijevici povukle su se italijanske snage koje su četnike podržavale artiljerijom.

Obavešten o neuspehu četnika kod Kolašina, Draža Mihailović je istoga dana radiogramom naredio Komandi »Istočnog fronta« da u Andrijevici i Beranama prikupi svoje snage i da ih stavi pod zaštitu Italijana. U isto vreme je naredio Zetskom četničkom odreda da što pre pritekne u pomoć s jugozapada, a hercegovačkim četnicima — da izvrše što jači pritisak prema Crnoj Gori.

Stab 2 korpusa nije dozvolio predah razbijenim četničkim snagama, niti im pružio mogućnost da se pod zaštitom italijanske divizije »Venecija« srede i dobiju pojačanja. Naprotiv, odmah je produžio napad ka Beranama i Andrijevici, kako bi ovladao dolinom Lima, a italijansku diviziju »Venecija« prinudio da pređe na stranu Narodnooslobodilačke vojske. 7 oktobra je 2 dalmatinska brigada produžila nastupanje dolinom Jelovice, a Udarne grupa bataljona (četiri) pravcem Patkovica — Konjsko Brdo; dva bataljona 4 proleterske brigade zadržana su u Kolašinu, a jedan na Mateševu, da obezbede desni bok naših snaga koje su prenele dejstva iz doline Tare u dolinu Lima i da učvrste postignuti uspeh i uspostave taktičku vezu sa jedinicama Zetskog odreda kod Bioča. Nadirući određenim pravcima, naše jedinice su 7 oktobra izbile na liniju Meka — Soko — Sestarevac i odbacile četničke snage.

Da bi sa što povoljnijih položaja štitila Berane, Komanda »Istočnog fronta« je naredila da se 8 oktobra, protivnapadom, povрати linija Sestarevac — Turija — Rujišta. U tom cilju je 1 beranska brigada Limskog korpusa izvršila protivnapad pravcima Banjevac — Konjsko Brdo i Prevoja — Turija, 2 beranska na Pračevac, a Kolašinski odred Korskog korpusa na Sestarevac. Ostale snage Limskog četničkog korpusa napale su Bijelo Polje: 1 bjelopoljska brigada pravcem Osoja — Rakonja, a 2 bjelopoljska preko Obrova. Međutim, i pored jake podrške koju je iz Berana pružila artiljerija divizije »Venecija«, protivnapad četničkih snaga bio je slomljen na oba pravca. Zbog toga je Komanda »Istočnog fronta« bila prinuđena da 9 oktobra prebaci 1 beransku brigadu u rejon s. Pešaca, da bi sprečila prelaz delova 2 Korpusa na desnu obalu Lima, dok je 2 beransku brigadu i Kolašinski odred prikupila u s. Beranama, s tim što su njihovi manji delovi poseli položaj s. Zaostro — Velička Kosa.

Za vreme pomeranja četničkih snaga, naše jedinice su, prema sporazumu Štaba 2 korpusa sa Štabom italijanske divizije »Venecija«, 10 oktobra pre podne prešle na desnu obalu Lima severno i južno od Berana i u 13 časova ušle u ovaj grad. Posle toga je glavnina divizije »Venecija« prešla na stranu 2 udarnog korpusa, koji ju je reorganizovao u pet istimenih brigada (1, 2, 3, 4 i 5 brigada »Venecija«), Četnici su se povukli u pravcu Sekulara. Sutradan su delovi 4 proletherske brigade odbacili tri četnička bataljona sa Lise i time sprečili njihov planirani protivnapad preko Patkovice i Turije na Berane. 2 dalmatinska brigada, upućena ka Andrijevići, razbila je, u sadejstvu sa delovima 4 proletherske, 1 i 2 beransku četničku brigadu i Sekularski i Kolašinsko-rečanski četnički bataljon na Trešnjeviku i Slatinski i Trepački četnički bataljon na Rudom Brdu i zauzela liniju Trešnjevik — Rudo Brdo. Time je slomljen i poslednji pokušaj četničkih snaga da ovlađaju dolinom Lima i da povrate Berane. Zatim su jedinice 2 dalmatinske brigade, 12 oktobra, ušle u Andrijeviću, gde su im prišla još dva italijanska bataljona divizije »Venecija«.

Komandant »Istočnog fronta«, uvidevši da je izgubio Vasojeviće, 11 oktobra je naredio svojim jedinicama da se povlače pravcem Andrijevića — Lijeva Rijeka. Ali već je bilo suviše kasno: njegove glavne snage razbijene su, tako da se 13 oktobra u s. Opasanici prikupilo svega 800 četnika. Durmitorska brigada je ostala na Vratlu, 130 četnika Kolašinske brigade — u rejonu Prekobrđa, a Jurišna brigada — u rejonu Sekulara. Pored toga propao je i pokušaj četničkih komandanta da prinudnom mobilizacijom popune razbijene jedinice.

Iz Andrijevice je 2 dalmatinska brigada produžila nastupanje ka izvornom delu Lima, u pravcu Čakora, da bi ovladala vododelnicom Lima i Pečke Bistrice, i uspela je da prodre do Vaganice.

Od 11 septembra do sredine oktobra, jedinice 2 udarnog korpusa oslobodile su Kolašin, Berane, Pljevlja, Prijepolje, Novu Varoš, Savnik, Grahovo, Velimlje, Mateševo, Lijevu Rijeku, Bioče, Zabljak i druga mesta, tj. znatan deo Crne Gore i Sandžaka. Time je nanet težak poraz četničkoj organizaciji na ovoj teritoriji i stvoreni su povoljni uslovi za izgradnju i učvršćenje narodne vlasti na većem delu teritorije Crne Gore i Sandžaka i u znatnom delu Hercegovine, kao i uslovi za dalji razvoj oružane borbe u tim krajevima. Idućeg meseca je formirano Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Crne Gore i Boke, kao i Zemaljsko veće Sandžaka.

Nemci su u to vreme nastojali da u Crnoj Gori i Sandžaku uspostave svoj okupacioni sistem. U Cetinju je ubrzo počela da funkcioniše Viša feldkomandantura (1040), sa generalom Kajperom na čelu, koji je bio istovremeno i komandant Crne Gore. Sandžak je trebalo da dobije neku autonomnu upravu sa političkim osloncem na muslimane. Ali, zbog nedostatka snaga (skoro sve njihove jedinice bile su tada u Crnogorskom Primorju i u Dalmaciji, gde su razoružavale Italijane), i zbog uspešnih operacija 2 udarnog korpusa, Nemci su svoju vlast uspostavili samo u delu Crne Gore zapadno od Zete i donjeg toka Morače. Oni nisu prihvatili predlog Sekule Drljevića za uspostavljanje »samostalne« crnogorske države i formiranje vojske koja bi s njima sarađivala, jer su želeli da u borbi protiv Narodnooslobodilačkog pokreta maksimalno iskoriste sve reakcionarne snage, a ne samo federaliste. Sprovodeći takvu politiku, oni su obrazovali komesarsku »Crnogorsku narodnu upravu«, pod predsedništvom Ljuba Vuksanovića, kako bi obezbedili »sараdњу triju grupa« (t.zv. nacionalista, federalista i četnika) u borbi protiv NOP-a. Tako je umesto italijanskog kvislinga generala Đukanovića, kome je tada Draža Mihailović poverio komandu nad četničkim snagama u Crnoj Gori, Boki i Sandžaku, došao nemački kvisling Vuksanović. Pomoću Vuksanovićevog resora »Narodne odbrane«, Nemci su pristupili formiranju žandarmerijskih bataljona i seoske milicije u zapadnom delu Crne Gore i Boki Kotorskoj, ali će uspeti da formiraju svega nekoliko bataljona, i to znatno kasnije.

* *

*

Gledano u celini, u prvoj etapi operacija za ovladavanje jadranskom obalom, Narodnooslobodilačka vojska je postigla

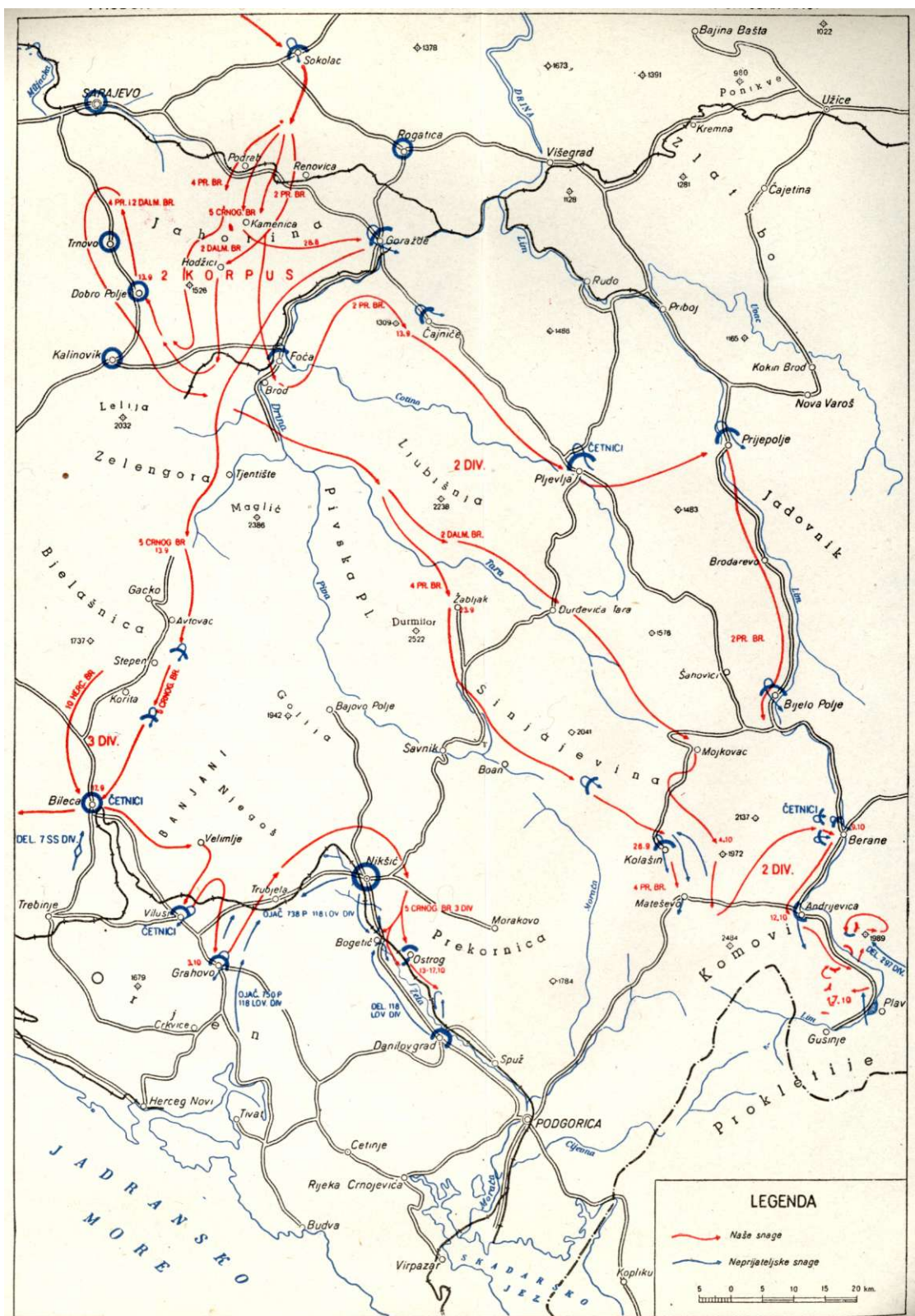
krupne rezultate. Ona je za kratko vreme, pored raznih manjih jedinica, razoružala italijanske divizije »Izonco«, »Murde«, »Macerata« i »Celere«, glavninu divizije »Bergamo«, delove divizije »Đulija«, »Torino«, »Sforčeska«, »Kačatori dele Alpi«, »Lombardija«, »Zara«, »Firence« i »Taurinenze«, dok su divizija »Venecija« (sem bataljona u Priboju) i manji delovi divizije »Taurinenze« prešli na njenu stranu. Pored toga, u njene ruke je pala velika količina naoružanja, pa su znatno porasle i njene operativne mogućnosti. U krajevima koji su bili pod italijanskom okupacijom formiran je veći broj novih brigada i divizija. U Dalmaciji, Hrvatskom Primorju, Istri i Slovenačkom Primorju došlo je do masovnog narodnog ustanka. Prvih dana je bila oslobođena skoro cela jadranska obala, a kraće vreme su naše jedinice držale i neke važne luke (Split i dr.), dok su komunikacije koje preko Slovenije vode za Italiju, ili od jadranske obale prema centralnom delu Jugoslavije, kao i komunikacija Peć — Podgorica, bile prekinute, ili ugrožene.

Na konferenciji sa najbližim saradnicima, 12 septembra, Hitler je naredio da se Balkan radikalno »očisti«, kako bi se tamo jednom zauvek uspostavio mir i red. Iako su, za vreme razoružavanja italijanskih snaga, bili zauzeli sve veće luke na Jadranu i učvrstili se u njima, Nemci ipak nisu uspeli da posednu celu italijansku okupacionu zonu, pa čak ni veći deo jadranske obale. Obalski pojas Slovenačkog Primorja, Istre i Hrvatskog Primorja, srednjedalmatinska obala od Splita do Neretve, sa svim ostrvima, i zaleđe Jadrana držale su i dalje jedinice NOV.

NEMAČKA OFANZIVA U SEVEROZAPADNOM DELU JUGOSLAVIJE

(od 22 septembra do 12 novembra 1943)

Posle uspešnog iskrcavanja 8 engleske armije u Kalabriji i Apuliji (3 i 9 septembra) i 5 američke armije kod Salerna (9 septembra), anglo-američke snage su 20 septembra nastavile ofanzivne operacije protiv 10 nemačke armije na severu i 27 septembra zauzele strategiske aerodrome kod Fode, a 1 oktobra Napulj. U tom periodu su jedinice Narodnooslobodilačke vojske, kao što je već izloženo, postigle krupne rezultate u obalskom pojasu Jadrana i prekinule ili otežavale vezu nemačkih snaga sa glavnim komunikaciskim pravcem u dolini Save. Za Nemce je tada ogromno porasla važnost tog pojasa i jadranskog zaleđa, odnosno jugoslovenskog ratišta, kao spona između italijanskog i Istočnog fronta. Taj prostor sa dolinom Save i Lombardijom

OSLOBOĐENA I POLUOSLOBOĐENA TERITORIJA U CENTRALNOM I ZAPADNOM DELU JUGOSLAVIJE POSLE KAPITULACIJE ITALIJE
(SEPTEMBRA 1943)

(dolinom Poa) činio je jedinstvenu strategisku celinu, od čijeg je držanja zavisilo i držanje Panonskog bazena i severne Italije. U to vreme Nemci su u severnoj Italiji držali i svoju 14 armiju iz sastava Grupe armija »B«, koja je bila spremna bilo da se angažuje protiv snaga NOV, bilo da spreči novo iskrcavanje saveznika u srednjoj Italiji ili na severnom Jadranu, pa su u novonastaloj situaciji odlučili da jakim snagama preduzmu operacije u severozapadnom delu Jugoslavije kako bi ugušili ustanak u Slovenačkom Primorju, uništili partizanske snage u Istri, Hrvatskom Primorju i Gorskom Kotaru, obezbedili komunikacije koje prolaze kroz Slovenačko Primorje i t.zv. Ljubljansku pokrajinu i sprečili eventualni saveznički desant na severnom Jadranu. Zato su iz Italije hitno prebacili 2 oklopni SS korpus »Hauzer« (oklopnu SS diviziju »Adolf Hitler«, 71 i 44 pešadisku diviziju, kao i glavninu oklopne divizije »Herman Gering« i 162 turkestarsku diviziju) i preduzeli ofanzivu »Volkenbruch« (»Wolkenbruch) protiv NOV i POJ na toj teritoriji. U prvoj etapi ove ofanzive (Volkenbruch I), od 22 septembra do 2 oktobra, trebalo je slomiti otpor Narodnooslobodilačke vojske u Slovenačkom Primorju; u drugoj etapi (Volkenbruch II), od 2 do 14 oktobra, trebalo je težište operacije preneti u Istru i Gorski Kotar i dovršiti posedanje severnih obala Jadrana, luka i gradova od Trsta do Crikvenice; u trećoj etapi (Volkenbruch III), od 15 oktobra do 12 novembra, operacijama zahvatiti centralnu Sloveniju.

Operacije u Slovenačkom Primorju Jake snage 71 pešadiske divizije otpočele su 24 septembra napad na Gorički front.¹⁸⁶ Glavni štab Slovenije nije

uspeo da za kratko vreme do početka nemačke ofanzive organizaciono učvrsti ustaničke snage u Slovenačkom Primorju, iako je zato još 12 septembra formirao Operativni štab za zapadnu Sloveniju. No i pored toga, snage Goričkog fronta pružile su jak otpor. Neprijatelj nije uspeo da frontalnim napadom probije Gorički front, pa je pokušao da to postigne napadom oklopnih jedinica¹⁶⁷ preko Tržiča, Trsta i Postojne, tj. u bok i pozadinu toga fronta. Pod pritiskom neprijatelja, 3 brigada »Ivan Gradnik«, koja je na putu iz Notranjske vodila četvorodnevne teške borbe na pl. Nanosu, morala se povući i otvoriti put u Vipavsku Dolinu. U takvoj situaciji, brigade Goričkog fronta povukle su se na Trnovski Gozd, gde su ve-

¹⁸⁶) Na liniji: Miren — Ajševica — Solkan uvodne borbe sa jedinicama 71 divizije otpočele su još 22 septembra.

¹⁶⁷) Oklopna SS divizija »Adolf Hitler«, 44 pešadiska (»Hoch-und Deutschmeister«) divizija i delovi 162 turkestarske divizije.

štim manevrovanjem izbegle neposredni udar nadmoćnijeg neprijatelja. Dok se nemačka ofanziva negativno odrazila na brigade kod Gorice, u Vipavskoj Dolini i na Krasu, dotle su u Brdima, Beneškoj Sloveniji i oko Tolmina, koje ofanziva nije zahvatila u to vreme, stvarane nove brigade.

U prvoj etapi operacije Nemci su zauzeli Slovenačko Primorje, prodrli iz Trsta preko Divače i Ilirske Bistrice i zauzeli Gomanjce i Obruč.

Operativni štab za zapadnu Sloveniju iskoristio je usmeravanje nemačkih operacija u Istru da bi za to vreme reorganizovao brigade: 6 oktobra je ukinuta Primorska operativna zona, a formirane su Triglavska, Gorička i Tršćanska divizija i Tolminski, Briško-beneški i Idrijski odred.¹⁰⁸

Operacije u Istri, Gorskom Kotaru i Hrvatskom Primorju Prodorom preko Ilirske Bistrice i izbijanjem na liniju Gomanjce — Obruč, Nemci su stvorili povoljne uslove za preduzimanje operacija u Istri, jer su time onemogućili izvlačenje istarskih jedinica iz Istre u Gorski Kotar. Oni su 2 oktobra otpočeli drugu etapu operacije (Volkenbruch II) i do 14 oktobra preneli težište operacija iz Slovenačkog Primorja u Istru, Hrvatsko Primorje i Gorski Kotar.

Operativni štab za Istru doneo je odluku da glavne snage izvuče u pravcu Gorskog Kotara, a za dejstvo u Istri formirao je Pulski i Pazinsko-porečki NOP odred.

Deiovi oklopne SS divizije »Adolf Hitler«, 44 i 71 pešačke i oklopne divizije »Herman Gering« krenuli su 2 oktobra u nastupanje pravcem: Trst — Poreč — Rovinj, i dalje, ka Puli i Pazinu, zatim pravcem Hrpelje — Buzet — Roč — Luppoglav i duž komunikacije Trst — Rijeka, obuhvatajući Vodice, Mune i Zejane. U isto vreme snage iz Rijeke krenule su prema Učki i Lovranu, a one iz Pule ka Barbanu i Labinu. Iako su pružale žilav otpor nemačkim motorizovanim snagama, istarske jedinice su ipak bile prisiljene na povlačenje, tako da su Nemci za relativno kratko vreme ovladali skoro svim komunikacijama.

¹⁶⁸) Operativni štab je 22 oktobra preimenovan u 3 (alpisku) operativnu zonu, od koje je 22 decembra formiran 9 korpus. U sastav Goričke divizije (kasnije 30 divizija) ušle su 17 brigada »S. Gregorčič«, 18 (Soška, kasnije »Bazovička«), 19 (»Srečko Kosovel«) i 20 (Soška, kasnije rasformirana). Triglavska (kasnije 31) divizija imala je u svom sastavu 3 brigadu »Ivan Gradnik«, 7 brigadu »France Prešern« i 16 brigadu »Janko Premrl-Vojko«.

Početkom novembra Triglavska, Gorička i Tršćanska divizija reorganizovane su u Goričku (2.970) i Triglavsku diviziju (3.213 boraca).

Svi odredi, osim Briško-beneškog, Gorenjskog i Koruškog, bili su rasformirani, a njihovo ljudstvo uključeno u brigade.

Operativni štab za Istru uspeo je da glavninu svojih snaga izvuče na masiv Planika, s težnjom da se probiju u Gorski Kotar. Neprijatelj je, međutim, već bio ovladao grebenima Crnog Vrh i Obruča i jakim snagama držao komunikaciju Trst — Rijeka, čime je onemogućio povlačenje istarskih jedinica u Gorski Kotar. Nemci su zatim koncentričnim napadom razbili istarske jedinice u Zejanskoj Šumi i »pročešljali« Učku, Planik i Lisinu. Posle borbi na Gomanjcu, Sušačko-kastavski odred je potisnut na prostor Klana, Kastav, a pri probiju preko Obruča tako je razbijen, da je samo mali broj njegovih boraca uspeo da se probije u Gorski Kotar. Tek formirane istarske jedinice, sastavljene isključivo od novomobilisanih boraca, nisu mogle zadržati nemačke divizije; u sedmodnevnim borbama, početkom oktobra, imale su preko 2.000 mrtvih.

Razbivši istarske jedinice, glavne nemačke snage su se orijentisale prema Sloveniji, Gorskom Kotaru i Hrvatskom Primorju, a u Istri su ostali samo manji delovi 71 divizije. Članovi Operativnog štaba za Istru i partiska organizacija odmah su otpočeli da okupljaju preostale naoružane grupe, aktiviraju narodnooslobodilačke odbore i organizuju kurirske veze. Organizacioni razvoj partizanskih jedinica u Istri počeo je gotovo iznova. Do kraja novembra formirano je trinaest partizanskih četa (jačine 15—50 partizana) koje su dejstvovale u raznim delovima Istre.

Jedinice 71 i »Herman Gering« divizije prešle su 7 oktobra u napad na slobodnu teritoriju Gorskog Kotara i Hrvatskog Primorja. Tamo je 3 brigada 13 divizije držala položaj Martinšćica — Kukuljanovo — Cernik, 2 brigada otsek Hreljin — Fužine, a 4 brigada se nalazila oko Ogulina; jedan bataljon 1 odreda bio je na Vratniku, a drugi u Drežnici; 2 odred kod Gornjeg Jelenja; 1 brigada (bez jednog bataljona) nalazila se u rejonu Gospića.

Već prvog dana Nemci su jakim motorizovanim snagama, pravcem Rijeka — Crikvenica — Novi i Rijeka — G. Jelenje — Delnice, duboko prodrli na oslobođenu teritoriju. Leva kolona je odbacila 2 odred sa položaja kod G. Jelenja i delom snaga produžila ka Hreljinu i Krasici, gde je napadom iz pozadine iznenadila i razbila 3 brigadu, koja je bila angažovana u borbama sa nemačkom desnom kolonom na pravcu Rijeka — Crikvenica, a 2 brigadu potisnula od Hreljina i Fužina. Za dva dana Nemci su ovladali komunikacijama Rijeka — Kraljevica — Crikvenica, Hreljin — Fužine — Delnice i Rijeka — Lokve — Delnice. Kako nije blagovremeno uočio namere neprijatelja, Stab 13 divizije nije preduzeo sve potrebne mere za efikasniju odbranu. Sem toga, on je upočetku bio podeljen

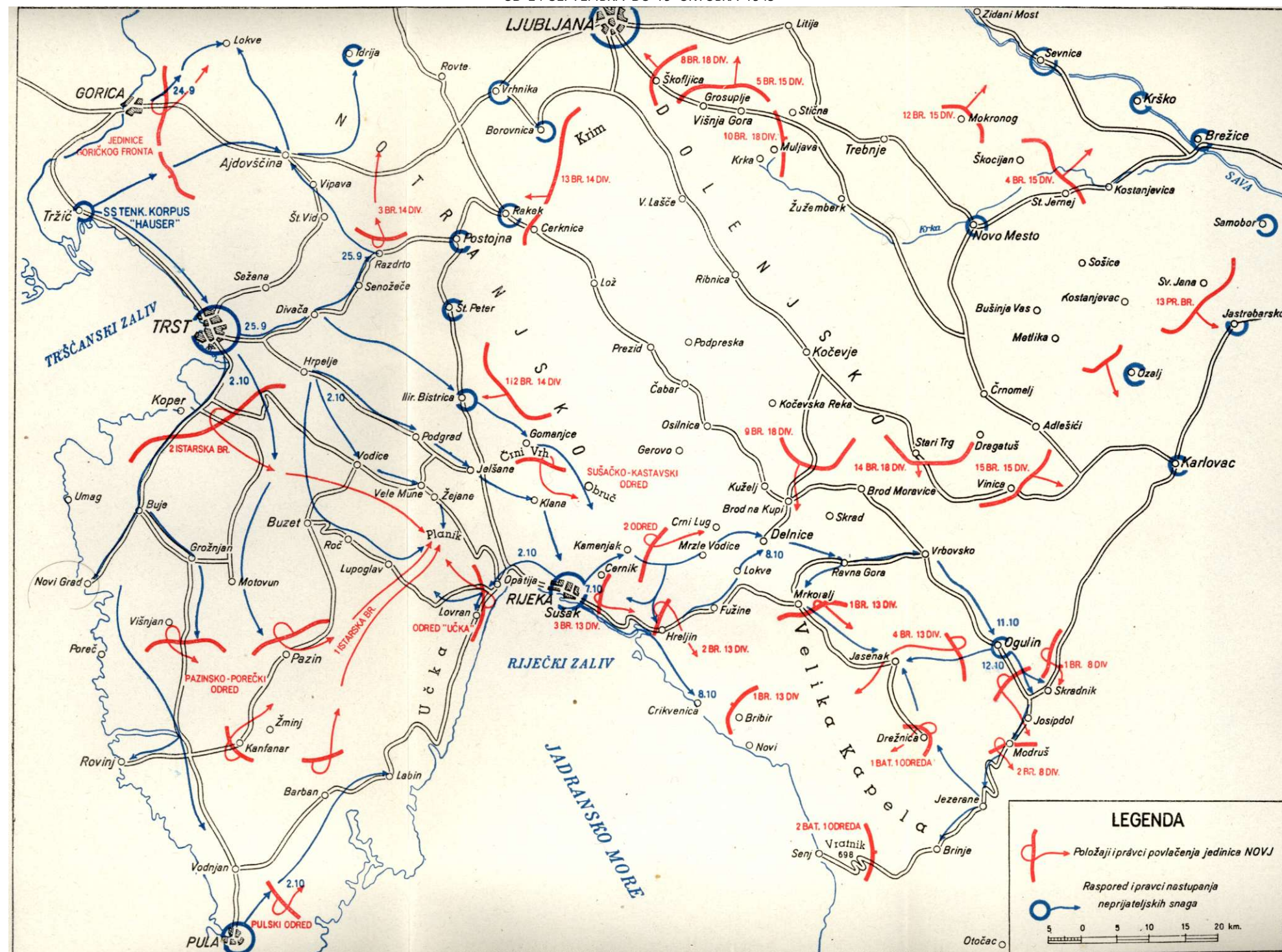
na pojedine odbranbene otseke, tako da zbog nedostatka tehničkih sredstava veze nije mogao pratiti tok operacija na tome velikom prostoru. Tek kasnije naredio je 2 i 3 brigadi da se prikupe u rejonu Bribir — Ledenice, a za zatvaranje pravaca koji iz Ogulina, Gomirja i Ravne Gore vode ka Jasenku i Drežnici odredio je 4 brigadu, koja je otada privremeno bila u sastavu 8 divizije. Posle prikupljanja, 2 brigada je prebačena u s. Kamenicu (kod Brinja), a 3 brigada u Drežnicu radi sređivanja jedinica. Za zatvaranje pravca Mrkopalj — Jasenak, Štab divizije je angažovao dva bataljona 1 brigade, koja je, po naređenju Glavnog štaba, stigla od Gospića u rejon Novog.

Nemci su 11 oktobra iz Delnice prebacili 901 motorizovani puk u Ogulin kao pojačanje 14 SS policiskom puku i već sutradan preduzeli nastupanje u pravcu Josipdola i Skradnika. Pošto su odbacili jedinice 8 kordunaške divizije i prodrli u Josipdol, oni su 15 oktobra motorizovanim kolonama preduzeli napad na slobodnu teritoriju: od Ravne Gore i Ogulina ka Jasenku i pravcem Ogulin — Modruš — Jezerane i dalje ka Drežnici i Brinju. Posle borbi sa 1 brigadom 13 divizije, neprijateljska kolona koja je napadala od Mrkoplja prisiljena je na povlačenje, dok je druga uspela da proдре ka Jasenku. Nastupajući iz Ogulina neprijatelj je odbacio delove 1 i 2 brigade 8 divizije sa Treskavca i od Modruša i prodro u Drežnicu, Jezerane i Brinje. Na pravcu Ogulin — Jasenak, Nemci su od Drežnice preko Jasenka, iz pozadine, iznenada napali 4 brigadu 13 divizije i prinudili je na povlačenje u pravcu s. Mošuna.

Pretpostavljajući da bi Nemci mogli proširiti dejstva i van komunikacija, Štab 13 divizije je doneo odluku da glavne snage prebaci na prostoriju Delnice — Brod na Kupi, gde se već nalazio 2 odred, odakle će vršiti pritisak na komunikacije. Tamo su upućene 1 i 3 brigada, 2 brigada je zadržana za obezbeđenje bolnice kod Drežnice, a 4 brigada se prikupila u rejonu Mošuna. Međutim, Nemci su sredinom oktobra povukli delove 901 motorizovanog puka 71 divizije i 14 SS policiskog puka u Ogulin, radi njihovog angažovanja u trećoj fazi operacije protiv NOV Slovenije. Oni su ostale delove 71 divizije iz Hrvatskog Primorja prebacili na prostor Lokve, Delnice, a delove tenkovske divizije »Herman Gering« iz Gorskog Kotara u Karlovac.

Operacije u Sloveniji i Žumberku Od 15 oktobra do 12 novembra, u trećoj etapi operacije (Volkenbruch III), Nemci su angažovali jake, prvenstveno oklopne snage, s ciljem da ovladaju centrima oslobođene teritorije u Dolenjskoj i Notranjskoj, da razbiju glavninu 7 kor-

NEMAČKA OFANZIVA U SLOVENAČKOM PRIMORJU, ISTRI, GORSKOM KOTARU I HRVATSKOM PRIMORJU
OD 24. SEPTEMBRA DO 15. OKTOBRA 1943.

pusa i unište Glavni štab Slovenije i Izvršni odbor Osvobodilne fronte. To su, uglavnom, bile one iste snage 2 oklopnog SS korpusa »Hauzer« koje su učestvovala i u prvoj i drugoj etapi ove operacije.¹⁶⁹ Glavnu snagu ove grupacije prietstavljala je oklopna SS divizija »Adolf Hitler«, ojačana delovima 162 turkestanske divizije i grupom od 1.200 slovenačkih domobrana, koja je koncentrisana u Krškom Polju. U Karlovcu su prikupljeni delovi oklopne divizije »Herman Gering« i SS divizije »Viking«, u rejonu Delnice, Ogulin — delovi 71 pešadijske divizije, ojačani 901 motorizovanim i 14 SS policiskim pukom, a u Ilirskoj Bistrici i Rakeku — delovi 44 pešadijske divizije.

Pošto je prozreo namere Nemaca, Glavni štab Slovenije je odlučio da delom snaga usporava nadiranje nemačkih jedinica sa periferije slobodne teritorije i da kombinacijom odbranbenih borbi na pravcima nemačkog nadiranja sa napadima na bokove i u pozadinu neprijatelja dobije u vremenu i omogući evakuaciju ratnog materijala i pregrupisanje svojih snaga radi napada na pojedine kolone.

Prema planu Štaba 7 korpusa, 13 brigada 14 divizije, na položaju Cerknica — Borovnica, zatvorila je pravac Rakek — Loška Dolina, a 1 brigada, na liniji Snežnik — Mašun, pravac Ilirska Bistrica — Loška Dolina. Od 2 brigade 14 divizije i 9 i 14 brigade 18 divizije formirao je operativnu grupu koja je sa položaja Stari Trg — Brod na Kupi — Crni Lug obezbeđivala pravce od Delnice i Ogulina ka Kočevju. Druga operativna grupa (15 belokranjska i 13 proleverska brigada »Rade Končar« i dva odreda) dobila je zadatak da manevarskom odbranom usporava nadiranje neprijatelja na pravcu Karlovac — Metlika — Črnomelj. Prodor nemačkih snaga iz Krškog u pravcu Novog Mesta sprečavale su 4 i 12 brigada 15 divizije, a pravac od Ljubljane zatvarale su 5 brigada 15 divizije i 8 i 10 brigada 18 divizije.

Da bi pružio pomoć slovenačkim jedinicama, Glavni štab Hrvatske je 18 oktobra naredio 13 diviziji da svoja dejstva usmeri na komunikaciju Ogulin — Sušak. Tako su 1 brigada i 2 odred angažovani na otseku Crni Lug — Praprot — Skrad da zatvore pravce koji vode u Sloveniju, 2 brigada je dobila zadatak da poruši i drži komunikacije koje vode od Ogulina i Ravne Gore, 4 brigada je bila raspoređena na prostoriji Lukovo, Mošune, Lič, Plaše, Križišće, a 3 brigada se nalazila na maršu iz rejona Drežnice ka položajima 1 brigade.

15 oktobra otpočela je treća etapa operacije napadom nemačkih snaga iz Krškog Polja ka Novom Mestu. Pokušaj 4

¹⁶⁹⁾ Štab ovog korpusa se u međuvremenu premestio iz Slovenačkog Primorja u Ljubljanu da bi neposrednije uticao na tok operacije.

brigade 15 divizije da kod St. Jerneja i Skocijana zadrži nadmoćnijeg neprijatelja nije uspeo, tako da su Nemci 21 oktobra zauzeli Novo Mesto. Desna kolona nemačke grupacije, koja je nastupala preko Sevnice u pravcu Mokronoga, sukobila se sa 12 brigadom. U toku 23 i 24 oktobra vođene su ogorčene borbe kod varošice Mokronog, koja je dvaput prelazila iz ruke u ruku. Deo nemačkih snaga je iz Novog Mesta produžio nastupanje u pravcu Metlike sa namerom da napadom iz pozadine razbije 15 belokranjsku i 13 proletersku brigadu i dva partizanska odreda, i time omogućiti da jake snage divizije »Herman Gering« i divizije »Viking« (koje su 21 oktobra sa linije Jastrebarsko — Karlovac prešle u napad na Zumberak i prema Vinici) prodru u Belu Krajinu. Iako je ceo dan 21 oktobra na položaju Okić — Sv. Jana — Pribič pružala otpor nemačkim snagama, 13 proleterska brigada je sutradan ipak bila prinuđena da se povuče na liniju Lović — Kostanjevac — Hartje, gde je 23 oktobra ponovo pružila jak otpor neprijatelju, naročito kod Baroni Sela i Relića. U isto vreme je i 15 belokranjska brigada vodila ogorčene borbe kod Metlike, Adlešiča i Vinice, da bi spasla oko 1.000 ranjenika koji su se tada prebacivali iz Kočevskog Roga preko Gorjanaca ka Zumberku.

Za to vreme su nemačke snage vršile snažan pritisak iz Novog Mesta ka Metlici. Zbog toga je 15 belokranjska brigada prebacila deo snaga od Metlike u pravcu Novog Mesta i u odlučnoj borbi kod Bušinje Vasi 22 oktobra zadržala nemačku kolonu. Time je stvoreno potrebno vreme da se ranjenici prebace na Žumberak, a zatim, pod zaštitom 13 hrvatske proleterske brigade, u Kordun. Slovenačke jedinice nastavile su borbu sa Nemcima u Beloj Krajini sve do kraja ofanzive. Sredinom novembra, posle povlačenja Nemaca,¹⁷⁰ 13 slovenačka brigada je razbila domobrane koji su u međuvremenu poseli pojedina mesta, ponovo uspostavila kontrolu nad Belom Krajinom i sprečavala uspostavljanje nemačke i belogardističke vlasti.

Prethodnički delovi 71 nemačke divizije, ojačani sa 12 tenkova, upali su 17 oktobra iz Delnica u Brod na Kupi, dok su jače snage ove divizije tek 21 oktobra krenule iz Ogulina, Vrbovskog, Delnica i Mrzlih Vodica u nastupanje ka Sloveniji.

U dvodnevnom borbama sa 1 brigadom i 2 odredom 13 divizije i 2 brigadom 14 divizije na položajima Risnjak — Crni Lug — Kuželj — Skrad, Nemci su jakim snagama probili odbranu 1 i 2 brigade i izbili u Gerovo i Brod na Kupi, a odatle glavnim snagama nastavili nadiranje ka Kočevju. U takvoj

¹⁷⁰⁾ Pošto je izvučena iz borbe, 26 oktobra je oklopna SS divizija »Adolf Hitler« otpočela pokret prema Beču.

situaciji, 1 brigada i 2 odred 13 divizije vraćeni su u rejon Brinje — Mrkopalj,¹⁷¹ a 2 brigada 14 divizije nastavila je borbe sa nemačkim snagama u rejonu Gerovo, Praport, Osilnica sve do 11 novembra, kada se zabacila u neprijateljsku pozadinu, u rejon Celje, Pregarje, Janeževo Brdo (Tatre). U isto vreme jače snage 71 nemačke divizije, posle višednevnih žilavih borbi, potisle su 9 i 14 brigadu 18 divizije sa položaja Brod na Kupi — Banja Loka — Stari Trg i 24 oktobra zauzele Kočevje, ali su brigade ipak stvorile potrebno vreme za evakuaciju bolnice i skladišta na Kočevski Rog.

Posle zauzimanja Kočevja, Nemci su usmerili svoja dejstva u pravcu Žužemberka, odakle su delom snaga produžili nadiranje ka Trebnju, težeći da udarom iz pozadine razbiju 5 brigadu 15 divizije i 10 brigadu 18 divizije, koje su vodile borbu na pravcu Ljubljana — Grosuplje.

Od 21 do 26 oktobra, na otseku Snežnik — Mašun — Cerknica — Borovnica — Krim, 1 i 13 brigada 14 divizije vodile su danonoćne borbe sa 44 nemačkom divizijom, koja je u više pravaca nadirala od Rakeka i Ilirske Bistrice u Lošku Dolinu. Najzad je 1 brigada bila prinuđena da se povuče u rejon sela Podpreska, Glažuta, Rakitnica, produžujući borbe sve do 5 novembra. U isto vreme se i 13 brigada, po naređenju Štaba divizije, preko železničke pruge Ljubljana — Trst probila u rejon Crnog Vrha (kod Idrije), napadajući nemačke jedinice iz pozadine.

Nadirući iz Ljubljane ka Grosuplju, nemačke i domobranske snage su 22 oktobra napale 8 brigadu 18 divizije na položaju Škofljica — Orlje. Brigada se tu održala sve do kraja oktobra, kada je deo snaga prebacila u rejon s. Krke radi sadejstva 5 brigadi 15 divizije i 10 brigadi 18 divizije. Ove snage su početkom novembra, na otseku Grosuplje — s. Krka — s. Stična, vodile teške borbe sa jedinicama 162 turkestanske i 71 divizije koje su 31 oktobra otpočele napad iz Stične i od Žužemberka. Brigade su u četvorodnevnom borbama oko Muljave, južno od Grosuplja i na Ilovoj Gori zadržale napad daleko nadmoćnijih nemačkih snaga i 4 novembra odbacile ih sa Ilove Gore.

Kada su Nemci otpočeli ofanzivu protiv slovenačkih snaga u Notranjskoj i Dolenjskoj, sve jedinice u Slovenskom Primorju bile su već završile reorganizaciju. Da bi oslabile nemački pritisak na snage 7 korpusa, one su odmah preduzele

¹⁷¹⁾ Zbog brzog prodora Nemaca u Sloveniju, 3 brigada 13 divizije nije stigla da učestvuje u borbama, te se vratila u rejon s. Jezerane. A 2 brigada ove divizije sve do kraja oktobra je sprečavala prodor neprijatelja od Ogulina i Ravne Gore na oslobođenu teritoriju Gorskog Kotara.

aktivna dejstva na širokom području i posle borbi na teritoriji Trnovskog Gozda, Banjške Planote i Cerkljanskog Hribovlja, u prvoj polovini oktobra, ponovo oslobodile centralni deo Slovenačkog Primorja. Triglavska divizija je zatim prodrli u Gorenjsku, gde se nalazio Gorenjski odred, i do kraja oktobra zauzela niz uporišta u Selškoj i Poljanskoj Dolini i vodila uspešne borbe oko Idrije, Gorenje Vasi i mnogih drugih mesta. Gorička divizija, koja je bila zadržana u zapadnom i severozapadnom delu Slovenačkog Primorja radi odbrane slobodne teritorije, vršila je ispade u pravcu Cedada, Soške Doline i Furlanije, zauzela Plave, rušila železničku prugu i objekte na njoj. Tršćanska divizija je za to vreme rušila železničke i putne komunikacije u širem području Krasa i ka Trstu. Zbog toga su Nemci bili prinuđeni da napadaju i oslobođenu teritoriju u zapadnom delu Slovenije, te da tako razbiju i odbace divizije 3 operativne zone od važnih komunikacija. Oni su već 26 oktobra napali jedinice Goričke divizije i, posle višednevnih oštih borbi, 31 oktobra iz Bovca i Režije prodrli u centar slobodne teritorije — Kobarid. Idućih dana slomili su otpor 18 brigade na Matajuru i upali u Nadišku Dolinu, gde su se spojili sa snagama koje su tamo prodrle od Čedad na Št. Petar, ali je 18 brigada ipak uspela da se preko Matajura prebaci na levu obalu Soče.

Nastupajući od Škofje Loke, Sv. Lucije, Gorice, Idrije i Logateca, delovi 162 i 188 nemačke divizije 13 novembra su preduzeli koncentričan napad na Triglavsku diviziju u rejonu Idrija, Gorenja Vas, Škofja Loka¹⁷². Divizija je, posle jednodnevnih borbi, uspela da se po velikoj hladnoći i snegu probije preko drumova Idrija — s. Zelin i preko ogranaka Blegoša na Šentvišku Visoravan.

Nemci su 18 novembra ponovo napali Goričku diviziju u istočnom delu Beneške Slovenije, ali sad iz Soške i Nadiške Doline i Gorice. Oni su naneli teške gubitke 17 brigadi, iako je 18 brigada, prebacivši se preko Soče, pokušala da joj pomogne napadom na Tolmin. Posle borbi protiv Goričke i Triglavске divizije, Nemci su 22 novembra manjim snagama otpočeli akciju u južnom delu Slovenačkog Primorja, u Vipavskoj Dolini i na Krasu, ali je 19 brigada »Srećko Kosovci« izbegla njihov udar.

Štab Treće operativne zone¹⁷³ naredio je 22 novembra svim svojim jedinicama da pređu u protivofanzivu. Ove snage su

¹⁷²) Gorenjski odred se u to vreme nalazio između Selške i Poljanske Doline.

¹⁷³) Ova zona je u toku decembra reorganizovana u 9 slovenački korpus.

krajem novembra ponovo posele teritoriju Slovenačkog Primorja. Nemci su zadržali gradove i luke na Jadranu i uzan obalski pojas.

Nemci su operacijom »Volkenbruch« postigli osnovni cilj: ovladali su važnim lukama i obalskim pojasom na severnom Jadranu i najvažnijim komunikacijama i raskrsnicama u njegovom zaleđu i u Sloveniji. Pored toga, oni su naneli teške gubitke mladim partizanskim jedinicama u Istri, tako da se tamo moralo početi iznova, a streljanjem civilnog stanovništva, pljačkom i paljenjem domova donekle su usporili dalje jačanje oslobodilačkog pokreta u nekim područjima. Nemci tada nisu imali vremena da produže operacije za uništenje Narodno-oslobodilačke vojske u severozapadnom delu zemlje, već su oklopnu SS diviziju »Adolf Hitler« hitno uputili na Istočni front, 162 turkestansku diviziju vratili u Slovenačko Primorje radi držanja obalskog pojasa, a delom snaga preduzeli dejstva u cilju zauzimanja Hrvatskog Primorja i ostrva.¹⁷⁴ Zbog toga su koncentrisali jače snage u Sušaku i Crikvenici i 13 novembra, uz podršku avijacije, izvršili desant na Krk, Cres i Lošinj. Mornaričke jedinice 2 pomorskog obalskog sektora morale su se povući na Rab. U isto vreme, Nemci su napadom iz Crikvenice i Triblja odbacili jedinice 1 brigade 13 divizije i probili se u Bribir i Novi. Njihovo dalje nastupanje sprečavala je 1 brigada sve do 21 novembra, kada su nemačke snage napustile Novi, Selce, Bribir i neka druga manja mesta u Primorju, kao i garnizone u Gorskom Kotaru, sem Vrbovskog i Ogulina. Mada je operacija »Volkenbruch« završena 12 novembra, ipak ova dejstva u Hrvatskom Primorju, kao i ona u Dalmaciji, sa njom čine jednu celinu — operaciju za ovladavanje jadranskom obalom i njenim zaleđem. A pošto neprijatelj nije uspeo da uništi snage Narodnooslobodilačke vojske u severozapadnom delu zemlje, niti da slomi borbeno jedinstvo naroda, slovenačke i hrvatske jedinice su ponovo preuzimale inicijativu, sem u Istri, gde će se tragovi nemačke ofanzive osećati znatno duže, a ustanak uzeti šire razmere tek u proleće 1944 godine.

Po završetku neprijateljske ofanzive, 13 divizija ušla je u sastav 4 (ranije 1) hrvatskog korpusa, s tim što su njena 2 i 4 brigada stavljene pod komandu Operativnog štaba za Liku, a u njenom sastavu ostali su 1 i 3 brigada i 1 i 2 partizanski odred. Početkom novembra 13 proleterska brigada je upućena u Bosnu u sastav 1 proleterske divizije. Na teritoriji

¹⁷⁴) Ta teritorija je (izuzev obalski pojas između Crikvenice i Sušaka) bila stalno slobodna posle kapitulacije Italije. Na ostrvima su se nalazile jedinice 2 pomorskog oblaskog sektora sa odredom mornaričke pešadije i većim brojem raznih plovnih objekata, koje su ometale nemački pomorski saobraćaj.

Zumberka, Pokuplja i Turopolja ostali su Zumberačko-pokupski i Turopoljsko-posavski odred. Radi bolje koordinacije njihovih dejstava, Glavni štab je 2 novembra formirao Štab Zumberačko-posavskog sektora; a da bi obezbedio slobodnu teritoriju (koju je neprijatelj napustio posle ofanzive) i pojačao dejstva hrvatskih jedinica na ovom području, on je sutradan uputio u Zumberak 16 omladinsku brigadu »Jože Vlahović« iz sastava 12 slavonske divizije.

Kada su se iz Dolenjske i Notranjske povukle glavne neprijateljske snage, Štab 7 korpusa je odlučio da povрати izgublenu teritoriju i preduzme napade na preostala nemačkomobranska uporišta. U tom cilju, 14 divizija dobila je zadatak da uništi domobranske snage u Notranjskoj, na liniji Ljubljana — Kočevje, 18 divizija je orijentisana prema Gorskom Kotaru, dok je 15 divizija čistila ostalu teritoriju Dolenjske. Izvršavajući zadatak, 14 divizija je najpre napala neprijateljske snage u Cerkniškoj Dolini i u snažnom naletu zauzela Grahovo (a slovenački domobrani, plašeći se napada, napustili su Cerknicu i Begunje). Zatim je napala važnu saobraćajnu arteriju Ljubljana — Kočevje, uništila domobranske delove u s. Velike Lašče i produžila nastupanje ka Kočevju, rušeći usput sve železničke objekte. Najzad, posle trodnevnih borbi sa delovima 14 SS policiskog puka, ona je zauzela Kočevje, sem stare tvrđave, u koju su se povukle nemačke snage. U trenutku kada se tvrđava nalazila pred padom, stigao je jedan puk 162 turkestatske divizije (ojačan tenkovskim bataljonom), spasao posadu od uništenja i zajedno sa delovima 14 SS policiskog puka prinudio 14 diviziju da napusti Kočevje.

U to vreme je 15 divizija dejstvovala u Beloj Krajini i na komunikaciji Novo Mesto — Ljubljana, blokirala Novo Mesto i vodila ulične borbe u njemu. Sredinom decembra u Suhoj Krajini je prebačen deo 5 brigade, a stigla je i 14 divizija. Ove snage su zauzele Zužemberk i Dvor i porušile mostove na Krki. Borbe u Suhoj Krajini nastavljene su do kraja decembra protiv nemačkih motorizovanih kolona koje su nadirale iz Ljubljane ka Kočevju.

Sredinom novembra 18 divizija se prebacila u Gorski Kotar, gde je do sredine februara dejstvovala zajedno sa hrvatskim jedinicama.

Uspesi slovenačkih jedinica pozitivno su se odrazili na dalji razvoj oružane borbe u Gorenjskoj, Štajerskoj i Koruškoj. Štab 4 operativne zone reorganizovao je postojeće partizanske čete u čvršće vojne jedinice. Povratkom 6 brigade na ovu teritoriju pojačana je aktivnost štajerskih jedinica. Učestala su rušenja puteva i železničkih komunikacija, napadane su neprija-

teljske kolone i uništavana su manja nemačka uporišta (Smartno ob Dreti, Nova Stifta i dr.). 22 oktobra formiran je Pohorski partizanski odred (od dva bataljona), koji je uglavnom dejstvovao na železničkoj pruzi Maribor — Dravograd — Celje (pored ostalog, spalio je šest železničkih stanica i 8 novembra uništio neprijateljsku posadu u s. Zreče). U Koruškoj je u oktobru formiran Koruški bataljon, koji je dejstvovao severno od Drave.

Do kraja novembra slovenačke jedinice su povratile najveći deo ranije slobodne teritorije i ponovo počele napadati na neprijateljska uporišta i železničke i putne komunikacije u svim krajevima Slovenije. To je bio veliki uspeh. Vrhovni komandant je 6 decembra istakao da su slovenačke jedinice »postigle izvanredne rezultate« i da će »slovenačka vojska biti u stanju ne samo da lako riješi sva pitanja u Sloveniji, nego i da potpomogne riješiti situaciju na drugim sektorima«. Zato je on Glavnom štabu Slovenije dao direktivu da delom snaga prodire ka Gorskom Kotaru, Zagorju, Slovenačkim Goricama i Trstu.

Operacije u Dalmaciji, Lici, Kordunu i Baniji Posle opšteg ustanka u Dalmaciji, Vrhovni štab je u prvoj polovini oktobra reorganizovao dalmatinske jedinice i, pored ranije 9 divizije, formirao 19 diviziju (5, 6 i 7 brigada, Kninski, Severnodalmatinski i Zadarski odred), 20 diviziju (8, 9 i 10 brigada, Grahovsko-peuljski, Glamočki, Livanjski, Dinarski, Mosečko-svilajski i Marinsko-segetski odred) i 26 diviziju (11, 12 i 13 brigada, Mosorski, Neretvanski i Imotski odred). On je u isto vreme formirao i 8 korpus, u čiji su sastav ušle 9, 19, 20 i 26 divizija, ukupno oko 15.000 boraca, a rasformirao štabove 4 operativne zone i Kninskog, Šibenskog i Imotskog sektora.

Operativno područje 8 korpusa, — čije su glavne snage držale zaleđe obalskog pojasa Dalmacije, a ostale dalmatinska ostrva i znatan deo srednjedalmatinske obale, — obuhvatalo je Dalmaciju sa ostrvima i poluostrvom Pelješcom i delove Like i Bosne do linije Gračac — Bos. Grahovo — Glamoč — Kupres — Duvno.

Jedinice 4 hrvatskog korpusa, koje su dejstvovale na operativnom području Korduna, Like i Banije, u vreme kapitulacije Italije takođe su brojno ojačale i znatno se popunile zaplenjenim italijanskim lakim i teškim naoružanjem.¹⁷⁵

¹⁷⁵ U prvoj polovini oktobra u svim divizijama 4 korpusa formiran je po jedan mešoviti artiljeriski divizion i po jedan prateći bataljon (četa minobacača i četa protivtenkovskih topova), pri Štabu 4 korpusa — artiljeriska grupa (divizion haubica 100 mm i dve baterije haubica 150 mm) a pri Glavnom štabu — jedan tenkovski i jedan autobataljon.

U septembru i početkom oktobra u obalskom pojasu Jadrana zaplenjen je i mobilisan veći broj plovniha objekata (brodova, motornih jedrenjaka, ribarskih leuta, čamaca i si.). Tada su formirane: Komanda mornarice za Hrvatsko Primorje i Istru, Komanda mornarice za severnodalmatinsku obalu i Obalska komanda za srednju Dalmaciju. U južnoj Dalmaciji obrazovana je Južnodalmatinska flotila i potčinjena Stabu 13 brigade. Vrhovni štab je već 18 oktobra obrazovao Stab mornarice NOV Jugoslavije, koji je odmah pristupio daljem oformljenju jedinica Ratne mornarice. Bilo je predviđeno da se čitavo obalsko područje podeli na šest pomorsko-obalskih sektora, ali su, zbog nepovoljne situacije na krajnjem severu i jugu, stvorena samo četiri sektora (II, III, IV i V). Ovi sektori su bili različitog sastava, zavisno od raspoloživih sredstava.¹⁷⁶ Iako male, mornaričke jedinice su vršile vrlo opsežne zadatke: održavale vezu sa obalom i ostrvima, pratile konvoje, često prebacivale trupe i materijal, ranjenike i ugroženo stanovništvo, osiguravale oslobođena ostrva i obezbeđivale pomorske desante.¹⁷⁷ U ovom periodu je, pored formiranja i upotpunjavanja organa vojnopozadinskih vlasti, formirano još deset vojnih područja. Sva ta područja, sem onih u Slavoniji koja su bila potčinjena Otseku za vojne vlasti u pozadini pri Stabu 6 korpusa, bila su pod direktnom kontrolom Otseka za vojne vlasti u pozadini pri Glavnom štabu Hrvatske. U ovom periodu je došlo i do masovnog formiranja organa narodne vlasti — narodnooslobodilačkih odbora,¹⁷⁸ koji su, pored ostalog, rešavali pitanje snabdevanja vojske, ishrane stanovništva, podizanja proizvodnje na oslobođenoj teritoriji, zatim prosvetna i druga pitanja.

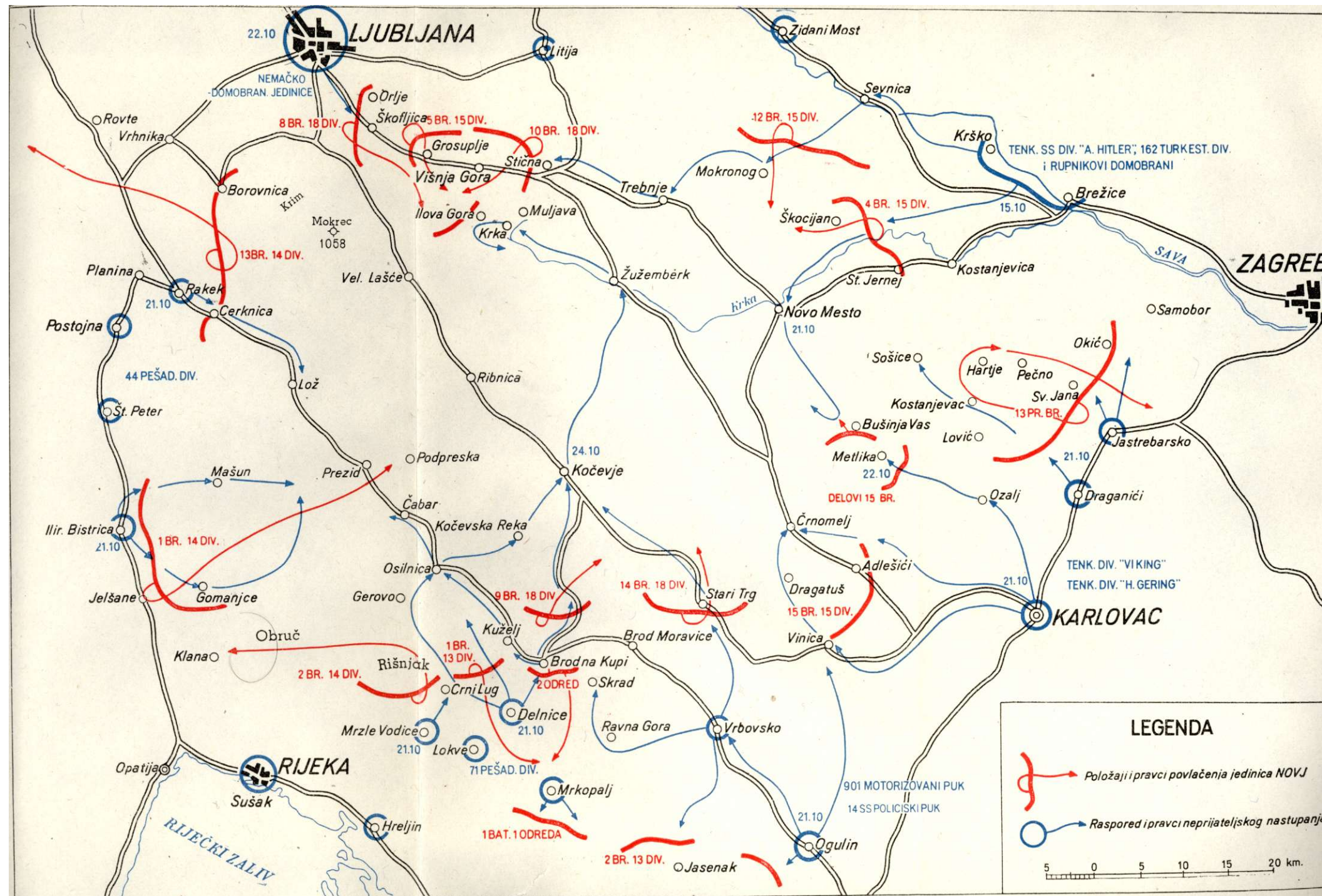
U ovakvim uslovima je od 12—15 oktobra održano Drugo zasedanje ZAVNOH-a, koje je imalo ogroman značaj za dalje učvršćenje organa narodne vlasti i jačanje oslobodilačke borbe u Hrvatskoj u narednom periodu.

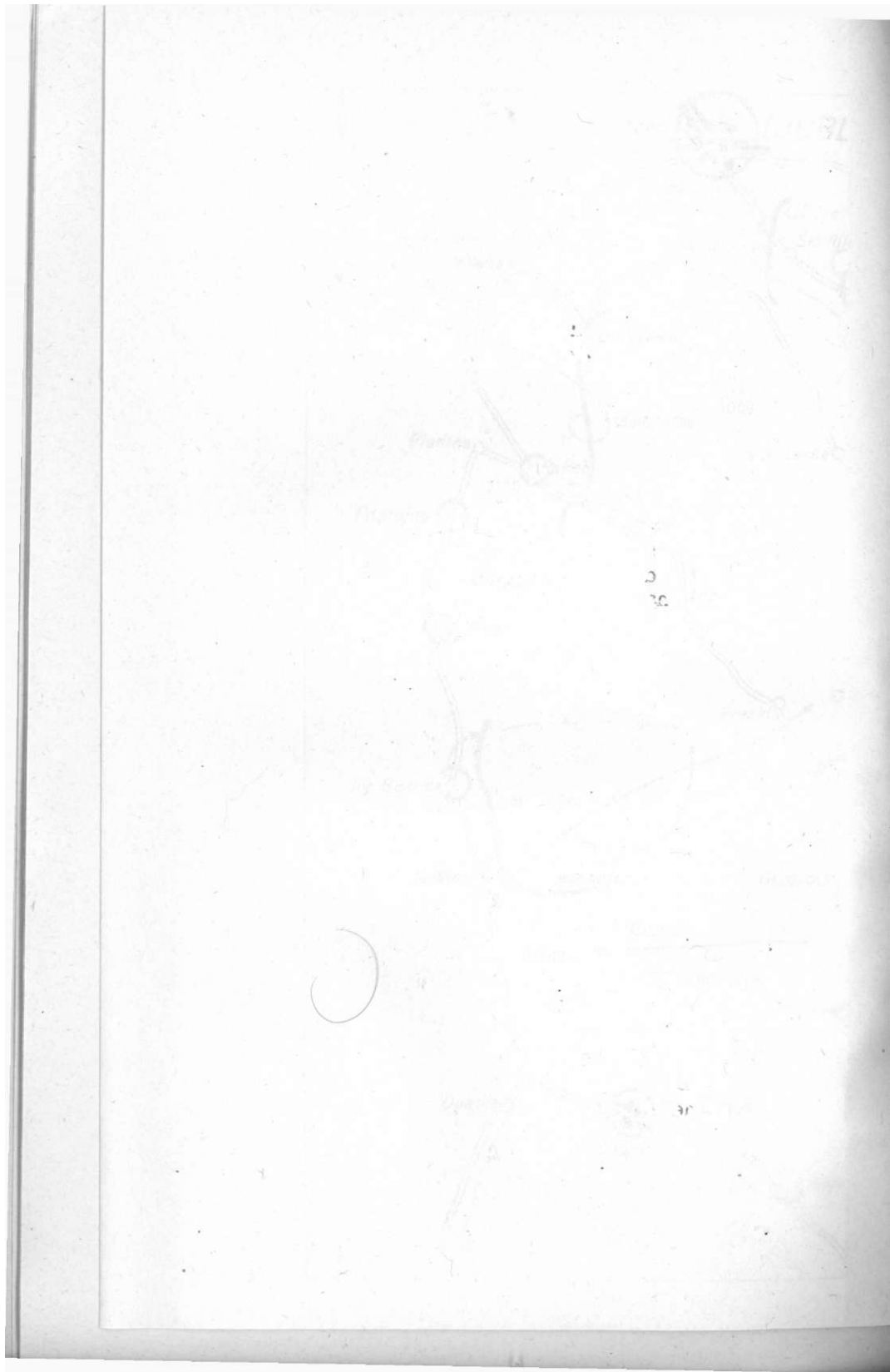
¹⁷⁶) Oni su imali flotilu naoružanih brodova (uglavnom većih ribarskih motornih brodova, prosečne nosivosti 70—90 tona, brzine 8—9 fitorova), otočke partizanske odrede (kasnije bataljone mornaričke pešadije), obalsku artiljeriju, osmatračke stanice i minerske jedinice, a od naoružanja brodovi su imali obično 1 top 40 mm, 2—4 protivavionska topa 20 mm, do 4 mitraljeza 8 mm, a neki su imali i po jednu protivtenkovsku pušku i 1—2 minobacača.

¹⁷⁷) Od sredine oktobra 1943, na Jadranu su povremeno, u manjoj meri, dejstvovala i savezničke pomorske snage.

¹⁷⁸) U Hrvatskoj su već tada funkcionisali: Privremeni oblasni NO odbor za Slavoniju sa 4 okružna i 17 sreskih NO odbora. Oblasni NO odbor za Dalmaciju sa 9 okružnih i 27 sreskih NO odbora, Privremeni pokrajinski NO odbor za Istru, kao i 9 okružnih NO odbora koji su bili neposredno vezani za ZAVNOH, a obuhvatali su 37 sreskih NO odbora.

NEMAČKA OFANZIVA U ZUMBERKU I SLOVENIJI
OD 15 OKTOBRA DO 12 NOVEMBRA 1943

Zbog takvog razvoja događaja u Hrvatskoj, komandant 2 oklopne armije odlučio je da skoro istovremeno sa operacijama u severozapadnom delu zemlje produži dejstva u Dalmaciji, Lici, Kordunu i Baniji, da bi definitivno ovladao preostalim delovima dalmatinske obale i zaleđem i osigurao saobraćaj sa pozadinom i vezu sa Grčkom i Albanijom, radi uspešnijeg sprečavanja eventualnog iskrcavanja savezničkih snaga na jadranskoj obali. On je već početkom oktobra protiv 8 korpusa angažovao 114 lovačku diviziju u severnoj, a glavninu 7 SS divizije, 92 motorizovani puk, 15 domobranski puk, 5 ustašku brigadu i delove 1 domobranskog dobrovoljačkog puka u srednjoj Dalmaciji. Za dejstva protiv jedinica 4 korpusa, pored ustaških i domobranskih snaga, stajali su 373 divizija i delovi 3 SS korpusa (čije su glavne snage bile angažovane ka Zumberku i centralnoj Sloveniji), dok se na tromedi Like, Dalmacije i Bosne, između Knina i Sinja, nalazilo oko 5.500 četnika, koje su Nemci mogli uvesti u borbu protiv 8 ili protiv 4 korpusa.

Glavni štab za Hrvatsku je predviđao da će Nemci, čim zauzmu luke r- dalmatinskoj obali, produžiti operacije radi ovladavanja,» .acijom i komunikacijama za njenu vezu sa dolinom Save (to su nagoveštavale i započete operacije u Slovenačkom Primorju, Istri i Gorskom Kotaru). Stoga je on, posle formiranja novih divizija i 8 korpusa i popune ostalih snaga (čime je do početka oktobra bila znatno popravljena situacija u Hrvatskoj), sastavio operaciski plan s" ciljem da onemogući ostvarenje pomenutih neprijateljskih namera. Osnovna ideja ovog plana sastojala se u sledećem: otseći nemačke snage u obalskom pojasu od pozadine; onemogućiti im uspostavljanje i održavanje veze između doline Save i jadranske obale; zauzeti teritoriju između Save i grebena M. i V. Kapela — Plješevica, usmeravajući težište na sektor Karlovac, Zagreb, Sisak, Kostajnica, zatim prema Bakru, Sušaku, Rijeci i komunikacijama Rijeka — Trst i Rijeka — St. Peter; i, najzad, u Slavoniji i Hrvatskom Zagorju onemogućiti vezu nemačkih snaga između Save i Drave i u tom cilju preseći veze koje od Zagreba vode u pravcu Maribora, Varaždina, Broda i Ljubljane.

Na osnovu ovog plana, Glavni štab je naredio:

— 8 korpusu (9, 19, 20 i 26 divizija): da glavnim snagama u zoni Sinj — Drniš — Šibenik — Split — Zadvarje — Imotski otseca izolovaiii neprijateljske posade u lukama na Jadranu, zadržavajući ostrva i pojedine luke u svojim rukama, a jednom divizijom da dejstvuje protiv neprijateljskih uporišta na komunikacijama Knin — Gračac, Knin — Kistanje — Bribirske Mostine — Benkovac — Zadar i Gračac — Benkovac;

— 7 i 8 diviziji, Turopoljsko-posavskom, Baniskom, Cazinskom, Zumberačko-pokupskom, Kordunaškom, Karlovačkom i Plašćanskom NOP odredu (sa prostora Ogulin, Zumberak, Zagreb, Sisak, Kostajnica, Bihać), 13 proleterskoj brigadi (iz rejonu Zumberka i Karlovca) i 6 diviziji (iz rejonu Gospić, Udbina, Lovinac): da produže ofanzivna dejstva protiv neprijateljskih snaga na železničkim prugama Zagreb — Karlovac i Zagreb — Kostajnica i duž komunikacije Bihać — Gračac, s tim da, prema razvoju situacije, zauzmu neprijateljska uporišta na prostoru Ogulin, Karlovac, Zagreb, Sisak, Kostajnica, Novi, Bihać;

— 13 primorsko-goranskoj diviziji i 1 i 2 primorsko-goranskom odredu (koji su već bili pretrpeli osetne gubitke): da dejstvuju na komunikacijama u Gorskom Kotaru i Hrvatskom Primorju i onemoguće saobraćaj nemačkih snaga na pravcima Ogulin — Delnice — Lokve — Hreljin — Bakar — Sušak i Delnice — Mrzle Vodice — Kamenjak — Sušak, zauzimajući pojedina neprijateljska uporišta na njima;

— delovima istarskih jedinica (za koje je pretpostavljao da su se zbog neprijateljske ofanzive povukli severno od linije Trst — Učka — Rijeka): da dejstvuju na komunikacijama Rijeka — Trst — St. Peter, Rijeka — Pula i Trst — Pula;

— jedinicama 2 operativne zone (Moslavačka brigada i brigada »Braće Radića«, Kalnički, Bjelovarski, Moslavački i Zagrebački odred): da glavnim snagama dejstvuju u pravcu Hrvatskog Zagorja, prema Zagrebu i na železničkim prugama Zagreb — Varaždin i Zagreb — Rogaška Slatina a pomoćnim iz Moslavine na prugu Zagreb — Banova Jaruga i da uništavaju neprijateljska uporišta na prostoru Kalnika, Hrvatskog Zagorja i Moslavine;

— 6 korpusu u Slavoniji (10 i 12 divizija, Bilogorski, Daruvarski, Posavski, Požeški, Diljski i Podravski odred i Čehoslovačka brigada): da dejstvuje na železničkim prugama Banova Jaruga — Brod, Batrina — Našice i Brod — Osijek i da zauzme neprijateljska uporišta na prostoru Daruvar, Banova Jaruga, Pakrac, Požega, Našice.

Srednja Dalmacija Prema dobivenom zadatku, Stab 8 korpusa je angažovao svoje snage na

sledeći način: 9 divizija (na prostoru Imotski, Sinj) zatvorila je pravce ka Livnu i Duvnu, 20 divizija — pravce od Šibenika, Drniša, Omiša i Sinja ka slobodnoj teritoriji srednje Dalmacije, 26 divizija sprečavala je prodor na Pelješac i na slobodnu teritoriju između Imotskog, Neretve i Cetine, dok je 19 divizija (koju je zadržao u severnoj Dalmaciji) napadala neprijateljska uporišta na komunikacijama Gračac — Knin — Zadar i Gračac — Obrovac — Zadar.

Pokušaj 5 ustaške brigade, 12. oktobra, da iz Posušja proдре u Livno¹⁷⁹ osujetile su jedinice 1. brigade 9. divizije, koje su protivnapadom zauzele čak i Posušje. Sutradan, vodeći jače odbranbene borbe sa 92 nemačkim motorizovanim pukom koji se iz Sinja i Trilja probijao preko Imotskog za Sarajevo, radi intervencije u dolini r. Bosne, 9. divizija nije mogla sprečiti delove 7. SS divizije i 5. ustašku brigadu da napadom sa pravca Imotskog povrate Posušje. Iste snage su 17. oktobra izvršile napad i u pravcu Duvna, ali ih je odbacila 1. dalmatinska brigada, s tim što su borbe na ovom području nastavljene do kraja meseca. Pošto je za to vreme uspešno odbijala napade nemačkih i domobranskih snaga koje su pokušavale da se iz Sinja probiju ka Livnu, 3. brigada 9. divizije prebačena je sa pravca Sinj — Livno u rejon Posušja, odakle je sprečila sve pokušaje neprijatelja da se iz Imotskog probije na sever. Njene položaje kod Sinja preuzela je 10. brigada 20. divizije, koja je privremeno stavljena pod komandu Štaba 9. divizije.

Da bi efikasnije intervenisali u obalskom pojasu, Nemci su u oktobru, preko Bihaća, uputili u Dalmaciju 264. diviziju koja je tek stigla iz Francuske i Belgije.¹⁸⁰ Jedinice njenog 892. puka, posle višednevnih borbi (od 22. do 30. oktobra) sa 8. brigadom 20. divizije, uspele su da iz Drniša preko Muća prodru u Split. U isto vreme je 9. brigada zadržala nemačke snage koje su iz Perkovića nastupale ka Trogiru i Splitu. Stab 8. korpusa je prebacio 8. brigadu 20. divizije preko Svilaje u dolinu Cetine, odakle su (sa područja gornjeg toka), početkom novembra, četnici, ustaše i domobrani upadali na slobodnu teritoriju; 9. brigadu je uputio na Brač, radi predviđenog napada na Makarsku, gde su bile okružene jedinice 2. i 3. bataljona 2. ustaške brigade; između Šibenika i Splita ostali su Mosečki i Marinsko-segetski partizanski odred.

Jedinice 26. divizije su početkom oktobra uspešno branile i kontrolisale celu slobodnu obalu, sa ostrvima, od Splita do ušća Neretve (sem Omiša, Makarske, Ploča i Stona) do poluostrva Pelješac. A kada su Nemci zauzeli Ston, one su odbile više pokušaja 7. SS divizije da otuda proдре na Pelješac i iz Imotskog i Vrgorca ka obali. Pored toga, one su napadale Vrgorac i očistile veći broj sela od ustaške milicije na ovom području.

¹⁷⁹) Neprijatelj je početkom oktobra uporno nastojao da povрати Livno, Kupres i Duvno, koje su od 1—3. oktobra, prilikom svog dolaska u Bosnu, oslobodile 1. proletarska i 4. krajiška divizija.

¹⁸⁰) Ova divizija je formirana u periodu jun—avgust 1943 u Francuskoj i Belgiji, gde je naročito obučavana u gerilskom ratovanju. U oktobru je preko Zagreba prebačena u Bihać, a zatim u severnu i srednju Dalmaciju, gde je smenila 114. lovačku i delove 7. SS divizije.

Neretvanski odred je napadao na Ploče i ometao rečni saobraćaj na Neretvi, Makarski odred je blokirao Makarsku, a 13 brigada je izvršila prepad sa ostrva Mljeta na Sipan i zaplenila jedan brod i tri motorna čamca.

Posle dolaska 181 divizije u Crnu Goru i završetka operacije »Balkanski klanac« protiv 2 udarnog korpusa, Nemci su hitno prebacili 118 lovačku diviziju na prostor Dubrovnik — Ston i njom ojačali 7 SS diviziju, radi zauzimanja pojasa između Splita i Neretve. Već krajem oktobra u rejon Stona je stigao 750 lovački puk, ojačan delovima 668 artiljeriskog puka. Međutim, delovi 2 ustaške brigade su 22 oktobra, još pre dolaska 118 divizije, pokušali da se iskrecaju iz Makarske na Brač, ali ih je 12 brigada 26 divizije odbacila u Makarsku. Sutradan su delovi 7 SS divizije izvršili desant na Pelješac, gde su, zbog nebudnosti jedinica 13 brigade, vrlo brzo obrazovali mostobran. A kada su od Stona prešli u napad i drugi delovi 7 SS divizije i odbacili jedinice 13 brigade, Stab 26 divizije odmah je uputio glavninu 1 dalmatinske brigade na Pelješac, gde su se idućih dana nastavile žestoke borbe. Za to vreme Mosorski odred je odbio sve pokušaje manjih delova 7 SS divizije da zauzmu Mosor.

Kako su jedinice 892 puka 264 divizije preuzele odbranu Splita, 7 SS divizija se jače angažovala u obalskom pojasu između Splita i Neretve. Ona je već 6 novembra napala jedinice 26 divizije između Sinja, Splita i donjeg toka Neretve, s ciljem da deblokira ustaške garnizone u Omišu i Makarskoj i zauzme tu teritoriju. Prema ovim snagama nalazila se 11 brigada 26 divizije sa Mosorskim, Makarskim, Imotskim i Neretvanskim odredom, a u rejonu Lovreč, Studenci 4 brigada 9 divizije. Nadirući od Imotskog, 7 SS divizija je, uz pomoć ustaša, uspela da odbaci jedinice 4 brigade 9 divizije i da proдре u Studence i Lovreč, a sutradan i u Sestanovac, ali se uveče morala povući u s. Provo. Njene druge dve kolone, koje su iz Trilja, sa suprotne strane, nadirale ka Lovreču, bile su zadržane od strane 4 brigade 9 divizije i 10 brigade 20 divizije kod s. Biorine i s. Vrpolja i u toku istog dana odbačene u polazni rejon. Nemačke snage koje su iz Splita i Klisa nadirale ka Mosoru, posle dvodnevniх borbi, odbacile su Mosorski odred ka Podgrađu i Zadvarju, ovladale Mosorom i deblokirale Omiš. Da bi potpomogao odbranu Mosorskog odreda, Stab 8 korpusa je prebacio 9 brigadu 20 divizije sa Brača preko Baške Vode na liniju Zadvarje — Rogoznica. I pored preduzetih protivmera, nemačke kolone, nastupajući iz Imotskog, Trilja, Klisa i Splita, izbile su do 10 novembra u rejon Zadvarja i tu uspostavile vezu. Tako su na prostoru Studenci, Lovreč, Sestanovac, Zadvarje bile

koncentrisane jake nemačke snage radi zauzimanja Makarskog Primorja. Međutim, 1 i 13 brigada, od 24 oktobra do 10 novembra, aktivnom odbranom na liniji Oskorušno — Županje Selo — Potočine, uspešno su zadržavale one nemačke snage koje su pokušavale da zaumu Pelješac. Ali nepovoljan razvoj situacije na Biokovu uticao je na dalju odbranu Pelješca.

Zbog toga je Štab 26 divizije, uz saglasnost Štaba korpusa, odlučio da napusti Pelješac i da interveniše ka Biokovu. I dok su mornaričke jedinice 5 pomorsko-obalskog sektora, noću 10/11 novembra, sa Pelješca prebacile 13 brigadu na Korčulu, a 1 dalmatinsku brigadu u luku Podgora, a zatim u rejon Zagvozd — Grabovac, gde su se nalazile jedinice 11 brigade, jake snage 7 SS divizije su u isto vreme otpočele nastupanje pravcima: Zadvarje — Makarska, Sestanovac — Zagvozd i Imotski — Zagvozd. Tada je već pristizala i glavnina 118 lovačke divizije iz Crne Gore u Ljubuški, Vitinu, Vrgorac i Ploče. Da bi izbegao udar jačeg neprijatelja, Štab 26 divizije je manjim snagama zatvorio pravce od Baške Vode i Vrgorca ka Makarskoj, a noću 14/15 novembra, po naređenju ovoga štaba, 1 i 13 brigada i Imotski odred pokušali su da sa Biokova izvrše proboj na sever, u pravcu Aržana, ali nisu imali uspeha.

Želeći da stvori uslove za izvlačenje 26 divizije na sever, Štab 8 korpusa je noću 15/16 novembra pokušao da razbije neprijatelja na pravcu Studenci — Zadvarje i da prisili na povlačenje njegove snage koje su prodrle do obale. Zato je sa severa uveo 4 brigadu 9 divizije i 5 i 6 brigadu 19 divizije, koje su dovršavale čišćenje doline Cetine od četnika, a sa juga 1 brigadu 9 divizije, 11 brigadu 26 divizije i 9 brigadu 20 divizije. Za to vreme je 3 brigada 9 divizije imala zadatak da vrši pritisak na Posušje i Imotski, a 10 brigada 20 divizije da vrši pritisak na Trilj i da obezbedi pravac ka s. Lovreču i s. Aržanu. U toku 15 novembra jake nemačke snage produžile su nastupanje iz Zagvozda, Slivna i Vrgorca ka obali i posle danonoćnih borbi, potisnule delove 26 divizije. Na pravcu Baška Voda — Makarska Nemci su odbacili 9 brigadu i Makarski odred i povezali se sa okruženom posadom u Makarskoj. Pošto napad delova 9, 19 i 20 divizije sa severa nije dao očekivane rezultate, izvlačenje 26 divizije prema Aržanu bilo je onemogućeno.

U tako nepovoljnoj situaciji Štab 26 divizije odlučio je da svoju 11 brigadu, 1 brigadu 9 divizije, 9 brigadu 20 divizije, Mosorski, Makarski, Imotski i Neretvanski odred prebaci na ostrva. U toku 16 novembra, dok su se vodile borbe u rejonu Makarske i na Biokovu, vršene su pripreme za prebacivanje jedinica iz luka Podgore, Drašnice i Igrana, i do jutra su sve jedinice bile prebačene na Brač i Hvar brodovima 4 pomorsko-

obalskog sektora. Idućih dana su mornaričke jedinice prebacile i veliki broj izbeglog civilnog stanovništva. Posle toga je neprijatelj poseo čitavu obalu od Splita do Metkovića. Jedinice 118 lovačke divizije preuzele su odbranu obale od Dubrovnika ka Splitu, a 7 SS divizija se vratila u Hercegovinu.¹⁸¹

Posle prebacivanja na ostrva, 1 i 11 brigada posele su i organizovale za odbranu Hvar, 12 brigada — Brač i Šoltu, 13 brigada — Korčulu i Mljet, dok je jedan bataljon 11 brigade upućen na Vis. Od Štaba 26 divizije i Štaba mornarice formiran je zajednički Operativni štab za rukovođenje odbranom ostrva. Do kraja meseca Mosorski odred je vraćen na Mosor, Makarski odred na Biokovo, a 9 brigada 20 divizije prebačena je preko Šolte u sastav svoje divizije. Za to vreme su jedinice 9, 19 i 20 divizije vodile manje borbe na liniji Posušje — Imotski — Lovreč — Trilj, sprečavajući prodor neprijateljskih snaga na sever.

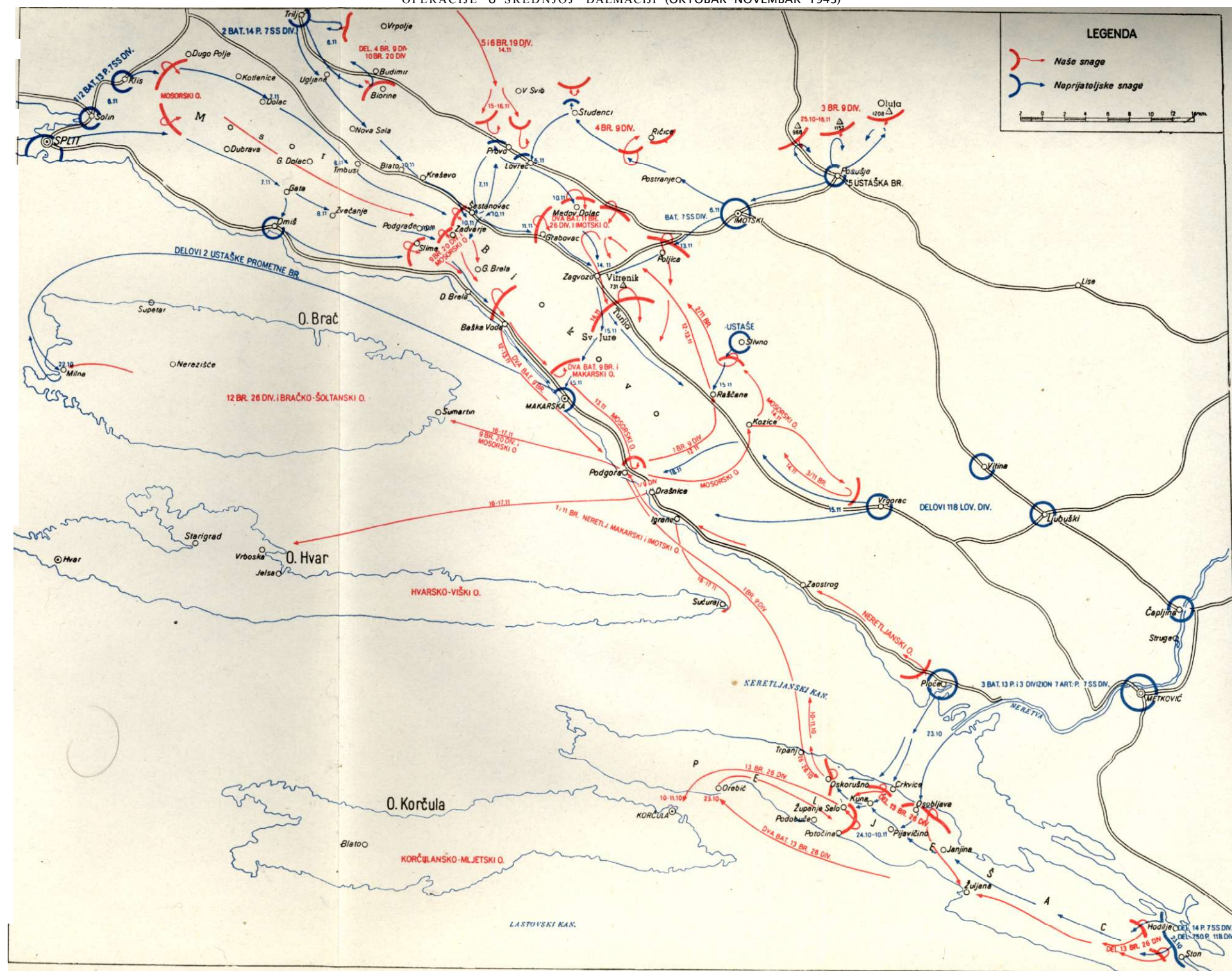
Severna Dalmacija, U oktobru je 19 divizija (5, 6 i 7 brigada i Kninski, Severnodalmatinski i Zadarski odred) štitila slobodnu teritoriju Bukovice i deo Primorja i Ravnih Kotara, dok je 20 divizija, posle izvršene reorganizacije, sa ostrva Brača prebačena na prostor Šibenik — Trogir, odakle je sprečavala prodor 114 divizije od Šibenika ka srednjoj Dalmaciji. 5 i 6 brigada i Kninski odred napadali su neprijatelja duž komunikacija Bruvno — Knin i Gračac — Obrovac, a 7 brigada i Severnodalmatinski i Zadarski odred duž komunikacija Zadar — Obrovac i Zadar — Benkovac — Kistanje — Skradin, na kojima je u to vreme bio živ saobraćaj.¹⁸² U rejonu Nina dejstvovao je Ninski mornarički odred, dok je ostrva branio Otočki odred sa mornaričkim jedinicama 3 pomorsko-obalskog sektora, pod čijom su se komandom nalazila i pomenuta dva odreda. U isto vreme je 20 divizija vodila žestoke borbe sa 114 lovačkom divizijom, koja je, težeći da ovlada komunikacijom Šibenik — Trogir, od 14 do 16 oktobra odbacila delove 8 i 9 brigade i zauzela Primošten i Rogoznicu. Posle angažovanja ostalih snaga 20 divizije, neprijatelj se morao povući u Šibenik. Nekoliko dana kasnije Nemci su se iskrcali na ostrva Zlarin, Prvić, Kaprije i Zirje.

Dok je 8 korpus bio angažovan protiv nemačkih snaga u obalskom pojasu i duž važnijih komunikacija koje vode ka obali, četnici su pojačali aktivnost u Kninskoj i Vrličkoj Krajini. Zato je Štab korpusa naredio Štabu 19 divizije da ih 2

¹⁸¹) U svim ovim borbama Nemci su imali 527 mrtvih i ranjenih, a jedinice 8 korpusa 450 mrtvih, ranjenih i nestalih.

¹⁸²) Jedinice 19 divizije u tome periodu izvršile su 18 napada na neprijateljske motorizovane kolone.

OPERACIJE U SREDNJOJ DALMACIJI (OKTOBAR-NOVEMBAR 1943)

novembra napadnu 5 i 6 brigada. Ove brigade su do 10 novembra zauzele Strmicu, Plavno, Golubić i Vrliku i od četnika očistile celu dolinu Cetine, izuzev Sinj; zatim su se prebacile u srednju Dalmaciju, na prostor Lovreć, Aržano, gde su, kao što je već izloženo, sadejstvovala jedinicama 9 i 20 divizije. Preostali delovi NOV u severnoj Dalmaciji nastavili su dejstva na komunikacijama i bezuspešno napadali Benkovac i Vodice. Za to vreme je, kod ostrva Pašmana, Pašmanska flotila 3 pomorsko-obalskog sektora potopila jedan nemački naoružani brod, a drugi prisilila da otplovi u Zadar.

Iskorišćavajući prebacivanje glavnine 19 divizije ka Lovreću, Nemci su protiv partizanskih snaga u severnoj Dalmaciji, pored jedinica 114 lovačke divizije, još angažovali 891 i 893 puk 264 divizije sa prostora Bihać, Drniš, s ciljem da zauzmu severnu Dalmaciju i pribrežna ostrva. Oni su već 21 novembra otpočeli nastupanje pravcima Zadar — Šibenik, Šibenik — Zadar, Skradin — Bribirske Mostine — Vodice i Benkovac — Biograd (na Moru) i ubrzo uspeali da posednu obalski pojas između Zadra i Šibenika. Deo nemačkih snaga se 22 novembra iz Zadra iskrcao na ostrva Ugljan i Pašman i, posle dvodnevni borbi, odbacio 1 i 2 bataljon Otočkog odreda na Dugi Otok i Kornat. Sledećih dana su se jače nemačke snage iskrcale na ostrva Rivanj, Sestrunj i Iž. Mornaričke jedinice 3 pomorsko-obalskog sektora bile su prinuđene da napuste severnodalmatinska ostrva i da se prebace na Vis, sem Štaba sektora koji je ostao na Kornatu.

Posle zauzimanja obale i ostrva u severnoj Dalmaciji, 891 puk 264 divizije poseo je rejon Zadra, 893 puk je ušao u Šibenik, dok je njen 892 puk od kraja oktobra držao Split. Pored toga, ova nemačka divizija postavila je posade u raznim mestima, da bi sprečila vezu sa Visom i organizovala uspešniju odbranu obale. Zatim je 114 lovačka divizija prebačena na prostor Knina, radi napada na slobodnu teritoriju Bos. Grahovo — Livno.

Kordun, Lika i Banija U oktobru i novembru su jedinice 4 korpusa uložile maksimalne napore da bi izvršile zadatke koje im je postavio Glavni štab: 2 brigada 6 divizije uspešno je odbijala napade 4 ustaške brigade i delova 15 domobranskog puka iz Gospića u pravcu Bilaja, Brušana i Perušića; 1 brigada se borila protiv nemačkih motorizovanih kolona na komunikaciji Bihać — Gračac; 2 brigada je 2 i 4 novembra, na komunikaciji Gospić — Gračac (kod Raduča), napala nemačke motorizovane kolone koje su se iz Gospića vraćale u Gračac; 3 brigada je očistila niz mesta zapadno od Otočca od manjih ustaških snaga.

Oko 11. novembra se 6. divizija prikupila u rejonu Srba, a zatim ju je Vrhovni štab uputio ka Bugojnu, u sastav 1. proletarskog korpusa. Posle njenog odlaska, novoformirani Operativni štab za Liku preuzeo je komandu nad 2. i 4. brigadom 13. divizije, koje su tamo stigle iz Hrvatskog Primorja, i nad odredom »Plavi Jadran« i Ličkim odredom. Kada su stigle u Liku, 2. i 4. brigada 13. divizije sprečavale su (do 20. novembra) prodor delova 4. ustaške brigade i 114. nemačke divizije iz Gospića ka Gračacu i ka Perušiću, kao i na oslobođenu teritoriju. Sutradan su 9. i 32. ustaški bataljon prodrli iz Gospića ka Baškim Oštarijama i Karlobagu, savladali otpor delova 1. brigade 13. divizije i odreda »Plavi Jadran«, zauzeli oba pomenuta mesta i ovladali komunikacijom Gospić — Karlobag. Dalju odbranu Karlobaga preuzeli su delovi 721. puka 114. lovačke divizije. Ove naše jedinice povukle su se ka Senju i s. Lokvicama, a manji delovi su brodovima prebačeni na ostrvo Pag. Do kraja meseca neprijatelj je poseo i nekoliko uporišta na komunikaciji Gospić — Gračac.

Krajem novembra su jedinice Operativnog štaba za Liku bile u sledećem rasporedu: Lički odred je držao položaje Kamensko — Kuk, odred »Plavi Jadran« obalu jugoistočno od Karlobaga, 2. brigada Divoselo — Počitelj — Barlete, a 4. brigada Pazarište — Lički Osik — Ostrovica.

U drugoj polovini oktobra i početkom novembra 1. i 2. brigada 8. divizije i Kordunaški i Karlovački odred vodili su manje borbe duž komunikacije Karlovac — Ogulin — Josipdol i sprečavali prodor neprijatelja na slobodnu teritoriju Korduna. U drugoj polovini oktobra 3. brigada 8. divizije sprečavala je prodor delova 373. divizije iz Ličkog Petrovog Sela ka Plitvičkim Jezerima, Korenici i Prijeboju, a početkom novembra, u sadejstvu sa 3. brigadom 7. divizije, Cazinskim odredom i delovima Plaščanskog odreda, čistila je prostor Pečigrad — Bužim od ustaške milicije.

Posle odlaska 13. proletarske brigade u sastav 1. proletarske divizije, Glavni štab Hrvatske je naredio 4. korpusu da deo 8. divizije uputi na Zumberak. Sredinom novembra su 1. i 2. brigada krenule ka Bučici i Topuskom, ali je Stab 4. korpusa obustavio njihov dalji pokret i prebacio ih u rejon Gline. Sredinom oktobra, 1. i 2. brigada 7. divizije prebačene su iz Korduna u Baniju (gde je dotada dejstvovala 4. brigada sa Baniškim odredom), a 3. brigada iz Veljuna u rejon jugoistočno od Karlovca. Ova brigada je sa položaja Vukmanić — Popović Brdo, 20. oktobra, sprečila prodor dva bataljona 3. ustaške brigade i manjih delova divizije »Viking« iz Karlovca i Kamenskog ka Popović Brdu i Skakavcu.

U Baniji su 1 i 2 brigada 23/24 oktobra bezuspešno napadale Majur, Brđane i Blinjski Kut, ali su do kraja meseca odbijale neprijateljske napade iz Petrinje i Komareva na oslobođenu teritoriju. Za to vreme je 4 brigada uništavala ustašku miliciju na prostoru Pećigrad, Bužim. Baniski odred je u oktobru uspešno izvodio mnoge diverzantske akcije na prugama Sisak — Sunja — Kostajnica i Bos. Novi — Bihać i, između ostalog, uništio jedan oklopni voz.

Početkom novembra su jedinice 7 divizije, zajedno sa 4 krajiškom divizijom 5 korpusa, napale Otoku¹⁸³ i Drenovu Glavicu na Uni, koje su branili delovi 1 lovačkog domobranskog puka i slabije snage Nemaca i ustaša. Zatim su 2 i 3 brigada, po naređenju Štaba 4 korpusa, noću 14/15 novembra napale Cazin, koji su branile jedinice 1 lovačkog puka, ojačane artiljerijom, dok su 1 i 4 brigada zatvarale pravce Ostrožac — Cazin i Bos. Krupa — Cazin. Ove brigade su, posle 13-časovne borbe, zauzele Cazin, ali su delovi 373 divizije, ustaše i domobrani, nastupajući od Bihaća, uspeali da savladaju odbranu 1 brigade i da prodru u grad. Time su jedinice 7 divizije bile prinuđene da se povuku u rejon Zirovca. Zatim je Štab 4 korpusa naredio Štabu 7 divizije da napadne Glinu, bez obzira na namere i jačinu neprijatelja u njoj, a 8 divizija da obezbeđuje pravce od Petrinje i Hrastovice. Od 23 do 25 novembra je 7 divizija vodila uporne borbe sa Nemcima za Glinu, okružila ih u njoj, ali grad nije zauzela. Za to vreme su jedinice 8 divizije odbijale napade delova divizije »Nordland« iz Gore i Petrinje i oslobodile Hrastovicu. Kada su završene borbe na ovom sektoru, Glavni štab je vratio 8 diviziju u Kordun sa zadatkom da brani slobodnu teritoriju.

I pored vanrednog zalaganja, glavne snage 8 korpusa su bile prinuđene da se posle dvomesečnih borbi povuku u zaleđe obalskog pojasa, na liniju Imotski — Sinj, odakle su sprečavale dalji prodor Nemaca na slobodnu teritoriju zapadne Bosne i onemogućavale vezu Nemaca s pozadinom, što je u suštini bilo najvažnije, a manje snage su zadržale srednjedalmatinska ostrva, koja su bila baza mlade jugoslovenske Ratne mornarice. Nemački pomorski saobraćaj Korčulanskim Kanalom i u blizini tih ostrva i dalje je bio onemogućavan. Nemačke snage su posele dalmatinsku obalu i severnodalmatinska ostrva, pa će 118 lovačka divizija, koja je držala srednju Dalmaciju, idućeg meseca produžiti treću etapu operacija za ovladavanje srednjedalmatinskim ostrvima (koja je počela zauzimanjem severnodal-

¹⁸³) Otoka je bila zauzeta, ali su je povratile neprijateljske snage koje su izvršile protivnapad od Bos. Novog i Krupe.

matinskih ostrva), usmeravajući prvi udar na ostrvo Korčulu, ali će se borbe za ostrva voditi i u januaru 1944 godine.

U ovom dvomesečnom periodu, svojim napadima na komunikacije i neprijateljska uporišta u Lici, Kordunu i Baniji, divizije 4 korpusa su otežavale manevar nemačkih snaga iz doline Save ka Jadranu i nanele im znatne gubitke.

OPERACIJE U DOLINI GORNJEG TOKA LIMA I TARE

Prodorom 2 udarnog korpusa u Sandžak i Crnu Goru i dejstvom 3 bosanskog korpusa u istočnoj Bosni, stvorena je prilično povoljna operacijska osnovica za prenošenje operacija u pravcu Srbije. Vrhovni komandant je u to vreme smatrao prodor u Srbiju »najvažnijom strateško-političkom zadaćom«. Prodorom ka gornjem toku Lima, 2 korpus je presekao i komunikaciju Peć — Podgorica, a delom snaga je izbio u dolinu Zete, odakle je mogao preneti operacije i ka Crnogorskom Primorju.

Prema planu Komande 2 oklopne armije za ovladavanje zaleđem obalskog pojasa, komandant 21 nemačkog brdskog armiskog korpusa, general Kibler, naredio je 7 oktobra da se jedinice 118 i 297 divizije prikupe za operaciju »Balkanski klanac« (»Balkanschlucht«) protiv glavnih snaga 2 udarnog korpusa i italijanske divizije »Venecija« u dolini Lima i Tare. Planom je predviđeno da jake snage 297 divizije, nastupajući od Peći ka Beranama i Andrijevići, i 118 lovačke divizije, nastupajući od Podgorice ka Kolašinu, obuhvate diviziju »Venecija« u Beranama i da je ili razbiju ili prinude na povlačenje prema Peći i Mitrovici, i da odbace snage 2 udarnog korpusa severno od komunikacije Peć — Podgorica. Posle spajanja ove dve divizije u rejonu Berana, komandu nad njima preuzeo bi komandant 297 divizije i produžio »čišćenje« prostora Berane, Kolašin, Mateševo, Andrijevića. Operacija bi počela najkasnije do 15 oktobra. Pored ovih snaga, Nemci su mogli angažovati dva italijanska fašistička puka (oko devet bataljona), čiji su štabovi bili u Baru i Podgorici, zatim muslimansku fašističku miliciju i ostatke četnika Draže Mihailovića.

Prema postavljenom planu, 9 oktobra je Komanda 118 lovačke divizije naredila da se ojačani 738 puk (dotadnja severna borbena grupa) prikupi u rejonu Vilusa radi upućivanja na nov zadatak ka Podgorici, a ojačani 750 puk (dotadnja južna borbena grupa) — u Hercegovom, s tim da preuzme odbranu diviziskog obalskog otseka. Već 12 oktobra je ojačani 738 puk prikupljen u rejonu Danilovgrad, Podgorica, a ojačani 750 puk je držao, sa po jednim bataljonom, Čekanje, Budvu i Hercegnovi. U isto vreme su se prikupile i dve borbene grupe

297 divizije u Metohiji, dok je deo njenih snaga angažovan protiv ustanika u Albaniji koji su trenutno ugrožavali Tiranu.

Koristeći se odlaskom Nemaca ka Podgorici i Crnogorskom Primorju, Štab 3 divizije prebacio je 5 crnogorsku brigadu iz Gornjeg Polja u rejon s. Bršno (6 km j-i od Nikšića), a italijansku brigadu »Aosta« u Zupu (Nikšićku) da zatvori pravac Šavnik — Nikšić. 14 oktobra, od s. Međeđe, 5 brigada je napala Zetski četnički odred, koji se prikupljao kod Manastira Oštroga i odatle sprečavao njena dejstva na komunikaciji Nikšić — Danilovgrad i prodor levom obalom Zete ka Kućima i Bratonožićima, dok je deo snaga uputila preko Kupinova i Šobajića ka Vinićima. Pošto je prodorom 5 brigade u dolinu Zete bio ugrožen 738 puk koji se koncentrisao prema Podgorici, Nemci su od 14—16 oktobra hitno intervenisali jačim delovima 750 puka, koje su prebacili iz Primorja, s ciljem da deblokiraju četnički štab u Ostrogu i odbace 5 brigadu. Međutim, 5 brigada je prinudila nemačke snage da 16 oktobra, i pored jake podrške artiljerije i avijacije, obustave napad. Videći da se nalazi u bezizlaznoj situaciji, četnički štab se predao 18 oktobra.¹⁸⁴

Dok su četnici, uz pomoć delova 750 puka, vodili borbu sa 5 brigadom u gornjem toku Zete, ojačani 738 puk preduzeo je nastupanje od Podgorice ka Bioču, a njegovi izviđački delovi izbili su 15 oktobra u Lijevu Rijeku i uspostavili kontakt sa ostacima razbijenih četnika »Istočnog fronta«.¹⁸⁵

Borbena grupa 118 divizije¹⁸⁶ (ojačana izvesnim brojem Italijana) preduzela je 16 oktobra nastupanje od Podgorice ka Mateševu, ali su joj u rejonu Bioča pružili jak otpor delovi Zetskog partizanskog odreda. A kad je, posle uvođenja tenkova u borbu, prodrla ka Lijevoj Rijeci i izbila do s. Jablana, Štab 2 korpusa joj je suprotstavio 4 proleterku brigadu iz doline Tare i naredio Štabu 3 divizije da ka Klopotu prebaci delove 5 brigade. I dok su jedinice 4 proleterke brigade, sutradan, uspešno intervenisale protiv nemačkih i italijanskih snaga kod Jabuke, jugozapadno od Mateševa, delovi Zetskog partizanskog odreda su produžili napad na zaštitne delove 738 puka 118 lovačke divizije u rejonu Bioča i porušili komunikaciju. Da

¹⁸⁴) Na čelu četničkog štaba nalazio se Blažo Đukanović, komandant četničkih snaga Crne Gore, Sandžaka i Boke, koji je pre toga došao na ovu dužnost. Komandant »Južnog fronta« pukovnik Stanišić, sa nekoliko rodaka, odbio je da se preda, te je poginuo u samom manastiru. Đukanović i njegovi najbliži saradnici, kao ratni zločinci, osuđeni su i streljani. Posle uništenja ovog štaba u Ostrogu, moral četnika u Crnoj Gori znatno je opao.

¹⁸⁵) Tom prilikom su četnici uputili Nemcima svog oficira za vezu i stavili im u izgled da će mobilisati oko 2.000 ljudi radi učešća u pretstojećoj operaciji, pod uslovom da se dobro naoružaju.

¹⁸⁶) Sa njom je išao i četnički komandant Vuksanović.

bi obezbedili slobodu dejstva 738 puka i Italijana ka Kolašinu i Lijevoj Rijeci, Nemci su prema Bioču prebacili dva bataljona 750 puka; tako je u ovoj operaciji angažovana skoro cela 118 lovačka divizija.

Istovremeno sa prodorom 118 divizije od Podgorice ka Mateševu, 297 nemačka divizija, sa prevoja Cakora i od Murine, napala je 2 dalmatinsku brigadu na položaju Jelezova Kosa — Sjekirica, koje je zauzela 18 oktobra posle žestokih borbi. Potom je uputila severnu borbenu grupu ka Beranama, a južnu borbenu grupu ka Andrijevići. 19 oktobra, usled koncentričnog nastupanja jedinica 118 i 297 divizije (ojačanih sa oko 4.000 Balista, italijanskih fašista i četnika »Istočnog fronta«) od prevoja Cakora, s. Murine, Lijeve Rijeke i Rožaja prema dolini Lima i Tare, 2 proleterska divizija i divizija »Venecija« našle su se u prilično teškoj situaciji.

Da bi sprečio dalji prodor od Podgorice, Štab korpusa je naredio Štabu 3 divizije da njegova 5 brigada, iz doline Zete, najhitnije izvrši napad u levi bok i pozadinu 118 divizije koja je nastupala od Lijeve Rijeke ka Mateševu, a ojačanu 4 proletersku brigadu prebacio je na Mateševo. Ali, zbog vrlo spore veze između Štaba korpusa i 3 divizije i angažovanja 5 brigade u dolini Zete, intervencija ove brigade je zakasnila, pa je 4 proleterska brigada bila prinuđena da od 17—20 oktobra primi na sebe svu težinu borbi. A kada su stigle jedinice 750 puka, 118 divizija, nastupajući niz Taru, uspela je da 20 oktobra uđe u Mateševo. Pošto se morala povući pred 297 divizijom, 2 dalmatinska brigada, sa delovima italijanske divizije »Venecija«, organizovala je odbranu Andrijevice na liniji Veliki Krš — pl. Piševo, gde je do 20 oktobra zadržala nastupanje neprijatelja od Cakora i Murine, a zatim se preko Andrijevice povukla u rejon s. Trepče i s. Vinicke.

S obzirom na važnost prodora jedinica NOV ka Srbiji, Vrhovni komandant je 21 oktobra naredio Štabu 2 korpusa da odmah uputi dve brigade u pravcu Priboja i Rudog, s tim da se one, po zauzimanju tih mesta, povežu sa 5 krajiškom divizijom, sa kojom će preduzeti dalje operacije. Istovremeno on mu je saopštio da će prema Srbiji orijentisati još dve divizije.

Da bi sprečio dalji prodor jedinica 118 i 297 nemačke divizije, i u isto vreme izvršio pomenuto naređenje Vrhovnog štaba, Štab 2 korpusa je deo snaga angažovao na pravcu neprijateljskog nadiranja od Mateševa ka Kolašinu i Mojkovcu i od Andrijevice prema Beranama i Bijelom Polju, a veći deo snaga je izvukao iz doline Morače i gornjeg toka Lima i orijentisao ka Priboju. Tako je 4 proleterska brigada, zajedno sa Beranskim bataljonom i Komandom mesta, zatvorila pravac

Mateševo — Kolašin — Mojkovac, 5 crnogorska je dobila zadatak da razbije četnike u Donjoj i Gornjoj Morači i da deo snaga orijentiše ka komunikaciji Podgorica — Kolašin, a 10 hercegovačkoj je naređeno da delom snaga dejstvuje od Bileće ka Nikšiću. Tada je 2 dalmatinska brigada vraćena u sastav 2 proleterske divizije, a delovi 2 proleterske brigade, Sandžački bataljon i delovi Bjelopoljskog odreda, iz rejonu Berana, zatvorili su pravce ka Bijelom Polju. Italijanska divizija »Venecija« 1 jedna brigada divizije »Taurinense« prebačene su iz doline Lima delom u rejon Pljevalja, a delom ka Prijepolju, dok je 2 divizija pomenutim pregrupisavanjem stvarno orijentisana ka Priboju, da zajedno sa 5 krajiškom divizijom dejstvuje prema zapadnoj Srbiji.

Nemcima se, međutim, žurilo. 20 oktobra je komandant 2 oklopne armije predvideo da oko 25 oktobra završi operaciju »Balkanski klanac«, jer je, prema njegovom planu, trebalo da 7 SS i 118 lovačka divizija razbiju jedinice 8 korpusa u srednjoj Dalmaciji i zauzmu pribrežna ostrva, posle čega bi se obe divizije angažovale na »čišćenju bosanskog prostora«. Zato bi 181 nemačka divizija, koja je toga dana pristizala u Prizren, Suvu Reku i Stimlje, preuzela prostor 118 divizije u Crnogorskom Primorju (sa zaleđem).

22 oktobra su 297 i 118 divizija izvršile snažan napad. Uz podršku tenkova i Mojkovačkog četničkog korpusa (koji je napadao prema Trebaljevu), 118 divizija uspela je da odbaci 4 proletersku brigadu ka Mojkovcu i da zauzme Kolašin. Tri bataljona 5 crnogorske brigade i delovi Zetskog partizanskog odreda izbili su u toku dana kod Klopota, ali suviše kasno, te svojim dejstvom nisu mogli olakšati odbranu 4 brigade.

Posle prebacivanja divizije »Venecija« od Berana ka Bijelom Polju, delovi 2 proleterske brigade, sa' ojačanjima, preuzeli su sa leve obale Lima zaštitu pravca Berane — Bijelo Polje. 23 oktobra su jedinice 297 divizije ušle u nebranjenu Andrijevicu i Berane. Time je nemački poduhvat završen. Kasnije, dejstvom 5 brigade u njen levi bok na Pelevom Brijegu i Jabuci (na komunikaciji Podgorica — Kolašin), 118 divizija bila je prinuđena da na tom sektoru angažuje deo snaga iz doline Lima.

Primitivši da su Nemci povukli glavne snage iz doline Tare i Lima ka Mateševu i Podgorici,¹⁸⁷ Štab 2 korpusa je sa 4 proleterskom brigadom 26 oktobra, od Mojkovca prema Kolašinu, izvršio protivnapad na neprijateljske zaštitne delove i ponovo oslobodio grad. Nemačke snage povukle su se ka Ma-

¹⁸⁷) Ustvari, pošto su bili završili dejstva u dolini Tare i Lima, Nemci su žurili da prebace 118 diviziju u Dalmaciju.

teševu, odakle su pokušale da dejstvom artiljerije i avijacije na Kolašin spreče prodor 4 proleterske brigade i održe komunikaciju Peć — Podgorica. Tri bataljona 4 brigade produžila su nastupanje i 28 oktobra oslobodila Mateševo, a preostala dva bataljona, upućena na pravac Bijelo Polje — Berane, 30 oktobra su ponovo oslobodila Berane, a dva dana kasnije i Andrijevicu. Delovi 5 brigade očistili su Gornju i Donju Moraču od četnika. Tako je 4 proleterska brigada, uz sadejstvo delova 5 brigade i Zetskog partizanskog odreda prema komunikaciji Podgorica — Kolašin, početkom novembra ponovo držala dolinu Tare i Lima.

Kad je završena operacija »Balkanski klanac«, 2 oklopna armija odmah je prebacila 118 lovačku diviziju u srednju Dalmaciju, gde je ova divizija stupila u borbu protiv jedinica 8 korpusa. Novopristigla 181 divizija okupirala je deo Crne Gore zapadno od Morače i Zete, uključujući i Crnogorsko Primorje.

Za vreme operacije »Balkanski klanac«, 10 hercegovačka brigada je izvodila uspešna dejstva u Hercegovini. Ona je od 17—21 oktobra ponovo oslobodila Bileću, Gacko i Avtovac, prodrla u Banjane, razbila tamošnje mesne četnike kod Vučjeg Dola i Velimija i delom snaga odbacila Nemce i četnike od Bileće u Nevesinje. Nastupajući od Gacka, Dabra i Blagaja, posle zauzimanja Ljubinja i Fojnice, ona je i sa tih pravaca, do kraja meseca, odbacila Nemce i četnike u Nevesinje. Zatim je zadržala 2 udarnu grupu bataljona prema Nevesinju, 1 grupu u rejonu Gacka i Avtovca, a 3 grupu je uputila preko Šipačna i Bileće ka Trebinju, Ljubinju i Stocu. Težeći da iz tih krajeva mobilise novo ljudstvo i da taj deo Hercegovine očisti od četnika, 10 brigada je istovremeno učvrstila narodnu vlast i politički delovala u narodu, tako da je na njenom području već tada dejstvovalo sedam manjih NOP odreda (ukupno 400 boraca).

U novembru je 2 udarni korpus čvrsto držao teritoriju Crne Gore istočno od Zete. Ostaci četničkih snaga »Istočnog fronta« prikupili su se na prostoru između komunikacije Podgorica — Lijeve Rijeka i jugoslovensko-albanske granice. Tu ih je 6 novembra napala 5 crnogorska brigada i u toku dana izbila na liniju Jablan — Lijeve Rijeka — Veruša. Sutradan su glavne snage ove brigade produžile nadiranje pravcem Brskut — Cerovac, a manji delovi su nadirali u tri pravca: preko Jablana na Pelev Brijeg, ka Bioču i preko Veruše i pl. Zijovo. U žestokim borbama od 7—11 novembra četnici su razbijeni. Delovi nemačke 181 divizije bezuspešno su intervenisali iz Podgorice prema Medunu. Brigada je ovladala teritorijom od Veruše i Lijeve Rijeke do Fundine. Samo manji

deo četnika uspeo je da se noću izvuče ka Fundini. Posle razbijanja četnika, 5 brigada je prebacila dva bataljona u Bjelopavliče, gde su se nalazile jedinice Zetskog partizanskog odreda. Delovi 359 puka 181 divizije, sa izvesnim brojem četnika »Južnog fronta« i italijanskih fašista, pokušali su 21 novembra da odbace ove snage, ali su, posle jednodnevne borbe na pravcu G. Martinića i Slatine, odbačeni ka Danilovgradu i Spuzu.

Zahvaljujući postignutim uspesima formirana je 14 novembra 6 crnogorska brigada, koja je ušla u sastav 3 udarne divizije.

Borbe u Hercegovini Pošto je 10 hercegovačka brigada, posle borbi u oktobru i novembru, brojala oko 1.800 boraca, to je, po naređenju Štaba 2 udarnog korpusa od 17 novembra, od tri grupe bataljona ove brigade do 20 novembra formirana 29 divizija (10, 11 i 12 brigada).¹⁸⁸ Ova divizija je od Štaba 2 korpusa dobila zadatak da napada neprijateljske garnizone, ruši komunikacije i razbija četnike ne samo u Hercegovini već i u zapadnom delu Crne Gore, prema Vilusima i Grahovu, i da istovremeno potpomaže učvršćenje narodne vlasti. Zato je 10 brigada iz rejon Gacka prodrla preko Troglava ka Banjanima, Ublima i Vučjem Dolu, tako da se Vučedolska četnička brigada 16 novembra povukla ka Vilusima. Posle prodora 10 brigade ka Vučjem Dolu, 7 SS divizija pojačala je odbranu Bileće jednim bataljonom pešadije, artiljerijom i tenkovima iz Trebinja. Iako je 17 novembra, prilikom napada na Bileću, zauzela Modropac i Hadžibegovo Brdo, ipak se 10 brigada, zbog uporne odbrane Bilečke četničke brigade i Nemaca, morala povući ka Vrbici. Druge dve brigade 29 divizije imale su sledeći zadatak: 12 brigada — da preko pl. Sitnice, pl. Viđuše i Stoca izbiže na liniju Trebinje — Bileća, a 11 brigada — od Nevesinja ka Mostaru.

Za vreme borbi 10 brigade, delovi Ljubinjske i Trebinjske četničke brigade okružili su manje delove 12 brigade u s. Dola, koji su se, uz velike gubitke, probili prema pl. Sitnici. Nešto kasnije stigla je i glavnina 12 brigade i zajedno sa ovim delovima izvršila protivnapad i razbila četnike, a potom produžila gonjenje do Krstača i Zvijerine.

Posle neuspelog napada na Bileću i odbacivanja delova Trebinjskog korpusa od pl. Sitnice, 10 brigada 29 divizije napala je, 20 novembra, pre svanuća, Kulu Fazlagića, koju je branilo oko 700 ustaša, 12 brigada se prebacila u rejon komunikacije Bileća — Plana sa zadatkom da zatvori pravac prema Avtovcu, dok je 11 brigada imala zadatak da iz rejon Zaloma i Bratača zatvori pravce Nevesinje — Gacko i Nevesinje —

¹⁸⁸ izvesno vreme su 11 i 12 brigada nosile nazive: 2 i 3 brigada.

Sipačno. Pošto je oslobodila Kulu Fazlagića, 10 brigada je gonila ustaše preko pl. Bjelašnice i odbacila ih na Kolečku i Zalomsku Reku, gde su ih delovi 11 brigade dočekali tako da se mali broj povukao u Nevesinje. Za to vreme su glavne snage 11 brigade bile angažovane kod Kifinog Sela protiv neprijateljskih snaga koje su pokušavale da prodru od Nevesinja ka Kuli Fazlagića i pruže pomoć ustašama. Zatim je Stab divizije odlučio da 10 brigadu prebaci u Banjane, radi uništenja četnika na pravcu Grahova i dejstva ka primorskom pojasu, da 12 brigadu zadrži prema Bileći, radi zaštite boka 10 brigade, a da 11 brigada zatvori pravac od Nevesinja i dejstvuje na komunikaciji Mostar — Nevesinje.

Međutim, 7 SS divizija, sa jedinicama 6 ustaško-domobranske divizije i hercegovačkim četnicima, preduzela je 23 novembra nastupanje od Bileće, Stoca i Nevesinja, nameravajući da najpre razbije 29 diviziju na prostoru Bileća, Stolac, Nevesinje, Gacko, a zatim da produži ka Foči i Kalinoviku radi učešća u planiranoj operaciji protiv 3 bosanskog korpusa u istočnoj Bosni.

Zbog tako nagle promene situacije, Stab 29 divizije izmenio je raniju odluku. On je 10 i 12 brigadu postavio na liniju Vrbica — Ubla — Tempure da sprečavaju prodor neprijateljskih snaga od Bileće i Dabarskog Polja ka Avtovcu, a 11 brigadu je prebacio u rejon s. Slato da zatvara pravac preko pl. Trusine, jer je imao nameru da, posle odbijanja neprijateljskog napada na pravcu Bileća — Avtovac, obuhvatnim napadom 10 i 12 brigade razbije glavne neprijateljske snage u rejonu Dabarsko Polje, pl. Trusina, Nevesinje. Već 24 novembra razvili su se žestoki okršaji, ali je neprijatelj zadržan na svim pravcima. Sutradan je 12 brigada, posle upornih borbi na pravcu Bileća — Avtovac, bila prinuđena da se pred 13 pukom 7 SS divizije povuče na Kobilju Glavu, koja je nekoliko puta prelazila iz ruke u ruku. Predveče je 12 brigada zadržala položaj Troglav — Danići.

Na pravcima Bileća — Avtovac i Stolac — Nevesinje idućih dana nije bilo jačih borbi. Da bi uzela učešća u planiranoj operaciji, 7 SS divizija »Princ Eugen« usmerila je glavne snage prema Ulogu, Kalinoviku i Foči, a slabije snage su 27 novembra, preko s. Gračanice, ušle u Gacko. Pošto su odlaskom 7 SS divizije ka Drini završene borbe na pravcu Bileća — Gacko, 10 i 12 brigada su krajem novembra prebačene prema Banjanima, Bileći i Grahovu, ali brigada je dobila zadatak da dejstvuje na komunikacijama Plana — Gacko — Fojnica i Gacko — Nevesinje.

U skoro neprekidnim borbama od septembra do kraja novembra 1943, 2 udarni korpus je oslobodio istočni deo Crne Gore, veći deo Sandžaka i izvestan deo Hercegovine, razbio četničke snage Draže Mihailovića u tim krajevima i formirao 29 hercegovačku diviziju i dve nove brigade — 6 crnogorsku i 4 sandžačku.¹⁸⁹ Tako su se njegove snage učvrstile na teritoriji koja će sredinom 1944 godine, sa istočnom Bosnom, poslužiti kao operacijska osnovica za prodor u Srbiju. Pored toga, u ovom periodu su postignuti i vidni politički uspesi. 14 i 15 novembra je osnovano ZAVNO¹⁹⁰ Crne Gore i Boke, a 20 novembra i ZAVNO Sandžaka, kao najviši pokrajinski organi, a koje su ušli pretstavnici iz svih krajeva Crne Gore, Boke i Sandžaka. Zatim je, 25 novembra, održan i Prvi kongres antifašističke omladine Crne Gore i Boke.

Stvaranjem zemaljskih veća Crne Gore i Boke i Sandžaka postavljeni su čvrsti temelji slobodne zajednice naroda Crne Gore, Boke i Sandžaka u okviru nove Jugoslavije. Sirom oslobođene teritorije održavani su masovni politički zborovi na kojima su jednodušno prihvaćene odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Pored toga održane su i sreske konferencije u Nikšićkom, Danilovgradskom, Podgoričkom i Cetinjskom srezu, na kojima su izabrani sreski narodnooslobodilački odbori. Tako je narod Crne Gore, Boke i Sandžaka krajem 1943 i početkom 1944 godine imao svoju vlast na velikoj teritoriji. Ovi odbori su u to vreme posebno odigrali značajnu ulogu u snabdevanju Narodnooslobodilačke vojske svim potrebama.

* * *

Jedinice Narodnooslobodilačke vojske u obalskom operativnom području Jadrana i njegovom zaleđu postigle su u ovim tromesečnim borbama krupne rezultate. One su prinudile Nemce da, pored svojih divizija iz zapadnog dela Jugoslavije, tamo

¹⁸⁹) pored ovih brigada, u Sandžaku su formirani Pljevaljski, Pribojski, Prijepoljski i Novovaroški partizanski odred (u novembru su brojali preko 1.400 boraca), koji su bili potčinjeni Glavnom štabu za Sandžak.

¹⁹⁰) Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja. Za tri meseca njegovog rada, u 11 srezova (koliko ih je tada imala Crna Gora) već je funkcionisalo 8 sreskih, 50 opštinskih i nekoliko stotina seoskih narodnooslobodilačkih odbora, koji su izabrani slobodnom voljom naroda. U Srezu barskom, koji je držao okupator, na tajnim konferencijama formirani su sreski, dva opštinska i nekoliko seoskih narodnooslobodilačkih odbora. U Sandžaku su, do 17 novembra, u svim srezovima formirani sreski narodnooslobodilački odbori (od 7—11 članova) i sreska veća (u svakom po 50—60 ljudi), a po selima i opštinama seoski i opštinski odbori, čiji su rad kontrolisali većnici AVNOJ-a. Formirane su i dve sreske partiske organizacije: za Prijepoljski i Pribojski srez.

angažuju i 2 oklopni korpus »Hauzer« iz severne Italije, umesto da ga upotrebe protiv anglo-američkih trupa u južnoj Italiji. Time je NOV posredno olakšala saveznicima zauzimanje toga dela Italije i ispoljila uticaj na operacije na italijanskom frontu. Nemci su takođe bili prinuđeni da u obalskom pojasu Jadrana angažuju 264 diviziju iz Francuske i Belgije, gde su očekivali desant saveznika, kao i 181 diviziju iz Norveške. Tako su naše jedinice u obalskom pojasu Jadrana i njegovom zaleđu, u oktobru 1943, vezivale deset nemačkih divizija, od kojih dve oklopne (u to vreme je na italijanskom frontu bilo angažovano svega osam divizija 10 nemačke armije). Nemačka vrhovna komanda je 28 decembra 1943 morala priznati da je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije razoružala više italijanskih divizija u zapadnom delu zemlje i došla do velike količine oružja; da je kapitulacijom Italije u nemačkom »frontu nastala zjapeća breša koja je mogla biti zatvorena samo najvećom energijom i izvanrednim naprezanjem«; da je njihov položaj na Balkanu ispadanjem Italije »bio poljuljan«, ali da su ipak uspeali da posednu najvažnije strategiske tačke.¹⁹¹

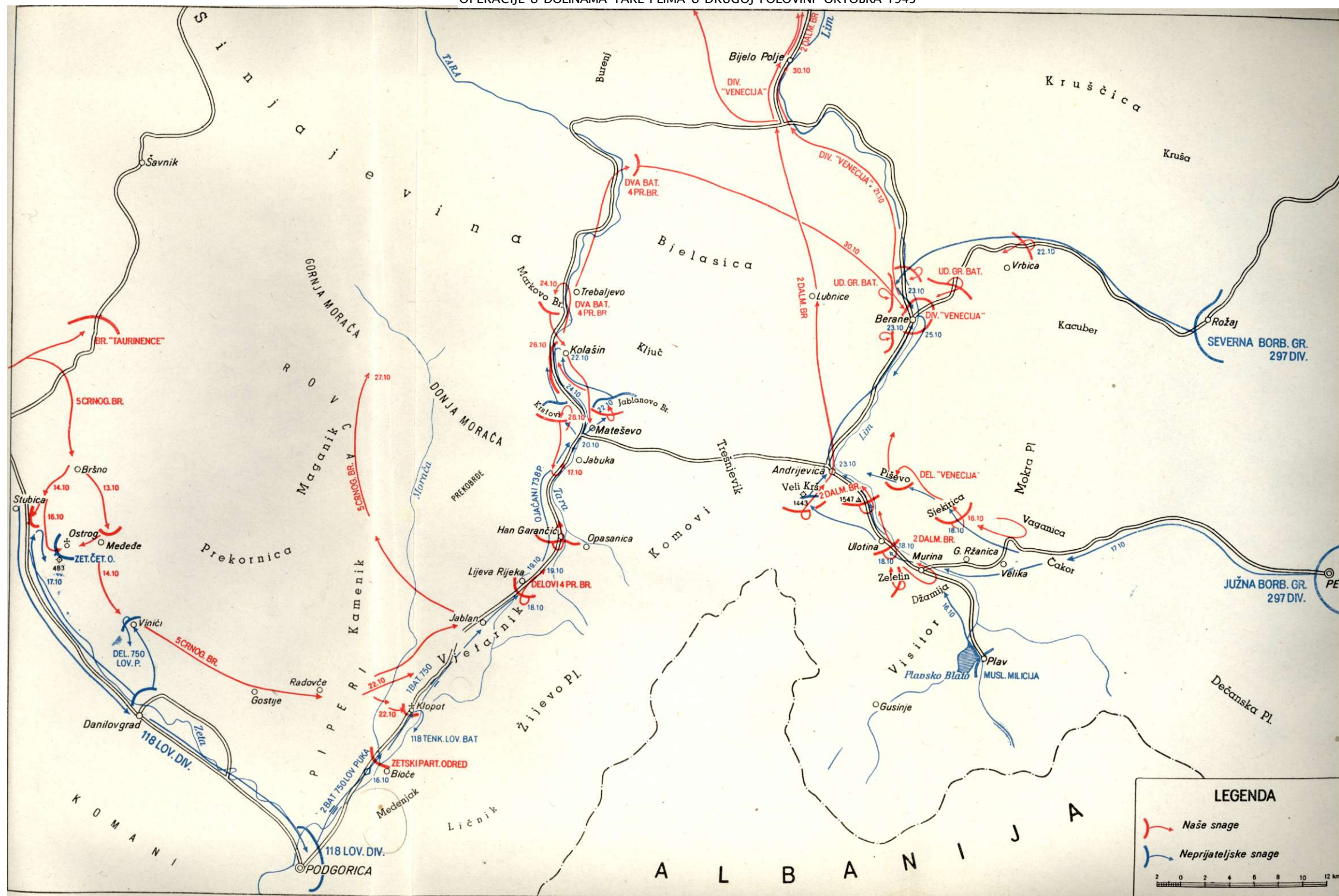
Treba istaći da su Nemci za ovlađivanje obalskim pojasom, naročito u prvoj etapi operacije, raspolagali relativno malim snagama, ali su njima vesto manevrovali.

Divizije Narodnooslobodilačke vojske, iako još uvek slabije opremljene i malobrojnije od nemačkih, pokazale su u ovim operacijama, s malim izuzetkom, veliku umešnost. One su često uvodile svoje premorene brigade u borbu posle naporan marševa, ali su se, i pored toga, u raznim taktičkim postupcima i situacijama dobro snalazile i davale sve što su mogle; zato su postignuti rezultati nesumnjivo veliki. One su stekle nova, dragocena iskustva. Tako je Glavni štab Hrvatske, posle završenih operacija u Istri, Gorskom Kotaru i Hrvatskom Primorju u oktobru, izdao taktička uputstva za organizaciju odbrane na brdskom zemljištu protiv motorizovanih i oklopnih jedinica.¹⁹²

¹⁹¹) Razvoj vojne situacije u 1943 godini, Ministarstvo inostranih poslova, Berlin, 28.XII.1943, mikrofilm u arhivi V.I.I.

¹⁹²) U tim taktičkim uputstvima Glavni štab je istakao da neprijateljske motorizovane i oklopne snage preduzimaju iznenadne prodore duž komunikacija u dublju pozadinu, kako bi izmanevrovali branioca i iznenadnom pojavom u dubini njegove odbrane postigle iznenađenje i razbile protivnika. Zbog takve taktike neprijatelja — zaključuje Glavni štab — nužno je ešelonirati odbranu po dubini posedanjem pogodnih položaja duž komunikacija, a rušenjima i širokim sistemom zaprečavanja zaustaviti neprijateljske tenkove i motorna vozila, i vatrom artiljerije i automatskih oruđa sprečiti izlazak i nastupanje pešadije; itd.

OPERACIJE U DOLINAMA TARE I LIMA U DRUGOJ POLOVINI OKTOBRA 1943

Skica br. 27

VI. DEJSTVA U CENTRALNOM, ISTOČNOM I JUŽNOM DELU JUGOSLAVIJE

U jesen 1943 godine nemačke glavne snage u Jugoslaviji bile su angažovane u obalskom pojasu Jadrana i njegovom zaleđu; u Bosni i Hercegovini nalazile su se svega tri nemačke divizije (radi obezbeđenja važnih komunikacijskih pravaca dolinom Bosne, Vrbasa i Neretve); u dolini Save, istočno od Zagreba, bili su jedan korpus od dve divizije, šest ustaško-domobranskih brigada i niz manjih jedinica; na teritoriji uže Srbije, nemački komandant Srbije general Felber imao je četiri bugarske divizije 1 okupacionog korpusa, 173 nemačku diviziju (smenila je 104 lovačku diviziju koja je prebačena u Grčku), više samostalnih nemačkih policijskih pukova i bataljona, Ruski zaštitni korpus i kvislinške formacije Nedića i Draže Mihailovića. Makedoniju je i dalje držala 5 bugarska armija, s tim što je krajem 1943 pojačana na četiri divizije, od kojih je jedna (29 divizija) angažovana u Pirotskom i Vranjskom okrugu. Mađarske snage su zadržane u istom rasporedu.

BORBE U MOSLAVINI, PODRAVINI, HRVATSKOM ZAGORJU I SLAVONIJI

Pošto je u Moslavini, Podravini i Hrvatskom Zagorju u leto 1943 došlo do većeg stupanja u NOV, Stab 2 operativne zone je formirao u septembru brigadu »Braće Rad'ća« i 2 brigadu (moslavačku), Zagrebački, Bjelovarski i, početkom oktobra, Zagorski (Krapinski) partizanski odred. U Slavoniji je i dalje dejstvovao 6 korpus sa dve divizije i više partizanskih odreda.

Da bi obezbedili komunikacijski pravac dolinom Save i područje između Save i Drave, Nemci su — i pored toga što su posle kapitulacije Italije morali orijentisati glavne snage ka zapadnim krajevima Jugoslavije — protiv jedinica 2 operativne zone i 6 korpusa, kao što je ranije naglašeno, angažovali 69 nemački rezervni armijski korpus, tri ustaške, 1 i 4 brdsku i 1 lovačku domobransku brigadu i delove 3 lovačke brigade,

12 samostalni domobranski puk i više manjih jedinica vojske i žandarmerije.

Uočivši namere neprijatelja, Glavni štab Hrvatske je naredio jedinicama 2 operativne zone i 6 korpusa da napadaju komunikacije i neprijateljska uporišta na svojim operativnim područjima, kako bi vezivali za sebe jače neprijateljske snage i olakšali situaciju kod jedinica u ostalim područjima, a neprijatelja doveli u težu situaciju. On je u tom cilju pojačao 2 operativnu zonu 10 divizijom 6 korpusa i prebacio je u Zagrebačku oblast.

Moslavina, Podravina i Hrvatsko Zagorje Početkom septembra Moslavački odred je napao Čazmu, uništio i zarobio delove 2 domobranskog puka u gradu, ali su Nemci i žandarmi uspjeli da se održe. Po dolasku u Moslavinu, 10 divizija je 12/13 septembra bezuspešno napadala Hercegovac, a dva dana kasnije njena 17 brigada oslobodila je Popovaču, gde se 3 bataljon 5 brdskog domobranskog puka predao bez borbe. Ona je tih dana na više mesta porušila železničku prugu Zagreb — Banova Jaruga, a njena 21 brigada razoružala je posadu u Ivanskoj.

Nastupajući prema Kalniku, 10 divizija je izbila na prugu Križevci — Bjelovar i 21/22 septembra oslobodila uporište Sv. Ivan Zabno. Ona se na Kalniku povezala sa brigadom »Braće Radića« i Kalničkim odredom, koji su u međuvremenu oslobodili Novi Marof. Posle toga, 27 septembra, delovi brigade »Braće Radića« napali su Varaždinske Toplice i u dvodnevni borbama savladali jedan domobranski konjički eskadron, 150 Nemaca i žandarme. Zauzimanjem Varaždinskih Toplica proširena je oslobođena teritorija i omogućen dalji prodor prema Hrvatskom Zagorju. Zato su 10 divizija i brigada »Braće Radića« krenule ka Podravini, gde je 17 brigada već 3 oktobra oslobodila Ludbreg, koji su branili delovi 2 domobranskog puka i jedna četa Nemaca. Za to vreme je brigada, »Braće Radića« sprečavala prodor jedinica Pavelićeve gardijske brigade, koje su, uz podršku tenkova i avijacije, pokušale da napadom od Varaždina povrate Ludbreg.¹⁹³ Dok su zauzimana ova neprijateljska uporišta, jedinice 2 operativne zone rušile su komunikacije Zagreb — Križevci — Koprivnica i Koprivnica — Varaždin i obe pruge zadržale u svojoj vlasti.

Slavonija Iako oslabljen odlaskom 10 divizije 6 korpus je ispoljio veliku aktivnost: 12

¹⁹³ Pri napadu na Ludbreg ubijeno je, ranjeno i zarobljeno 475 neprijateljskih vojnika, podoficira i oficira, a 17 brigada je imala samo 44 mrtva i ranjena.

divizija i partizanski odredi, od 10 do 15 septembra, napali su nemačke i ustaške posade na pruzi Banova Jaruga — Brod, porušili ovu prugu u dužini od nekoliko kilometara na osecima Nova Gradiška — Rajčić i Batrina — St. Petrovo Selo i uništili sva železnička postrojenja u tom rejonu. Prebačena na Papuk, 12 divizija je 18/19 septembra oslobodila Bulavec, razbila delove 8 brdskog domobranskog puka u njemu i time povezala slobodnu teritoriju Slavonije sa Bilo Gorom. Pored toga, ona je porušila i železničku prugu Banova Jaruga — Pakrac — Daruvar. Zatim se prebacila na Dilj, gde se 25 septembra sukobila sa delovima 187 nemačke rezervne divizije i 2 ustaškom brigadom, koji su nastupali iz Broda, Đakova, Našica i Čaglina ka Dilju i Krndiji radi uništenja tamošnjih partizanskih snaga i obezbeđenja saobraćaja na komunikaciji Beograd — Zagreb i Osijek — Zagreb, kao i radi uspostavljanja saobraćaja na pruzi Osijek — Našice — Pleternica. Posle petodnevnih teških borbi, jedinice 12 divizije i Diljskog odreda prinudile su neprijatelja na povlačenje i na više mesta porušile prugu Osijek — Našice — Pleternica. Slavonske jedinice su 2 i 3 oktobra porušile i železničku prugu Osijek — Koprivnica i zauzele neprijateljsko uporište Čačince. Slavonski partizanski odredi, koji su znatno ojačali u ovom periodu, ispoljili su naročitu aktivnost na neprijateljskim komunikacijama i od 10 do 30 septembra, pored ostalog, porušili preko 11 kilometara pruge i uništili 1 oklopni voz.

U prvoj polovini oktobra Glavni štab Hrvatske je naredio 2 operativnoj zoni (brigadi »Braće Radića« i 2 brigadi, Kalničkom, Bjelovarskom, Moslavačkom i Zagrebačkom partizanskom odredom) da glavnim snagama dejstvuju u pravcu Hrvatskog Zagorja, prema Zagrebu i na železničkim prugama Zagreb — Varaždin i Zagreb — Rogaška Slatina, a pomoćnim da iz Moslavine napadaju prugu Zagreb — Banova Jaruga, s tim da uništavaju neprijateljska uporišta na prostoru Kalnika, Hrvatskog Zagorja i Moslavine, a 6 korpusu u Slavoniji (28 i 12 divizija, Bilogorski, Posavski, Požeški, Diljski i Podravski partizanski odred i Čehoslovačka brigada) naredio je da dejstvuje na železničkim prugama Banova Jaruga — Brod, Batrina — Našice i Brod — Osijek i zauzme neprijateljska uporišta na prostoru Daruvar, Banova Jaruga, Pakrac, Požega, Našice.

Sredinom oktobra je 28 divizija (do 7 oktobra nosila naziv: 10 divizija), posle odmora i popune, prebacila 17 brigadu i brigadu »Braće Radića« u Hrvatsko Zagorje, gde je dejstvovao novoformirani Zagorski NOP odred, a 21 brigadu je zadržala u rejonu Novi Marof, Bisag. Pošto su od 16—22 oktobra oslobodile Ivanec i Zlatar, uništile postrojenja u rudniku Ledanje

1 porušile 13 km pruge Zagreb — Varaždin i Varaždin — Golubovec, ove jedinice su se vratile u Podravinu radi napada na Koprivnicu, gde je u isto vreme iz Moslavine prebačena i 2 brigada 2 operativne zone. U solidno utvrđenoj Koprivnici branilo se oko 1.200 domobrana, ustaša i Nemaca. Dok su 21 brigada 28 divizije i Kalnički odred noću 6/7 novembra napadali Koprivnicu, ostale jedinice su obezbeđivale pravce prema Varaždinu, Križevcima, Bjelovaru i Virovitici. Koprivnica je zauzeta posle 20-časovne žestoke borbe, za koje su vreme brigada »Braće Radića« i 2 moslavačka brigada odbijale napad ustaško-nemačkih snaga koje su pokušavale da od Varaždina L Križevaca prodru u Koprivnicu i pruže pomoć napadnutoj posadi.¹⁹⁴ Oslobođenjem Koprivnice postignut je dotada najveći uspeh u severnoj Hrvatskoj.

Štab 2 operativne zone je 21 novembra prebacio 28 diviziju i svoju 2 brigadu u Moslavinu. 28 novembra su 2 brigada i delovi Moslavačkog odreda napali Čazmu i sutradan, slomivši otpor delova 5 brdskog puka, 250 Nemaca i izvesnog broja žandarma, oslobodili grad. Dok se vodila borba za Čazmu, jedinice 28 divizije i delovi Moslavačkog odreda sprečili su prodor neprijateljskih snaga od Bjelovara, Križa i Ivanić Grada ka Čazmi, a brigada »Braće Radića« dejstvovala je prema Križevcima.¹⁹⁵

Uspešnim dejstvima jedinica 2 operativne zone i 28 divizije, u ovom periodu su oslobođeni: Podravina od Varaždina do Virovitice, gotovo cela Moslavina, deo Hrvatskog Zagorja i šire područje oko Kalničkog Gorja. Na oslobođenoj teritoriji formirane su komande područja i komande mesta, proširena je mreža narodnooslobodilačkih odbora i drugih organizacija, a zadat je i odlučan udarac Mačekovoj politici u NDH, tako da je to ujedno bio i veliki politički uspeh.

U Slavoniji je Štab 6 korpusa, posle prijema naređenja Glavnog štaba Hrvatske, od Diljskog, Podravskog (Osječkog) i Požeškog odreda obrazovao Istočnu grupu partizanskih odreda, čijem je štabu privremeno potčinjena i novoformirana Brodska brigada, a od Posavskog, Daruvarskog i Bilogorskog odreda Zapadnu grupu odreda. Nešto kasnije, Štabu Zapadne

¹⁹⁴) Tom prilikom je ubijeno 60 i zarobljeno 456 vojnika i oficira, a ostatak se probio preko Drave na sever. Na železničkoj stanici uništeno je 12 lokomotiva i 300 vagona. Zaplenjena je i odmah evakuisana velika količina ratnog materijala. Gubici hrvatskih jedinica iznosili su oko 100 mrtvih i ranjenih.

¹⁹⁵) Neprijatelj je imao osetne gubitke: 430 mrtvih i ranjenih, 235 zarobljenih vojnika, podoficira i oficira; zaplenjena je veća količina oružja i municije. Jedinice 2 brigade i 28 divizije imale su 40 mrtvih, 132 ranjena i 18 nestalih.

grupe odreda potčinjena je i Čehoslovačka brigada »Jan Žižka«. Posle formiranja novih i reorganizacije postojećih jedinica, Štab korpusa je usmerio težište njihovih dejstava na neprijateljske komunikacije i uporišta u cilju proširenja slobodne teritorije, mobilizacije novog ljudstva i sprečavanja neprijateljskog saobraćaja. Te jedinice su u toku oktobra oslobodile Čačince, Gašince, Gorjane i Brezik i na 136 mesta porušile železničku prugu Zagreb — Beograd (od N. Gradiške do Batrine).¹⁹⁶

Početkom novembra je Glavni štab Hrvatske prebacio 12 brigadu 12 divizije preko Save u srednju Bosnu, i ona je, zajedno sa 11 divizijom 5 korpusa, produžila dejstva protiv četnika na Motajici. Nekoliko dana kasnije prebačena je 16 brigada 12 divizije na Zumberak, na sektor 13 proleTERSke brigade (koja je upućena u Bosnu, u sastav 1 proleTERSke divizije), dok su u sastav 12 divizije ušle Brodska i Čehoslovačka brigada.

Nastavljajući ofanzivna dejstva, 18 brigada i Diverzantski bataljon, po naređenju Štaba korpusa, 6/7 novembra napali su Viroviticu, u kojoj su se nalazili 2 konjički domobranski divizion, Nemci i ustaše. Za to vreme je Čehoslovačka brigada obezbeđivala pravce od Đurđevca, V. Pisanice i Grđevca, Brodska brigada — od Podrav. Slatine i Daruvara, a Zapadna grupa odreda — od Grubišnjog Polja. Čim je počela borba, 2 konjički divizion se predao sa oko 530 domobrana. Nemci i ustaše pružili su ogorčen otpor; kasnije, stiglo im je pojačanje — 15 ustaški bataljon i nemačke policiske snage iz Osijeka i Podrav. Slatine. Zbog toga su naše jedinice, posle 24-časovne borbe, obustavile napad i povukle se na Bilo Goru. Skoro u isto vreme neprijatelj je napustio Viroviticu i povukao se ka Barču, a u grad su, 9 novembra, stigle nemačke i ustaške snage iz Podrav. Slatine. Toga dana su 8 puk i delovi 4 puka 4 brdske brigade, od Daruvara i Grubišnjog Polja, napali jedinice 12 divizije, ali su sutradan odbačeni. Zatim je, 11 novembra, 12 divizija oslobodila Ivanovo Selo i Rašenicu, a od 12—14 novembra ponovo napadala Viroviticu, ali je, zbog osetnih gubitaka, zamorenosti ljudstva i jakog otpora neprijatelja, kome su u toku borbi stigla ojačanja iz Osijeka, morala obustaviti napad i ograničiti se na rušenje železničke pruge Virovitica — Podravska Slatina — Čačinci (19 i 23 novembra porušila ju je na više mesta). Da bi odbacile Diviziju od železničke pruge, nemačko-ustaške snage, ojačane 901 nemačkim motorizovanim pukom, 27 i 28 novembra prešle su u nastupanje iz Đurđevca, Našica, Osijeka i Podravske Slatine ka Čačincima, ali su se posle oštih dvodnevn-

¹⁹⁶) Uništile su dve železničke stanice, 14 lokomotiva, 141 vagon, 19 mostova i 21 km pruge.

nih borbi u rejonu Orahovica, Čačinci, Mikleuš povukle u polazne rejone.

U periodu septembar — novembar došlo je do snažnog poleta oslobodilačke borbe u ovim krajevima, tako da 1943 godina ⁹tvorno pretstavlja prekretnicu u oružanoj borbi naroda Hrvatske. Jedinice NOV i POJ držale su veliku slobodnu teritoriju. U domobranskim formacijama NDH došlo je do demoralizacije, koja se i u Slavoniji i Zagrebačkoj oblasti sve vidnije manifestovala masovnijim prelaženjem domobranskih jedinica na stranu NOV.

OPERACIJE U BOSNI

Prodorom Glavne operativne grupe i dolaskom Vrhovnog štaba u Bosnu, u leto 1943, ponovo je preneto težište operacija u taj deo zemlje. Uoči kapitulacije Italije, divizije 1 i 2 korpusa i Glavne operativne grupe bile su oslobodile veći deo teritorije Bosne. Sva mesta u dolini Vrbasa uzvodno od Banje Luke i čitavo područje između Une i Sane (izuzev Bos. Novi, San. Most i nekoliko drugih mesta) bili su u rukama NOVJ.

Posle kapitulacije Italije Bosna je za Nemce dobila još značajniju ulogu u opštem planu odbrane Balkana. Da bi obezbedio važne komunikacije u dolini Bosne i Une i veća uporišta, neprijatelj je angažovao 369 i 373 diviziju 15 brdskog korpusa, 1 ustašku i 5 lovačku brigadu u istočnoj Bosni (na prostoru Srebrenica, Kladanj, Tuzla, Zvornik), 4 lovačku i delove 1 i 2 lovačke brigade u srednjoj Bosni (rejon Teslić, Banja Luka), 3 brdsku brigadu (na prostoru Prijedor, Bos. Novi) i 5 ustašku brigadu (u rejonu Glamoč, Livno, Kupres u zapadnoj Bosni), dok je 2 brdska brigada obezbeđivala komunikaciju Sarajevo — Konjic — Jablanica. Protiv jedinica 1 i 2 korpusa angažovani su i delovi 1, 2, 3, 4 i 5 žandarmeriskog puka i znatne četničke snage.

Ali, zbog svog centralnog položaja u odnosu na Srbiju, na dolinu Save i na Jadran, teritorija Bosne imala je tada veliki značaj i za NOVJ. Pored toga, ona je Vrhovnom štabu pružala povoljne uslove za preduzimanje većih ofanzivnih operacija ka svima tim područjima i omogućavala mu da uspešno rukovodi operacijama jedinica u susednim oblastima.

Da bi sprečio Nemce u ostvarenju postavljenog cilja, Vrhovni štab je krajem avgusta, prema 15 nemačkom brdskom korpusu, ustašama i domobranima, angažovao 1 i 2 korpus. On je 2 korpus orijentisao ka dolini Bosne i Une (4 diviziju između Une i Sane, na Kozaru i jugozapadno od Banje Luke; 10 diviziju na prostor Mrkonjić Grad, izvorni tok Sane, Glamoč,

Korpus) a 5 diviziju ka Travniku i Turbetu, gde je dejstvovalo i više partizanskih odreda, sa zadatkom da napadaju neprijateljske komunikacije i uporišta, šire slobodnu teritoriju, formiraju nove jedinice i razbijaju kvislinške snage na svom sektoru. A 1 korpusu je naredio da zadrži 11 diviziju u srednjoj Bosni, da 17 diviziju orijentiše sa Majevice ka Trebavi i Ozrenu, glavne snage 16 vojvođanske divizije ka prostoru Vlasenica, Kladanj, Srebrenica, a pomoćne ka Majevidi, sa zadatkom da parališu neprijateljski saobraćaj, naročito na komunikacijama Brod — Sarajevo, Sarajevo — Višegrad i Doboj — Tuzla, da intenzivno rade na mobilizaciji, da suzbijaju uticaj četnika i uništavaju njihove snage, da formiraju partizanske odrede na Romaniji, Ozrenu, Trebavi, Glasincu, Jahorini, u okolini Zenice, Kalinovika, Foče i Goražda, da preko Jahorine i Kalinovika održavaju operativnu vezu sa snagama u Crnoj Gori, Hercegovini i Sandžaku. Vrhovni štab je, sredinom oktobra, prebacio 5 krajišku diviziju u Sandžak, da sa 2 proleterskom divizijom dejstvuje ka zapadnim granicama Srbije, a pod komandu 3 korpusa stavio je novoformiranu 27 diviziju (početkom oktobra 1 korpus je preimenovan u 3, a 2 u 5).

Borbe u zapadnoj Bosni

Neposredno pre odlaska 4 divizije u Dalmaciju, njena 10 brigada je, zajedno sa Udarnim bataljonom Drvarsko-petrovačkog odreda, uništila posadu jako utvrđenog uporišta u Prkosima.¹⁹⁷ Posle odlaska 4 divizije, u međurečju Une i Sane ostali su 8 brigada i 3 partizanska odreda i izvodili diverzije na komunikacijama. Na Kozari je formirana 11 brigada, koja je do kraja septembra uspešno dejstvovala između Prijedora i Bos. Novog, a po povratku 4 divizije ušla je u njen sastav.¹⁹⁸

Na prostoru između Travnika, Jajca, Banje Luke, Ključa, Glamoča, Livna, Prozora i D. Vakufa (gde su oslobođeni Mrkonjić Grad, Jajce, Bugojno, G. i D. Vakuf i Prozor) dejstvovala je 10 divizija (7, 9 i 13 brigada i pet partizanskih odreda). Ona je dobila zadatak da razbije četničke grupe koje su, oslanjajući se na okupatorska i svoja uporišta, ometale normalan život na slobodnoj teritoriji. I dok je, u tom cilju, njena 13 brigada na Manjači, prema Mrkonjić Gradu i izvornom delu Sane, vodila samo manje borbe, dotle su se jedinice 7 i 9 brigade,

¹⁰⁷⁾ pored ostalog, zaplenila je 4 haubice, 2 minobacača i 11 mitraljeza i puškomitraljeza.

¹⁹⁸⁾ U tim borbama neprijatelj je imao sledeće gubitke: oko 200 mrtvih i ranjenih i 98 zarobljenih; uništeno je: 3 protivtenkovska topa, 32 kamiona, 8 motocikla, 6 automobila, a zaplenjeno: 6 protivtenkovskih topova, 2 minobacača, 9 puškomitraljeza, 112 pušaka, veća količina municije i druge opreme.

zajedno sa tamošnjim odredima, zaplele u gonjenje četnika između Glamoča, Kupresa, Jajca i Mrkonjić Grada (usto je 9 brigada držala Kupres u blokadi).

Početkom oktobra iz Dalmacije su se vratile 1 proleter-ska i 4 krajiška divizija i oslobodile Livno, Duvno i Kupres. Zatim je Vrhovni štab 1 diviziju orijentisao ka Travniku i dolini Bosne, a 4 diviziju vratio u Bosansku Krajinu, gde je i ranije dejstvovala. Pošto je 10 brigada upućena u sastav 5 divizije, 6, 8 i 11 brigada branile su slobodnu teritoriju Bosanske Krajine i napadale neprijateljska uporišta i komunikacije u dolini Une i Sane. Kao značajnije treba pomenuti borbe južno od Bos. Krupe (kod Suvaje), napade na nemačke kolone na komunikacijama Bihać — Bos. Petrovac i Banja Luka — Prijedor, napad na Piskavicu, kao i rušenje železničke pruge u dolini Une i Sane. Jedinice 11 brigade i Kozarskog odreda izvršile su noćni napad 12/13 oktobra i posle 12-časovne borbe oslobodile Bos. Dubicu (koju je branio po jedan bataljon 12 pešadiskog puka i 8 ustaške brigade).¹⁹⁹ A 15 oktobra su jedinice 8 brigade i Podgrmečkog odreda porušile sva postrojenja u rudniku Ljubija (koji je branio 2 bataljon 3 brdskog puka).²⁰⁰

Glavnina 4 divizije (6 i 8 brigada) i 13 brigada 10 divizije, sa Sanskim i Podgrmečkim odredom i Udarnim bataljonom Drvarskog odreda, izvršile su noću 20/21 oktobra napad na Sanski Most i oslobodile ga posle jednočasovne borbe.²⁰¹

Oslobođenjem Sanskog Mosta i Ljubije proširena je slobodna teritorija do Banje Luke i uspostavljena je čvršća veza između jedinica 4 i 10 divizije. Nastojeći da održi Prijedor, neprijatelj je u toku oktobra i novembra pokušavao da odbaci jedinice 5 korpusa od grada. On je u tom cilju angažovao dva bataljona 383 pešadiskog puka, delove 202 tenkovskog bataljona i 11 brdskog puka i ostatke 3 brdskog puka, ali im snage 6 i 11 brigade nisu dozvolile da dublje prodru na oslobođenu teritoriju.

U istom periodu, 4 divizija često je napadala komunikacije i transporte u dolini Une i Sane. Tada je, između ostalog, uništila dva oklopna voza i izvršila napade na železničke stanice

¹⁹⁹) Pošto su evakuisale plen, jedinice NOV napustile su Bos. Dubicu.

²⁰⁰) U borbama za Bos. Dubicu i Ljubiju ubijeno je i zarobljeno oko 450 vojnika i oficira, a zaplenjeno 3 topa, 11 minobacača, 26 mitraljeza, 430 pušaka i dr.

²⁰¹) Neprijatelj je imao 75 mrtvih i ranjenih. Zarobljeni su 1 bataljon i jedna četa 3 bataljona 3 brdskog domobranskog puka, jedna brdska baterija i vod protivtenkovskih topova — svega 865 ljudi, sa celokupnim naoružanjem. Skoro ceo 3 puk 3 brdske brigade bio je uništen (ostao je samo jedan nepotpun bataljon).

Otoku, Blatnu i Rudice (na pruži Bos. Krupa — Bos. Novi), uništila kompoziciju sa trupama između Bos. Novog i Kostajnice, vodila uspešne borbe sa delovima 373 legionarske divizije kod ž. st. Ravnice, posle ogorčene dvodnevne borbe oslobodila Čardak, jako uporište na putu Bos. Krupa — Bos. Petrovac, itd.

Sa 4 divizijom dejstvovala je u ovom delu Bosanske Krajine i 13 brigada 10 divizije, čija se aktivnost pretežno svodila na gonjenje četnika po Manjači i Zmijanju i oko Mrkonjića Grada. Brigada je 8 i 12 novembra vodila uspešne borbe duž komunikacija Sanski Most — Banja Luka i Čađavica — Banja Luka sa delovima 373 divizije.

Borbe u srednjoj Bosni

Neprijatelj je jakim posadama u Derventi, Doboju, Teslicu (4 i 6 lovački puk), Travniku i drugim mestima, uz pomoć relativno jakih četničkih jedinica, uspeo da obezbedi železnički i drumski saobraćaj u dolini Bosne. Na toj teritoriji se nalazila 11 divizija (2, 5 i 12 brigada i Prnjavorski i Banjalučki odred) sa zadatkom da napada neprijateljske komunikacije i uporišta, uništava četnike i vrši mobilizaciju. Prema odluci Štaba 1 korpusa, ona je od 8—10 septembra dvaput napadala Teslić, ali ga nije mogla zauzeti, zbog neobično jakog otpora posade iz dobro izgrađenih utvrđenja na prilazima gradu, štićenih minskim i žicanim preprekama. Za vreme borbi oko grada, delovi 11 divizije su odbili napad jedinica 4 lovačkog puka, koje su pokušale da iz Doboja prodru u Teslić. 12 septembra je 5 brigada napala železničke stanice Rudanku i Kotorско, dok se 2 brigada sa Štabom 1 korpusa prebacila u istočnu Bosnu. Iako znatno oslabljena, 11 divizija je kod Prnjavora vodila uspešne borbe protiv četnika, zauzela neprijateljsko uporište Razboj na Vrbasu i napala jednu nemačku kolonu kod Topole, na komunikaciji Gradiška — Banja Luka. Zahvaljujući takvoj aktivnosti, formirani su 14 srednjobosanska brigada i Tešanjско-teslički i Crnovrški odred. Međutim, snage 11 divizije nisu bile u stanju da parališu neprijateljski saobraćaj na čitavoj teritoriji srednje Bosne, pa su se, početkom oktobra, morale ograničiti na izvođenje akcija u njenom severnom delu.

Da bi pojačao dejstva u srednjoj Bosni, Vrhovni štab je, u prvoj polovini oktobra, na prostoru između izvornog kraka Vrbasa, Travnika i Visokog koncentrisao 1 proleterску diviziju i 10 diviziju 5 korpusa, povezao i uskladio njihova dejstva sa radom 3 korpusa, čije je operacije, posle oslobođenja Tuzle, takođe usmerio ka dolini Bosne. Tako su se sad pod udarom jakih snaga našla važna neprijateljska uporišta Travnik, Visoko

i Vareš, kao i komunikacija Sarajevo — Brod, koja je bila neprekidno ugrožena.

Posle izbijanja 1 proleterske divizije na prostor oko Travnika i ka dolini Bosne, privremeno joj je stavljena pod komandu i 10 divizija. Trebalo je da obe divizije delom snaga izbiju na komunikacije koje od Sarajeva vode ka severu, sa težnjom da upadnu u Zenicu, privuku na sebe neprijateljske snage, i, pored ostalog, spreče njihovo angažovanje dolinom Spreče ka oslobođenoj Tuzli.

Štab 1 divizije hitno je uputio 3 krajišku brigadu ka Zenici, a 9 brigadu ka komunikaciji Vitez — Busovača — Kiseljak sa zadatkom da je zatvori i uništi železničku stanicu Lašva. Kad izvrše zadatak, trebalo je da obe brigade, iz rejonu Busovača, Fojnica, Kiseljak, Visoko, u pogodnom trenutku napadnu Kakanj i Visoko. Početkom oktobra 7 brigada 10 divizije preuzela je na prostoru oko Travnika položaje 5 divizije, koja je upućena ka Sandžaku.

Prilikom napada 3 brigade na Zenicu, noću 10/11 oktobra 1943, u zauzetom industriskom delu grada uništena su fabrička postrojenja, električna centrala, Simens-Martenove peći slagališta, 27 lokomotiva, 150 vagona i mnogobrojna vozila. Pošto nije uspela da zauzme ostali deo grada. Brigada se sutradan uveče povukla na desnu obalu Lašve. U međuvremenu neprijatelj je za pojačanje odbrane u Zenici uputio jedan bataljon 369 divizije. A 9 brigada je na više mesta porušila železničku prugu Busovača — Lašva — Vitez, a delom snaga zauzela železničku stanicu Lašvu i uništila sve stanične uređaje.

Neočekivani napad na Zenicu zbunio je i uznemirio neprijatelja i u Travniku, iako su se tamo nalazili 2 i 3 divizion Zagrebačkog konjičkog puka, oko 450 milicionera jednog domobranskog bataljona, koji su se povukli iz Kupresa, i izvestan broj pripadnika feldžandarmerije, dok je na Vitezu i duž komunikacije Vitez — Busovača i dalje bio 1 divizion Zagrebačkog konjičkog puka.

Držanjem Travnika neprijatelj je štitio prilaze glavnoj saobraćajnoj arteriji u dolini Bosne; sem toga, Travnik mu je služio kao pogodan oslonac za dejstvo ka Bugojnu, Vakufu i Jajcu. Zbog toga je pojačao odbranu grada posadom iz Turbeta (u koje su 12 oktobra ušli delovi 7 brigade), a nekoliko dana kasnije tamo je iz Sarajeva i Zenice uputio jaka ojačanja. A pošto je Travnik, zbog takvog svog položaja, imao veliki značaj i za jedinice NOV, Štab 1 divizije odlučio je da ga napadne.

U napadu na Travnik učestvovala su 1 i 3 brigada 1 divizije i 7 brigada 10 divizije, ojačane tenkovima i artiljerijom, a

pravce od Sarajeva i Zenice zatvorili su 9 krajiška brigada, dva bataljona 3 brigade, bataljon »Garibaldi« iz sastava 1 proleterske brigade i 1 bataljon Travičkog odreda. Napad je preduzet 15. oktobra uveče, bez obzira na to što su u Travnik uoči napada stigle jače snage 369. divizije i 92 motorizovanog puka. Dok je 1 proleterska brigada uspela da s juga prodre u grad i izbiže do r. Lašve, 7. brigada, koja je napadala sa severozapada, naišla je na utvrđene položaje, sa minskim preprekama, dobre branjene vatrom protivtenkovske artiljerije, koja je zaustavila napad tenkova. Neprijatelj je od pristiglih ojačanja obrazovao rezervu koja je brzo i efikasno intervenisala i protivnapadom zaustavila napad 1 i 7. brigade. Uvidevši da bi produženje borbe za Travnik dovelo do uzaludnih i nepotrebnih gubitaka, Štab 1. divizije je 16. oktobra izjutra obustavio napad. Posle ovog neuspeha, 1 proleterska divizija i njoj privremeno potčinjene brigade, po naređenju Vrhovnog štaba, zadržale su se oko Travnika sa zadatkom da obezbeđuju slobodnu teritoriju i napadaju komunikacije u dolini Lašve.

Za to vreme su 7 i 9. brigada 10. divizije gotovo neprekidno vršile diverzije na objekte duž komunikacija Kiseljak — Busovača — Travnik, Kiseljak — Visoko i Lašva — Kakanj i odbijale neprijateljske ispade. Pored toga, jedinice 7. brigade su 2. novembra upale u Visoko, ali su se u toku dana povukle. Nastupajući ka Visokom, 9. brigada se sukobila sa neprijateljskim snagama koje su nastupale od Sarajeva i Kiseljaka; vodeći borbu ceo dan, nije mogla sadejstvovati 7. brigadi, koja je, svakako i zbog toga, donela odluku da napusti Visoko. Posle toga se 9. brigada zadržala na prostoru Kiseljak, Busovača, a 7. brigada je prebačena južno od komunikacije Travnik — Busovača sa zadatkom da zatvori pravac Travnik — Gornji Vakuf.

Zbog pritiska jedinica 1. proleterske i 10. divizije na Travnik i na komunikacije prema Sarajevu, neprijatelj je do kraja novembra morao protiv njih preduzeti nekoliko jačih napada. Posle žestokih borbi, on je 10. novembra odbacio jedinice 9. brigade, zauzeo Fojnicu i probio se u Travnik. Ali svi pokušaji jačih neprijateljskih snaga da odbace 7. brigadu sa položaja jugozapadno od Travnika i Turbeta i da deblokiraju grad ostali su bez uspeha. Naprotiv, 7. brigada je, 24. novembra, snažnim protivnapadom razbila neprijateljske snage i odbacila ih sa Vilenice u Travnik. Tih dana je u sastav 1. proleterskog korpusa ušla 6. lička divizija. Njena 2. brigada preuzela je položaje 7. brigade, koja je posle toga upućena severozapadno od G. Vakufa (s. Tihomišlje) i, dalje, u rejon Solakove Kule, radi dejstva na komunikaciji Sarajevo — Mostar. Sem toga, 7. brigada je imala zadatak da pruži pomoć Ramskom odred. Ovaj odred je, pored ostalog, noću 17/18. septembra napao žel. st. Ostrožac na pruži

Sarajevo — Konjic, a sredinom novembra uništio instalacije i jednu kompoziciju teretnog voza na žel. st. Bradina.

Krajem novembra je Vrhovni štab naredio Štabu 1 proletarskog korpusa da pojača dejstva na sektoru Travnik, štabu 3 korpusa — da vrši napade na spoljnu odbranuu Sarajeva i na komunikacije u dolini Bosne, a Štabu 5 korpusa da — pored dejstva u zapadnoj Bosni — orijentiše jednu diviziju ka komunikaciji Sarajevo — Mostar.

Izvesno pregrupisavanje neprijateljskih trupa, koje je tih dana primećeno u većim uporištima oko slobodne teritorije, nagoveštavalo je da neprijatelj priprema veće ofanzivne operacije prema slobodnoj teritoriji. I povlačenje njegovih snaga iz nekoliko manjih uporišta duž komunikacije Travnik — Lašva potvrđivalo je tu mogućnost. Da bi iskoristio novonastalu situaciju i preduhitrio neprijatelja, Štab 1 proletarskog korpusa je doneo odluku da ponovo napadne Travnik. U tom napadu su učestvovali 1 i 3 brigada 1 divizije i 4 bataljon 2 brigade 6 divizije, sa 13 proletarskom i 2 ličkom brigadom (bez 4 bataljona) u rezervi, dok su 6 divizija (bez 2 brigade) i 9 brigada 10 divizije dobile zadatak da aktivnim dejstvom u dolini Lašve obezbede napad sa pravca Zenice i Sarajeva. Međutim, napad, koji je otpočeo 29 novembra uveče i produžio se cele noći, ni ovog puta nije uspeo. Ponovo se pokazalo da se napadi na utvrđena naseljena mesta, branjena iz jakih bunkera, ne mogu izvoditi bez detaljnih priprema i upotrebe teškog naoružanja. Za vreme napada, 6 divizija je vodila uporne borbe sa jakim neprijateljskim snagama koje su bezuspešno pokušavale da se od Zenice i Busovače probiju u Travnik; sem toga, ona je na više mesta porušila komunikaciju Travnik — Lašva. A 9 brigada 10 divizije nije uspela da spreči prodor neprijatelja duž komunikacije Kiseljak — Busovača. Posle ovog drugog neuspeha, 1 i 6 divizija su se zadržale oko Travnika i u širokom luku zatvorile pravce ka Jajcu, D. i G. Vakufu i Bugojnu.

Za to vreme je 11 divizija napala nemačku motorizovanu kolonu na drumu Banja Luka — Gradiška, uništila tri oklopna voza na pruzi Doboj — Teslić i izvela više akcija na železničkoj pruzi Doboj — Derventa (do kraja oktobra razbila je i delove 2 srednjobosanskog četničkog korpusa).

Da bi pojačao dejstva 11 divizije, 6 slavonski korpus je 3/4 novembra, po naređenju Vrhovnog štaba, preko Save prebacio 12 slavonsku brigadu, koja je iz rejonu Motajice izvela nekoliko napada na komunikaciju Derventa — Doboj. Zatim je 11 divizija nastavila borbu sa četnicima i na komunikacijama Derventa — Doboj — Maglaj i Doboj — Teslić, pored ostalog, porušila železničku prugu između stanica Rudanke i Tešanjke,

na žel. st. Kotorsko uništila tri voza, spalila jednu železničku stanicu itd. U toku tri meseca ona je čestim prekidima ozbiljno ugrožavala saobraćaj na železničkoj pruzi i drumu Brod — Doboj, razbila četnike i stvorila povoljne uslove za jačanje oslobođilačkog pokreta u srednjoj Bosni.

Borbe u istočnoj Bosni

Od 7 do 20 jula Nemci su pokušali da razbiju Glavnu operativnu grupu i poprave situaciju u istočnoj Bosni. U tom cilju, njihova 369 divizija, glavnina 7 SS divizije i puk »Brandenburg« sa ustaško-domobranskim i četničkim snagama izvršili su koncentričan napad od Zvornika ka Drinjači, od Tuzle ka Kladnju i Vlasenici, od Vareša ka Olovu i od Sarajeva preko Sokoca ka Rogatici.

17 jula, sa pravca Vareš — Olovo, 5 krajiška divizija se prebacila u srednju Bosnu, 7 baniska je zatvorila pravac Kladanj — Vlasenica, delovi 16 i 17 divizije zatvorili su pravce Zvornik — Birač, 1 divizija je zadržala 1 i 7 brigadu na severoistočnim ograncima Devetaka (rejon s. Zepa, s. Mislovo, s. Dumanjići), a 3 krajišku je povukla u pravcu Jahorine, dok je 2 divizija za to vreme vodila uspešne borbe sa nemačko-četničkim snagama na Ozrenu.

Kao što je već rečeno, Vrhovni štab je u avgustu prebacio 1 i 7 diviziju ka zapadnoj Bosni i Baniji, a 2 diviziju uputio ka Crnoj Gori i Sandžaku. Usled angažovanja divizija Glavne operativne grupe na drugim područjima, u istočnoj Bosni su se od operativnih jedinica koje su ušle u sastav 1 korpusa, ili stavljene pod njegovu komandu, nalazile samo 17 i 16 divizija.

Odmah posle pomenutog neprijateljskog poduhvata u julu, 15 brigada 17 divizije upućena je na Majevicu radi popune i sređivanja. Ona je do kraja jula vršila čišćenje Majevice i Posavine od četnika i izvršila napad na Gradačac, ali se, zbog neprijateljske intervencije, 6 avgusta vratila na Majevicu, gde je istovremeno stigla i 6 brigada. Pošto se malo odmorila i popunila, 17 divizija je polovinom avgusta prodrla na Trebavu i vodila uspešne borbe sa četnicima, a zatim se, 23 avgusta, prebacila na Ozren, gde je smenila 2 proletersku diviziju i prihvatila njene ranjenike. Zbog stalnih napada ozrenskih četnika i velikog broja ranjenika, ova divizija se posle pet dana vratila na desnu obalu Spreče; zatim je zauzela Gračanicu, razbila četnike i odbacila ih u ustaške garnizone. Taj uspeh povoljno je odjeknuo u čitavom kraju, tako da je ubrzo formiran i Trebavski NOP odred.

Nastavljajući dejstva ka Savi i donjem toku Bosne, 17 divizija je u vremenu od 7 do 15 septembra oslobodila Modrič

(gde je zarobila 2 bataljon 3 domobranskog puka), zatim Gradačac i Bos. Samac. Neprijatelj je 17 septembra upao u Bosanski Samac, ali ga je 6 brigada, ojačana delovima 15 brigade, odbacila preko Save. Nešto kasnije oslobođena je i varošica Orašje. Ubrzo je formiran i Posavski NOP odred.

Tako su u toku septembra oslobođene Trebava i Posavina, koje su sa Semberijom predstavljale bogatu žitnicu odakle se viškovima hrane snabdevala Narodnooslobodilačka vojska i stanovništvo u oskudnim krajevima istočne Bosne.

Posle odlaska 1 proleterske divizije iz istočne Bosne, 18 divizija je najpre preuzela njene ranjenike, a zatim se prebacila na Majevicu i u Semberiju radi uništavanja četničkih grupa i manjih ustaško-domobranskih posada. Njeni delovi su noću 10/11 avgusta, posle dvočasovne borbe, oslobodili Bijeljinu. Domobranska posada je bila delom raspršena, delom zarobljena, dok su nemački žandarmi uspeli da se probiju. Neprijatelj je odmah iz Srema prebacio snage 3 lovačke brigade (8 puk i dva bataljona 5 lovačkog puka, 7 artiljerijski divizion i 4 nemačka tenka) i 16 avgusta povratio Bijeljину, a potom produžio dejstva u Posavini.

Usled odlaska proleterskih jedinica, u Birču se pojačala aktivnost četnika. Zbog toga se 16 divizija ubrzo morala vratiti na to područje. Ona je noću 6/7 septembra razbila četnike u rejonu s. Paprače, a 10/11 septembra oslobodila Vlasenicu i u njoj razbila 22 ustaški bataljon. Zatim je težište dejstva prenela na sever, ka komunikaciji Zvornik — Tuzla. Pred njom se nalazilo s. Capardi, jedno od najjačih neprijateljskih uporišta u dolini Spreče, koje je dotad više puta bezuspešno napadano. Međutim, ovog puta se 3 bataljon Tuzlanske domobranske brigade, pod snažnim naletom 1 i 2 vojvodanske brigade, noću 14/15 septembra predao sa čitavim naoružanjem. Nastavljajući nastupanje na sever, 16 divizija je sa Majevičkim odredom 24 septembra, posle žestoke borbe, ponovo oslobodila Bijeljину, koju su branili 2 bataljon 8 lovačkog puka, 5 domobranski dobrovoljački bataljon, Nemci i ustaše.²⁰² Nekoliko dana kasnije, 29 septembra, njeni delovi su oslobodili i Zvornik.

Svojim uspešnim dejstvima, 16 i 17 divizija su oslobodile prostranu teritoriju između Save i donjih tokova Bosne i Drine. Neprijatelj je severno od r. Spreče držao samo Brčko. Sada se 1 korpusu prosto nametao zadatak da se orijentiše prema Tuzlanskom bazenu.

²⁰²) Ubijeno je i zarobljeno 365 neprijateljskih vojnika, a zaplenjeno 9 minobacača, 18 mitraljeza i puškomitraljeza, veći broj nušaka, 1 radio-stanica i dr.

Borbe za oslobođenje i odbranu Tuzle Uslovi za zauzimanje Tuzle, koja je služila neprijatelju i kao oslonac za preduzimanje dejstava ka Majevicj, dolini Spreče, Birču, Trebavi. Ozrenu i Konjuhu, bili su povoljni, a njeno oslobođenje su diktirali i ozbiljni politički razlozi. Pošto su glavne nemačke snage bile angažovane ka jadranskoj obali i u zapadnom delu zemlje, nije postojala opasnost od njihove jače intervencije. Krajem septembra u Tuzli su se nalazile sledeće neprijateljske snage: delovi Tuzlanske domobranske brigade, jedan bataljon 6 lovačkog puka, glavnina domobranskog dobrovoljačkog puka, jedan bataljon iz 369 divizije (koji je dva dana pre napada na Tuzlu prebačen u Doboj), artiljerijske jedinice, jedna tenkovska četa i izvestan broj ustaša, Nemaca, žandarma, gradskih policajaca i gestapovaca. Komandu nad svima tim jedinicama preuzeo je general Radi, koji je neposredno pre napada stigao u Tuzlu. Sem toga, neprijatelj je držao jake snage i u neposrednoj okolini Tuzle: u Gornjoj Tuzli, Siminom Hanu i okolnim uporištima 3 bataljon Tuzlanske brigade i jedan bataljon domobranskog dobrovoljačkog puka, u rejonu Zivinica jedan domobranski bataljon, četu Nemaca i divizion artiljerije, u Lukavcu i duž komunikacije Tuzla — Doboj jedan bataljon Tuzlanske brigade, četu Nemaca i železnički bataljon. U svemu, Tuzlu i njenu okolinu branile su snage jačine do jedne divizije.

Za neposrednu odbranu grada neprijatelj je izgradio niz otpornih tačaka na topografski pogodnim mestima i u obližnjim selima. Uporišta Moluhe, Piskavica (k. 387), Kojšino, Parlog, Slani Bunar i Gradina na severu i Miladije, Kužići, Crveno Brdo (k. 393) i Ilinčica na jugu štitila su prilaz gradu. U samom gradu najjače su bili utvrđeni Zapadni i Istočni logor (kasarne), a čitava odbrana je bila solidno organizovana, s brižljivo pripremljenim planom vatre i s nizom bunkera zaštićenih žičanim preprekama.

Pošto je blagovremeno razradio plan napada, Štab 1 korpusa je naredio da 6 istočnobosanska i 2 krajiška brigada i Ozrenski odred sa severa napadnu deo grada na desnoj obali Jale i po ovladavanju spoljnom odbranom prodru u grad i zauzmu Zapadni i Istočni logor — dva najjača utvrđena neprijateljska uporišta; da 16 muslimanska brigada (formirana 21 septembra) najpre zauzme Bukinje, zatim da deo njenih snaga zatvori pravac od Doboja, a ostale snage produže napad na grad preko Kreke; da jedna brigada 16 divizije napadne grad s juga, preko Ilinčice, a ostale njene snage da zauzmu Gornju Tuzlu i zatvore pravce od Brčkog i Zvornika; da Trebavski i Majevički odred i 15 majevička brigada poruše komunikaciju

Doboj — Tuzla i sprečavaju prodor ka Tuzli; da 11 divizija, koja se nalazila u srednjoj Bosni, izvrši demonstrativan napad na Doboj i time veže neprijateljske snage i oteža njihovo angažovanje ka Tuzli.

Tako su 29 septembra uveče sve jedinice, sem 16 divizije,²⁰³ prešle u napad: 6 i 2 brigada zauzele su određena uporišta spoljne odbrane (izuzev Kojšino i Gradinu) i delom snaga prodrle do samog centra grada, produžujući borbe oko Zapadnog i Istočnog logora gde se neprijatelj prikupio; 16 brigada je zauzela Bukinje, dok je Majevički odred u toku noći zauzeo Lukavac, ali je bio prinuđen da ga ujutru napusti. Kako je izostao demonstrativni napad 11 divizije na Doboj, neprijatelj je otuda intervenisao ka Tuzli. Ali, zahvaljujući ai. gažovanju 15 brigade i Trebavskog odreda, borbena grupa »Fišer« (2 bataljon 369 pešadiskog puka, jedan ojačani bataljon 187 divizije, delovi 4 puka »Brandenburg« i jedan bataljon 4 lovačkog puka) bila je 30 septembra odbačena ka Doboju. Napad na grad je ponovljen i u toku sledeće noći, ali Tuzla nije oslobođena, iako je 16 brigada uvedena u napad s juga, na predviđenom pravcu napada delova 16 divizije. U toku 1 oktobra neprijatelj je bio potpuno okružen u Zapadnom i Istočnom logoru i na položajima Kojšino i Gradina, odakle je pružao jak otpor. Noću između 1 i 2 oktobra trebalo je da padne konačna odluka. Uveče je otpočeo novi napad, ali su se borbe produžile s nesmanjenom žestinom sve do podne 2 oktobra. Tada je najzad, posle trodnevnih borbi, Tuzla oslobođena. Neprijateljske jedinice su delom uništene, a delom zarobljene, sem onih nemačkih snaga koje su uspele da se probiju ka Drini.

30 septembra i 1 oktobra, u neposrednoj blizini Brčkog, 16 vojvođanska divizija vodila je borbu sa 5 pukom 3 lovačke brigade koji je iz Brčkog krenuo u pomoć odbrani Tuzle. Neprijatelj je uspeo da prodre do Ciganluka i Brnjika, ali se morao povući zbog napada 4 vojvođanske brigade koja se, posle zauzimanja Vrbanje, sa severa približavala Brčkom.

Napadajući od Doboja, borbena grupa »Fišer« je 1 oktobra zauzela Gračanicu, ali je protivnapadom 15 brigade odbačena u Doboj. Sutradan je ponovila napad, probila položaje 15 brigade, zauzela Lukavac, odbacila Majevički odred i probila se u Bukinje, a 3 oktobra predveče sasvim iznenada stigla pred zapadne prilaze Tuzli. Zato su sve jedinice orijentisane prema neprijatelju: 6 brigada je upućena prema Bukinju, a

²⁰³) Ta divizija nije mogla stići blagovremeno, jer se nalazila daleko na severa, oko Bijeljine i Brčkog. Zbog toga se neprijatelj lakše suprotstavio napadu 1 korpusa.

16 brigada i delovi 2 krajiške prema Zivinicama. Tako je na prilazima Tuzle došlo do veoma oštih borbi, jer je neprijatelj uporno nastojao da povрати grad. Napadi su se smenjivali sve do 7 oktobra, kada su jedinice 17 divizije i 2 krajiške i 1 vojvođanske brigade (koja je hitno privučena) konačno razbile neprijatelja i prinudile ga da se u neredu povuče ka Doboju, ostavljajući duž komunikacije motorizaciju i komoru.²⁰⁴ U ovim borbama na zapadnim prilazima u znatnom broju je učestvovalo i stanovništvo Tuzle. Radnici i omladina masovno su odlazili na položaje 6 brigade i popunjavali njene redove.

S obzirom na način vođenja borbi, na jačinu i manevrovanje snaga i na jednoj i na drugoj strani, oslobođenje Tuzle predstavlja složenu i, po svom toku i rezultatima, za nas veoma uspešnu operaciju. Odluka Štaba korpusa da za obezbeđenje pravca prema Doboju angažuje skoro polovinu snaga pokazala se pravilnom, pa gotovo i presudnom za uspeh cele operacije. Međutim, zbog nemogućnosti da se na predviđenom pravcu napada 16 divizije (čije je dejstvo izostalo) iste večeri uvede neka druga jedinica 1 korpusa, neprijatelj je mogao da izvede uspešan manevar, tako da su se borbe znatno produžile, iako to nije imalo odlučujući uticaj na konačan ishod operacije. Oslobođenjem Tuzle postignut je ogroman politički uspeh: zadat je težak udarac neprijateljima oslobodilačke borbe — četnicima i ustašama, a NOV je postigla veliki prestiž u istočnoj Bosni, jer je posle toga otpočeo masovan priliv novih boraca i iz redova hrvatskog i muslimanskog življa. To je omogućilo da se istočnobosanske jedinice popune boricima iz redova tuzlanskog proletarijata, što je borbenu vrednost tih jedinica još više podiglo, a formirane su i nove: 17 majevička i 18 hrvatska brigada (koje su zajedno sa 2 krajiškom brigadom i Birčanskim i Romaniskim odredom ušle u sastav novoformirane 27 divizije), zatim Tuzlanski odred i 19 birčanska brigada (od Birčanskog odreda).

Dalji tok operacija

Prema planu Vrhovnog štaba trebalo je da snage 3 korpusa, posle uspeha u dolini Spreče, prenesu težište dejstava ka jugu i jugoistoku — na područje Sarajeva, Goražda i Višegrada, s ciljem da za-

²⁰⁴) U borbama za oslobođenje Tuzle neprijatelj je izgubio preko 3.000 ljudi, među kojima 130 oficira i jednog generala; zaplenjeno je 25 topova, 5 minobacača, 140 mitraljeza i puškomitraljeza, 2.200 pušaka, oko 20 vagona razne municije, 30 kamiona i velika količina odeće, obuće, hrane, soli i razne druge opreme. Jedinice 1 korpusa takođe su pretrpele velike gubitke: samo 17 divizija imala je 72 mrtva, 225 ranjenih i 13 nestalih. Najveći broj izbačenih iz stroja (167) imala je 6 brigada, koja je u ovim borbama odigrala najvažniju ulogu.

uzmu tu teritoriju, razbiju četnike, likvidiraju neprijateljska uporišta, mobilišu nove borce i organizuju narodnu vlast, da bi na taj način došlo do operativnog sadejstva sa 2 udarnim korpusom na zapadnim granicama Srbije. Zato je Vrhovni štab naredio Stabu 3 korpusa da svoje glavne snage orijentiše ka Romaniji, Glasincu i Birču.

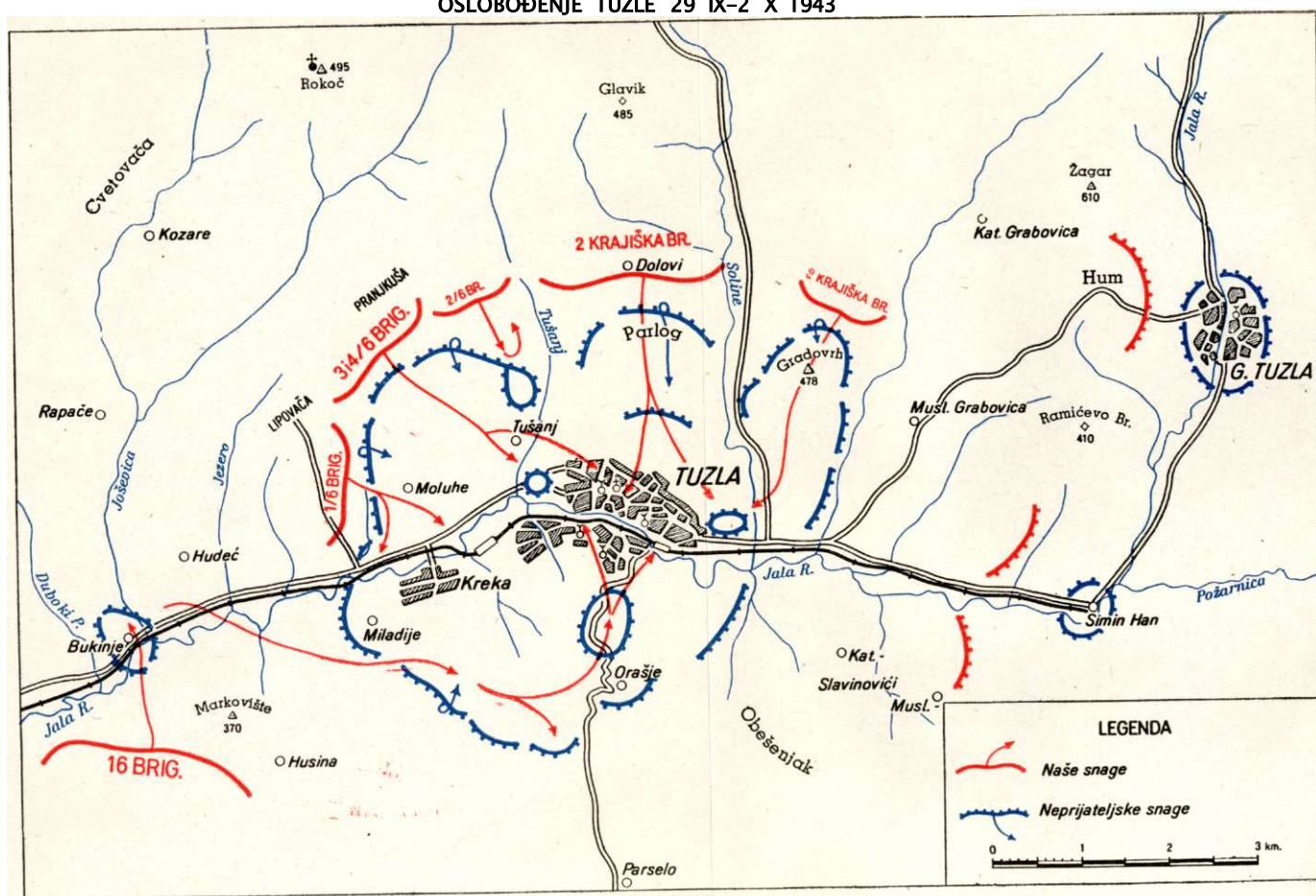
U duhu tog naređenja, Stab 3 korpusa je uputio 17 diviziju na pi. Ozren da bi, zajedno sa Ozrenskim odredom, napala neprijateljske komunikacije u dolinama Bosne i Spreče, a potom zauzela Vareš i izbila na sektor Romanije i Ozrena (kod Sarajeva); 27 diviziji dao je zadatak da zauzme Sokolac i Rogaticu i da očisti područje Glasinca od četnika i muslimanske milicije, a 16 diviziji — da dejstvuje na operativnom području Posavine, Majevice, Semberije i Trebave, s tim da u zajednici s tamošnjim partizanskim odredima očisti pomenutu teritoriju od četnika, po mogućnosti oslobodi Brčko i održava vezu sa vojvođanskim jedinicama u Sremu. Zatvaranje doline Spreče od Doboja povereno je 18 hrvatskoj brigadi.

Pošto je očistila Ozren od četnika i porušila komunikacije u dolinama Bosne i Spreče, 17 divizija je 20 oktobra napala i posle kraće oštne borbe zauzela važno industrijsko mesto Vareš, koje su branili 6 brdski puk i 800 milicionera.²⁰⁵ Nastavljajući dejstva ka jugoistoku, usput su jedinice 17 divizije čistile teren od četničkih grupa i u borbama od 26 oktobra do 1 novembra zauzele uporišta na istočnim prilazima Sarajevu (Crvene Stijene, Mokro, Hrešu, Leljen i Han Obodaš) i time zatvorile pravac od Sarajeva ka Sokocu i Rogatici.

U toku novembra 17 divizija je nastavila uspešna dejstva na prilazima Sarajevu i istovremeno vodila borbe sa romaniskim četnicima. Ona je u toku 8 i 9 novembra uspela da odbaci delove 369 legionarske divizije ka Sarajevu, a u toku noći 14/15 novembra bez jačeg otpora zauzela Olovo i kod Ponjerke razbila manje ustaške snage. Zbog toga je neprijatelj pokušao da je odbaci od Sarajeva. U tom cilju su jake nemačke i ustaške snage, uz snažnu podršku artiljerije, od 20 do 22 novembra vršile uzastopne napade na njene položaje. Posle trodnevnihi ogorčenihi borbi, u kojima je 17 divizija imala 150 boraca izbačenihi iz stroja, 6 i 16 brigada su uspele da odbace neprijatelja na polazne položaje. Zatim je, do kraja novembra, na Romaniji zavladało zatišje.

²⁰⁵) Tom prilikom su uništene visoke peći i železnička pruga do blizu Breze. Zarobljena su 484 domobrana i zaplenjena je veća krivina oružja i municije.

OSLOBOĐENJE TUZLE 29 IX-2 X 1943

Sredinom oktobra 27 divizija se prebacila ka Birču i Glasincu. Usput je 2 krajiška brigada ušla u napušteni Kladanj i 22 oktobra, preko Vlasenice, Han Pijeska i Sokolovića, izbila u Rogaticu, koju je zauzela bez većeg otpora četnika. Dan ranije, jedan njen bataljon je kod Sijeraca razbio Azbukovačku četničku brigadu (koja se bila prebacila iz Srbije), uništio njen štab i naneo joj znatne gubitke. U međuvremenu je i 17 majevička brigada vodila borbu sa četnicima, a Romaniski odred je sprečio prodor jedne motorizovane nemačke kolone iz Sarajeva ka Rogatici. Krajem oktobra je 2 krajiška brigada sa delovima 17 majevičke brigade i Romaniskog odreda izvršila dva bezuspešna napada na Sokolac, najjače neprijateljsko uporište na području Romanije. Ne sačekavši sledeći napad, neprijatelj se povukao u pravcu Pala. U isto vreme su jedinice 27 divizije dejstvovala u sledećim rejonima: 17 brigada oko Višegrada, 18 brigada i Ozrenski odred u dolini Spreče, prema Doboju, 19 brigada prema Zvorniku, dok je 2 krajiška brigada bila u divizijskoj rezervi. Ove jedinice oslobodile su Goražde, očistile od četnika prostor Rogatica, Goražde, Višegrad, porušile železničku prugu Sarajevo — Višegrad i oko Ustikoline i Foče zarobile 187 italijanskih vojnika i 24 oficira, od kojih je formiran jedan bataljon. U drugoj polovini novembra 2 i 17 brigada prebačene su na područje Jahorine, gde su razbile četničke grupe i seosku miliciju, a krajem meseca je 2 brigada imala i nekoliko jačih sukoba s Nemcima na komunikaciji Sarajevo — Trnovo.

Borbe u Posavini

Prema planu Štaba 3 korpusa, 16 divizija je izvršila prodor ka Savi i 19 oktobra napala Brčko, u kome su se nalazili 8 i 5 lovački puk (bez 3 bataljona), 7 artiljerijski divizion, 2 inženjerski bataljon, domobranski dobrovoljački bataljon iz Brčkog, ustaše i Nemci, dok se u s. Gunji, na levoj obali Save, nalazio 3 bataljon 5 lovačkog puka. U napadu na Brčko učestvovala su 1 i 3 brigada, a 2 brigada je prebačena preko Save da zajedno s delovima 4 brigade napadne Gunju i zatvori pravce koji od Vinkovaca i Bosutskih Suma vode ka Brčkom. Napadom na Brčko trebalo je, pored ostalog, rasteretiti jedinice Glavnog štaba Vojvodine u Sremu, gde je neprijatelj tada bio vrlo aktivan. Dok su 2 i 4 brigada zauzele Gunju, 1 i 3 brigada nisu mogle prodrati u Brčko. Neprijatelj je brzo intervenisao jakim pojačanjima koja su se 21 oktobra probila preko Gunje u Brčko. Zato su jedinice 16 divizije obustavile napad, povukle se na severne padine Majevice i posele pogodne položaje koji zatvaraju pravce od Brčkog ka Gračanici, Tuzli i Bijeljini,

dok su 2 i 4 brigada dobile zadatak da posednu desnu obalu Save prema Rači i Jameni.

Zbog nepovoljnog razvoja situacije južno od Save, između reka Bosne i Drine, neprijatelj je krajem oktobra koncentrisao jake snage na levoj obali Save i, uz podršku artiljerije i avijacije, pokušao da kod Jamene i Sremske Rače forsira reku i prodre u Semberiju; ali su ga jedino 16 divizije odbacile. Takođe je propao njegov pokušaj da iz Brčkog prodre ka Bijeljini, Tuzli i Gračanici. Gubitak rudnog bazena i same Tuzle teško je pogodio neprijatelja. Stoga je, od 7 do 11 novembra, jedna motorizovana kolona 369 divizije (oko 2.000 vojnika i 8 tenkova) pokušavala da od Doboja prodre ka Tuzli, u isto vreme kada su delovi 187 nemačke divizije (dva bataljona) i 1 bataljon 8 lovačkog puka, uz podršku artiljerije i tenkova, napali snage 16 vojvođanske divizije pravcem Brčko — Čelić, kako bi ih odbacili dalje od Brčkog i onemogućili im da se angažuju na pravcu Doboj — Tuzla. Zahvaljujući uspešnoj odbrani 1 brigade i napadu 2 i 3 brigade duž puta Brčko — Čelić, noću 10/11 novembra odbačene su neprijateljske snage koje su napadale od Brčkog, ali je izostalo gonjenje, tako da im je pružena mogućnost da se srede. Posle upornih borbi koje su se produžile i sledećih dana, 16 divizija je 15 novembra odbacila neprijatelja ka Brčkom, ali zbog toga nije mogla da interveniše na pravcu Doboj — Tuzla. Za to vreme je motorizovana kolona 369 divizije, nadirući od Doboja, odbacila delove 18 hrvatske brigade i 11 novembra zauzela Tuzlu. Da bi se sprečio neprijateljski prodor iz Tuzle ka Kladnju, Zvorniku i Brčkom, angažovane su snage 18 hrvatske i 19 birčanske brigade, Tuzlanskog odreda i, kasnije, 16 divizije.

17 novembra je Štab 16 divizije formirao 5 vojvođansku brigadu, a 1 vojvođansku brigadu, prekaljenu u dotadašnjim borbama, uputio je u Srem sa zadatkom da svojim prisustvom i dejstvima pojača otpor naroda u toj oblasti gde su se još osećale posledice neprijateljske ofanzive. Zatim je 16 divizija čistila od četnika i ustaške milicije teren istočno od Tuzle i odbila novi pokušaj nemačkih i domobranskih snaga (tri bataljona sa tenkovima) da iz Brčkog prodru u Tuzlu.

Tako su u toku septembra, oktobra i novembra jedinice 3 korpusa uspešno izvršile zadatke koje im je Vrhovni štab postavio 10 avgusta. One su oslobodile skoro celu istočnu Bosnu i stvorile povoljne uslove da se u njoj brže razvija oslobodilačka borba i da ona, sa Sandžakom, postane baza za prenošenje operacija u Srbiju. Hiljade novih boraca, među kojima znatan broj Hrvata i muslimana, stupile su u redove Narodno-oslobodilačke vojske, te su formirani novi odredi, brigade i

divizije. Sve više je jačalo bratstvo srpskog, hrvatskog i muslimanskog stanovništva. Uporedo s tim, četnički uticaj bio je sve slabiji, a u redovima milicije nastupilo je previranje i osipanje. U svim oslobođenim krajevima stvoreni su i učvršćeni narodnooslobodilački odbori i organi vojnopozadinskih vlasti. Uspeši su bili utoliko veći i značajniji što su postignuti na teritoriji raznolikoj po nacionalnom sastavu stanovništva, gde su se ranije sukobljavali razni nacionalni, verski i politički interesi.

Operacije NOV u Bosni u jesen 1943 godine karakterišu se smelošću, prodornošću, silinom udara i velikom pokretljivošću trupa. To je došlo do izražaja i u složenijim dejstvima borbe za Tuzlu, pri angažovanju jačih snaga. Obaveštajna i izviđačka služba bile su na visini. Štabovi korpusa i divizija uspešno su ispoljavali svoj uticaj na tok borbi, a jedinice su svesrdno izvršavale postavljene zadatke.

Ti vojno-politički uspeši u Bosni omogućili su dalji, još snažniji, razvitak oslobodilačke borbe i upotpunjavanje sistema narodne vlasti — osnivanje centralnog organa vlasti u Bosni i Hercegovini. 26 i 27 novembra 1943 u Mrkonjiću Gradu je održana osnivačka skupština ZAVNOBIH-a i izabrani su Veće i Prezidijum, kao i delegati za Drugo zasedanje AVNOJ-a. Izglasana je rezolucija u kojoj se konstatuje da su se »prvi« put u istoriji Bosne i Hercegovine sastali predstavnici srpskog, muslimanskog i hrvatskog naroda, povezani čvrstim bratstvom u ustanku, s ciljem da na osnovu rezultata oružane borbe naroda Jugoslavije i naroda Bosne i Hercegovine donesu političke odluke, koje će otvoriti put našim narodima da urede svoju zemlju onako kako to odgovara njihovoj volji i interesima«. Rezolucijom su određeni zadaci ZAVNOBIH-u kao najvišem predstavništvu naroda Bosne i Hercegovine. Narodi Bosne i Hercegovine, preko svojih predstavnika, izrazili su tešenost da ih predstavljaju jedino ZAVNOBIH i AVNOJ, da ZAVNOBIH, oslanjajući se na narodnooslobodilačke odbore, učvršćuje i proširuje narodnu vlast i rešava i sva ostala pitanja (ekonomska, socijalna, prosvetna i zdravstvena).

BORBE U SRBIJI

Imajući u vidu uslove pod kojima dejstvuju partizanske snage u Srbiji, kao i jačinu tamošnjih neprijateljskih snaga, Vrhovni komandant je 28 avgusta naredio Glavnom štabu Srbije da formira brigade i divizije, koje će izbegavati krute frontalne borbe odbranbenog karaktera i, uglavnom, usmeriti

dejstva na manje neprijateljske garnizone radi dobijanja naoružanja i municije, rušiti saobraćajne veze, u prvom redu železničke mostove i tunele, čistiti teritoriju od kvislinških oružanih formacija, suzbijati uticaj Nedića i Draže Mihailovića i stvarati uslove za najširu mobilizaciju.

Zahvaljujući uspesima Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u jesen 1943 godine i povoljnom razvoju međunarodnih događaja, ustanak u Srbiji osetno se pojačao. U NOV su stupili novi borci, dok su se u redovima kvislinških formacija primećivali ozbiljni znaci demoralizacije. Zbog toga su Nemci i četnici u užoj Srbiji bili prinuđeni da se jače oslone jedni na druge. U tom cilju Nemci su povećali materijalnu pomoć četnicima, naročito u oružju i municiji, i omogućili im širu mobilizaciju. U ovom periodu je došlo i do tešnjeg kontakta između bugarskih okupacionih snaga i četnika Draže Mihailovića.

Vojvodina

U jesen 1943 godine partizanske snage su znatno pojačale pritisak na neprijateljske posade, kolone i Transporte i vršile česte diverzantske akcije na komunikacijama Beograd — Zagreb i Beograd — Novi Sad, a u Sremu je uspešno sprovedena mobilizacija trinaest najmlađih godišta i raznih specijalista (avijatičara, tenkista, lekara itd.), tako da je tada u vojvođanske jedinice stupilo oko 3.000 ljudi.

Sredinom septembra 3 vojvođanska brigada se prebacila u istočnu Bosnu, u sastav 16 divizije, a u Sremu su ostali 1 i 2 sremski odred, koji su u periodu septembar-oktobar izveli oko 20 napada na neprijateljska uporišta, zatim 10 većih i više manjih zaseda i oko 20 većih diverzantskih napada na komunikacije (kao važnije treba istaći napad na žel. st. kod Čortanovaca, napad na jedan putnički i jedan oklopni voz nedaleko od Spačve, na pruzi Vinkovci — Brčko²⁰⁶ i dr.).

U drugoj polovini septembra Nemci su preduzeli nova dejstva u Sremu. U njima su učestvovali delovi 901 grenadirskog tenkovskog puka, 186 rezervni grenadirski bataljon, borbena grupa 173 nemačke rezervne divizije (bataljon pešadije, četa tenkova, jedna baterija i jedna pionirska četa), policijske jedinice »Kamerhofer«²⁰⁷ i ustaško-domobranske snage, ukupno oko 5.000 ljudi. Da bi sprečili manevar partizanskih snaga, 186 rezervni grenadirski bataljon i tamošnje

²⁰⁶) Uništene su 2 lokomotive i 17 vagona, ubijeno je 55 i zarobljeno 139 domobrana i zaplenjena je znatna količina oružja i municije.

²⁰⁷) prema imenu generala Konstantina Kamerhofera, koji je, po Himlerovom naređenju, organizovao policijske jedinice u NDH.

[illegible]

posade poseli su železničku komunikaciju Srem. Karlovci — Indija — Srem. Mitrovica i od 19 do 28 septembra 1943 napadali delove 1 sremskog odreda u Fruškoj Gori. Ali, umesto uništenja partizanskih snaga, napad se završio paljenjem sela i ubijanjem ljudi u Iriškom, Sremskokarlovačkom i Staropazovskom srezu.

U prvoj polovini oktobra Nemci su preneli dejstva u jugoistočni deo Srema, duž komunikacije Beograd — Zagreb, od Golubinaca, Vojke i Zemuna do linije Jarak — Srem. Mitrovica, usmeravajući težište napada na Posavske šume (u luku Save). Tada se u Srem (u Kupinovo) prebacilo i oko 90 četnika iz Srbije, ali su ih delovi 1 sremskog odreda, zajedno sa meštanima, razbili i odbacili prema Savi. Početkom oktobra iz Beograda je prebačena i 1 kozačka divizija. Tako je sad u Sremu bilo angažovano oko 28.000 neprijateljskih vojnika.

Pošto su poseli komunikacije i raskrsnice puteva, kozaci su u grupama upadali u nebranjena sela, pljačkali i ubijali narod, a deo snaga su orijentisali ka Fruškoj Gori, gde su se nalazili 1 sremski odred i Stab 4 vojvođanske brigade.²⁰⁸ Da bi izbegao sukob na Fruškoj Gori, Stab brigade se sa Odredom prebacio u Bosutske Sume i, 7 oktobra, u blizini Višnjićeva (Grka), od 1 i 2 sremskog odreda formirao 4 vojvođansku brigadu, koja je ušla u sastav 16 vojvođanske divizije. Ostatak 1 sremskog odreda (70 boraca) vratio se u Frušku Goru, gde su ga 13 oktobra napale jake snage 1 kozačke divizije, Nemaca i ustaša, ali se on preko zapadnih ogranaka Fruške Gore ponovo prebacio u Bosutske Sume (izuzev manji deo).

U jugozapadnom Sremu, 20 oktobra, neprijatelj je napao 2 i 4 vojvođansku brigadu,²⁰⁹ 2 sremski odred i grupu boraca 1 sremskog odreda, nastupajući pravcima: Vinkovci — Brčko, Sid — Batrovci i Kuzmin — Morović — Jamena. Prinudene na povlačenje, 2 i 4 brigada prebacile su se preko Save u Bosnu, s manjim delovima 2 sremskog odreda, dok su se glavne snage ovog odreda noću 23/24 oktobra probile na Frušku Goru.²¹⁰

Posle povlačenja 2 i 4 vojvođanske brigade u Bosnu, u Sremu su ostali 1 i 2 sremski odred i novoformirani Diverzantski udarni bataljon Glavnog štaba Vojvodine. Oni su do

²⁰⁸) Stab je tamo došao iz Bosne da formira brigadu.

²⁰⁹) 2 brigada je tamo stigla iz istočne Bosne s ciljem da zajedno sa 4 brigadom uništi neprijatelja u Gunji, poruši most na Savi i obezbeduje napad 1 i 3 brigade 16 divizije i Majevičkog odreda na Brčko sa pravca Vinkovci, Sid i Srem. Mitrovica.

²¹⁰) Neprijatelj je u ovoj akciji popalio desetine sela, poubijao veliki broj stanovnika Srema i opljačkao njihove domove.

kraja novembra izvršili niz diverzija na komunikacijama i napadali neprijateljska uporišta, kolone i transporte, a kod stanovništva, koje je u septembru i oktobru strahovito stradalo, razvili široku političku aktivnost. Da bi potpomogao dejstva tih jedinica i pojačao otpor naroda, noću 20/21 novembra je Stab 16 vojvodanske divizije prebacio u Srem 1 vojvodansku brigadu. Ova je već 22 novembra napala oko 400 Nemaca u Grgurevcima, ali se, posle žestoke borbe u tom selu i u Planinskom Grabovu, usled intervencije neprijatelja iz okolnih garnizona, krajem novembra morala vratiti u Bosnu.²¹¹

Severnobanatski odred se, usled teških uslova u Banatu, još u septembru prebacio u Srem, gde je veći deo njegovih boraca raspoređen u sremske jedinice, a manji deo, posle završenih diverzantskih kurseva, početkom 1944, vratio se u Banat. Za to vreme Južnobanatski odred je vršio akcije lokalnog značaja.

Kad se prebacio u rejon s. Parage, 3 bačko-baranjski odred je, pored ostalog, popalio kudeljare u Bačkoj Palanci, Baču, Torži i Starom Vrbasu (gde je uništio preko 1.300 vagona kudelje), napao železničke stanice u Bačkom Gradištu i Bačkom Petrovcu i izvodio diverzije na komunikacijama.

U Vojvodini su u toku 1943 godine vojvodanske brigade i partizanski odredi izveli oko 150 većih diverzija,²¹² i neprijatelju naneli osetne gubitke i zaplenili veću količinu oružja i municije.²¹³ Istovremeno je stvorena velika slobodna teritorija, koja je obuhvatala skoro ceo Srem (izuzev nekoliko gradova i 20 sela), na kojoj su funkcionisali mesni, sreski i okružni narodnooslobodilački odbori. Oktobra 1943 obrazovan je Inicijativni odbor, koji je u novembru preimenovan u Pokrajinski narodnooslobodilački odbor Vojvodine. Pored toga, na Slobodnoj teritoriji Srema radilo je i 40 raznih partizanskih radionica za izradu bombi, municije i drugih potreba. Sve je to doprinelo da se iduće godine snažnije razvije oslobodilačka borba u Vojvodini.

²¹¹) U borbama za Grgurevce i Planinsko Grabovo neprijatelj je imao oko 150 mrtvih, a 1 brigada 25 mrtvih i 100 ranjenih. Brigada je zaplenila 2 topa, 4 mitraljeza, 5 automata i 60 pušaka.

²¹²) Porušeno je 15 mostova, uništeno oko 80 lokomotiva, 500 vagona, preko 2 000 telefonsko-telegrafskih stubova, minirano oko 80 raznih utvrđenih objekata, uništeno 3 tenka i 1 avion, a spaljeno oko 600 vagona žita i 2.000 vagona kudelje i lana.

²¹³) prema podacima vojvodanskih jedinica, neprijatelj je imao preko 3.500 mrtvih, ranjenih i zarobljenih, a zaplenjeno mu je preko 2.000 pušaka i znatna količina drugog oružja.

**Šumadija, zapadna
Srbija i istočni
Sandžak**

Izvršavajući direktivu Vrhovnog komandanta, 5 oktobra je na Rudniku Glavni štab Srbije formirao 1 šumadisku brigadu od Šumadiskog i Kosmajskog bataljona i delova Sumadiskog i Kosmajskog odreda. Brigada je vodila uspešne borbe, naročito sa četnicima, na prostoru Topola, Arandelovac, Kosmaj, Lazarevac, Rudnik. Da bi pojačao rukovodeći kadar u Srbiji, Vrhovni štab je u oktobru, preko Srema, prebacio grupu vojno-političkih rukovodilaca, u pratnji jednog bataljona 1 sremskog odreda. Bataljon je sa Kosmajskim odredom produžio pokret ka Sumadiji, gde je došlo do sastanka sa 1 šumadiskom brigadom i Sumadiskim odredom u s. Darosavi. Prilikom nastupanja ka Parcanskom Visu, 27 oktobra, u rejonu s. Dučine, sve ove snage bile su okružene od strane četnika Avalskog, Rudničkog i Valjevskog četničkog korpusa i nedićevaca, ali su uspele da ih odbace i da unište ceo štab Avalskog četničkog korpusa. Zatim su se prebacile preko Stojnika u Barajevo, gde je od novodošlih boraca i glavnine Kosmajskog odreda formiran 3 bataljon 1 šumadske brigade.

Da bi olakšala povratak Sremskog bataljona u Srem, 1 brigada je, u pokretu ka Bačevcu, 31 oktobra, kod Lipovačke šume, razbila delove Kolubarskog četničkog korpusa i prinudila ih da se povuku ka Beogradu.²¹⁴ Zatim se sa Kosmajskim i Sumadiskim odredom vratila u rejon Arandelovca i nastavila borbu sa okupatorskim i kvislinškim formacijama.

Vrhovni štab je u prvoj polovini novembra naredio Glavnom štabu Srbije da 1 šumadisku i 1 južnomoravsku brigadu uputi ka 2 proleterskoj i 5 udarnoj diviziji, koje su sa Zlatibora i Tare vršile pritisak prema Užicu. Međutim, zbog jakog pritiska neprijatelja, kao i zbog nedostatka municije, 1 šumadska brigada nije mogla sačekati dolazak 1 južnomoravske brigade iz Toplice, već je sredinom novembra, po naređenju Glavnog štaba, krenula preko Kačerskog sreza, Suvobora i Kosjerića ka 2 i 5 diviziji, uključivši u svoj sastav i Cačanski odred.²¹³ Posle napornih marševa, ona je 29 novembra stigla u Prijepolje i ušla u sastav 2 proleterske divizije. U zapadnoj Srbiji i Sumadiji ostali su samo Sumadiski i Kosmajski odred, kao i part.sko rukovodstvo Cačanskog okruga sa jednom grupom boraca. Iako male, ove partizanske snage

²¹⁴) Sremski bataljon je to iskoristio i prebacio se preko Save u Srem.

²¹⁵) Sumadiski odred, koji je pratio Brigadu do Suvobora, po naređenju Glavnog štaba Srbije, vratio u Sumadiju.

su uspele da se održe. Idućeg meseca je formirana privremena Šumadska brigada.²¹⁶

Još 21 oktobra, tj. skoro mesec dana pre pokreta 1 šumadske brigade ka Drini, Vrhovni štab je naredio Štabu 2 udarnog korpusa da odmah uputi ka Priboju i Rudom glavne snage 2 proleterske divizije, koje će zajedno sa 5 krajiškom divizijom preduzeti dejstva prema zapadnoj Srbiji. Zatim je, 25 oktobra, naredio Štabu 3 bosanskog korpusa da proдре ka Višegradu, a 5 krajiškoj diviziji (koju je u prvoj polovini Oktobra iz reјona Travnika prebacio ka gornjem toku Drine) — da zauzme Rudo i Priboj i dubljim obuhvatom preko Višegrada sadejstvuje 2 diviziji. Rukovođenje operacijama na sektoru Uvea poverio je Štabu 2 udarnog korpusa i stavio mu u zadatak da pređe u energičan napad čim se ispolji dejstvo 3 korpusa i 5 divizije. Vrhovni štab je imao nameru da dejstvom tako jakih snaga pojača oslobodilačku borbu u prigraničnom delu Srbije (u Sandžaku), da ovde stvori sigurnu bazu za kasniji prodor jedinica NOV u Srbiju i da u isto vreme potpomogne partizanske snage u zapadnoj Srbiji i Sumadiji na koje su vršile pritisak jake okupatorske i kvislinške formacije.

Delovi 2 proleterske divizije već su 17 oktobra prodrli od Pljevalja i Prijepolja ka Priboju i Stitkovu i blokirali Priboj. Nemci su, istovremeno sa operacijom »Balkanski klanac« u dolinama gornjih tokova Lima i Tare, u nedostatku svojih snaga, pokušali da pomoću sandžačkih i srbijanskih četnika i muslimanske milicije povrate izgubljeni deo Sandžaka i ujedno zadrže prodor 2 divizije u Srbiju dok ne pristignu jače nemačke snage. U tom cilju oni su u severoistočnom delu Sandžaka koncentrisali Požeški, Limski, 1 i 2 mileševski, Javorski i Zlatiborski korpus, Čajničku i Fočansku brigadu i delove Kalinovičke brigade i potčinili ih Komandi Starog Rasa. Ove četničke snage su 23 oktobra prešle Uvac i sutradan, sa Zlatara i od Priboja, prodrle ka Bistrici i Limu. 25 oktobra je 2 proleterska divizija odbacila Javorski korpus i delove 1 ravnogorskog korpusa na Golo Brdo i razbila 2 mileševski korpus na Bitoviku, dok se Požeški korpus povukao ka Priboju. Zatim su četničke snage sa Golog Brda i Bitovika odbačene preko Uvea, a jedinice 2 divizije su 29 oktobra ušle u Novu Varoš, prešle Uvac kod Kokinog Broda i u daljem

216) prema neprijateljskim podacima, partizanske snage u zapadnoj Srbiji i Sumadiji, u periodu septembar — decembar, nanele su neprijatelju gubitke od 188 mrtvih, 60 ranjenih i 99 zarobljenih, rušile železničke pruge, demolirale 10 železničkih stanica, uništile 4 železničke kompozicije i zaplenile izvesnu količinu oružja i municije.

nastupanju prinudile Mihailovićeve četnike da otstupe na Zlatibor, Javor i Goliju.

Za to vreme je 1 brigada 5 krajiške divizije napala Višegrad, a 4 i 10 brigada su nastupale obalama Lima prema Rudom i Priboju. Tako su ove jedinice 25 oktobra oslobodile Rudu a sutradan Višegrad i Dobrun. Zatim su 4 i 10 brigada, nastupajući od Rudog, i 2 proleterska brigada, preko Banje i Crnog Vrh, napale Priboj i 29 oktobra ga oslobodile.

Odbacivanjem četnika Draže Mihailovića preko Uvea, 2 i 5 divizija su dovršile oslobodjenje Sandžaka, sem Sjenice i Tutina sa okolinom, koje su Nemci i muslimanska milicija još držali. Potom su 10 krajiška i 2 proleterska brigada vodile borbu sa četničkim snagama na Zlatiboru i odbacile delove 24 bugarske divizije ka Užicu, dok je 1 krajiška brigada nadirala od Višegrada duž komunikacije ka Kremni, da im olakša izvršenje zadataka. Noću 3/4 novembra je 10 krajiška brigada napala bugarske okupatorske snage na Palisatu, a noću 6/7 novembra tri bataljona 2 proleterske brigade bugarsko uporište u Ljubišu. One su u isto vreme odbacile i četnike ka masivu Zlatibora. Da bi mogao jačim snagama sprečiti dalji prodor brigada u zapadnu Srbiju, Draža Mihailović je 7 novembra naredio prinudnu mobilizaciju, preteći prekim sudovima.

Dok su delovi 2 i 5 divizije nadirali ka Zlatiboru i Kremni, muslimanska milicija je, 7 novembra, odbacila delove 5 brigade »Venecija« iz Stranjana, preko Lima, u Brodarevo, gde se nalazio Mileševski partizanski odred. Stab 2 divizije uputio je 3 brigadu »Venecija« i delove 3 sandžačke brigade da iz pozadine, od Kačeva, izvrše napad ka Jadovniku i Brodarevu. On je uveče prebacio ojačanu 2 dalmatinsku brigadu od Stitkova prema komunikaciji Sjenica — Prijepolje, a sutradan je prebacio ka Brodarevu dve italijanske brigade »Venecija« iz Mataruga i Bijelog Polja, delove 3 sandžačke iz Nove Varoši i Pljevaljski odred iz Pljevalja. Uspešnim napadom ovih snaga, muslimanska milicija je odbačena na desnu obalu Lima i uspostavljena je čvrsta veza sa 5 brigadom »Venecija« i Mileševskim odredom u Brodarevu.

Za to vreme je 5 divizija, prema kojoj neprijatelj nije ispoljavao veću aktivnost, formirala Linski partizanski odred (4 novembra) i u svoj sastav uključila i jednu brigadu »Venecija« (900 boraca), tako da je njeno brojno stanje sada dostiglo oko 4.000 ljudi. 10 novembra je 2 divizija preduzela nastupanje ka Sjenici: desnom kolonom (2 i 5 brigada »Venecija«, 1 bataljon 3 sandžačke, Mileševski i 1 bataljon Pljevaljskog odreda) ka Koprivi, srednjom (3 brigada »Venecija« i 3 ba-

taljon 3 sandžačke) preko Karaule, a levom (2 dalmatinska i brigada »Taurinenze«) ka Miševićima, a 2 proletersku brigadu je zadržala na liniji Kokin Brod — Borova Glava. Kada su oko pet bataljona 1 brdske divizije i muslimanska milicija 12 novembra izbili na Turjak i time potpuno ukočili dalji prodor naših snaga ka Sjenici, Stab 2 divizije povukao je svoje snage na liniju Brodarevo — Miševići. U takvoj situaciji, Stab 5 divizije uputio je 4 krajišku brigadu prema Kačevu i njome pojačao 2 diviziju. Međutim, 13 novembra je oko 5.000 neprijateljskih vojnika izvršilo napad od Sjenice ka Jadovniku i Halinovićima i razbilo 2 i 5 brigadu »Venecija« kod Stranjana i 3 brigadu »Venecija« na Kobiljoj Glavi i Kašnju, tako da su se prikupile tek u Jabuci, kod Pljevalja. Iako je 2 divizija, noćnim protivnapadom 14/15 novembra prema Jadovniku, Kačevu i Turjaku, ovladala Jadovnikom i Zlatarskim Vrhom, ipak je neprijatelj, prodorom od Sjenice, stvorio povoljne uslove za nadiranje ka Prijepolju i 16 novembra zauzeo Brodarevo. Stoga su se i delovi 2 proleterske brigade morali povući iz rejonu Sjenice. 17 novembra su 2 divizija, delovi 5 divizije i dva bataljona 4 proleterske brigade ponovo izvršili napad na neprijateljske položaje Jadovnik — Kačevo — Zlatar i, sa jugozapada, na Sjenicu, ali bez značajnijih rezultata. Posle lokalnih uspeha ovih snaga, neprijatelj je istoga dana potisnuo jedinice 3 sandžačke brigade na Jadovnik i, uz podršku tenkova, odbacio 4 krajišku brigadu sa Kačeva. Time su snage 2 divizije bile prinuđene da se povuku ka Limu, na liniju Stjepanica — Koševine — Zlatarsko Brdo, a bataljoni 4 proleterske brigade, koji su bili prodrli sa jugozapada ka Sjenici i zauzeli Trebinje, nešto kasnije su odstupili na jug. Za to vreme su delovi 3 sandžačke brigade i Pljevaljskog i Mileševskog odreda povratili Brodarevo, ali su Nemci ipak uspjeli da zadrže istaknute položaje prema Prijedoru kod Kačeva.

Posle neuspelog napada na Sjenicu, Stab 2 korpusa je težio da zatvori pravac Sjenica — Prijepolje — Pljevlja i da zadrži zapadni deo Sandžaka sa Pljevljima. U tom cilju on je 18 novembra rokirao 2 proletersku diviziju na položaj Brodarevo — Prijepolje, 4 krajišku brigadu 5 divizije zadržao u rejonu Bistrice, a delove 10 krajiške brigade uputio prema Novoj Varoši.

17 novembra je 1 krajiška brigada, sa delovima jedne italijanske brigade »Venecija«, zauzela Kremnu, ali ju je 19 novembra, zbog protivnapada jačih snaga 24 bugarske divizije iz Užica, morala napustiti i ograničiti se na sprečavanje prodora Bugara ka Sarganu. Nemačke i četničke snage su 22 novembra odbacile delove 10 krajiške brigade iz rejonu Nove

Varoši i ušle u grad. Kad je izvršeno pomeranje brigada 5 divizije ka dolini Uvea, 4 krajiška ponovo je oslobodila Novu Varoš (noću 26/27 novembra), 10 krajiška je izvršila prodor prema Kokinom Brodu, a 1 krajiška je zadržana prema Kremni. Kao što je već napomenuto, 29 novembra je 1 šumadiska brigada iz Sumadije stigla u Prijepolje i ušla u sastav 2 proleTERSke divizije.

Krajem novembra su 2 i 5 divizija i dalje držale dolinu Lima i Uvea i delom snaga sa Zlatibora vršile pritisak prema Užicu. Njihova dejstva u istočnom delu Sandžaka i prema Užicu, pored neuspeha kod Sjenice, dala su korisne, u prvom redu, političke rezultate. Četničke snage Draže Mihailovića, koje su dugo vršile uticaj na to veoma osetljivo i važno područje, dobrim delom su razbijene, a uticaj oslobodilačkog pokreta na muslimanske mase postao je jači. Pored toga, prodor ka Užicu imao je pozitivnog odjeka u Srbiji, gde je narod — izložen okupatorskim i četničkim zverstvima — u većini priželjkivao brži dolazak divizija NOV. Zato će Nemci, početkom decembra, protiv 2 i 5 divizije preduzeti veće operacije, kako bi ih od Srbije odbacili što dalje na zapad.

Južna i istočna Srbija Toplica i Jablanica su bile najjače žarište ustanka u užoj Srbiji. Na levoj obali Južne Morave, od Velikog i Malog Jastrepca na severu do Kukavice na jugu, dejstvovali su 1 južnomoravska brigada (formirana 10 oktobra u s. Obraždi, u Jablanici) i 1 južnomoravski odred (četiri bataljona), a u Kruševačkom okrugu Rasinski partizanski odred, koji je ispoljavao veću aktivnost na komunikacijama u dolini Zapadne Morave. Na desnoj obali Južne Morave i dalje je dejstvovao 2 južnomoravski partizanski odred. Cim je formirana, 1 južnomoravska brigada je upala u Kosanicu i, posle kraće borbe, zauzela četničko uporište Raču. Da bi sprečili njena dalja dejstva u Kosanici, delovi 27 bugarske divizije i nedićevci (svega oko 750 vojnika) napali su je 18 oktobra u rejonu Kosmače. U žestokoj šestčasovnoj borbi neprijatelj je razbijen i prinuđen na povlačenje prema Kuršumliji, a brigada se prebacila u Jablanicu (G. i D. Gajtan). Jedinice 1 južnomoravskog odreda su 27 oktobra uništile manje nemačke i nedićevske delove na putu Lebane — Medveđa. Očekujući intervenciju neprijatelja u tom pravcu, 1 južnomoravska brigada je iz Gajtana krenula ka Rujkovcu i zajedno sa delovima 1 južnomoravskog odreda 28 oktobra razbila delove 123 bugarskog puka u tom rejonu. Četiri dana kasnije oni su u tročasovnoj borbi, i pored inter-

vencije neprijateljskih pojačanja iz Leskovca,²¹⁷ razbili bataljon Nemaca u Konjuvcima. Zatim se brigada iz Jablanice, preko Toplice, prebacila u Rasinu, očistila je od četnika i time pružila dragocenu pomoć Rasinskom partizanskom odred, koji je u međuvremenu izveo nekoliko uspešnih akcija.²¹⁸ Ona je, uz pomoć Rasinskog i delova Južnomoravskog odreda, 16 novembra napala i, posle 24-časovne borbe, skoro potpuno razbila Rasinsku četničku brigadu u V. Šiljegovcu. Intervencija Rasinskog četničkog korpusa (preko 1.000 četnika) ka s. Zdcavinju, 18 novembra, potpuno je propala, jer je i on, posle kraće ali žestoke borbe, odbačen uz osetne gubitke od 80 mrtvih i 170 zarobljenih.

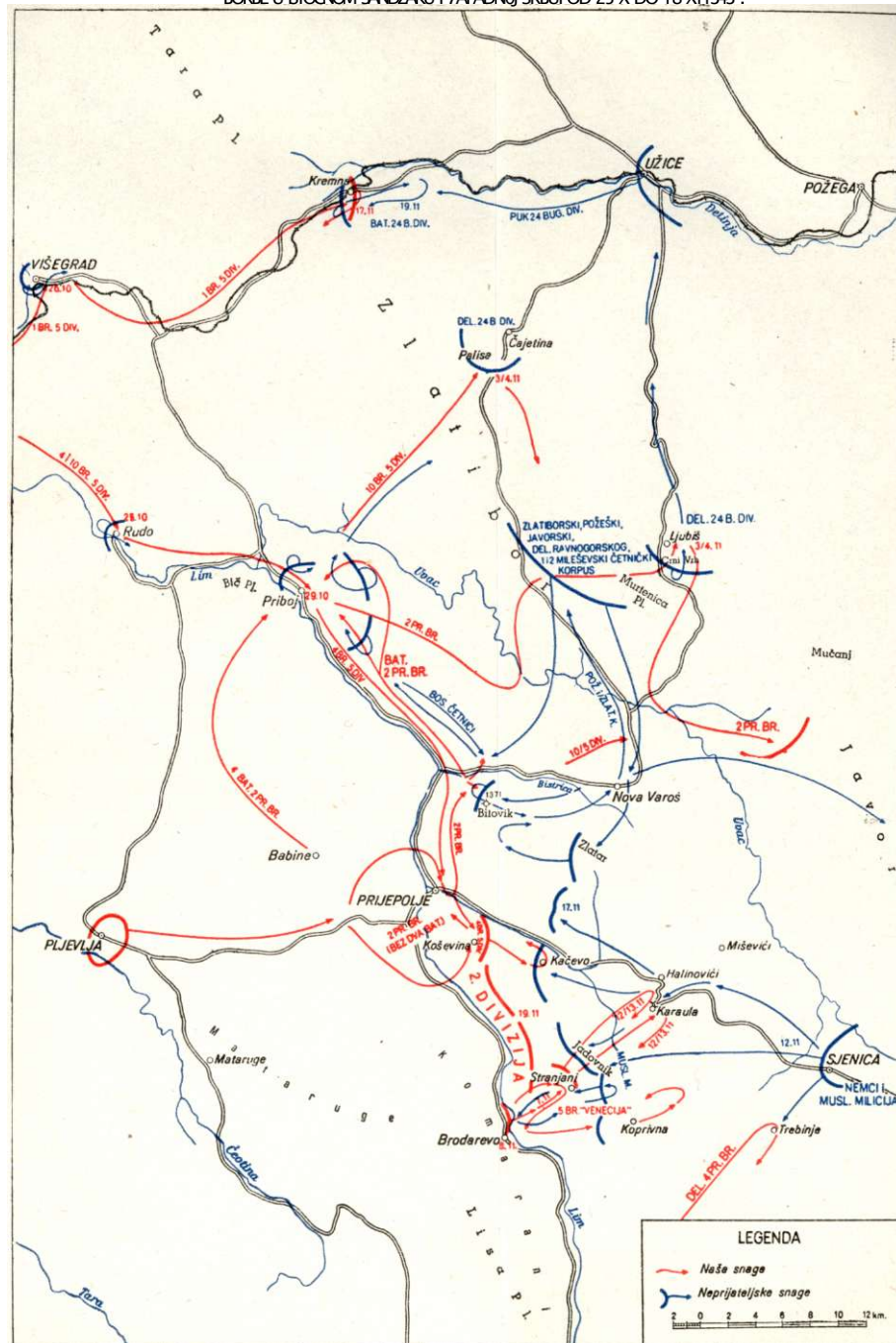
Zatim je, 22 novembra, 1 južnomoravska brigada krenula ka Sumadiji i napadom iz pokreta razbila manje četničke delove u Srezu trstenlčkom. Pošto je bez zadržavanja produžila marš preko Gruže i Rudnika ka Kačeru, ona je početkom decembra, posle manjih borbi sa četnicima u Jarmenovcima, Trešnjevici i Bosuti, stigla u Darosavu, nadajući se da će se spojiti sa 1 šumadiskom brigadom. Međutim, tu ju je napalo preko 3.000 četnika, nedićevaca i Bugara, tako da se pod borbom morala povući prema Trbušnici, gde je uhvatila vezu sa Sumadiskim odredom. A kad je tu saznala da je 1 šumadska brigada već otišla ka Drini, i ona je krenula u tom pravcu. Vodeći višednevne borbe na Suvoboru, Maljenu i Tari sa jačim neprijateljskim snagama, naročito četničkim, koje su se tamo bile koncentrisale da bi sprečile prodor 2 i 5 divizije u Srbiju, ona se u prvoj polovini decembra prebacila preko Drine u istočnu Bosnu i uspostavila vezu sa jedinicama 5 krajiške divizije, a nešto kasnije ušla u sastav 2 proletherske divizije.

Odlazak 1 južnomoravske brigade nije usporio razvoj oslobodilačke borbe u Toplici, Jablanici i Rasini. U partizanske odrede su stupili novi borci. Od 1 udarnog bataljona Rasinskog odreda, jednog bataljona 1 južnomoravskog odreda i Omladinskog bataljona 2 južnomoravskog odreda, 21 novembra na Jastrepcu, formirana je i 2 južnomoravska brigada. Ona je svojim dejstvima u prvo vreme vezivala za sebe četničke snage iz Kruševačkog okruga i time olakšala pokret 1 južnomoravske brigade ka Sumadiji. Posle napada na Bugare

²¹⁷⁾ U ovim borbama neprijatelj je imao oko 114 mrtvih, 18 zarobljenih i veći broj ranjenih, dok su Brigada i Odred imali 22 mrtva i ranjena.

²¹⁸⁾ pored ostalog, on je uništio nemački voz na pruzi Kruševac — Kraljevo, vodio borbe sa nedićevcima i četnicima kod s. Jablanice i s. Zdravinja, uništio postrojenja jedne fabrike u Kruševcu i dr.

BORBE U ISTOČNOM SANDŽAKU I ZAPADNOJ SRBIJI OD 25. X DO 18. XI. 1943.

Skica br. 30

(23 novembra) u Velikoj Plani, ona se prebacila u Župski srez i 1 decembra upala u Aleksandrovac.

Prisutstvo 1 i 2 južnomoravske brigade u severnom delu Toplice i u Rasini i suzbijanje četnika privukli su u partizanske redove preko 150 novih boraca. Kod znatnog dela naroda, koji je bio zastrašen četničkim zverstvima i obmanut njihovom propagandom, povraćena je vera u snagu Narodno-oslobodilačkog pokreta u Srbiji, dok je u četničkim redovima nastupilo kolebanje.

Na teritoriji između Južne Morave, Nišave, jugoslovensko-bugarske granice i Pčinje, 2 južnomoravski odred je sa svoja tri bataljona, oslanjajući se na Crnu Travu, koja je bila žarište ustanka u celom tom kraju, napadao četnike u rejonu pl. Rujna, vodio borbu sa Bugarima kod Sv. Ilije, Crvene Jabuke, na Cemerniku itd. Pošto je sve više brojno jačao, on je 7 novembra formirao još dva bataljona.²¹⁹

U ovom periodu su ojačale i partizanske snage u istočnoj Srbiji. Pored Požarevačkog odreda i Timočkog bataljona, tamo je ponovo formiran Ozrenski partizanski odred, čije će se dejstvo jače osetiti, naročito na području Ozrena. Timočki partizanski bataljon je u septembru, pored ostalog, uništio jednu fabriku u Vražogrcu i rudnik uglja Vršku Cuku, a 2 oktobra je vodio uspešne borbe protiv Nemaca, Bugara i četnika u rejonu s. Bratujevca i s. Leskovca. Usled priliva novih boraca, od njega su formirana dva bataljona, od kojih je OK Zaječar nešto kasnije formirao Zaječarski partizanski odred »Milenko Brković-Crni«. Zatim je ovaj odred, po bataljonima, dejstvovao na teritoriji Timočkog i Zaječarskog sreza i u Negotinskoj Krajini. On je, pored ostalog, vodio borbe sa četnicima Knjaževačkog korpusa kod Ravne i na Kožućem Vrh, napao rudnik uglja »Dobra Sreća«, demolirao električnu centralu i ostale uređaje. Njegov 2 bataljon je, posle razoružanja Bugara na žel. st. Trnavac, putničkim vozom produžio ka Negotinu i usput razoružao bugarske posade u Cokonjaru i Tabakovcu, a zatim porušio fabriku kvarca u Rgotini i rudnik uglja »Srpski Balkan«. Sredinom novembra on je razbio i odbacio delove Knjaževačkog četničkog korpusa kod Cuturila i Zaječarsku četničku brigadu u Malom Izvoru.

Malobrojni Ozrenski partizanski odred je uglavnom uništavao administrativni aparat i ograničio se na politički rad sa narodom u Sokobanjskom i Svrliškom srezu.

²¹⁹) On je u tom periodu naneo neprijatelju gubitke od preko 150 mrtvih i ranjenih i, pored ostalog, uništio tri voza, porušio jedan most i zaplenio izvesnu količinu oružja, municije i druge spreme.

Požarevački partizanski odred je 29. septembra bezuspešno napao Kostolac, ali je 10. i 11. oktobra vodio uspešne borbe sa četnicima u tom rejonu, da bi se kasnije ponovo sa njima sukobio u Trnjanima i Nabrđu.

U ovom relativno kratkom periodu partizanski odredi istočne Srbije obnovili su mnoge partiske organizacije i oživeli rad nekih narodnooslobodilačkih odbora i drugih političkih organizacija.

Borbe u užoj Srbiji u jesen 1943 karakterišu se jačanjem oslobodilačkog pokreta, naročito u Toplici i Jablanici, koje su postale snažna uporišta odakle će se idućih meseci prenositi dejstva ka dolini Južne i Zapadne Morave, Kukavici i Kopao-niku. U ostalim žarištima (u Sumadiji, istočnoj Srbiji i Crnoj Travi) ustanak se razvijao nešto laganije. Dejstva partizanskih snaga u Srbiji karakterišu se velikom smelošću i odlučnošću.

Ali ne treba gubiti iz vida činjenicu da su se u Srbiji još uvek nalazile jake okupatorske i kvislinške snage, da je Nedićeva kvislinška vlast tamo bila organizovana, da su četnici, uz pomoć Nemaca, vršili prinudnu mobilizaciju i da su se kvislinške formacije sa bezgraničnom mržnjom i okrutnošću obračunavale sa partizanima i stanovništvom koje ih je pomagalo. No, i pored toga, partizanske snage u Jablanici i Toplici, i u nekim drugim rejonima Srbije, uspele su da do kraja 1943 razbiju kvislinšku vlast na većoj teritoriji.

Kosovo i Metohija Posle kapitulacije Italije i dolaska Nemaca stvorena je još teža situacija. Glavni štab i Oblasni komitet KPJ za Kosovo i Metohiju ulagali su velike napore da bi formirali jedinice na toj teritoriji. Oni su do 20. oktobra prebacili na severne padine Sar-Planine oko 90 ljudi. Od njih i od grupe boraca koja je tamo ostala, po odlasku Sarplaninskog odreda u Makedoniju, formiran je Kosovsko-metohijski partizanski odred. On je već 24. oktobra vodio borbu sa Bugarima na jugoistočnim padinama Sare.²²⁰

Na oblasnom partiskom savetovanju na Sari od 4. do 6. novembra, Oblasni komitet Partije preimenovan je u Pokrajinski komitet, a formirani su oblasni komiteti za Kosovo i za Metohiju. Pored toga, odlučeno je da se Glavni štab i Pokrajinski komitet prebace u Malesiju, sa zadatkom da tamo organizuju održavanje oblasne konferencije i izvrše izbor Oblasnog narodnooslobodilačkog odbora, a da se partizanski odred sa

²²⁰) Tamo je iz Makedonije stigla engleska misija, i nešto kasnije, u pratnji 60 boraca, prebačena je u Crnu Travu.

komandantom Glavnog štaba prebaci u Makedoniju, da tamo uhvati vezu sa kosovskim bataljonima i sa njima pređe u Malesiju. Odred je 13 novembra pokušao da se preko Sare prebaci ka Debru, ali su ga Bugari i balisti, posle oštre borbe kod s. Vejca (severno od Tetova), prinudili da se povuče na severne padine Sare. Pri drugom pokušaju da se severnim padinama Sare probije ka Debru, obilazeći Prilzren s juga, Odred se, posle desetodnevnog marša po velikoj hladnoći i snegu, pod borbom sa Bugarima, Nemcima i balistima, probio do vrha Kobilice, ali je ponovo bio prinuđen da se vrati u Sirotnicu. Tu se zadržala jedna grupa boraca, a druga je sa komandantom Glavnog štaba prešla u rejon Uroševca, da bi se odatle prebacila u Malesiju. Međutim, obe grupe su pretrpele teške gubitke. Posle toga je komandant Glavnog štaba uspeo da se preko Prizrena prebaci u Malesiju, gde je idućeg meseca održana oblasna konferencija i izvršeno konstituisanje Oblasnog odbora.

U međuvremenu je Stab operativne zone za Metohiju uspeo da ojača partizansku grupu čije su jezgro sačinjavali borci odreda »Emin Durak«, tako da je ona, posle kapitulacije Italije, prerasla u partizansku čet, a u decembru u bataljon. I Stab operativne zone za Kosovo uspeo je, prebacivanjem ljudstva sa Kosova, da krajem godine formira dva bataljona — jedan u Jablanici, drugi u rejonu Vranja.

U jesen 1943 situacija na Kosovu i Metohiji još uvek je bila teška. Stroge mere okupatora i fašističke milicije (koju je ovaj vrbovao među Siptarima) i šovinistička mržnja između Siptara, Srba i Crnogoraca (koja je imala duboke korene u teškoj prošlosti) otežavale su širi razvoj oslobodilačke borbe. Malobrojne kosovske jedinice bile su prinuđene da još uvek dejstvuju van svoje teritorije — u južnom delu Srbije i u Makedoniji.

Uzevši u celini, Narodnooslobodilački pokret u Srbiji znatno je ojačao u jesen 1943. Pored dotadašnjih partizanskih odreda, u Sumadiji i južnoj Srbiji formirane su prve brigade, od kojih su dve ušle u sastav 2 proleterske divizije. U Sandžaku je u tom periodu formirana 4 sandžačka, a u Vojvodini 4 i 5 vojvođanska brigada. Tada su ojačane i mnoge partiske organizacije, čiji je uticaj u narodu bio sve jači. Postignuti su i značajni uspesi na jačanju narodnog jedinstva, i sve više je razobličavana izdaja kvislinga Nedića i Mihailovića i njihovih oružanih formacija. Ustvari, stvorena je solidna baza za formiranje novih brigada i divizija.

JACANJE NARODNOOSLOBODILACKOG POKRETA U MAKEDONIJI

Ispadanje Italije iz rata nije bitno uticalo na dalji razvoj oslobodilačke borbe u Makedoniji, sem u njenom zapadnom delu gde su Italijani držali nekoliko srezova. Nemci su pravovremeno upali u Strugu i Tetovo i razoružali Italijane. Bugarske fašističke trupe su žurile da i taj deo Makedonije posednu. Zbog toga su 2 odred 1 operativne zone i delovi bataljona »Mirče Acev«, 10 septembra, kod Trnice i Jame (na komunikaciji Kičevo — Debar), razoružali samo italijanske jedinice koje su se povlačile iz Gostivara i Kičeva ka Debru, a Malesijska četa (koja je 23 septembra prerasla u istoimeni odred) i albanski partizanski odred »Hadži Lješ« — Italijane u Debru. Odredi »Goce Delčev« i »Damjan Gruev« upali su u s. Ljubojno (kod Prespe) i otpočeli da razoružavaju Italijane, ali su u selo stigli i Nemci, pa su se odredi, posle kraće borbe, povukli na German Pl.²²¹

Pošto su razoružali delove italijanske divizije »Firence«, 11 septembra su 1 odred 1 operativne zone i deo 2 odreda oslobodili Kičevo, u koje je nešto kasnije stigao i bataljon »Mirče Acev«. Oni su sutradan kod Bigordolenaca odbili napad oko 200 vojnika iz 15 bugarske divizije koji su pokušali da zauzmu Kičevo.²²² Oslobođenjem Kičeva i Debra stvorena je i slobodna teritorija u zapadnoj Makedoniji (koja je obuhvatala prostor južno od Gostivara do Botunskog tesnaca i od bivše italijansko-bugarske demarkacione linije do drumu Struga — Debar). Tada je prvi put uspostavljena uredna i neposredna radio-veza između Glavnog štaba Makedonije i Vrhovnog štaba.

Nemci nisu imali dovoljno snaga da posednu bivšu italijansku okupacionu zonu, pa su zato bugarskim fašističkim trupama ustupili Prespu (koju su poseli delovi 15 divizije), a ostali deo zapadne Makedonije balistima, koje su organizovali i naoružali za borbu protiv makedonskih jedinica. S tom velikosalbanskom reakcijom usko su bile povezane i razne pljačkaške bande, koje su terorisale i pljačkale stanovništvo. Stoga je Glavni štab Makedonije, za zaštitu sela, pored seoskih četa, morao angažovati delove odreda i bataljona.

Posle kapitulacije Italije, u zapadnoj Makedoniji dolazi do formiranja novih jedinica. U septembru i oktobru tamo su

²²¹) Odredima se priključilo 28 italijanskih vojnika, od kojih je 24 septembra na pl. Kožufu četa »Garibaldi«.

²²²) Prema nepotpunim podacima, tih dana je, pored ostalog, zaplenjeno: 4 topa, 6*minobacača, oko 40 mitraljeza i puškomitraljeza, oko 500 pušaka i 1 radio-stanica velikog dometa.

dejavstvovala sledeće naše snage: 1 bataljon »Mirče Acev«, Kičevski i Mavrovski odred (koji prerastaju u bataljone), 2 bataljon, Debarski omladinski bataljon, Kičevski terenski bataljon (u prvoj polovini oktobra ušao u sastav jedinica 1 i 2 operativne zone), zatim odredi: Šiptarski (5 oktobra ušao u sastav Debarskog omladinskog bataljona), »Drimkol«, »Slavej«, »Malesija«, »Goce Delčev«, »Damjan Gruev« i »Kopačka« (u oktobru ušao u sastav Kicevškog i Mavrovskog bataljona). Pored ovih jedinica, na teritoriji zapadne Makedonije dejstvovali su 1 kosovsko-metohiski bataljon »Ramiz Sadik« (formiran od bivših političkih zatvorenika iz logora »German«, kraj Burelja) i 2 kosovsko-metohiski bataljon »Boris Vukmirović« (formiran od bivših političkih zatvorenika iz tiranskog zatvora »Porta romana«).

Na slobodnoj teritoriji organizovana je narodna vlast, a formirana su i vojna područja sa mesnim partizanskim četama. U Kičevu je 26 septembra održan zbor stanovništva Kičevskog, Debarskog, Struškog, Gostivarskog i Tetovskog sreza. Istoga dana, na konferenciji narodnooslobodilačkih odbora, izabran je Oblasni narodnooslobodilački odbor.

Kada se sredilo stanje u tom delu Makedonije, krajem septembra je od bataljona »Mirče Acev«, 2 kosovsko-metohiskog i 2 bataljona obrazovana Grupa bataljona sa zadatkom da se prebaci na teritoriju Kruševa, Broda i Azota (koju su držale bugarske fašističke trupe), gde se oslobodilački pokret slabije razvijao, i da se poveže sa jedinicama 3 operativne zone, koje su svoja dejstva imale da prenesu u unutrašnjost Makedonije — ka Velesu, Stipu i Strumici. Za odbranu slobodne teritorije, u rejonu Kičeva su zadržani Kičevski terenski bataljon, nekoliko mesnih partizanskih četa i delovi 1 kičevskog bataljona. U Malesiji (na teritoriji između pl. Karaormana i Drima) zadržan je Malesijski odred sa zadatkom da potpomaže učvršćivanje narodne vlasti.

Prešavši demarkacionu liniju, Grupa bataljona se sukobila s bugarskim fašističkim jedinicama na pl. Babi Saču. Ali je, zbog napada Nemaca i balista na slobodnu teritoriju zapadne Makedonije, samo deo bataljona »Mirče Acev« produžio dejstva protiv bugarskih okupatora na prostoru između komunikacije Resan — Ohrid i pi. Bigie (tako da se tek posle mesec dana vratio u Debarca), a ostale snage ove grupe odmah su se vratile u zapadnu Makedoniju.

Iskoristivši odlazak Grupe bataljona ka Babi, Nemci i balisti su 1 oktobra preduzeli nastupanje iz Gostivara preko Bukovika ka Kičevu s ciljem da otvore komunikaciju Gostivar — Kičevo — Struga i komunikaciju u dolini Radike.

Oni su u toku dana zauzeli Bukovik, a sutradan su produžene borbe na Zajasu i pred samim Kičevom. U takvoj situaciji, organizator balista Kičevskog sreza, Mefail²²³ (koji je posle kapitulacije Italije bio ponudio saradnju Glavnom štabu), povezo se sa Nemcima i izvršio napad u pozadinu makedonskih jedinica koje su se izvlačile iz Kičeva. Posle zauzimanja Kičeva, balisti su, pod rukovodstvom nemačkih oficira, mobilisali još oko 1.000 Siptara Kičevskog sreza i 5 oktobra prešli u napad: glavnim snagama pravcem Kičevo — Izvor, a pomoćn'm od s. Brždana ka Slivovu i pravcem Mavrovo — Lazaropole — Jama, kako bi zauzeli Debarca i otvorili komunikaciju Kičevo — Struga. 5 i 6 oktobra su 2 kičevski bataljon i delovi bataljona »Mirče Acev« vodili teške odbranbene borbe kod Izvora i Klenovca, a do manjih borbi došlo je kod Malkovca i Popovca, dok su delovi 1 operativne zone i albanskog odreda »Hadži Lješ« i jedna četa albanskih partizana vodili odbranbene borbe i kod Lazaropola. U međuvremenu, po naređenju Glavnog štaba, jedan kosovsko-metohiski i 2 bataljon prodrli su pravcem Brždani — Drugovo, presekli komunikaciju Kičevo — Izvor i time prinudili baliste da se u neredu povuku u pravcu Kičeva, da bi izbegli okruženje. Isto tako je razbijena i nemačka kolona koja je 9 oktobra pokušala da napadom iz pozadine razbije jedinice Glavnog štaba na prostoru Izvor — Klenovac.²²⁴ Bataljoni su na demarkacionoj liniji razbili i četiri kontračete, i to tako da je od njih ostala samo jedna manja grupa.

Nemačke i balističke snage su 14 oktobra ponovo pokušale da iz Struge upadnu na slobodnu teritoriju, ali su ih kod Botunskog tesnaca dočekali odred »Slavej« i delovi bataljona »Mirče Acev« i, posle kraće borbe, odbacili prema Strugi.

Odredi »Goce Delčev« i »Damjan Gruev« i dalje su dejstvovali na terenu Prespe, suzbijali uticaj velikoalbanske reakcije i formirali narodne odbore.

Makedonske jedinice su toliko ojačale da su mogle dejstvovati i van svojih baza i slobodne teritorije, ne vezujući se za određenu prostoriju. Zbog toga su u prvoj polovini oktobra ukinuti štabovi 1 i 2 operativne zone i od jedinica sa teritorije tih zona formirane dve grupe bataljona (u svakoj po tri bataljona), koje su do kraja oktobra vršile reorganizaciju, popunjavale se i učvršćivale narodnu vlast na slobodnoj teritoriji.

²²³) Ubijen je u jesen 1945 u rejonu Kičeva kao odmetnik.

²²⁴) Neprijatelj je od 1—14 oktobra imao preko 150 mrtvih i veći broj ranjenih.

Postignuti uspesi makedonskih jedinica imali su pozitivnog odjeka u narodu. Da bi se još više popularisala Narodnooslobodilačka borba i ukazalo na perspektive stvaranja slobodne i ravnopravne Makedonije u sastavu federativne Jugoslavije, Glavni štab Makedonije je početkom oktobra 1943 u s. Crvena Voda (Debarca) izdao Manifest u kome je izložio karakter i ciljeve Narodnooslobodilačke borbe. Po odjeku u narodu i ulozi koju je imao u mobilisanju masa, Manifest predstavlja značajan dokumenat Narodnooslobodilačke borbe u Makedoniji. Programske postavke Manifesta potvrđene su odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a i Prvog zasjedanja ASNOM-a: Makedonija je proklamovana kao slobodna i ravnopravna federalna jedinica u zajednici naroda nove Jugoslavije.

Prema planu, 1. novembra je Glavni štab Makedonije sa 1 i 2 kosovsko-metohiskim, 2 bataljonom, bataljonom »Mirče Acev« i Kičevskim bataljonom napao slabije snage Nemaca i balista u Kičevu, s namerom da po zauzimanju Kičeva, zajedno sa delovima Narodnooslobodilačke vojske Albanije od Debra, produži dejstva ka Gostivaru. Bataljoni su posle dvosatovne borbe oslobodili Kičevo i naneli neprijatelju veće gubitke. U to vreme je najveći broj Nemaca i balista b'o kngažovan prema Debru radi otvaranja komunikacije Debar — Elbasan — Tirana i Debar — Struga, tako da je to olakšalo zauzimanje Kičeva. A balisti, koji su sutradan pokušali da povrate grad, odbačeni su prema Bukoviku.

Jedinice Glavnog štaba su 3. novembra nastavile nadi ranje prema Gostivaru i sutradan izbile na Bukovik, s namerom da produže napad na Gostivar. Plašeći se napada makedonskih jedinica iz pozadine, nemačke i balističke snage su odustale od daljeg napada na Debar i otstupile prema Gostivaru. A kako albanske jedinice iz Debra i makedonske snage iz Kičeva nisu preduzele gonjenje, balisti su uspeli da se srede, te su 5. novembra ponovo preduzeli napad iz Gostivara na Bukovik. Ubacivši manje delove u pozadinu jedinica Glavnog štaba na Bukoviku, balisti su, napadom s fronta i iz pozadine, posle jednodnevnih borbi, prinudili jedinice Glavnog štaba da se povuku sa Bukovika. Sutradan su se vodile jake borbe i za samo Kičevo, i ono je, najzad, ponovo palo u ruke neprijatelja, a jedinice Glavnog štaba su se povukle na slobodnu teritoriju Debarca.

U međuvremenu, neprijatelj je pokušavao da uništi partizanske odrede na teritoriji Tikveša i Đevđelije, ali u tome nije imao uspeha. Naprotiv, odredi su čak brojno ojačali. Posle savetovanja u s. Oteševu, a po naređenju Glavnog štaba

Makedonije, Štab 3 operativne zone je 24 septembra, od odreda »Dobri Daskalov« i »Sava Mihajlov« i jednog dela odreda »Goce Delčev«, formirao 1 bataljon 3 operativne zone »Strašo Pindžur«. Ovaj bataljon je u oktobru napadao bugarske granične karaule u rejonu Kožufa i za duže vreme onesposobio rudnik hroma »Dudicu«, iz koga mu je prišlo 80 rudara. Zatim je, iznenadnim napadom na pogranični podotsek u Lukaru i na železnički most u Ostrovskom (Grčka), zarobio oko 50 Bugara i Nemaca.

Odlukom Glavnog štaba od 30 oktobra, na Kajmakčalanu (kod s. Zegari), od rudara iz »Dudice«, jednog dela bataljona »Strašo Pindžur« i čete »Garibaldi«, formiran je i 2 bataljon 3 operativne zone. Neposredno posle toga (početkom novembra) Stab 3 operativne zone dobio je zadatak od Glavnog štaba da proširi dejstva prema Velesu, Štipu i Strumici u cilju razgaranja ustanka i povezivanja sa jedinicama 1 i 2 operativne zone, čije se dejstvo očekivalo na teritoriji Azota. Radi izvršenja toga zadatka, Stab zone je angažovao 2 bataljon ka Velesu, dok je bataljon »Strašo Pindžur«, zadržao na ranijoj teritoriji. Bataljon je iz pokreta napao bugarske policiske stanice u Polčištu i Klinovu, ali se vratio u rejon Kavadaraca, pošto nije uspeo da se poveže sa jedinicama 1 i 2 zone, jer su one u to vreme bile angažovane protiv Nemaca i balista na teritoriji Kičeva i Debarca. Za to vreme je bataljon »Strašo Pindžur« razbio bugarsku kontračetu »Car Kalojan«, palio arhive i razoružavao opštinske straže u rejonu Kavadaraca, a vodio je i borbu u rejonu Radnje i Bohule protiv slabijih neprijateljskih snaga. Bugarski okupatori su protiv ovog bataljona angažovali jače snage iz Velesa, da bi zaštitili administrativnu vlast i sprečili dejstva partizanskih jedinica u tom kraju. Zbog toga je bataljon bio prinuđen da se 21 novembra povuče na grčku teritoriju, gde je ostao do kraja meseca.

Na teritoriji Skoplja, Kumanova, Kratova i Krive Palanke (koja je potpadala pod 5 operativnu zonu) u toku septembra je Kumanovski odred uništavao opštinske arhive, politički radio s narodom i razbijao okupatorsku vlast (u rejonu Kumanova i Krive Palanke). Da bi dejstvima odreda zahvatio što širu teritoriju i privukao novo ljudstvo, Stab 5 operativne zone je 10 oktobra podelio Kumanovski odred na dve čete i preimenovao ga u Skopsko-kumanovski partizanski odred. Ovaj odred je u toku oktobra 1943, po četama, napadao manje objekte i transporte duž železničke pruge Kumanovo — Preševo, zatim bugarske policiske stanice i uporišta u zahvatu komunikacije Kumanovo — Stracin i na Skopskoj Crnoj Gori.

Sredinom oktobra, preko Koraba i duž jugoslovensko-albanske granice, posle 12-dnevnog napornog marša, Sarski odred je stigao do Peškopije (Albanija), s ciljem da se prebaci na slobodnu teritoriju Debarca i poveže s makedonskim i kosovsko-metohiskim jedinicama. Posle trodnevne borbe u rejonu Peškopije sa albanskim grupama »Bali-Kombtara« i »Barjaktara«, on se kod Debra prebacio na teritoriju Makedonije i ušao u sastav 1 i 2 kosovsko-metohiskog bataljona, dok se jedna njegova grupa, sa engleskom misijom, preko Šare vratila na Skopsku Crnu Goru i kasnije delom ušla u sastav Kosovskog bataljona, a delom u Skopsko-kumanovski odred.

U toku novembra je Skopsko-kumanovski odred na teritoriji Kratova i Krive Palanke razoružavao seoske straže, deorganizovao vlast po selima i izvodio diverzantske akcije na pruzi Kumanovo — Vranje. Pošto su se tamo u to vreme nalazili Kosovski bataljon i 1 bataljon 2 južnomoravskog odreda, to je 20 novembra formiran zajednički Operativni štab. U zajedničkim dejstvima na železnačkoj pruzi Niš — Skoplje, i prilikom prodora ka Skopskoj Crnoj Gori, Skopsko-kumanovski odred je znatno ojačao, te je 1 decembra prerastao u 1 kumanovski bataljon »Jordan Nikolov«.

Do novembra 1943 godine, jedinice Glavnog štaba Makedonije znatno su ojačale i vojnički se učvrstile. Stoga je Glavni štab, u s. Slivovu (Debarca) 11 novembra, od bataljona »Mirče Acev«, 2 debarsko-kičevskog, 1 i 2 kosovsko-metohiskog i jedne prateće čete, formirao 1 makedonsko-kosovsku brigadu. Istoga dana, od preostalih boraca odreda »Goce Delčev« i »Damjan Gruev«, formiran je bataljon »Stevan Naumov«, koji je produžio dejstva u rejonu Prespe. Obrazovana je i grupa bataljona (»Slavej«, »Drimkol« i »Malesija«) radi dejstva na teritoriji Malesije, Drimkola i Botunskog tesnaca.

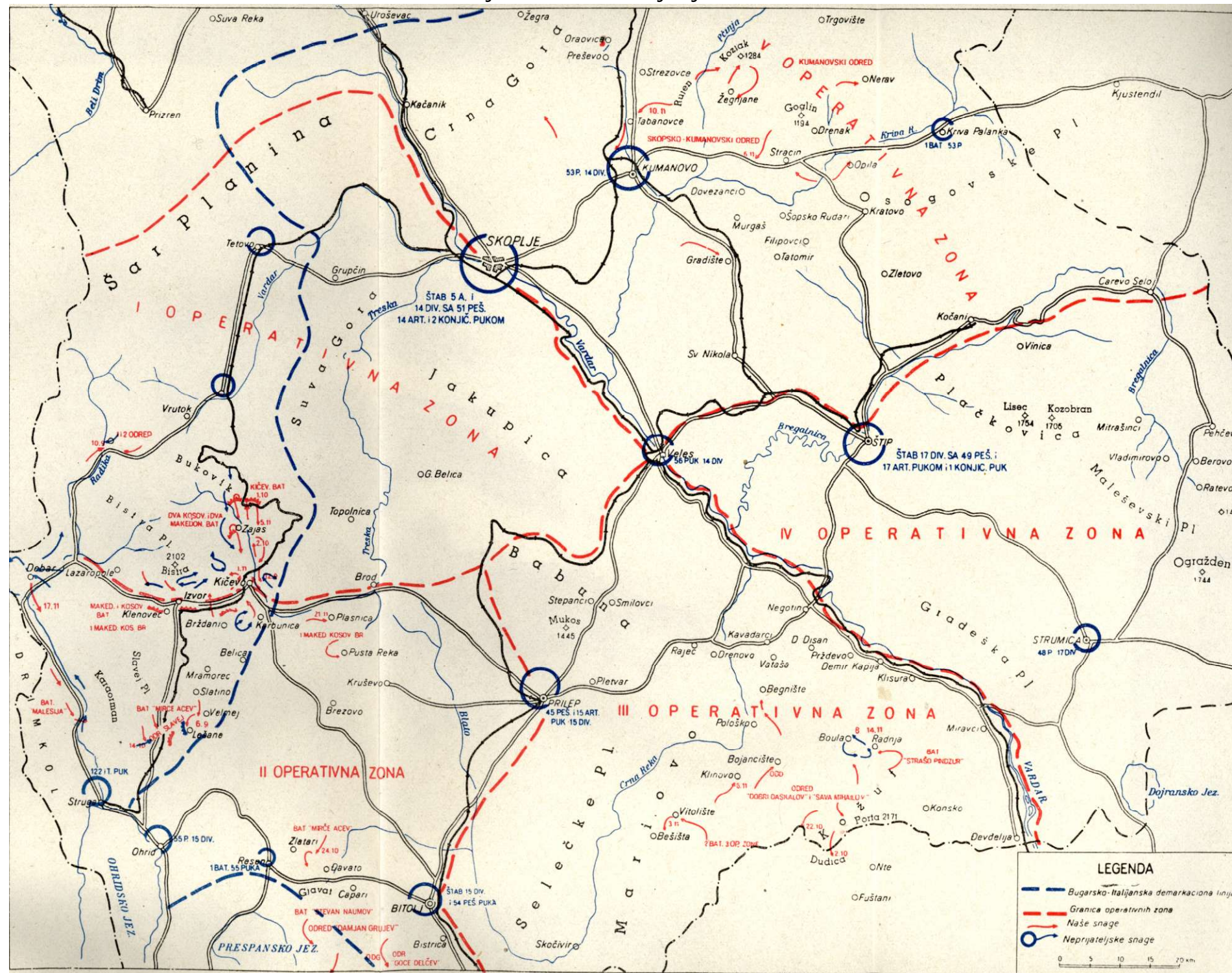
Uskoro posle formiranja, 1 makedonsko-kosovska brigada je (16 novembra) vodila vrlo oštre borbe kod Klenovca i Izvora sa Nemcima i balistima koji su pokušali da iz Kičeva ovladaju komunikacijom ka Debru i oprave porušenu prugu K'čevo — Struga; u isto vreme ona je delom snaga napala i razbila jednu kolonu Nemaca i balista u visini s. Podvis.²²⁵ Pokušaj neprijatelja, 17 novembra, da proдре ka Debru propao je, jer su ga jedinice 1 makedonsko-kosovske brigade prinudile da se sutradan preko Bistre povuče u Kičevo. Međutim, kad im je stiglo pojačanje iz Gostivara, Nemci i balisti su 17 novembra zauzeli Debar. Zatim se 1 makedonsko-kosovska

~⁵) Neprijatelj je imao 95 mrtvih i veći broj ranjenih; uništeno je 6 vagona sa ratnim materijalom i dr.

brigada prebacila u bugarsku okupacionu zonu i napadala policijske stanice duž komunikacija Bitolj — Ohrid i Bitolj — Kičevo. Ona je tamo ostavila dva bataljona, pa se krajem novembra vratila na slobodnu teritoriju Debarca.

Formiranjem ove brigade i učvršćivanjem ostalih jedinica učinjen je značajan prelom u razvitku oružane borbe naroda Makedonije. Krajem novembra stvoreni su uslovi za formiranje novih brigada, a uskoro i za prenošenje dejstava ka dolini Vardara, odnosno komunikaciji Skoplje — Solun, gde su se nalazile veoma jake bugarske snage. Pored toga, na većem delu zapadne Makedonije formirani su organi narodne vlasti i vojnopozadinski organi, koji su svojim radom znatno doprineli daljoj mobilizaciji makedonskog naroda i snabdevanju NOV.

DEJSTVA U MAKEDONJI U JESEN 1943

VII. DRUGO ZASEDANJE ANTIFAŠISTIČKOG VECA NARODNOG OSLOBOĐENJA JUGOSLAVIJE

U periodu od Prvog zasedanja AVNOJ-a do kraja novembra 1943 u Jugoslaviji su se odigrali odlučujući događaji. Na tlu Slovenije, Hrvatske, Bosne, Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka vođene su velike operacije, veoma značajne za dalji razvitak Narodnooslobodilačke borbe, koje, po razmerama, složenosti i trajanju, nisu zaostajale iza operacija na nekim savezničkim ratištima. U njima je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije pokazala svoju visoku vrednost.

U toku Četvrte i Pete neprijateljske ofanzive odigrale su se najznačajnije operacije, od kojih je zavisila sudbina rata i revolucije jugoslovenskih naroda. Tada su izvojevane velike odlučujuće pobeđe, koje su omogućile donošenje istoriskih odluka u Jajcu 1943 i dalje uspešno vođenje Narodnooslobodilačkog rata.

Razoružanjem italijanskih trupa posle kapitulacije Italije došle su do oružja desetine hiljada novih boraca. Na dugom obalskom području od Trsta do albanske granice i u njegovom zaleđu borba je dobila karakter sveopšteg narodnog ustanka.

U Sloveniji je oslobođena »Ljubljanska pokrajina« (sem Ljubljane i uporišta duž pruge Ljubljana — Trst) i najveći deo Slovenačkog Primorja, a Bela i Plava garda su i politički i vojnički potpuno razbijene.

U Hrvatskoj su oslobođeni: gotovo cela Istra, Gorski Kotar, Hrvatsko Primorje i Dalmacija (sa otocima) do Neretve. Međutim, Nemci su brzo intervenisali i, posle upornih, skoro tromesečnih borbi, poseli celo obalsko područje (sem srednjedalmatinskih ostrva) i komunikacije u zaleđu. Značajne uspehe postigle su i jedinice NOV na teritoriji između Save i Drave. Prilike u Hrvatskoj korenito su se izmenile u vojničkom i političkom pogledu. Hrvatski narod je u ogromnoj većini prišao Narodnooslobodilačkom pokretu, a pokušaj HSS

da formira neke svoje odrede ostao je bez uspeha, dok je Maček, sa najbližim saradnicima, čvrsto povezan sa okupatorom, ostao politički izolovan.

U Bosni su jedinice NOV u toku jeseni oslobodile prostranu teritoriju i stajale pred Sarajevom i na Drini, spremne za dejstva ka Srbiji. Komunikacije u dolinama Bosne, Neretve i Une bile su stalno izložene neprekidnim napadima. U isto vreme, u oslobodilačku borbu su masovnije stupali i muslimani.

Oslobodilački pokret je dobio jači zamah i u Srbiji, jer su te godine, pored većeg broja partizanskih odreda, u užoj Srbiji formirane tri brigade, a od ljudstva iz Srema — pet vojvođanskih brigada, od kojih su tri ušle u 16 vojvođansku diviziju. U ovom periodu ponovo su oživele borbe u Banatu i Bačkoj. Iz Vojvodine sve veći broj ljudi javlja se za popunu jedinica NOV. I u Makedoniji su stvorene veće slobodne teritorije i formirana je i prva brigada. U Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini stvaraju se nove divizije, brigade i partizanski odredi. Oslobođen je gotovo ceo Sandžak, veći deo Crne Gore i znatan deo Hercegovine, a 2 i 5 divizija vršile su prodor u zapadnu Srbiju. Četnici Draže Mihailovića bili su potpuno razbijeni u Crnoj Gori, Hercegovini i Sandžaku, tako da su u pogledu organizacije svojih oružanih formacija u tim oblastima morali početi gotovo iznova, dok su u Srbiji još uvek predstavljali izvesnu vojno-političku snagu.

Godine 1943 saveznici su na svim frontovima definitivno preoteli inicijativu i bili u strategiskoj ofanzivi.

Na Istočnom frontu je Crvena armija, u strategiskoj ofanzivi od Dona ka zapadu, forsirala Dnjepar i izvodila velike operacije u zapadnoj Ukrajini.

Na italijanskom ratištu su 5 američka i 8 engleska armija, nadirući prema severu, izbile na nemačku »zimsku liniju« (r. Gariljano — Kasino — r. Rapido — r. Sangro).

Na Dalekom Istoku, postignuvši premoć na moru i u vazduhu, anglo-američke snage ovladale su Gvadalkanalom (na Solomonskim Ostrvima) i južnim delom Nove Gvineje, i pripremale se za desant na Zilbertova i Aleutska Ostrva.

Te godine učvrstila se i ojačala antihitlerovska koalicija: Sovjetski Savez je počeo dobijati od zapadnih saveznika znatnu pomoć u ratnom materijalu; na Teheranskoj konferenciji su šefovi SSSR-a, SAD i Velike Britanije doneli zaključke o daljem vođenju koalicionog rata, a prelaz preko Lamanša (operacija »Overlord«) bio je konačno utvrđen za iduće proleće.

U vreme kada su se 8 britanska i 5 američka armija borile na tlu Italije, a jedinice Crvene armije prelazile preko Dnjepra, uloga Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije na balkanskom ratištu dobijala je sve veći značaj. U strategiskom smislu, NOV je stvarno postala spona između Istočnog fronta i fronta u Italiji, a svojim dejstvima otežavala je Nemcima odbranu na Jadranu i ugrožavala bok njihovog fronta u Italiji. Zbog toga su Nemci bili prinuđeni da u toku septembra i oktobra dovuku u Jugoslaviju još devet novih divizija (sada ih je ukupno bilo 19), iako su one bile potrebne na drugim frontovima.

Krajem novembra je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije imala osam korpusa, u čijem je sastavu bilo 26 divizija i više od 10 samostalnih brigada, 108 partizanskih odreda i niz drugih manjih jedinica. Više od polovine zemlje obuhvatala je slobodna teritorija, na kojoj su funkcionisali narodnooslobodilački odbori, organi nove, revolucionarne vlasti. Pored mesnih odbora, koji su postojali gotovo u svakom oslobođenom mestu, pa i u velikom broju neoslobođenih, bila je izgrađena i čitava mreža viših organa: sreskih, okružnih, oblasnih i pokrajinskih odbora.

Stvaranjem zemaljskih antifašističkih veća, proces izgradnje nove vlasti na principu federacije već se dovršavao. Još u junu obrazovano je Zemaljsko veće Hrvatske, a u novembru zemaljska veća u Crnoj Gori, Sandžaku i Bosni i Hercegovini. Prvih dana oktobra, na Kočevskom zboru, narodni izaslanici Slovenije odobrili su dotadašnju delatnost Plenuma Oslobođilne fronte i ovlastili novoizabrani Slovenski narodnooslobodilački odbor da i dalje vrši zakonodavnu i izvršnu vlast. Glavni narodnooslobodilački odbor Srbije osnovan je još novembra 1941, a u Makedoniji je postojao Inicijativni odbor za sazivanje Antifašističkog sobranja narodnog oslobođenja Makedonije.

Narodna vlast je uspešno organizovala život na slobodnoj teritoriji. Politička aktivnost, snabdevanje vojske, organizovanje privrede, staranje o narodnom zdravlju, rešavanje socijalnih problema, rukovođenje kulturno-prosvetnim životom — sve su to poslovi koje su uspešno obavljali narodni odbori na slobodnoj teritoriji.

Već u drugoj polovini 1943 ogromna većina svih naroda Jugoslavije bila je na strani Narodnooslobodilačkog pokreta; kvislinški državni aparati Pavelića i Nedića bili su osetno dezorganizovani; četničkom pokretu, izuzev u Srbiji, nanesen je težak vojnički i politički poraz, tako da više u zemlji nije predstavljao ozbiljniju snagu. Pored toga, tada je istina o

Narodnooslobodilačkoj borbi prokrčila put i van granica Jugoslavije. Svetska demokratska javnost sve je više davala podršku oslobodilačkom pokretu jugoslovenskih naroda, izražavajući simpatije za njegove uspehe. Ni zapadni saveznici nisu više mogli ostati ravnodušni prema snazi, uspes'ma i ulozi NOVJ. Zato britanska Vrhovna komanda, preko svojih delegacija, u martu 1943 godine uspostavlja kontakt sa Glavnim štabom Hrvatske, u maju sa Vrhovnim štabom. A prema zaključcima četvorne (t.zv. »Quadrant«) konferencije u Kvebeku, anglo-američki saveznički štab je 24 avgusta 1943, u planu operacija koji su odobrili šefovi dveju vlada, izrazio rešenost da partizanima na Balkanu dotura oružje i opremu vazдушnim putem i pomorskim transportima, da ih potpomaže akcijama komandosa i bombardovanjem strategiskih objekata. Već u septembru iste godine u Vrhovni štab NOV i POJ stigao je general Maklin, kao politički predstavnik predsednika britanske vlade Cerčila i opunomoćenik generala Vilsona, komandanta savezničkih snaga na Srednjem Istoku. Trebalo je da on, kao šef britanske, a zatim anglo-američke vojne misije, uspostavi što tešnji kontakt između Vrhovnog štaba NOV i POJ i savezničkih komandi, organizuje slanje ratnog materijala jedinicama NOVJ i koordinira operacije savezničkih snaga na Sredozemlju, odnosno u Italiji, sa operacijama NOV Jugoslavije.

Uskoro, kada su dalmatinska obala i ostrva i pojedine luke na Jadranu bili oslobođeni, saveznička materijalna pomoć postala je znatno veća. Dolazi i do sve češćeg kontakta između zapadnih saveznika i Vrhovnog štaba u vezi s raznim pitanjima (zahtev Vrhovnog štaba da se vrate ratni i trgovački brodovi koje je fašistička Italija zaplenila aprila 1941, zahtevi za isporuku savremenog naoružanja: tenkova, artiljerije i avijacije itd.) koja su po svom značaju spadala u kompetenciju jedne vlade. Ali, ako su priznavali uspehe NOV i slali joj pomoć u oružju i municiji, zapadni saveznici ipak n'su hteli menjati svoju politiku prema izbegličkoj monarhističkoj vladi, koja je preko svog ministra vojske Draže Mihailovića ustvari sarađivala sa okupatorom i bila odgovorna za tolike zločine; oni su je i dalje smatrali legitimnim predstavnikom Jugoslavije i stoga joj i dalje omagali naoružanjem.

Međunarodna situacija i stanje na savezničkim frontovima otvarali su perspektivu sigurne pobeđe nad fašističkom Nemačkom. To je mnoge narode okupirane Evrope potstaklo da pojačaju borbu protiv Nemaca. Pored Jugoslavije, u kojoj se već tri godine vodio oslobodilački rat, i u ostalim zemljama počinje otpor u vidu sabotaža, diverzija, štrajkova, atentata, a

u nekima i u vidu oružanih sukoba. Rukovodstvo Narodno-oslobodilačke borbe Jugoslavije pomagalo je pokrete u nekim susednim zemljama (Bugarskoj, Grčkoj, Albaniji). Vrhovni komandant je još oktobra 1943 preporučio albanskim rukovodiocima da u svojoj zemlji pristupe formiranju narodnog predstavništva koje bi imalo funkciju narodne vlade i zastupalo interese naroda.

U takvoj unutrašnjoj i opštoj svetskoj situaciji bili su već sasvim sazreli uslovi da se tekovine trogodišnje borbe naroda Jugoslavije za nacionalno oslobođenje i za novo državno i društveno uređenje najzad ozakone od strane izabраних narodnih predstavnika. Trebalo je stvoriti takve organe koji će biti u stanju da savladaju sve teškoće, da očuvaju tekovine za koje je proliveno toliko krvi i da dostojno reprezentuju narode Jugoslavije i u zemlji i u inostranstvu.

Taj istoriski čin izvršen je 29 novembra 1943 u Jajcu, na Drugom zasjedanju Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije. Tada su, posle iscrpnog referata vrhovnog komandanta druga Tita, 142 delegata, koji su predstavljali sve narode Jugoslavije, izrazili čvrstu rešenost da žive zajedno u svojoj novoj državi, zajednici bratskih i ravnopravnih naroda. Oni su jasno i nedvosmisleno stavili do znanja čitavom svetu da narodi Jugoslavije odbacuju izbegličku vladu i kralja.

Na ovom istoriskom zasjedanju donesena je deklaracija u kojoj je data politička ocena razvoja Oslobođilačkog rata jugoslovenskih naroda i rešeno je:

»1. Da se Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije konstituiše u vrhovno zakonodavno i izvršno predstavničko telo Jugoslavije, kao vrhovni predstavnik suvereniteta naroda i države Jugoslavije kao celine, i da se uspostavi Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije kao organ, sa svim obeležjima narodne vlade, preko kojega će AVNOJ ostvarivati svoju izvršnu funkciju;

2. Da se izdajničkoj jugoslovenskoj izbegličkoj »vladi« oduzmu sva prava zakonite vlade Jugoslavije, a napose da predstavlja narode Jugoslavije ma gde i ma pred kim;

3. Da se pregledaju svi međunarodni ugovori i obaveze koje su u inostranstvu u ime Jugoslavije sklopile izbegličke »vlade«, u cilju njihovog poništenja ili ponovnog sklapanja, odnosno odobrenja i da se ne priznaju međunarodni ugovori i obaveze koje bi ubuduće u inostranstvu eventualno sklopila izbeglička »vlada«;

4. Da se Jugoslavija izgradi na demokratskom, federativnom principu kao državna zajednica ravnopravnih naroda».²²⁶

Svi ovi zaključci formulisani su u posebnim odlukama, u kojima su data detaljna obrazloženja. Tako se u »Odluci o vrhovnom zakonodavnom i izvršnom narodnom predstavničkom telu Jugoslavije i Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije kao privremenim organima vrhovne narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme Narodnooslobodilačkog rata« ovlašćuje Predsedništvo AVNOJ-a da u ime Veća predstavlja narodni i državni suverenitet Jugoslavije i vrši sve njegove funkcije između zasedanja. U drugoj odluci oduzimaju se jugoslovenskoj izbegličkoj vladi prava zakonite vlade i zabranjuje se kralju Petru II Karađorđeviću povratak u zemlju. Iz međunarodnih obzira, pitanje monarhije, iako je ustvari već bilo rešeno, ostavljeno je da se i formalno reši posle oslobođenja. Odluka o izgradnji Jugoslavije na federativnoj osnovi, kojom se svim njenim narodima garantuje puna ravnopravnost, a nacionalnim manjinama daju sva prava, počiva na principu prava svakog naroda na samoopredeljenje, uključujući pravo na otepljenje ili na ujedinjenje sa drugim narodima. Koristeći se tim pravima, svi narodi Jugoslavije, preko svojih predstavnika, izjavili su da će živeti zajedno s ostalim bratskim narodima, jer su duboko ubeđeni da će u novoj federativnoj zajednici biti obezbeđen i njihov slobodan nacionalni razvitak i puna ravnopravnost.

Za postignute uspehe u oslobodilačkoj borbi, posebnom odlukom odatu je priznanje Narodnooslobodilačkoj vojsci i njenom vrhovnom komandantu Josipu Brozu-Titu, kome je dodeljeno zvanje maršala Jugoslavije.

Pošto je odobren dotadašnji rad Izvršnog odbora AVNOJ-a i Vrhovnog štaba NOV i POJ, izabrano je Predsedništvo AVNOJ-a sa predsednikom, pet potpredsednika i dva sekretara, kao i 56 članova iz svih krajeva zemlje. Predsedništvo AVNOJ-a imenovalo je Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije, čiji je predsednik i poverenik za narodnu odbranu postao maršal Tito. Istom odlukom su imenovani potpredsednici i ostali članovi Nacionalnog komiteta, poverenici za spoljne i unutrašnje poslove, prosvetu, narodnu privredu, finansije, saobraćaj, narodno zdravlje, informacije, ekonomsku obnovu, socijalnu politiku, sudstvo, ishranu, građevine, šume i rude.

Odluke Drugog zasedanja AVNOJ-a manifestovale su sve one duboke revolucionarne promene koje su se odigrale od 1941 do novembra 1943, i ozakonile su tekovine koje su na-

²²⁶) Drugo zasedanje AVNOJ-a, izdanje AVNOJ-a, 1943, Arhiva CK SKJ, inv. br. 19221.

rodi Jugoslavije izvojevali u Oslobodilačkom ratu i Revoluciji. Tim istoriskim odlukama učvršćena je pobjeda radnog naroda, oličena u stvaranju istinske narodne i revolucionarne vlasti, počev od narodnooslobodilačkih odbora do AVNOJ-a i Nacionalnog komiteta, i stvoreni su temelji naše nove narodne države. Sve ono što su, pod vođstvom Komunističke partije, jugoslovenski narodi stvorili krvlju i nebrojenim žrtvama dobilo je svoju sankciju u odlukama AVNOJ-a u Jajcu. Zbog toga Drugo zasjedanje AVNOJ-a pretstavlja sintezu dotadašnjih dostignuća oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije, pretstavlja krunu svih pobjeda Narodnooslobodilačke vojske. Time je međunarodnoj reakciji, koja je uporno nastojala da u ovom delu Evrope očuva svoje pozicije, zadan težak udarac. Prvi put je u novijoj istoriji jedan mali narod sam odlučio o svojoj sudbini, smatrajući da su njegove odluke u skladu sa Atlantskom poveljom.²²⁷

S odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ je kasnije upoznao i saveznike. To je ujedno bio i zahtev da se prilikom određivanja sudbine naroda mora voditi računa o njihovoj vlastitoj volji, pa je izražena nada da će saveznici shvatiti i prihvatiti istoriske odluke u Jajcu, iza kojih su stajali narodi Jugoslavije sa već jakom i u borbi prekaljenom armijom. »Iz golorukih partizanskih odreda«, — istakao je vrhovni komandant Tito u Jajcu — »bez ikakvih tvornica oružja i municije, bez magacina L raznih vojnih rezervi namirnica, bez ičije pomoći bilo s koje strane, stvorena je Armija od blizu četvrt miliona, ali ne u mirnom periodu, već u periodu najstrašnije i najkrvavije borbe koju su ikada narodi Jugoslavije vodili. To je tekovina kojom se narodi Jugoslavije mogu ponositi i kojom će se ponositi buduća njihova pokolenja«²²⁸

Već 1 decembra, na konferenciji u Teheranu, Oslobodilački rat naroda Jugoslavije dobio je veliko priznanje trojice državnika, koji su odlučili da partizane u Jugoslaviji »treba pomoći u najvećoj mogućoj meri u snabdevanju i materijalu, kao i operacijama komandos«. ²²⁹ Komandant Sredozemlja general Ajzenhauer dobio je zadatak da to sprovede u delo, da poveća snabdevanje NOV i da je potpomaže operacija komandos

²²⁷) Atlantskom poveljom, koju su 14 avgusta 1941 potpisali Ruzvelt i Cerčil i koju su kasnije prihvatile ostale savezničke države, bilo je pored ostalog proglašeno načelo poštovanja prava svih naroda »da izaberu oblik vladavine pod kojim žele živeti. Ujedinjene nacije, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd 1948, str. 7.

²²⁸) Drugo zasjedanje AVNOJ-a, izdanje AVNOJ-a, 1943, Arhiva CK SKJ, inv. br. 19221.

²²⁹) Military Conclusions of the Teheran Conference, His Majesty's Stationary Office, London, 1947.

i pružanjem vazdušne zaštite.²³⁰ Uskoro su usledile izjave zamjenika ministra inostranih poslova Velike Britanije Ricarda Loa (8 decembra), državnog sekretara Sjedinjenih Američkih Država Kordela Hala (9 decembra) i ministra inostranih poslova Velike Britanije Antoni Idna (14 decembra). Te izjave, kao i saopštenje Informacionog biroa Narodnog komesarijata inostranih poslova Sovjetskog Saveza, dato 13 decembra, predstavljali su priznanje Narodnooslobodilačkog pokreta, a u izvesnom smislu i priznanje odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a, iako će AVNOJ i Nacionalni komitet još dugo voditi političku borbu za konačno priznanje nove Jugoslavije.²³¹

Drugo zasjedanje AVNOJ-a pretstavlja krunu dotadašnjih vojno-političkih uspeha i obeležava istorisku prekretnicu u daljem procesu Oslobodilačkog rata i Revolucije. Na njemu su udareni temelji državnog i društvenog uređenja nove Jugoslavije i donete odluke od dalekosežnog značaja za budućnost naših naroda. Odluke u Jajcu, koje su imale snažan odjek u zemlji i u inostranstvu, učvrstile su veru naroda u sutrašnjicu, otkrile mu nove perspektive, i velik deo onih koji su se još kolebali pokrenule su u aktivnu borbu na stranu Narodnooslobodilačkog pokreta. Tako je, kao rezultat vekovnih težnji, natčovečanskih napora i ogromnih žrtava, krajem 1943, u pobrojenoj Evropi, nastala nova država: demokratska federativna Jugoslavija.²³² Oslojneni na sopstvene snage, na stečena iskustva i tekovine, na svoju revolucionarnu armiju — Narodnooslobodilačku vojsku, na svoje predstavništvo — AVNOJ i na svoju legitimnu vladu — Nacionalni komitet, narodi Jugoslavije uzeli su potpuno sudbinu u svoje ruke i, u okviru antihitlerovske koalicije, nastavili borbu još snažnije, jedinstvenije, sa novim elanom, u cilju konačnog oslobođenja svoje zemlje od fašističkih okupatora.

²³⁰) Field — Marchal Lord Wilson of Libya, Eight Jears Overseas 1939—1947 — London 1951.

²³¹) Bez obzira na to što su priznale Narodnooslobodilački pokret, sve tri vlade su još dugo održavale diplomatske odnose sa emigrantskom kraljevskom jugoslovenskom vladom, a američka i britanska vlada su i dalje pomagale četnike Draže Mihailovića oružjem i municijom.

²³²) Odlukom Ustavotvorne skupštine u Beogradu, 29. novembra 1945, proglašena je Federativna Narodna Republika Jugoslavija. Dvadeset deveti novembar 1943, kao dan rođenja nove Jugoslavije, uzet je za državni praznik.